

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

1. Δ. 920.

Sansk (4.5) 3.58

HITOPADESAS

ID EST

INSTITUTIO SALUTARIS.

TEXTUM CODD. MSS. COLLATIS RECENSUERUNT
[wanting] INTERPRETATIONEM LATINAM ET ANNOTATIONES CRITICAS

ADIECERUNT

AUGUSTUS GUILIELMUS A SCHLEGEL
ET
CHRISTIANUS LASSEN.

PARS I.

TEXTUM SANSKRITUM TENENS.

12

BONNAE AD RHENUM
TYPIS REGIIS
MDCCCXXIX.
PROSTAT APUD EDUARDUM WEBER
BIBLIOPOLAM BONNENSEM.

AUGUSTUS GUILIELMUS A SCHLEGEL

LECTORI

S.

In ea, quae adhuc fuit, hodieque perdurat, librorum Sanscritorum typis excusorum penuria, talium praesertim, qui tironibus commode exponi, aut ab ipsis adeo sine magistri auxilio legi possint, iam dudum utile mihi erat visum, parare novam editionem complexus fabularum narrationumque lepidissimarum, Hitôpadêsae nomine celebrati. Exstant quidem binae huius libri editiones, quarum altera anno 1804 Sriramapuri in Bengalia, altera sex annis post Londini prodiit. Sed ambae admodum sunt mendosae; Londinensis ultra etiam, quam ut credibile sit cuiquam, nisi qui accurate et singulatim exploraverit. Nulla autem re minus carere possunt exordia studii difficillimi quam textu castigato. Etenim quanto magis perseverantia et ingenii acumine pollet tiro, eo difficilius sibi ipsi satisfaciet: aliquid sese latere putabit, et omnem lapidem movebit, ut istud eruat, quotiescunque, vel sine ulla culpa sua, propter editoris ignoran-

tiam aut socordiam haeret in sententiarum structura singulisve verbis. Interim teritur tempus; perit, ut aiunt, oleum et opera: nam in aenigmatis sensu cassis Oedipus ipse frustra divinando laboret. Ceterum apprime idoneus est liber, qui in scholis legatur; cui usui adhibitum eum scimus, primum in academia Calcuttensi, deinde per complures annos in Hayleburiensi; idoneus, inquam, non tam propter perspicuitatem, quae fortasse maior est in carminibus epicis, quam propter stili in diversis partibus varietatem. Haud sane miror, virum acutissimum et abstrusissima quaeque, tum in linguis, tum in disciplinis, tractare assuetum, HENRICUM THOMAM COLEBROOKE, dum totum perspicuitatis nomine commendat in observationibus editioni Sriramapurensi praemissis, pag. XII, ad pauca quaedam animum non advertisse, quae vel satis perito litterarum Sanseritarum, nedum tironi, aliquantum negotii facessere possint. Re vera, facilis plerumque intellectu est narratio, oratione soluta explicata, crebris personarum sermonibus intertextis; faciles quoque sunt ab antiquis poetis gnomis epicsque petitae sententiae, nativam et candidam simplicitatem cum concinnitate ingeniosissima coniunctam prae se ferentes. At plane diversam indolem deprehendas in versibus, quos Hitôpadêsae auctor, vel compositor potius, libro suo inseruit e fabulis scenicis, e Bhartriharis Centuriis, omnino e senioris aevi poetis. Hi nimirum, ingenii lusibus et argutiis nimium quantum luxuriantes, splendent tum arte metrica operose elaborata,

tum dictione exquisitissima, sed interdum nimis contorta et calamistrata; ita ut negari nequeat, eiusmodi carmina callidiorem quam cetera postulare interpretem.

Plurima quidem, in quibus utraque editio aut alterutra saltem peccat contra grammaticam, contra orthographiam, contra metrum, denique contra sensum, primo adpectu sine ulla haesitatione tuto corrigere licet. In aliis autem locis, haud paucis numero, altius insedit latiusque serpsit corruptela, quam quae coniecturis modicis et paene certis sit sanabilis. Itaque intellexi, sine librorum manuscriptorum ope novam editionem satis emendatam concinnari non posse, et mature operae criticae praesidia circumspicere coepi. Asservatur in bibliotheca Franciae Regis codex unicus Hitôpadêsae, Bengalicus, in Catalogo Hamiltoniano numero CXLI notatus, scriptus *S'âka* 1618, i. e. A. Chr. 1696, quem nono abhinc anno, dum Parisiis commorabar, accurate cum editione Londinensi contuli, et trium priorum librorum variam lectionem excerpsi; quartum postea supplevit Lassenius noster. Duos codices Londini in Curia Indica exstantes, fragmentum tertii e libris Jonesii in bibliotheca Societatis Regiae scientiarum, inspicimus tantummodo: ad describendum neutri nostrum suppetebat otium, quum tota mente in Rameida intenti essemus. Vix e Britannia reducem invisit me vir illustris Liber Baro SCHILLING DE CANSTATT, Petropolitanus, Russiarum Imperatori a consiliis status. Is ingenio haud minus quam

urbanitate excellens, variarum linguarum gnarus, imprimis palaeographiae Asiaticae studiosus, et rarissimorum scripturae monumentorum conquisitor, multa habebat, quae mecum communicaret, multa quoque, quae ex me quaerere vellet; et per aliquot dies suavissime συνεπιλογίζαμεν. Inter cetera monstravit mihi codicem Hitôpadêsae chartaceum litteris Bengalicis exaratum, emptam e libris *Lebedevi* cuiusdam, Rutheni, qui in India olim peregrinator, complures codices secum in patriam retulit, nec non, aliquam linguae Sanscritae cognitionem adeptus, eiusdem grammaticam sermone Ruthenico scriptam edidit. Aperui generoso studiorum nostrorum fautori consilium meum de recensenda hac INSTITUTIONE SALUTARI. Pro ea, qua est humanitate, liberalissime mihi concessit usum codicis sui egregii, quem per omne tempus, quod huic labori impendi, manibus versare licuit, et identidem inspicere, si quando, ut fieri solet in libris Bengalicis, propter intricatiores vel parum distincte expressos litterarum ductus dubia esset lectio. Nihil, fateor, ad exsequendum consilium diu meditatum aequè crexit animum, ac singularis ista ex insperato mihi oblata opportunitas. Quod si lectores operam nostram qualemcunque boni consulent, sciant, favori et benevolentiae viri illustris supra laudati id ipsum deberi, quod eam omnino suscipere ausi sumus. Nactus igitur suppellectilem criticam, etsi exiguan; tamen non plane contemnendam, quamprimum cura oppigneratam pro Rameide edenda fidem solvendi opere in-

choato paulisper sublevatus fui, recreationem aliquam e laboris varietate petiturus, horas subsecivas, quotquot lucrari poteram, coniunctim cum Lassenio, in *Hitopadesa* recensendo consumpsi. Qua in re quomodo versati simus, superest ut paucis exponam:

Praeter duos, quos memoravi, codices diligentissime collatos, librorum manuscriptorum vice adhibuimus utramque editionem et duplicem interpretationem Anglicam.

Editioni Sriramapurensi per se haud sane commendabili, ingens aestimatio accrevit eruditissima disputatione Colebrookii, de *Institutione salutari*, de antiquiore fabularum libro, PANCHATANTRA i. e. *Pentabiblio* inscripto, unde illius auctor sua se hausisse magna ex parte profitetur; de Pentabiblii aetate variisque fati: quippe quod Nuschirvano regnante in Persiam est allatum, postea in linguam Arabicam verum, deinceps variis imitationibus per Asiam et Europam propagatum. At cave, ne praefationis auctorem cum editore confundas. Is fuit CAREIUS *), idem qui paucis annis post cum Marshmanno duo priores libros Ramayani edidit. Colebrookius autem tantum abest, ut editoris munere ulla ex parte functus sit, ut ne textum quidem typis excusum paulo accuratius eum inspexisse crediderim. Alioquin, quomodo dicere potuisset in fine praefationis severissimus rei

---

*) *Introductory Remarks*, p. XIV. »The editor, Mr. Carey, undertook the publication on a suggestion from the Council of the College of Fort William and under the patronage of government.«

criticae iudex: crebros typosetae novitii errores excusandos esse in labore tam inusitato, neque editoris negligentiae imputandos; confidere sese, quum complures Panditi (i. e. Indi litterati) totum volumen sedulo examinaverint, nullum mendum, quod quidem alicuius momenti sit, notitiam eorum effugisse *). Sed Panditorum pace dictum sit: et multo plura enotatis secura ab istorum indagine in textus latebris cubant; neque omnino ea est huius editionis conditio, cui corrigendorum indice medela afferri possit. Quid, quod in ipsum hanc indicem novi errores haud minus octo irrepserunt? Scilicet, ne ulla pars egregii operis vitiis suis careat, sicuti vulgo putant, pulcram faciem naevis quibusdam minutis fieri venustiore. Sex codices, testante Colebrookio, textus recensendi gratia collati sunt; praelatae lectiones, quas aut maior codicum pars exhibebat, aut quae iudicio seu Careii, sive amanuensium eius aptiores visae sunt **). Utinam priorem legem ubique sequuti essent! Etenim con-

---

*) *Introd. Rem.* p. XV. »In this first attempt to employ the press in multiplying books with the Devanagari character, it will be no matter of surprise, nor any cause of imputation on the editor's diligence, that the table of corrections should be large. The whole volume has been carefully examined by several Pandits; and there is reason to believe, that no error of consequence can have escaped their notice.«

**) *Ib.* p. XIV. »In printing the *Hitopadesa*, six manuscript copies were collated. They were found to differ much, in the quotation of whole passages, as well as in the reading of single words. Either the reading, most suitable to the context, or that which was found in the greatest number of copies, has been selected, according as circumstances have dictated the propriety of following one rule or the other.«

sensus codicum aliquam habet auctoritatem; iudicium hominum vehementer averrunco, quod quam pravam fuerit aut potius nullum, unico exemplo demonstrasse sufficiet. In narratione Gruis coram rege suo Phoenicoptero explicata, pro secundo versu distichi, quod ultimum locum paginae 98 in editione Sriramapurensi occupat, vicarium margini adscriptum invenerunt, cum hac annotatione:

कुत्रचित् पुस्तके ऽयं पाठः । *Haec est lectio codicis cuiusdam.*

Eligendus erat versus alteruter, annotatio in locum suum infra paginam reiicienda. Sed astutius aliquid excogitarunt: utrumque, et versum vicarium et scholion, ne uncis quidem distinguendi causa inclusum, in textum intruserunt. En tibi gruem, de varia lectione disserentem! Nae, huiusce-modi editores vix ultra gruem, vel cuculum etiam sapere apparet *).

Editor Londinensis, tametsi pro certo traditum accepi, quis fuerit, quandoquidem nomen suum neque titulo libri, neque praefationi Hayleyburii scriptae apposuit, illud tacere magis aequum arbitror, quam divulgare. Etenim laudes occultas in lucem protrahere et licet et iuvat; secus est in vituperandi necessitate. Quo de opere nil attinet amplius

---

*) Londinensis (cf. p. 74 in fine, et p. 75. init.) nihilo prudentior, scholion quidem, ipsi fortasse suspectum, sustulit, versum vicarium autem, a disticho suo alia teriecta sententia avulsum, tanquam partem sermonis oratione soluta habiti subiecit. Nos versum vicarium recepimus, altero eiecto. Cf. L. III, al. 11.

hoc loco disputare post supra dicta. Cuncta, in quibus tum editio Srirampurēnsis, tum Londinensis ab hac nostra discrepat, in commentario critico enotabuntur: quibus inter se comparatis, lectores ipsi iudices sunt. Declarat editor in fine praefationis, sese textum Srirampurensem, utpote satis probum, recensione suae pro fundamento substruxisse; sed collatis binis codicibus, versus addititios, quos alteruter exhiberet, suis quosque locis inseruisse; ubi lectio varieret, simplicissimam ubique praetulisse *).

Nacta est INSTITUTIO SALUTARIS duos interpretes Anglos, utrosque viros clarissimos et de litteris Indicis optime meritos, CAROLUM WILKINS et GUILIELMUM JONESIUM. Illius translatio anno 1787 Londini prodit; altera post mortem demum auctoris plenissimae operum omnium editioni tanquam corollarium adiecta est. Religio foret, morari in erroribus summorum virorum, grato animo potius a nobis semper venerandorum; quos errores et operis novitas excusat, et temporum conditio, nullis tunc linguae Sanscritae ediscendae adiumentis, neque grammatica, neque lexico, nedum editionibus librorum vere criticis, in lucem prolatis; denique ipsarum sententiarum peregrinitas, quae forma plerumque, interdum etiam sensu, propter religionum, legum,

---

*) »The Calcutta edition already furnished a good text. This, however, has been carefully collated with two manuscript copies. Such additional verses as these supplied have been inserted in their respective places; and where various readings occurred, the most simple has uniformly been preferred.«

morum dissimilitudinem a gnomiorum veterum vel nostratum quoque praeceptis toto coelo distant. Praeterea Jonesius, nondum positis litterarum Sanscritarum rudimentis, exercitationis modo gratia librum in sermonem patrium vertisse videtur, neutiquam eo consilio, ut stili properantis tentamina publici iuris faceret. Istud unice spectavimus, quamnam lectionem in singulis locis ante oculos habuerint interpretes Angli, quod fere haud difficile erat ad divinandum, etiamsi sententiam aut non satis perspexissent, aut minus accurate expressissent.

His igitur universis, videlicet prioribus editionibus, duplici interpretatione, et binis codicibus, altero Regio Parisiensi, altero Petropolitano, in unum collatis, lectionum tum proprias virtutes, tum auctoritatem aliunde accedentem diligenter, ne dicam anxie, pensitavimus. Discrepantiam quidem aliquanto minorem offendimus ea, quam inventum iri opinati fueramus. Etenim libros sanctitate quadam et antiquae memoriae maiestate venerabiles immunes ab adulteratione servavit Brachmanorum veluti publica cura; alios qui de disciplinis absconditis tractant, aut carmina etiam obscuriora, commentarii perpetui tuentur; in scriptis vero levioris argumenti et delectationis gratia compositis latius evagata est librariorum licentia, et impune id facere potuit. Quod cecidisse scimus in narratiuncularum complexus, qui inscripti sunt: *Psittaci septuagenarius; Lemuris, cadaver hominis patibulo affixi insidentis, quinus*

vicenarius; Statuarum magicarum, solio Vicramadityae adstantium, binus tricenarius. (Suka-saptatī; Vêtāla - panchavins'atī; Sinhāsana - dvatrins'atī.) In horum exemplaribus, quotquot vidimus, sententiae metro inclusae, quibus perinde atque in Hitôpadêsa interstincta fuit narratio, suis locis apponuntur; narratio ipsa vero non solum nuda et consuetis ornamentis spoliata, sed numeris suis trunca, in arctissimum spatium contrahitur. Eiusmodi codices nullum alium in usum scripti esse videntur, quam ut adiuvent memoriam narratorum, qui per Indiam quaestum faciunt recitandis in publico fabellis, tum ingeniosa inventione, tum lascivia iocorumque petulantia auditores delectantibus, quales fortasse Milesiae olim fuerunt. Nimirum ficti argumenti satis bene meminit exercitatus narrator, sententiae autem doctiores sunt, quam ut in iis soli memoriae fidat. Hitopadesae exemplaria huius labis immunia mansisse crediderim, quia in ludis litterariis explicari solitus est liber, ut pueruli et morum praeceptis, et sensu stili purioris imbuerentur, cui usui auctor ipse librum suum destinaverat. (PROOEM. sl. 7.)

Multum sane variant codices in oratione soluta, sed raro eum in modum, quo argumentum ipsum afficiatur, aut rerum narratarum ordo turbetur. Nos tamen nihil prorsus negleximus, ne vocabula quidem, quibus colloqui vices indicantur, particulas versibus praemissas, diversam eorundem vocabulorum in oratione soluta dispositionem, ceterasque id genus varietates. In diiudicandis

lectionibus id imprimis spectari oportuit, auctorem argutam quandam brevitatem affectasse, et acutis lectoribus scripsisse, qui multa divinare quam quicquam sibi denuo inculcari mallerent, tantoque magis fictionum novitate delectarentur, quanto frequentius, sine verborum ambagibus, alia aliam exciperet. Eiiciendae igitur erant putidae repetitiones et morae inutiles, utpote e scholiis margini adscriptis in textum illatae, etiamsi maiorem librorum partem in-sedissent; recipienda contra vel e singulo codice ea, quibus ~~is~~ aliquod inesset, aut facetia, aut vivida rerum personarumque imago.

In distichis rarius accidit, ut diversae lectiones eodem iure probae ac legitimae haberi possint; corruptela autem a sanitate facile distinguitur. Attamen interdum singulis hemistichiis aut integris versibus plane dissimilia substituuntur, quae non ab errore, sed a consilio sententiam alio deflectendi, et poetico variandi lusu profecta esse patet. Praecipuus librorum dissensus est in numero et delectu distichorum; aliquoties etiam non idem omnibus constat ordo. Qua ex parte omnino opposita fuit ratio nostra ei, quam Careius sive eius amanuenses et editor Londinensis sequuti sunt. Hi enim, quasi non de pondere et pretio, sed de copia qualicunque corradenda ageretur, quicquid versuum unus alterve codex suppeditasset, cupide arripuerunt; unde evenit, ut in editis aliquanto plures sententiae legantur, quam in codicibus nostris et apud Jonesium. Reprehendi fortasse

debet in libro ceteroquin ingeniosissimo nimia sententiarum cumulatio, et laxior nexus cum eo negotio, cui praecepta quaeruntur: tantum abest, ut alienis additamentis eius venustas et concinnitas augeatur. Sane in utramque partem disputari potest, utrum sententia quaedam, cui non omnes libri suffragentur, ab ipso auctore sit prolata necne: primum est coniicere, a doctis lectoribus locos poetarum similes, quos meminerant, margini adscriptos, deinde in textum irrepsisse; altera ex parte librariorum negligentia et festinatio nonnulla, quae pristinis exemplaribus inerant, praeterire potuit. Nihilominus consensus codicum, diversis locis temporibusque scriptorum, in omittendo aliquid ponderis habet, quia non probabile est negligentiam, quae casu regitur, semper in eadem incidisse. Distichorum igitur, quae dubiae essent fidei, causas ex uniuscuiusque opportunitate ceterisque virtutibus cognoscendas esse censuimus.

Alter e duobus codicibus, quos editor Londinensis sese contulisse ait, is idem fuit, quem V. Cl. CAROLUS WILKINS ante oculos habuit, quum Institutionem salutarem lingua Anglica exprimeret, quem codicem gravissimis vitiis laborare apparet. Quapropter ea, quae apud hos solos leguntur, haud dubitanter repudiavimus.

Plenissimam lectionis varietatem exhibebunt annotationes criticae, a Lassenio conscriptae. Eo reiicientur, quaecunque obelo confodimus, et singula excutientur. Non est igitur, Lector erudite, cur de iactura sollicitus sis: nihil de-

siderabis, et iudicio tuo uti poteris. Ibidem emendationum quoque ratio reddetur, quas non nisi paucissimas in textum intulimus, neque citra necessitatem. Obscuritas sola per se non satis idonea est caussa ad coniecturas confugiendi: ingenue potius fateatur editor, sibi non liquere; nisi demonstrare possit, sive grammatices sive metri leges esse violatas. De ratione grammatica quidem arduae subinde incidunt quaestiones, praesertim quum in libris nostratium, Europaeos dico, de lingua Sanscrita editis, caput istud, quod syntaxis nomine venditatur, vix eo honore dignum sit, et grammatici inter Indos, quamvis subtilissimi, hanc eandem partem minus accurate quam ceteras tractasse videantur. Ars metrica contra, sicuti musica, mathematicis rationibus quodammodo accommodata est; et metrum vitiatum utique medelam flagitat. Dominatur in Hitôpadêsa slocus communis, cuius tam simplex est structura, tam evidens caesura, tam faciles sunt motus, ut vel indoctorum auribus sua sponte se insinuent. Insunt porro disticha artificii exquisitioris et ampliore ambitu, sed metris monoschematicis adstricta, in quibus pedes certo ordine redeunt, et definitus syllabarum numerus haud aegre ad amussim exigi possint. Plurimum difficultatis habet id versuum genus, quos poetae Indici non syllabarum numero nec pedibus certis, sed temporibus dimetiuntur. In his saepius emendatione restitui oportuit metrum corruptum, cuius singularem naturam captum librariorum, quales plerique sunt, superasse, profecto, qui

homines cognoverit, nemo mirabitur. De re metrica, quatenus ea, propter arctissimum cum rationibus criticis vinculum, huc pertinet, Lassenius disputabit, et diversa versuum genera, quotquot in toto Hitôpadêsa inveniuntur, in conspectu simul collocata nominibus suis numerisque signabit, ut lectorem de singulis inquirentem eo deinde remittat.

Librum in sermonem Latinum vertendi munus ego in me suscepi, quae commentarii perpetui species est brevitati maxime accommodata. Porro geographica, mythologica, physica, philosophica, leges, religiones, consuetudines Indorum proprias, nec vulgo notas, omnia denique, quorum obscuritas non in verbis, sed in rebus ipsis sita est, scholiis adiectis illustrabo. Quibus ad finem perductis speramus nihil desideratum iri, quod aut viris doctis ad legendum cum voluptate librum elegantissimum commodum esse possit, aut ad intelligendum tironibus necessarium.

Scribebam Bonnae Mense Iulio 1829.

अथ
हितोपदेशो नाम नीतिशास्त्रं ॥

HITOPADESAS

ID EST
INSTITUTIO SALUTARIS.

PROOEMIUM.

॥ शिवाय नमः ॥

सिद्धिः साध्ये सतामस्तु प्रसादात् तस्य धूर्जटेः ।
ब्राह्मवीफेणालेखेव यन्मूर्ध्नि शशिनः कला ॥ १ ॥
श्रुतो हितोपदेशोऽयं पाठवं संस्कृतोक्तिषु ।
वाचां सर्वत्र वैचित्र्यं नीतिविद्यां ददाति च ॥ २ ॥
5 अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ३ ॥
सर्वद्रव्येषु विद्येव द्रव्यमाङ्गुर्नुत्तमं ।
अकार्यत्वादनर्थत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ ४ ॥
संगमयति विद्येव नीचगापि नरं सरित् ।
10 समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परं ॥ ५ ॥
विद्या शस्त्रस्य शास्त्रस्य द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।
आद्या क्लास्याय वृद्धवे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ६ ॥

यन्नवे भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ।
 कथाह्वलेन बालानां नीतिस्तद्विह कथ्यते ॥ ७ ॥
 मित्रलाभः सुहृद्भेदो विग्रहः संधिरेव च ।
 पञ्चतन्त्रात् तथान्यस्माद्बन्धादाकृष्य लिख्यते ॥ ८ ॥

5 अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरं । तत्र सर्वस्वामिगुणोपेतः
 सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स भूपतिरेकदा प्रासादावृढः पथि गह्वता
 केनापि पथमानं श्लोकद्वयं श्रुत्वा ।

अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शनं ।

सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ ९ ॥

10 यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकता ।

एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयं ॥ १० ॥

इत्याकर्ण्य आत्मनः पुत्राणामनधिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनां शास्त्रा-
 ननुष्ठानेनोद्विग्नमनाः स राजा चिन्तयामास ।

को ऽर्थः पुत्रेण ज्ञातेन यो न विद्वान् न धार्मिकः ।

15 काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलं ॥ ११ ॥

अज्ञातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः ।

सकृद्दुःखकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ १२ ॥

किं च । स ज्ञातो येन ज्ञातेन याति वंशः समुन्नतिं ।

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न ज्ञायते ॥ १३ ॥

20 अन्यच्च । गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी सुसंभ्रमाद्यस्य ।

तेनाम्बा यदि सुतिनी वद बन्धा कीदृशी भवति ॥ १४ ॥

अपि च । दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं मनः ।

विद्यायामर्थलाभे च मातुरुच्चार एव सः ॥ १५ ॥

अपरं च । वरमेको गुणी पुत्रो न च सूर्वशतैरपि ।

एकश्चन्द्रो तमो हन्ति न च तारागणैरपि ॥ १६ ॥

5 पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः क्वाप्यतिदुष्करं ।

तस्य पुत्रो भवेद्वश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ १७ ॥

तथाचोक्तं ।

अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रियश्च भार्या प्रियवादिनी च ।

वश्यश्च पुत्रो ऽर्थकरी च विद्या षड्जीवल्लोकेषु सुखानि राजन् ॥ १८ ॥

10 को धन्यो बद्धभिः पुत्रैः कुशूलपूरणाढकैः ।

वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥ १९ ॥

ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ।

भार्या द्रुपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ २० ॥

अनभ्यासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषं

15 विषं सभा दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषं ॥ २१ ॥

यस्य तस्य प्रसूतो ऽपि गुणवान् पूज्यते नरः ।

धनुर्वशविशुद्धो ऽपि निर्गुणः किं करिष्यति ॥ २२ ॥

कृत्वा पुत्रक नाधीत सुगतेतासु रात्रिषु ।

तेन त्वं विदुषां मध्ये पङ्के गौरिव सीदसि ॥ २३ ॥

20 तत् कथमिदानीमेते मम पुत्रा गुणवन्तः क्रियन्तां ।

आहारनिद्राभयमैथुनं च सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणां ।

धर्मा हि तेषामधिको विशेषो धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥ २४ ॥

यतः । धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ।

अज्ञगलस्तनस्यैव तस्य जन्म निरर्थकं ॥ २५ ॥

यद्योच्यते । आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ।

पञ्चेतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ २६ ॥

5 किं च । अवश्यं भाविनो भावा भवन्ति मरुतामपि ।

नम्रत्वं नीलकण्ठस्य मरुहादिशयनं हरेः ॥ २७ ॥

अपि च । यद्भावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा ।

इति चित्ताविषग्रोऽयमगदः किं न पीयते ॥ २८ ॥

एतत् कार्याक्षमाणां केषांचिदालस्यवचनं ।

10 यतः । न देवमपि संचित्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।

अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्नुमर्हति ॥ २९ ॥

अन्यच्च ।

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्देवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।

दैवं निरुह्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥

15 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।

एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३१ ॥

तथा च । पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति कथ्यते ।

तस्मात् पुरुषकारेण यत्नं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ३२ ॥

यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिरुति ।

20 एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ३३ ॥

अपरं च । काकतालीयवत् प्राप्तं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः ।

न स्वयं देवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ ३४ ॥

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
 न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ३५ ॥
 मातृपितृकृताभ्यासो गुणितामेति बालकः ।
 न गर्भच्युतिमात्रेण पुत्रो भवति पण्डितः ॥ ३६ ॥

5 तथा कृतं ।

माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।
 न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये वको यथा ॥ ३७ ॥
 रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः ।
 विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ३८ ॥
 10 मूर्खोऽपि शोभते तावत् सभायां वस्त्रवेष्टितः ।
 तावच्च शोभते मूर्खो यावत् किञ्चिन्न भाषते ॥ ३९ ॥

एतच्चित्तयित्वा स राजा पण्डितसभां कारितवान् । राज्ञोवाच । भो भोः
 पण्डिताः श्रूयतां । अस्ति कश्चिदेवंभूतः

यो नाम मम पुत्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनां ।
 15 नीतिशास्त्रोपदेशेन पुनर्जन्म करिष्यति ॥ ४० ॥
 यतः । काचः काञ्चनसंसर्गाद्भुक्ते मार्कतीं द्युतिं ।
 तथा सत्संनिधानेन मूर्खो याति प्रवीणतां ॥ ४१ ॥
 उक्तं च । क्षीयते हि मतिस्तात क्षीनिः सह समागमात् ।
 समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च विशिष्टतां ॥ ४२ ॥

20 अत्रान्तरे विष्णुशर्मनामा महापण्डितः सकलनीतिशास्त्रतत्त्वज्ञो बृहस्प-
 तिरिवान्ब्रवीत् । देव महाकुलसमुद्भवा एते राजपुत्रा नीतिविद्यां ग्राहयितुं
 शक्यन्ते ।

यतः । नाद्रव्ये निहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् ।

न व्यापारशतेनापि शुकवत् पाठ्यते वकः ॥ ४३ ॥

अन्यच्च । अस्मिन्न निर्गुणं गोत्रे अपत्यमुपजायते ।

आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणोः कुतः ॥ ४४ ॥

5 अतोऽहं षण्मासाभ्यन्तरे तव पुत्रान् नीतिशास्त्राभिज्ञान् करिष्यामि ।
राजा सविनयं पुनरुवाच ।

कीटोऽपि सुमनःसंगादारोहति सतां शिरः ।

अश्मापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ ४५ ॥

अन्यच्च । यथोदयगिरौ द्रव्यं संनिकर्षेण दीप्यते ।

10 तथा सत्संनिधानेन क्षीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥ ४६ ॥

गुणागुणज्ञा गुणिनो भवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।

आस्वाद्यतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवत्यपेयाः ॥ ४७ ॥

तदेतेषामस्मत्पुत्राणां ज्ञानोपचये भवन्तः प्रमाणं । इत्युक्त्वा स राजा तस्य
विष्णुशर्मणो बद्धमानपुरस्कारं कृत्वा पुत्रान् समर्पितवान् । अथ प्रासादपृष्ठे

15 सुखोपविष्टानां राजपुत्राणां पुरस्तात् प्रस्तावक्रमेण स पण्डितोऽब्रवीत् ।

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गहति धीमतां ।

व्यसनेन तु मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ४८ ॥

तद्भवतां विनोदय काककूर्मादीनां विचित्रां कथां कथयामि । राजपुत्रैरुक्तं ।

आर्य कथ्यतां । विष्णुशर्मोवाच । शृणुत । संप्रति मित्रलाभः प्रस्तूयते

20 यस्यायमाद्यः श्लोकः ॥

LIBER PRIMUS.

असाधना वित्तहीना बुद्धिमत्तः सुहृत्तमाः ।

साधयन्त्याशु कार्याणि काककूर्ममृगाखुवत् ॥ १ ॥

Fab. 1. राजपुत्रा उचुः कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । अस्ति गोदावरीतीरे विशालः
शात्मलीतरुः । तत्र नानादिदेशादागत्य रात्रौ पक्षिणो निवसन्ति । अथ
5 कदाचिदवसन्नायां रजन्यां चरमाचलचूडावलम्बिनि भगवति कुमुदिनीनायके
चन्द्रमसि लघुपतनकनामा वायसः प्रबुद्धः कृतान्तमिव द्वितीयमायान्तं व्या-
धमपश्यत् । तमवलोक्याचित्तयत् । अथ प्रातरेवानिष्टदर्शनं ज्ञातं । तत्र
ज्ञाने किमनभिमतं दर्शयिष्यति । इत्युक्त्वा तदनुसरणक्रमेण व्याकुलश्चलितः ।
यतः । शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।

10 दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितं ॥ २ ॥

अन्यच्च विषयिणामवश्यं कर्तव्यं ।

उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितं ।

मरणव्याधिशोकानां किमय निपतिष्यति ॥ ३ ॥

अथ तेन व्याधेन तण्डुलकणान् विकीर्य जालं विस्तीर्णं । स च प्रहृन्नो
15 भूत्वा स्थितः । तस्मिन्नेव काले चित्रग्रीवनामा कपोतराजः सपरिवारो

वियति विसर्पस्तांस्तण्डुलकणान् अवलोकयामास । ततः कपोतराजस्त-
ण्डुलकणालुब्धान् कपोतान् प्रत्याह । कुतोऽत्र निर्जने वने तण्डुलक-
णानां संभवः । तन्निवृप्यतां । तावन्न भद्रमिदं पश्यामि । प्रायेणानेन
तण्डुलकणालोभेनास्माभिरपि तथा भवितव्यं ।

5 कङ्कणास्य तु लोभेन मग्नः पङ्के सुडुस्तरे ।

वृद्धव्याघ्रेण संप्राप्तः पथिकः स मृतो यथा ॥ ४ ॥

Fab. II. कपोता ऊचुः कथमेतत् । चित्रग्रीवः कथयति । अरुमेकदा दक्षिणारण्ये
चरन्नपश्यं । एको वृद्धव्याघ्रः स्नातः कुशरुस्तः सरस्तीरे ब्रूते । भो भोः
पान्थ इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यतां । तद्वचनमाकर्ण्य भयात् कोऽपि तत्पार्श्वं
10 न भजते । ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पान्थेनालोचितं । भाग्येनैतत्
संभवति । किंस्मिन्नात्मसंदेहे प्रवृत्तिर्न विधेया ।

यतः । अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा ।

यत्रास्ति विषसंसर्गोऽमृतं तदपि मृत्यवे ॥ ५ ॥

किंतु सर्वत्रार्थार्जने संदेह एव । तथा चोक्तं ।

15 न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।

संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ६ ॥

तन्निवृपयामि तावत् । प्रकाशं ब्रूते । कुत्र तव कङ्कणं । व्याघ्रो रुस्तं
प्रसार्य दर्शयति । पान्थोऽवदत् । कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः । व्याघ्र
उवाच । शृणु रे पान्थ प्रागेव यौवनदशायामतिदुर्वृत्तोऽहं । अनेकगो-
20 मानुषाणां बधान्मे पुत्रा मृता दाराश्च वंशहीनश्चाहं । ततः केनचिदरु-
मादिष्टः । दानधर्मादिकं चरतु भवान् । तदुपदेशादिदानीमहं स्नानशीलो
दाता वृद्धो गलितनखदन्तः कथं न विश्वासभूमिः ।

यतः । इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ।
 अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥ ७ ॥
 तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेव्यते ।
 उत्तरस्तु चतुर्वर्गो महात्मन्येव तिष्ठति ॥ ८ ॥

5 मम चैतावाँछोभविरहो येन स्वहस्तस्थमपि सुवर्णकङ्कणं यस्मै कस्मै-
 चिदातुमिहामि । किंतु तथापि व्याघ्रो मानुषं खादतीति लोकप्रवादो
 दुर्निवारः ।

यतः । गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनी ।
 प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजं ॥ ९ ॥

10 मयापि धर्मशास्त्राण्यधीतानि । शृणु
 प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
 आत्मौपम्येन सर्वत्र दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ १० ॥

अपरं च । प्रत्याख्यानं च दानं च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
 आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ ११ ॥

15 अन्यच्च । मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ट्रवत् ।
 आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥ १२ ॥

त्वं चातिदुर्गतस्तेन तत् तुभ्यं दातुं सयत्नोऽहं ।
 तथा चोक्तं ।

दरिद्रान् भर कौत्सेय मा प्रयच्छेऽहं धनं ।

20 व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्तु किमौषधैः ॥ १३ ॥

अन्यच्च । दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणो ।
 देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतं ॥ १४ ॥

तदत्र सरसि स्नात्वा सुवर्णकङ्कणं प्रतिगृह्णाण । ततो यावदसौ तद्वचः
 प्रतीतो लोभात् सरसि स्नातुं प्रविशति तावन्महापङ्के निमग्नः पलायितु-
 मक्षमः । पङ्के पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रोऽवदत् । अरुह्य महापङ्के पतितोऽसि ।
 अतस्त्वामरुमुत्थापयामि । इत्युक्त्वा शनैः शनैरुपगम्य तेन व्याघ्रेण धृतः स
 5 पान्थोऽचित्तयत् ।

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ।

स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥ १५ ॥

किं च । अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया ।

दुर्भगाभरणाप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ १६ ॥

10 तन्मया भद्रं न कृतं यदत्र मारात्मके विश्वासः कृतः ।

तथा क्लृप्तं । नदीनां शस्त्रपाणीनां नखिनां शृङ्गिणां तथा ।

विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १७ ॥

अपरं च । सर्वस्य हि परीक्ष्यते स्वभावा नेतरे गुणाः ।

अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥ १८ ॥

15 इति चिन्तयन्नेवासौ व्याघ्रेण व्यापादितः खादितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि
 कङ्कणस्य तु लोभेन इत्यादि । अथ सर्वथाविचारितं कर्म न कर्तव्यं ।
 तथा चोक्तं ।

सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणाः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।

सुचित्य चोक्तं सुविचार्य यत् कृतं सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियां ॥

20 एतद्वचनं श्रुत्वा कश्चित् कपोतः सदर्पमाह । आः किमेवमुच्यते ।

वृद्धानां वचनं ग्राह्यमापत्काले क्लृपस्थिते ।

सर्वत्रेषां विचारेण भोजनेऽप्यप्रवर्तनं ॥ २० ॥

यतः । शङ्काभिः सर्वमाक्रासमन्नं पानं च भूतले ।
 प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ २१ ॥
 तथा चोक्तं । ईर्षुर्घृणी दुःसंतुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः ।
 परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥ २२ ॥

5 एतच्छ्रुत्वा सर्वे कपोतास्तत्रोपविष्टाः ।

यतः । सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः ।
 हितारः संशयानां च क्लिश्यन्ते लोभमोहिताः ॥ २३ ॥
 अन्यच्च । लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते ।
 लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणं ॥ २४ ॥

10 अनन्तरं सर्वे जालेन बद्धाः । ततो यस्य वचनात् तत्रावलम्बितास्तं सर्वे
 तिरस्कुर्वन्ति ।

यतः । न गणस्याग्रतो गहेत् सिद्धे कार्ये समं फलं ।
 यदि कार्यविपत्तिः स्यान्मुखस्तत्र हन्यते ॥ २५ ॥

तस्य तिरस्कारं श्रुत्वा चित्रग्रीव उवाच । नायमस्य दोषः ।

15 आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुतां ।
 मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने ॥ २६ ॥

अन्यच्च । स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः ।
 न तु भीतिपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः ॥ २७ ॥

विपत्काले विस्मय एव कापुरुषलक्षणं । तदत्र धैर्यमवलम्ब्य प्रतीका-
 20 रश्चिह्न्यतां ।

यतः । विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्यदुता युधि विक्रमः ।
 यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महान्मनां ॥ २८ ॥

अपरं च । षडदोषाः पुरुषेणोक्तं कृतव्या भूतिमिच्छता ।

निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ २९ ॥

इदानीमप्येवं क्रियतां । सर्वैरेकचित्तीभूय जालमादाय उडुयितां ।

यतः । अल्पानामपि वस्तूनां संरुतिः कार्यसाधिका ।

5 तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्तेऽपि हि दक्षिणः ॥ ३० ॥

संरुतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि ।

तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति तण्डुलाः ॥ ३१ ॥

इति संचिन्त्य पक्षिणः सर्वे जालमादायोत्पतिताः । अनन्तरं स व्याधः

सुदूराज्जालापहारकास्तान् अवलोक्य पश्चाद्भावन्नचित्तयत् ।

10 संरुतास्तु हरन्तीमे मम जालं विहंगमाः ।

यदा तु निपतिष्यन्ति वशमेष्यन्ति मे तदा ॥ ३२ ॥

ततस्तेषु चतुर्विषयातिक्रान्तेषु पक्षिषु व्याधो निवृत्तः । अथ लुब्धकं

व्यावृत्तं दृष्ट्वा कपोता ऊचुः । किमिदानीमुचितं । चित्रग्रीव उवाच ।

माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् त्रितयं कृतं ।

15 कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ३३ ॥

तदस्मन्मित्रं हिरण्यको नाम मूषिकराजो गण्डकीतीरे चित्रवने निवसति ।

सोऽस्माकं पाशांश्छेत्स्यति । इत्यालोच्य सर्वे हिरण्यकविवरसमीपं

गताः । हिरण्यकश्च तत्र सर्वदापायशङ्कया शतदारं विवरं कृत्वा निवसति ।

ततो हिरण्यकः कपोतावपातभयाच्चकितस्तूष्णीं स्थितः । चित्रग्रीवो

20 ऽवदत् । सखे हिरण्यक किमस्मान् न संभाषसे । ततो हिरण्यकस्तद्वचनं

प्रत्यभिज्ञाय ससंभ्रमं बहिर्निःसृत्याब्रवीत् । आः पुण्यवान् अस्मि प्रियसुकृन्मे

चित्रग्रीवः समायातः । पाशबद्धांश्च तान् अवलोक्य सविस्मयं क्षणां स्थितो-

वाच सखे किमेतत् । चित्रग्रीवोऽवदत् । सखेऽस्माकं प्राक्तनजन्मकर्मणाः
फलमेतत् ।

यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म ।

तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥

5 यतः । रोगशोकपरीतापबन्धनव्यसनानि च ।

आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनां ॥ ३५ ॥

एतच्छ्रुत्वा हिरण्यकश्चित्रग्रीवस्य बन्धनं हेतुं सत्वरमुपसर्पति । चित्रग्रीव
उवाच । मित्र मा मैवं । अस्मदाश्रितानामिषां तावत् पाशांश्छिन्धि । हिर-
ण्यकोऽप्याह । अरुमल्पशक्तिर्दत्ताश्च मे कोमलाः । तदेतेषां पाशांश्चेतुं

10 कथं समर्थः । तद्यावन्मे दत्ता न त्रुह्यन्ति तावद्भवतः पाशं हिनन्मि ।
तदनन्तरं यावच्छक्यमन्येषामपि बन्धनानि हेत्स्यामि । चित्रग्रीव उवाच ।
अस्त्वेवं । तथापि यथाशक्त्येतेषां बन्धनान्यपनय । हिरण्यकेनोक्तं । आत्मप-
रित्यागेन यदाश्रितानां रक्षणं तन्नीतिविदां न संमतं ।

यतः । आपदर्थे धनं रत्नेद्वारान् रत्नेद्धनैरपि ।

15 आत्मानं सततं रत्नेद्वरैरपि धनैरपि ॥ ३६ ॥

अन्यच्च । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राणाः संस्थितिरुतवः ।

तान् निघ्नता किं न कृतं रक्षता किं न रक्षितं ॥ ३७ ॥

चित्रग्रीवोऽवदत् । सखे हिरण्यक नीतिस्तावदीदृश्येव । किञ्चरुमस्म-
दाश्रितानां दुःखं सोढुं सर्वथासमर्थः ।

20 यतः । धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।

सन्निमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥ ३८ ॥

अयमपरश्चासाधारणो हेतुः ।

ज्ञातिद्रव्यबलानां च साम्यमेषां मया सह ।

मत्प्रभुत्वफलं ब्रूहि कदा किं तद्विष्यति ॥ ३९ ॥

अन्यच्च । विना वर्तनमेवैते न त्यजन्ति ममास्तिकं ।

तन्मे प्राणव्ययेनापि जीवयैतान् ममाश्रितान् ॥ ४० ॥

5 किंच । मांसमूत्रपुरीषास्थिनिर्मिते च कलेवरे ।

विनश्वरे किमत्रास्थां यशः पालय मित्र मे ॥ ४१ ॥

अपरं च पश्य । यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिना ।

यशः कायेन लभ्येत तदा लभ्यं भवेन्न किं ॥ ४२ ॥

यतः । शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरं ।

10 शरीरं क्षणाविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ४३ ॥

इत्याकर्ण्य हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुलकितः सन्नुवाच । साधु मित्र साधु ।

अनेनाश्रितवात्सल्येन त्रैलोक्यस्यापि प्रभुवं त्वयि युज्यते । एवमुक्त्वा तेन

सर्वेषां बन्धनानि हिनानि । ततो हिरण्यकः सर्वान् सादरं संपूज्याह ।

सखे चित्रग्रीव सर्वथात्र ज्ञालबन्धनविधौ सति दोषमाशङ्क्यात्मन्यवज्ञा न

15 कर्तव्या ।

यतः । योऽधिकाद्योजनशतात् पश्यतीहामिषं खगः ।

स एव प्राप्तकालस्तु पाशबन्धं न पश्यति ॥ ४४ ॥

अपिच ।

शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनं गजभुजंगमयोरपि बन्धनं ।

20 मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिरहो बलवान् इति मे मतिः ॥

अन्यच्च । व्योमेकान्तविकारिणोऽपि विहगाः संप्राप्नुवन्त्यापदं ।

बध्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ।

दुर्णीतिं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुणाः ।

कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥ ४६ ॥

इति प्रबोधातिथ्यं कृत्वालिङ्ग्य च चित्रग्रीवं सोऽभिमतदेशं प्रस्थापयामास ।

हिरण्यकश्च स्वविवरं प्रविष्टः । अथ लघुपतनकः सर्ववृत्तान्तदर्शी सा-
5 अर्थमिदमाह । अहो हिरण्यक श्लाघ्योऽसि । अतोऽहमपि त्वया सह
मैत्रीमिहामि । अतो मां मैत्र्येणानुगृहीतुमर्हसि । एतच्छ्रुत्वा हिरण्यको
विवराभ्यन्तरादाह । कस्त्वं । स ब्रूते लघुपतनको नाम वायसोऽहं ।
हिरण्यको विहस्याह । का त्वया सह मैत्री ।

यतः । यद्येन युज्यते लोके बुधस्तत् तेन योजयेत् ।

10 अहमन्नं भवान् भोक्ता कथं प्रीतिर्भविष्यति ॥ ४७ ॥

अपरं च । भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर्विपत्तेः कारणं महत् ।

शृगालात् पाशबद्धोऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥ ४८ ॥

Fab. III. वायसोऽब्रवीत् कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति । अस्ति मगधदेशे चम्पक-
वती नामारण्यानी । तस्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ निवसतः ।

15 स च मृगः स्वेह्या भ्राम्यन् पुष्टाङ्गः शृगालेणालोकिताः । तमालोक्ता-
चिन्तयत् । आः कथमेतन्मांसं सुललितं भक्षयामि । भवतु । विश्वासं
तावदुत्पादयामि । इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत् । मित्रं कुशलं ते । मृगेणोक्तं
कस्त्वं । स ब्रूते । क्षुद्रबुद्धिनामा जम्बुकोऽहमत्रारण्ये बन्धुहीनो मृतव-
न्निवसामि । इदानीं भवन्तं मित्रमासाद्य पुनः सबन्धुर्जीविलोकं प्रविष्टोऽस्मि ।

20 अधुना तवानुचरेण मया सर्वदा भवितव्यं । मृगेणोक्तं एवमस्तु । ततोऽस्तं
गते सवितरि भगवति मरीचिमालिनि तौ मृगस्य वासभूमिं गतौ । तत्र
चम्पकवृक्षशाखायां सुबुद्धिनामा काको मृगस्य मित्रं निवसति । तौ दृष्ट्वा

काको ऽवदत् । सखे चित्राङ्ग को ऽयं द्वितीयः । मृगो ब्रूते । जम्बुको ऽयमस्म-
त्साध्यमिहन्नागतः । काको ब्रूते । मित्र अकस्मादागतुना सह विश्वासो
न युक्तः ।

तथा चोक्तं । अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् ।

5 मार्जारस्य हि दोषेण कृतो गृध्रो जरद्भवः ॥ ४९ ॥

Fab. IV. तावाकृतुः कथमेतत् । काकः कथयति । अस्ति भागीरथीतीरे गृध्रकूटनाम्नि
पर्वते महान् पर्कटीवृक्षः । तस्य कोटरे दैवदुर्विपाकाद्भलितनयनो जरद्भ-
वनामा गृध्रः प्रतिवसति । अथ कृपया तज्जीविनाय तद्भक्षवासिनः पक्षिणः
स्वाहारात् किञ्चित् किञ्चिद्दति तेनाप्तौ जीवति । अथ कदाचिदीर्घकर्णो
10 नाम मार्जारः पक्षिशावकान् भक्षयितुं तत्रागतः । ततस्तमायान्तं दृष्ट्वा
पक्षिशावकैर्भयाकुलैः कोलाकलः कृतः । तच्छ्रुत्वा जरद्भवेनोक्तं । को ऽयमा-
याति । दीर्घकर्णो गृध्रमवलोक्य सभयमाह । हा कृतो ऽस्मि ।
यतः । तावद्वयस्य भेतव्यं यावद्वयमनागतं ।

आगतं च भयं वीक्ष्य नरः कुर्याद्यथोचितं ॥ ५० ॥

15 अधुनास्य संनिधाने पलायितुमक्षमः । तद्यथा भवितव्यं तथा भवतु । तावद्वि-
श्वासमुत्पाद्यास्य समीपमुपगच्छामि । इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत् । आर्य
त्वामभिवन्दे । गृध्रो ऽवदत् कस्त्वं । सो ऽब्रवीत् । मार्जारो ऽहं । गृध्रो ब्रूते
तदूरमपसर । नो चेद्वत्तव्यो ऽसि मया । मार्जारो ऽवदत् । श्रूयतां ताव-
द्भक्षचनं । ततो यद्यहं बध्यस्तदा कृतव्यः ।

20 यतः । ज्ञातिमात्रेण किं कश्चिद्वन्यते पूज्यते कुचित् ।

व्यवहारं परिज्ञाय बध्यः पूज्यो ऽथ वा भवेत् ॥ ५१ ॥

गृध्रो ब्रूते । ब्रूहि किमर्थमागतो ऽसि । सो ऽवदत् । अरुमत्र गङ्गातीरे

नित्यस्त्रायी निरामिषाशी ब्रह्मचर्येण चान्द्रायणाव्रतं चरंस्तिष्ठामि युष्मांश्च
धर्मज्ञानरतान् विश्वासभूमयः पक्षिणः सर्वे सर्वदा ममाग्रे प्रस्तुवन्ति । अतः
भवद्भ्यो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्मं श्रोतुमिहागतः । भवत्तश्चेतादृशा धर्मज्ञा
यन्मामतिथिं कृतुमुद्यताः । गृहस्थधर्मश्चैषः ।

5 अरावप्युचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते ।

हेतुः पार्श्वगतां ह्यायां नोपसंहरते दुमः ॥ ५२ ॥

यदि वा धनं नास्ति तदा प्रीतिवचसाप्यतिथिः पूज्यः ।

यतः । तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनृता ।

एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ५३ ॥

10 अन्यच्च । बालो वा यदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागतः ।

तस्य पूजा विधातव्या सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ५४ ॥

अपरं च । निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।

न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनि ॥ ५५ ॥

तथा चोक्तं ।

15 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्तते ।

स तस्मै दुष्कृतं दत्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥ ५६ ॥

उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोऽपि गृहमागतः ।

पूजनीयो यथायोग्यं सर्वदेवमयोऽतिथिः ॥ ५७ ॥

गृध्रोऽवदत् । मार्जारो हि मांसरुचयः पक्षिणावकाश्चात्र निवसन्ति । तेनैवं

20 ब्रवीमि । तच्छ्रुत्वा मार्जारो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णो स्पृशति । मया धर्मशास्त्रं
श्रुत्वा वीतरागेणेदं दुष्करं व्रतमध्यवसितं । यतः परस्परं विवदमानानामपि
धर्मशास्त्राणामहिंसा परमो धर्म इत्यत्रैकमत्यं ।

यतः । सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसह्याश्च ये ।
सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ५८ ॥

अन्यच्च । एक एव सुहृद्बन्धो निधनेऽप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत् तु गच्छति ॥ ५९ ॥

5 किञ्च । योऽति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरं ।
एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ ६० ॥

अपि च । मर्तव्यमिति यदुःखं पुरुषस्योपजायते ।
शक्यस्तेनानुमानेन परोऽपि परिरक्षितुं ॥ ६१ ॥

शृणु पुनः । स्वहृन्दवनजातेन शाकेनापि प्रपूर्यते ।

10 अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात् पातकं मरुत् ॥ ६२ ॥

एवं विश्वास्य स मार्जारः तरुकोटरे स्थितः । ततो दिनेषु गच्छत्सु पक्षि-
शावकानाक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यहं खादति । अथ येषामपत्यानि खादि-
तानि तेः शोकार्तेर्विलपद्भिरितस्ततो जिज्ञासा समारब्धा । तत् परिज्ञाय
मार्जारस्तैरलक्ष्यमाणः कोटरान्निःसृत्य पलायितः । पश्चात् पक्षिभिरित-
15 स्ततो निवृत्तपक्षिस्तत्र तरुकोटरे शावकास्थीनि प्राप्तानि । अनन्तरं ते
उचुः । अनेनैव जग्द्वेनास्माकं शावकाः खादिताः । इति सर्वैः पक्षिभि-
र्निश्चित्य मेलकं कृत्वा गृध्रो व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि अज्ञातकुलशी-
लस्य इत्यादि । इत्याकर्ण्य जम्बुकः सकोपमाह । मृगस्य प्रथमदर्शनदिने
भवान् अप्यज्ञातकुलशील एव । तद्व्रता सह कथमग्नयावदेतस्य स्नेहा-
20 नुवृत्तिरुत्तरोत्तरं वर्तते ।

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।

निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि हुमायते ॥ ६३ ॥

अन्यच्च । अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसां ।

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकं ॥ ६४ ॥

यथायं मृगो मम बन्धुस्तथा भवान् अपि । मृगोऽब्रवीत् किमनेनोत्तरोत्तरेण ।
सर्वैरेकत्र विश्रम्भालापैः सुखिभिः स्थायितां ।

5 यतः । न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः ।

व्यवहारेण मित्राणि ज्ञायन्ते रिपवस्तथा ॥ ६५ ॥

काकेनोक्तमेवमस्तु । अथ प्रातः सर्वे यथाभिमतदेशं गताः । एकदा तेन
जम्बुकेन सुनिभृतमुक्तं । सखे अस्मिन् वनैकदेशे शस्यपूर्णां क्षेत्रमस्ति तद-
हं त्वां तत्र नीत्वा दर्शयामि । तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्यं
10 खादति । अथ क्षेत्रपतिना तद्दृष्ट्वा पाशास्तत्र नियोजिताः । अनन्तरं
पुनरागतो मृगः पार्श्वेर्बद्धोऽचिन्तयत् । को मामितः कालपाशादिव व्याधपा-
शात् त्रातुं मित्रादन्यः समर्थः । तत्रान्तरे जम्बुकस्तत्रोपस्थितोऽचिन्तयत् ।
फलितं तावदस्माकं कपटप्रबन्धेन । मनोरथसिद्धिरपि बाहुल्यान्मे भवि-
ष्यति । एतस्योत्कृत्यमानस्य मांसासृग्लितान्यस्थीनि मयावश्यं प्राप्तव्यानि ।
15 मृगस्तं दृष्ट्वास्त्रासितं ब्रूते । सखे हिन्यि मम बन्धनं सत्वरं त्रायस्व मां ।

यतः । आपत्सु मित्रं ज्ञानीयाद्युद्धे शूरमृगो शुचिं ।

भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ६६ ॥

अपरं च । उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रसंप्रवे ।

राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ६७ ॥

20 जम्बुकः मुहुर्मुहुः पाशं विलोक्याचिन्तयत् । दृष्ट्वा तावदयं बन्धः । ब्रूते च ।
सखे स्नायुनिर्मिता एते पाशास्तदयं भट्टारकवारे कथमेतान् दत्तैः स्पृशामि ।
मित्र यदि नान्यथा मन्यसे तदा प्रभाते यत् त्वया वक्तव्यं तत् कर्तव्यं । इत्युक्त्वा

तत्समीपे आत्मानमाहाय स्थितः सः । अनन्तरं स काकः प्रदोषकाले मृग-
मनागतमवलोक्य इतस्ततोऽन्विष्य तथाविधं दृष्ट्वावाच सखे किमेतत् ।
मृगेणोक्तं अवधीरितसुकृद्वाक्यस्य फलमेतत् ।

तथाचोक्तं । सुकृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितं ।

5 विपत् संनिहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ६८ ॥

दीपनिर्वाणगन्धं च सुकृद्वाक्यमरुन्धतीं ।

न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः ॥ ६९ ॥

काको ब्रूते स वञ्चकः कु । मृगेणोक्तं मन्मांसार्थी तिष्ठत्यत्रैव । काको ब्रूते
मित्र उक्तमेव मया पूर्वं ।

10 अपराधो न मेऽस्तीति नैतद्विश्वासकारणं ।

विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुणावतामपि ॥ ७० ॥

परोक्षे कार्यकृतारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनं ।

वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखं ॥ ७१ ॥

ततः काको दीर्घं निःश्वस्य । अरे वञ्चक किं त्वया पापकर्मणा कृतं ।

15 यतः । संलापितानां मधुरैर्वचोभिर्मिथ्योपचरिश्च वशीकृतानां ।

आशावतां श्रद्धतां च लोके किमर्थिनां वञ्चयितव्यमस्ति ॥

अन्यच्च । उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमती यः समाचरति पापं ।

तं जनमसत्यसंधं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥ ७३ ॥

दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न काश्येत् ।

20 उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करं ॥ ७४ ॥

दुर्जनः परिकृत्वो विद्ययालंकृतोऽपि सन् ।

मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ७५ ॥

अथ वा स्थितिरियं दुर्जनानां ।

प्राक् पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रं ।

हिद्रं निद्रप्य सकृसा प्रविशत्यशङ्कः सर्वं खलस्य चरितं मसकः करोति ॥ ७६ ॥

तथा च । दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणं ।

5 मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे कृदि कालाकृतं विषं ॥ ७७ ॥

अथ प्रभाते क्षेत्रपतिर्लगुडकस्तस्तं प्रदेशमागच्छन् काकेनावलोकितः ।

तमालोक्य काकेनोक्तं । मित्र त्वमात्मानं मृतवत् संदर्श्य वातेनोदरं पूर-

यित्वा पादान् स्तब्धीकृत्य तिष्ठ । यदाहं शब्दं करोमि तदा त्वमुत्थाय सव-

रमपसरिष्यसि । मृगस्तथैव काकवचनेन स्थितः । ततः क्षेत्रपतिना कूर्षो-

10 त्फुल्ललोचनेन तथाविधो मृग आलोकितः । आः स्वयं मृतोऽयं । इत्युक्त्वा

मृगं बन्धनान्मोचयित्वा पाशान् संगृहीतुं सयत्नो बभूव । ततः काकशब्दं

श्रुत्वा मृगः सवरमुत्थाय पलायितः । तमुद्दिश्य क्षेत्रपतिना लगुडः प्रक्षिप्तः ।

तेन प्रहारेण शृगालो हतः । तथा चोक्तं ।

त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मसैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनेः ।

15 अत्युत्कटैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते ॥ ७८ ॥

अतोऽहं ब्रवीमि भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिरित्यादि । काकः पुनराह ।

भक्षितेनापि भवता नाहारो मम पुष्कलः ।

त्वयि जीवति जीवामि चित्रग्रीव इवानघः ॥ ७९ ॥

अन्यच्च । तिरश्चामपि विश्वासो दृष्टः पुण्यैककर्मणां ।

20 सतां हि साधुशीलत्वात् तच्चित्रग्रीवयोरिव ॥ ८० ॥

किं च । साधोः परुषितस्यापि मनो नायाति विक्रियां ।

न हि तापयितुं शक्यं सागरान्भस्तृणोत्कया ॥ ८१ ॥

हिरण्यको ब्रूते । चपलस्त्वं चपलेन सह स्नेहः सर्वथा न कर्तव्यः ।
तथा चोक्तं । मार्जारो महिषो मेषो काकः कापुरुषस्तथा ।

विश्वासात् प्रभवत्येते विश्वासस्तत्र नोचितः ॥ ८२ ॥

किंतु शत्रुपक्षो भवान् अस्माकं । उक्तं चेत्तत् ।

5 शत्रुणा न हि संदध्यात् सुस्निष्टेनापि संधिना ।

सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकं ॥ ८३ ॥

अन्यच्च । यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् ।

नोदके शकटं याति न च नौर्गति स्थले ॥ ८४ ॥

अपरं च । मरुताप्यर्थसारेण यो विश्वसिति शत्रुषु ।

10 भार्यासु च विरक्तासु तदन्तं तस्य जीवितं ॥ ८५ ॥

लघुपतनको ब्रूते । श्रुतं मया सर्वं तथापि ममेतावान् संकल्पः यत् वया
सह सौहृद्यमवश्यं करणीयं । नो चेदनाहुरिणात्मानं भवद्वारि व्यापा-
दयिष्यामि ।

तथा हि । मृद्ववत् सुखभेद्यो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति ।

15 सुजनस्तु कनकवद्वत् दुर्भेद्यश्चाशु संधेयः ॥ ८६ ॥

किं च । द्रवत्वात् सर्वलौकानां निमित्तान्मृगपक्षिणां ।

भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां संगतं दर्शनात् सतां ॥ ८७ ॥

तज्ज्ञात्वा सतां संगतमिष्यते ।

यतः । स्नेहहेदेऽपि साधूनां गुणा नायाति विक्रियां ।

20 भङ्गेऽपि हि मृणालानामनुबध्नन्ति तत्तवः ॥ ८८ ॥

अन्यच्च शृणु । शुचित्वं त्यागिता शौर्यं समानसुखदुःखता ।

दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च सत्यता च सुहृदुणाः ॥ ८९ ॥

एतेर्गुणैरुपेतो भवदन्यो मया कः पुमान् प्राप्तव्यः । तद्वचनमाकर्ण्य हिर-
ण्यको बह्निर्निःसृत्याह । आप्यायितोऽहं भवतामनेन वचनामृतेन ।
तथा श्रुतं ।

- धर्मार्त्तं न तथा सुशीतलज्जलैः स्नानं न मुक्तावली ।
5 न श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमप्यर्पितं ।
प्रीत्यै सज्जनभाषितं प्रभवति प्रायो यथा चेतसः ।
सद्युक्त्या च पुरस्कृतं सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमं ॥ १० ॥
अन्यच्च । रक्तस्यभेदो याज्या च नैष्ठुर्यं चलचित्तता ।
क्रोधो निःसत्यता मृतमेतन्मित्रस्य दूषणं ॥ ११ ॥
10 अनेन वचनक्रमेण तदेकमपि दूषणं त्वयि न लब्धते ।
यतः । पटुत्वं सत्यवादिसं कथायोगेन बुध्यते ।
अस्तब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ १२ ॥
अपरं च । अन्यथैव हि सौहार्दं द्रवस्वहान्तरात्मनः ।
प्रवर्ततेऽन्यथा वाणी शाखोपकृतचेतसः ॥ १३ ॥
15 तद्वद्वतु भवतोऽभिमतमेव । ततः प्रभृति तयोः सख्यमभवत् । ततो हिर-
ण्यको भोजनविशेषैर्विषयसं संतोष्य विवरं प्रविष्टः । वायसोऽपि स्वस्थानं
गतः । ततस्तयोः प्रत्यक्षमन्योन्याहारदानेन कुशलप्रश्नैर्विश्रम्भालापिश्च का-
लोऽतिवर्तते । एकदा वायसो हिरण्यकमाह । सखे वायसस्य कष्टल-
भ्याहारमिदं स्थानं । तदेतत् परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुमिहामि । हिर-
20 ण्यको ब्रूते ।
स्थानमृष्टं न शोभते दन्ताः केशा नखा नसाः ।
इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥ १४ ॥

काको ब्रूते मित्र कापुरुषवचनमेतत् ।

यतः । स्थानमुत्सृज्य गच्छति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ।
तत्रैव निधनं याति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ १५ ॥

अन्यच्च । को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशः स्मृतो ।
५ यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितं ।
यदंष्ट्रानखलांगुलप्रहरणः सिंहो वनं गच्छते ।
तस्मिन्नेव कृतद्विपेन्द्ररुधिरस्तृक्षां हिनत्त्यात्मनः ॥ १६ ॥

हिरण्यको ब्रूते मित्र द्वा गन्तव्यं ।

तथा चोक्तं । चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।

१० मासमीदृशं परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ १७ ॥

वायसो ब्रूते अस्ति मित्र स्थानं मुनिश्रपितं । हिरण्यकोऽब्रूत् किं तत् ।
वायसो ब्रूते । अस्ति दण्डकारण्ये कर्पूरगौराख्यं सरः । तत्र चिरकालोपा-
र्जितः प्रियमुकुन्धे मन्थराभिधानः कूर्मः सहजधार्मिकः प्रतिवसति ।

यतः । परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां सुकरं नृणां ।

१५ धर्मे स्वयमनुष्ठानं कस्यचित् तु महात्मनः ॥ १८ ॥

स च मत्स्याहारविशेषेर्मां संवर्धयिष्यति । हिरण्यकोऽब्रवीत् । तत् किं
मयात्रावस्थाय कर्तव्यं ।

यतः । यस्मिन् देशे न सन्मानं न वृत्तिर्न च बान्धवाः ।

न च विद्यागमः कश्चित् तं देशं पस्विर्ब्रूयेत् ॥ १९ ॥

२० अपरं च । धनिनः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यश्च पञ्चमः ।

पञ्च यत्र न विद्यन्ते तत्र वासं न कारयेत् ॥ २०० ॥

ततो मामपि तत्र नय । अथ वायसस्तेन मित्रेण सह विचित्रकथालापिः

मुखेन तस्य सरसः समीपं जगाम । ततो मन्थरो दूरादवलोक्य लघुपतन-
कस्य यथोचितमातिथ्यं विधाय मूषिकस्याप्यतिथिसत्कारं चकार ।

यतः । गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।

पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ १०१ ॥

5 वायसोऽवदत् । वयस्य मन्थर सविशेषमस्मै पूजां विधेहि । यतोऽयं
पुण्यकर्मणां धुरीणः कारुण्यरत्नाकरो हिरण्यको नाम मूषिकराजः । एतस्य
गुणस्तुतिं जिह्वासहस्रेण द्वितीयेनापि सर्पेश्वरो न कदाचित् कर्तुं समर्थः
स्यात् । इत्युक्त्वा चित्रग्रीवोपाख्यानमुपवर्णितवान् । मन्थरः सादरं हि-
रण्यकं संपूज्याह । अत्रात्मनो निर्जनवनावस्थानकारणमाख्यातुमर्हसि ।

10 Fab. V. हिरण्यकोऽवदत् कथयामि श्रूयतां । अस्ति चम्पकाभिधानायां नगर्यां
परिव्राजकावसथः । तत्र चूडाकर्णो नाम परिव्राजकः प्रतिवसति । स च
भोजनावशिष्टभिक्षान्नसहितं भिक्षापात्रं नागदन्तकेऽवस्थाप्य स्वपिति ।
अहं च तदन्नमुत्प्लुत्य प्रत्यहं भक्षयामि । अनन्तरं तस्य प्रियसुकृद्दीणाकर्णो
नाम परिव्राजकस्तत्र समायातः । तेन सह नानाकथाप्रसङ्गावस्थितोऽपि
15 चूडाकर्णो मम त्रासार्थं जर्जरवंशखण्डेन भूमिमताडयत् । वीणाकर्ण उवाच ।
किमिति मम कथाविरक्तोऽन्यासक्तो भवान् । चूडाकर्णो वदति । भद्र
नाहं विरक्तः किंतु पश्यायं मूषिको ममापकारी सदा पात्रस्थं भिक्षान्नमुत्प्लुत्य
भक्षयति । वीणाकर्णो नागदन्तकमवलोक्याह । कथं मूषिकः स्वल्पबल्योऽ-
यमेतावद्दूरमुत्पसति । तदत्र केनापि कारणेन भवितव्यं ।

20 तथाचोक्तं । नाकस्माद्युवती वृद्धं केशेष्वाकृष्य चुम्बति ।

पतिं निर्दयमालिङ्ग्य हेतुरत्र भविष्यति ॥ १०२ ॥

Fab. VI. चूडाकर्णः पृच्छति कथमेतत् । वीणाकर्णः कथयति । अस्ति गौडविषये

कौशाम्बी नाम नगरी । तस्यां चन्दनदासनामा बणिक्काधनो निव-
सति । तेन पश्चिमे वयसि वर्तमानेन कामाधिष्ठितचेतसा धनदर्पाल्लीला-
वती नाम बणिकपुत्री परिणीता । सा च मकरकेतोर्विजयवैजयन्तीव
यौवनवती बभूव । स च वृद्धपतिस्तस्याः संतोषाय नाभवत् ।

५ यतः । शशिनीव हिमार्तानां धर्मार्तानां रवाविव ।
मनो न रमते स्त्रीणां जराक्षीणेन्द्रिये पतौ ॥ १०३ ॥

अन्यच्च । पलितेष्वपि दृष्टेषु पुंसः का नाम कामिता ।
भेषज्यमिव मन्यन्ते यदन्यमनसः स्त्रियः ॥ १०४ ॥

स च वृद्धस्तस्यामतीवानुरागवान् ।

१० यतः । धनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणभृतां सदा ।
वृद्धस्य तरुणी भार्या प्राणेभ्योऽपि गरम्यसी ॥ १०५ ॥

अपि च । नोपभोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयान् जरी ।
अस्थि निर्दशनः श्वेव जिह्वा लेढि केवलं ॥ १०६ ॥

अथ सा लीलावती यौवनदर्पादतिक्रातुकुलमर्यादा केनापि बणिकपुत्रेण

१५ सहानुरागवती बभूव ।

यतः । स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरेऽपि वसतिर्यात्रोत्सवे संगतिरू ।
गोष्ठीपूरुषसंनिधावनियमो वासो विदेशे तथा ।
संसर्गः सह पुंश्चलीभिरसकृद्धत्तेर्निजायाः क्षतिः ।
पत्युर्वार्द्धकमीर्षितप्रहसनं नाशस्य हेतुः स्त्रियाः ॥ १०७ ॥

२० अपरं च ।

पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनं ।
स्वप्नश्चान्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् ॥ १०८ ॥

- किंच । स्थानं नास्ति क्षणं नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
 तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १०९ ॥
 सुवेशं पुरुषं दृष्ट्वा भ्रातरं यदि वा सुतं ।
 योनिः क्लियति नारीणां सत्यं सत्यं हि नारद ॥ ११० ॥
 5 स्त्रियो हि चपला नित्यं देवानामपि विश्रुतं ।
 ताश्चापि रक्षिता येषां ते नराः सुखभागिनः ॥ १११ ॥
 अपरं च । धृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।
 तस्माद्धृतं च वक्त्रिं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥ ११२ ॥
 अपि च । पिता रक्षति कौमारि भर्ता रक्षति यौवने ।
 10 पुत्राश्च स्थकिरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ११३ ॥
 एकदा सा लीलावती रत्नावलीकिरणकर्बुरे पर्यङ्के तेन बणिकपुत्रेण सह
 विश्रम्भालापिः सुखासीना तमलक्षितोपस्थितं पतिमवलोक्य सहस्रोत्थाय
 केशेषु गृहीत्वा निर्भरमालिङ्ग्य चुम्बितवती । अत्रान्तरे जारश्च पलायितः ।
 उक्तं च । उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद वृहस्पतिः ।
 15 स्वभावेनैव तत् सर्वं स्त्रीबुद्धौ सुप्रतिष्ठितं ॥ ११४ ॥
 तदालिङ्गनमवलोक्य समीपवर्तिनी कुटूष्यचिन्तयत् । नाकस्मादियमेनमुप-
 गूढवतीति । ततस्तस्या कुटूष्या तत्कारणं जारं परिज्ञाय सा लीलावती
 गुप्तेन दण्डेन दण्डिता । अतोऽहं ब्रवीमि नाकस्माद्युवती वृद्धमित्यादि ।
 मूषिकबलोपस्तम्भेन केनापि कारणेनात्र भवितव्यं । क्षणं विचिन्त्य परिव्रा-
 20 जकेनोक्तं । धनमेव कारणं बाहुल्याद्भवति ।
 यतः । धनवान् बलवान्छोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा ।
 प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ ११५ ॥

ततः खनित्रमादाय तेन परित्राज्जकेन मम विवरं खनित्रा चिरसंचितं धनं
गृहीतं । ततः प्रत्यहं निजशक्तिहीनः सखीत्साहरहितः स्वाहारमप्यु-
त्पादयितुमशक्तः सत्रासं मन्दं मन्दं सर्पश्चूडाकर्णेनावलोकितः । ततस्तेनोक्तं ।

अर्थेन बलवान् सर्वं अर्थाद्भवति पण्डितः ।

5 पश्येनं मूषिकं पापं स्वज्ञातिसमतां गतं ॥ ११६ ॥

किंच । अर्थेन परिक्रीणास्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।

क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ११७ ॥

अपरं च । यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।

यस्यार्थाः स पुनर्लोक्ये यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ११८ ॥

10 ब्रह्महापि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनं ।

शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ११९ ॥

अन्यच्च । अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च ।

मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १२० ॥

अपि च ।

15 तानीन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।

अर्थीष्मणा विरहितः पुरुषः स एव अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥

एतत् सर्वमाकर्ण्य मया लोचितं ममात्रावस्थानमयुक्तं । इदानीं यच्चान्यस्मि
वृत्तान्तकथनं तदप्यनुचितं ।

यतः । अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।

20 वस्त्रं चापमानं च मतिमान् न प्रकाशयेत् ॥ १२२ ॥

अपि च । आयुर्वित्तं गृहकिं न मन्त्रमेधुनभेषजं ।

तपोदानापमानं च नव गोप्यानि यत्नतः ॥ १२३ ॥

तथा चोक्तं ।

अत्यन्तविमुखे देवे व्यर्थयत्ने च पौरुषे ।

मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत् कुतः सुखं ॥ १२४ ॥

अन्यच्च । मनस्वी भ्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति ।

5 अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीततां ॥ १२५ ॥

किं च । कुसुमस्तवकस्येव द्वे वृत्ती तु मनस्विनः ।

सर्वेषां मूर्द्धि वा तिष्ठेद्विशीर्येत वनेऽपि वा ॥ १२६ ॥

यश्चात्रैव याञ्जाजीवनं तदतीव गर्हितं ।

यतः । वरं विभवहृनिन प्राणैः संतर्पितोऽनलः ।

10 नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थते जनः ॥ १२७ ॥

अपरं च । दरिद्राद्विधमेति ऋषिपरिगतः सत्त्वात् परिभ्रश्यते ।

निःसत्त्वः परिभूयते परिभवान्निर्वेदमापद्यते ।

निर्विषाः शुचमेति शोकनिरुतो बुद्ध्या परित्यज्यते ।

निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो विधनता सर्वापदामास्पदं ॥ १२८ ॥

15 किंच । वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं ।

वरं क्लैव्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनं ।

वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाद्देषभिरतिरू ।

वरं भिक्षाशिवं न च परधनास्वादनसुखं ॥ १२९ ॥

अपि च । सेवेन मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यं ।

20 हरिहरकषेव डुरितं गुणशतमप्यर्चिता हरति ॥ १३० ॥

इति विमृश्य तत् किमहं परपिण्डेनात्मानं भोजयामि । कष्टं भो तदपि

द्वितीयं मृत्युद्वारं ।

यतः । पल्लवग्राहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मेथुनं ।

भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विडम्बनाः ॥ १३१ ॥

अन्यच्च । रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी ।

यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ १३२ ॥

5 इत्यालोच्यापि तदन्नं लोभात् पुनर्ग्रहीतुं ग्रहमकरवं ।

तथा चोक्तं ।

लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषां ।

तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ १३३ ॥

ततोऽहं वीणाकर्णेन जर्जरवंशखण्डेन ताडितोऽचित्तयं ।

10 धनलुब्धो ह्यसंतुष्टोऽनिषतात्माजितेन्द्रियः ।

सर्वा एवापदस्तस्य यस्य तुष्टं न मानसं ॥ १३४ ॥

तथा च । सर्वाः संपत्तयस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसं ।

उपानद्रूढपादस्य ननु चर्मावृतेव भूः ॥ १३५ ॥

अन्यच्च । संतोषामृतलुप्तानां यत् सुखं शान्तचेतसां ।

15 कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावतां ॥ १३६ ॥

किं च । तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितं ।

येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा निराश्रयमवलम्बितं ॥ १३७ ॥

अपि च । असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथं ।

अनुक्तकलीवकचनं धन्यं कस्यापि जीवितं ॥ १३८ ॥

20 यतः । न योजनशतं दूरं वाङ्मनस्य तृप्तयः ।

संतुष्टस्य कर्प्राप्तेऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ १३९ ॥

तत् सर्वदावस्थोचितः कार्यपरिहृदः श्रेयान् ।

उक्तं च । को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति जत्तोः ।

कः स्नेहः सद्भावः किं पापित्यं परिक्रिदः ॥ १४० ॥

तथा हि । त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।

ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥ १४१ ॥

5 किं च । मरुतां स्थानमाश्रित्य फलं कर्मानुसारतः ।

श्रीकण्ठकण्ठलग्नोऽपि वासुकिर्वायुभक्षकः ॥ १४२ ॥

अपरं च । पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरं ।

विचार्य खलु पश्यामि तत् सुखं यत्र निर्वृतिः ॥ १४३ ॥

इत्यालोच्याहं निर्जनं वनमागतः । यतः ।

10 वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं दुमालयः पक्षफलाम्बुभक्षणां ।

तृणानि शय्या परिधानबल्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनं ॥ १४४ ॥

ततोऽस्मत्पुण्योदयादनेन मित्रेणाहं स्नेहानुवृत्त्यानुगृहीतः । अधुना च

पुण्यपरंपर्या भवदाश्रयः स्वर्ग एवायं मया प्राप्तः ।

यतः । संसारविषवृक्षस्य द्वे एव मधुरे फले ।

15 काव्यामृतरसास्वादः संगमः सज्जनैः सह ॥ १४५ ॥

मन्थर उवाच । अर्थाः पादरजोपमा गिरिनदीवेगोपमं यौवनं ।

मानुष्यं जलविन्दुलोलचपलं फेणोपमं जीवनं ।

धर्मं यो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनं ।

पञ्चात्तापकृतो जरापरिणतः शोकाग्निना दह्यते ॥ १४६ ॥

20 युष्माभिरतिसंचयः कृतः । तत्कृतोऽयं दोषः ।

यतः । उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणां ।

तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसां ॥ १४७ ॥

अन्यच्च । निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्जनमिहति ।
परार्थं भारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनं ॥ १४८ ॥

अपरं च । दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ।
पृथ्वीखातनिखातेन धनेन धनिनो वयं ॥ १४९ ॥

5 दानभोगविरहिता दिवसा याति यस्य वै ।
स लौकिकारभस्त्रेव अस्तन्नपि न जीवति ॥ १५० ॥

अपरं च । धनेन किं यो न ददाति नाश्रुते बलेन किं यश्च रिपून् न बाधते ।
श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत् किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ १५१ ॥

अन्यच्च । असंभोगेन सामान्यं कृपास्य धने परैः ।
10 अस्येदमिति संबन्धो हानौ दुःखेन जायते ॥ १५२ ॥

अपि च । न देवाय न विप्राय न बन्धुभ्यो न चात्मने ।
कृपास्य धनं याति वक्त्रितस्करपार्थिवैः ॥ १५३ ॥

तथा चोक्तं । दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यं ।
त्यागसहितं च वित्तं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रं ॥ १५४ ॥

15 उक्तं चेतदस्ति । कर्तव्यः संचयो नित्यं कर्तव्यो नातिसंचयः ।

पश्य संचयशीलोऽसौ धनुषा जम्बुको कृतः ॥ १५५ ॥

Fab. VII. हिरण्यकोऽब्रवीत् कथमेतत् । मन्थरः कथयति । अस्ति कल्याणकटक-
वास्तव्यो भैरवो नाम व्याधः । स चेकदा मांसलुब्धः सन् मृगमन्विष्यमाणो
धनुरादाय विन्ध्याटवीमध्यं गतः । ततस्तेन व्यापादितं मृगमादाय गह्वता
20 धोराकृतिः शूकरो दृष्टः । तेन व्याधेन मृगं भूमौ निधाय शूकरः शरेण
कृतः । शूकरेणापि धनधोरगर्जनं कृत्वा मुष्कदेशे कृतः स हिन्नदुम इव
भूमौ पपास ।

यतः । जलमग्निं विषं शस्त्रं नृद्धाधी पतनं गिरिः ।

निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥ १५६ ॥

अथ तयोः पादास्फालनेन सर्पोऽपि मृतः । अत्रान्तरे दीर्घरावो नाम जम्बुकः
परिश्रमन्नाहारार्थी तान् मृतान् मृगव्याधसर्पशूकरान् अवलोकयामास ।

5 आलोक्याचितयत् । अहो अद्य महद्भोज्यं मे समुपस्थितं ।

किं च । अचित्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनां ।

सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥ १५७ ॥

भवतु । एषां मांसैर्मासत्रयं समधिकं भोजनं मे भविष्यति ।

मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ।

10 अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥ १५८ ॥

ततः प्रथमबुभुक्षायां तावदिमानि स्वादूनि मांसानि विहाय कोदण्डाट-
नीलमं स्नायुबन्धं खादामि । इत्युक्त्वा तथाकरोत् । ततश्चिन्ने स्नायुबन्धे
द्रुतमुत्पतितेन धनुषा कृदि भिन्नः स दीर्घरावः पञ्चवं गतः । अतोऽहं
ब्रवीमि कर्तव्यः संचयो नित्यमित्यादि ।

15 किं च । यद्दाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनं ।

अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १५९ ॥

तथा च । यद्दासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।

तत् ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥ १६० ॥

इदानीं किमतिक्राप्तोपवर्णनेन ।

20 यतः । नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेहन्ति शोचितुं ।

आपत्स्वपि न मुच्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥ १६१ ॥

तत् सखे सर्वदा त्वया सोत्साहेन भवितव्यं ।

यतः । शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।

सुचिन्तितं चौषधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगं ॥ १६२ ॥

अन्यच्च । न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ।

अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १६३ ॥

5 तदत्र सखे दशाविशेषे शान्तिः करणीया ।

सुखमापतितं सेवेद्दुःखमापतितं तथा ।

चक्रवत् परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ १६४ ॥

अपि च । निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।

सौन्द्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ १६५ ॥

10 अपरं च । उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वयुक्तं ।

श्रूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ १६६ ॥

विशेषतश्च ।

विनायर्थैर्धीरः स्पृशति बद्धमानोन्नतिपदं ।

समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।

15 स्वभावाडुदूतां गुणसमुदयावाप्तिविषयां ।

श्रुतिं सैह्वीं किं श्वा धृतकनकमालोऽपि लभते ॥ १६७ ॥

किं च । धनवान् इति हि मदस्ते किं गतविभवो विषादमुपयासि ।

करनिहितकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणां ॥ १६८ ॥

पश्य । अभ्रहाया खलप्रीतिर्नवशस्यानि योषितः ।

20 किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १६९ ॥

अन्यच्च । वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रेव निर्मिता ।

गर्भादुत्पतिते ज्ञत्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥ १७० ॥

सखे । येन शुक्लीकृता कंसाः शुकाश्च रुक्तीकृताः ।
मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ १७१ ॥
अपरं च सतां रुहस्यं शृणु मित्र ।

जनयत्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु ।
5 मोहयन्ति च संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ १७२ ॥
धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।
प्रक्षालणाद्धि पङ्क्तस्य दूरादस्पर्शनं वरं ॥ १७३ ॥
यथा क्षामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।
भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ १७४ ॥
10 राजतः सलिलादग्नेश्चौरतः स्वजनादपि ।
भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १७५ ॥
जन्मनि क्लेशबहुले किंनु दुःखमतः परं ।
इहा संपद्यतो नास्ति यत्रेह न निवर्तते ॥ १७६ ॥

अन्यच्च भ्रातःशृणु । धनं तावदसुलभं लब्धं कृद्धेण पाल्यते ।
15 लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ १७७ ॥
तृष्णा हि चेत् परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः ।
तस्याश्चेत् प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितं ॥ १७८ ॥
यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्तते ।
प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्तते ॥ १७९ ॥

20 किं बहुना । मम पक्षपातान्मयेव सह्यात्र कालो नीयतां ।
यतः । आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणाभंगराः ।
परित्यागाश्च निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनां ॥ १८० ॥

इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते । धन्योऽसि मन्थर सर्वदाश्रयणीयोऽसि ।

यतः । सत्त एव सतां नित्यमापडुद्धरणाक्षमाः ।

गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरंधराः ॥ १८१ ॥

तथा च । गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।

5 अलिरेति वनात् कमलं न हि भेकस्त्वेकवासोऽपि ॥ १८२ ॥

अपरं च । ज्ञाथः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः ।

यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाविभङ्गा विमुखाः प्रयान्ति ॥

तदेवं ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्वाणाः संतुष्टाः सुखं निवसन्ति । अथ कदा-

चिच्चित्राङ्गनामा मृगः केनापि त्रासितस्तत्रागत्य मिलितः । ततः पश्चादा-

10 यान्तं भयहेतुमाकलय्य मन्थरो जलं प्रविष्टो मूषिकश्च विवरं गत उडुय-

मानः काको वृक्षाग्रमावृद्धः । ततो लघुपतनकेन सुदूरं निवृण्य भयहेतुर्न

कोऽप्यवलोकितः । पश्चादागत्य पुनः सर्वे मिलित्वोपविष्टाः । मन्थरेणोक्तं भद्रं

मृग कुशलं ते । स्वेच्छयोदकाद्याहारोऽनुभूयतां । अत्रावस्थानेन वनमिदं

सनाथीक्रियतां । चित्राङ्गो ब्रूते । लुब्धकत्रासितोऽहं भवतां शरणागतः ।

15 यतः । लोभाद्वाथ भयाद्वापि संत्यजेच्छरणागतं ।

ब्रह्मकृत्यासमं तस्य पापमाहुर्मनीषिणः ॥ १८३ ॥

ततश्च भवद्भिः सह मित्रत्वमिहान्नि । हिरण्यकोऽवदत् । मित्रत्वं तावदस्मा-

भिः सह्यायत्नेन निष्पन्नमेव भवतः ।

यतः । औरसं कृतसंबन्धं तथा वंशक्रमागतं ।

20 रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधं ॥ १८४ ॥

तदत्र स्वगृहनिर्विशेषेण स्थीयतां । तच्छ्रुत्वा मृगः सानन्दः कृतस्वेच्छाहारः

पानीयं पीत्वा जलासन्नतरुक्षायामुपविष्टः ।

यतः । कूपोदकं वटहाया श्यामा स्त्री इष्टकागृहं ।

शीतकाले भवेदुल्लमुल्लकाले च शीतलं ॥ १८६ ॥

अथ मन्थरो ब्रूते । सखे मृग केन त्रासितोऽसि । अस्मिन्निर्जने वने कदाचित्
किं व्याधाः संचरन्ति । मृगेणोक्तं । अस्ति कलिङ्गविषये रुक्माङ्गदो नाम
5 नृपतिः । स च दिग्विजयक्रमेणागत्य चन्द्रभागातीरे समावासितकटको
वर्तते । प्रातश्च तेनात्रागत्य कर्पूरसरःसमीपे भवितव्यं । इति व्याधानां
मुखात् किंवदन्ती श्रूयते । तदत्रापि प्रातरवस्थानं भयहेतुकमित्यवगम्य
यथा कार्यं तथारभ्यतां । तच्छ्रुत्वा कूर्मः सभयमाह । जलाशयान्तरं गह्वामि ।
काकमृगावप्युक्तवन्ताविवमस्तु । हिरण्यको विमृश्यान्नवीत् । पुनर्जलाशये
10 प्राप्ते मन्थरस्य कुशलं । स्थले गह्वतः कः प्रतीकारः ।

यतः ।

अम्भांसि जलजन्तूनां दुर्गे दुर्गनिवासिनां ।

स्वभूमिश्च पदातीनां राज्ञां सैन्यं परं बलं ॥ १८७ ॥

सखे लघुपतनक अनेनोपदेशेन तथा भविष्यति ।

15 स्वयं वीक्ष्य यथा बध्वाः पीडितं स्तनकुम्भलं ।

बणिक्पुत्रोऽभवदुःखी त्वं तथैव भविष्यसि ॥ १८८ ॥

Fab. VIII. त ऊचुः कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति । अस्ति कान्यकुब्जविषये राजा
वीरसेनो नाम । तेन वीरपुरनाम्नि नगरे तुङ्गबलो नाम राजपुत्रो भोगपतिः
कृतः । स च महाधनस्तरुणाः स्वनगरं भ्राम्यन्नतिप्रौढयौवनां लावण्यवतीं
20 नाम बणिक्पुत्रबधूमा लोकयामास । ततः स्वकर्म्यं गत्वा स्मराकुलितमति-
स्तस्याः कृते दूतीं प्रेषितवान् । सापि लावण्यवती तदवलोकनक्षणात्
प्रभृति स्मरशरप्रहारजर्जितहृदया तदेकचित्ताभवत् ।

तथा क्युक्तं । न स्त्रीणामप्रियः कश्चित् प्रियो वापि न विद्यते ।

गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवं ॥ १८९ ॥

अथ दूतीवचनं श्रुत्वा लावण्यवत्युवाच । अहं पतिव्रता परपुरुषस्पर्शमात्र-
मपि न करोमि ।

5 यतः । सा भार्या या गृहे दत्ता सा भार्या या प्रजावती ।

सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥ १९० ॥

न सा भार्येति विख्याता यस्यां भर्ता न तुष्यति ।

अग्निसान्निभ्यादो भर्ता हि शरणां स्त्रियाः ॥ १९१ ॥

ततो यद्यदादिशति मे प्राणेश्वरस्तत्तदेवाहमविचारितं करोमि । दूत्योक्तं
10 सत्यमेतत् । लावण्यवत्युवाच सत्यमेवेतत् । तत् सर्वमेव दूत्या गत्वा
तुङ्गबलस्य निवेदितं । तच्छ्रुत्वा तुङ्गबलोऽवदत् । स्वामिनानीय समर्पयि-
तव्येति कथमेतच्छ्रुत्वा । कुटून्याह । उपायः क्रियतां ।
तथा चोक्तं ।

उपायेन हि यच्छ्रुत्वा न तच्छ्रुत्वा पराक्रमैः ।

15 शृगालेण कृतो हस्ती गहता पङ्कवर्त्मना ॥ १९२ ॥

Feb. IX. राजपुत्रः पृहति कथमेतत् । सा कथयति । अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको
नाम हस्ती । तमवलोक्य सर्वे शृगालाश्चित्तयन्ति । यद्ययं केनाप्युपायेन
मार्यते तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य स्वेहाभोजनं भविष्यति । तत
एकेन वृद्धशृगालेण प्रतिज्ञातं । मया बुद्धिप्रभावादितन्मरणां साधयितव्यं ।
20 अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसकाशं गत्वा साष्टाङ्गपातं प्रणम्योवाच ।
देव दृष्टिप्रसादं कुरु । हस्ती ब्रूते कस्तुं कुतः समायातः । सोऽवदत् ।
अम्बुकोऽहं सर्वैर्वनवासिभिर्मिलित्वा भवत्सकाशं प्रस्थापितः । यद्विना

राज्ञावस्थातुं न युक्तं । तदत्राटवीराज्ये ऽभिषेक्तुं भवान् सर्वस्वामिगुणोपेतो
निवृत्तः ।

यतः । षः कुलाभिजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ।

धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥ ११३ ॥

५ अपरं च पश्य । राजानं प्रथमं विन्देत् ततो भार्या ततो धनं ।

राजन्यसति लोके ऽस्मिन् कुतो भार्या कुतो धनं ॥ ११४ ॥

अन्यच्च । पर्वन् इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।

विकले ऽपि हि पर्वन्ये जीव्यते न तु भूपती ॥ ११५ ॥

किं च । नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगाद्-

१० ङ्गाति परवशे ऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः ।

कृशमतिविकलं वा व्याधितं वाधनं वा ।

पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥ ११६ ॥

तद्यथा लग्नविला न चलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन । इत्युक्त्वोत्थाय

चलितः । ततो ऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालवर्त्मना धावन्

१५ मरुपङ्के निम्नः । हस्तिनोक्तं । सखे शृगाल किमधुना विधेयं मरुपङ्के

पतितो ऽहं । शृगालेण विहस्योक्तं । देव मम पुङ्गे करावलम्बनं कृत्वोत्तिष्ठ ।

वस्य वचसि त्वया विश्वासः कृतस्तस्य फलमेतत् ।

तथा क्युक्तं । यदि सत्संगरहितो भविष्यसि भविष्यसि ।

तदासञ्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ ११७ ॥

२० ततो मरुपङ्कनिम्नो हस्ती शृगालैर्भक्षितः । अतो ऽहं ब्रवीमि उपयेन

हि यच्छक्यमित्यादि । ततः कुरुन्युपदेशेन तं चारुदत्तनामानं बणिक्पुत्रं स

राजपुत्रः सेवकं चकार । ततो ऽसौ तेन सर्वविश्वासकार्येषु नियुज्यते ।

एकदा तेन राजपुत्रेण स्नातानुलिप्तेन कनकालंकारधारिणोक्तं । मया मासमेकं
 यावद्गौरीव्रतं कर्तव्यं । तदय्यारभ्य प्रतिरात्रमेकामेकां कुलीनां युवतीमानीय
 समर्पय । सा मया यथोचितेन विधिना पूजयितव्या । ततः स चारुदत्त-
 स्तथाविधां तरुणीमानीय समर्प्य पश्चात् प्रह्वः किमयं करोतीति निवृण-
 5 यति । स च तुङ्गबलस्तां युवतीमस्पृशन्नेव वस्त्रालंकारैः संपूज्य रत्नकं दत्वा
 तत्तक्षणं प्रस्थापयति । अथ बणिकपुत्रेण तद्दृष्ट्वोपजातविश्वासेन लोभा-
 कृष्टचेतसा स्वबधूरानीय समर्पिता । स च राजपुत्रस्तां हृदयप्रियां लावण्य-
 वतीं परिज्ञाय ससंभ्रममुत्थाय निर्दयमालिङ्ग्यानन्दनिमीलितलोचनः पर्यङ्के
 तया सह विललास । तदालोक्य बणिकपुत्रश्चित्रलिखित इव इतिकर्तव्य-
 10 तामूढः परं विषादमगमत् । अतोऽहं ब्रवीमि स्वयं वीक्ष्य यथा बद्धा
 इत्यादि । तथा वयापि भवितव्यं । ततस्तद्धितवचनमवधीर्य मरुता भयेन
 मुषित इव मन्थरो जलाशयमुत्सृज्य चलितः । तेऽपि हिरण्यकादयस्तमनु-
 गच्छन्ति । ततः स्थले गच्छन् केनापि व्याधेन वनं पर्यटता स मन्थरः प्राप्तः ।
 प्राप्य च तं गृहीत्वोत्थाप्य धनुषि बद्ध्वा धर्माकुलः स्वगृहाभिमुखं प्रयातः ।
 15 अथ ते मृगवायसमूषिकाः परं विषादमुपगतवन्तस्तमनुजग्मुः । तत्र हिर-
 ण्यको विलपति ।

एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गह्वर्यहं पारमिवार्णवस्य ।

तावद्वितीयं समुपस्थितं मे हिद्रेधनरथा बहुलीभवन्ति ॥ ११८ ॥

स्वभावज्ञं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते ।

20

तदकृत्रिमसौहार्दमापत्स्वपि न मुञ्चति ॥ ११९ ॥

न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे ।

विश्वासस्तादृशः पुंसां यादृग्नित्रे स्वभावजे ॥ १२० ॥

मुहुर्विचिन्त्य अहो मे दुर्दैवं ।

स्वकर्मसंतानविचेष्टितानि कालाक्षरावर्तिशुभाशुभानि ।

इहेव दृष्टानि मयेव तानि जन्माक्षराणीव दशाक्षराणि ॥ २०१ ॥

अथ वा । कायः संनिहितापायः संपदः पद्मापदां ।

5 समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भंगुरं ॥ २०२ ॥

पुनर्विमृश्याह । शोकारातिभयत्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजम् ।

केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयं ॥ २०३ ॥

किं च । मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानन्दनं चेतसः ।

पात्रं यत् सुखदुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तद्दुर्लभं ।

10 ये चान्ये सुहृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिस्ताषाकुलास् ।

ते सर्वत्र मिलन्ति तच्चनिकषग्रावा तु तेषां विपत् ॥ २०४ ॥

इति बद्ध विलप्य हिरण्यकश्चित्राङ्गलघुपतनकावाह । यावदेवायं व्याधो

वनान्न निःसरति तावन्मन्थरं मोचयितुं यत्नः क्रियतां । तावूचतुः सत्वरं

कार्यमुच्यतां । हिरण्यको ब्रूते । चित्राङ्गो जलसमीपं गत्वा मृतमिवात्मानं

15 निश्चेष्टं दर्शयतु काकश्च तस्योपरि चञ्चा किमपि लिखतु । नूनमनेन लुब्ध-

केन तत्र कल्पं परित्यज्य मृगमांसार्थिना सत्वरं गन्तव्यं । ततोऽहं मन्थरस्य

बन्धनं हेत्स्यामि । अथ चित्राङ्गलघुपतनकाभ्यां शीघ्रं गत्वा तथानुष्ठिते सति

स व्याधः श्रान्तः पानीयं पीत्वा तरोरधस्तादुपविष्टस्तथाविधं मृगमपश्यत् ।

ततः कर्तारिकामादाय प्रकृष्टमना मृगान्तिकं चलितः । अत्रान्तरे हिरण्य-

20 केनागत्य क्षिन्नबन्धनः स कूर्मः सत्वरं जलाशयं प्रविवेश । स मृग आसन्नं

तं व्याधमवलोक्योत्थाय पलायितः । प्रत्यावृत्य यावदसौ लुब्धकस्तरुत-

लमायाति तावत् कूर्ममपश्यन्नचित्तयत् । उचितमेवैतत् ममासमीक्षकारिणः ।

यतः । धी ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च ॥ २०५ ॥

ततो ऽसौ स्वकर्मवशान्निराशः कटकं प्रविष्टः ।

कर्तव्यानि च मित्राणि दुर्बलाणि बलानि च ।

5 पश्य कूर्मपतिर्बद्धो मूषिकेण विमोचितः ॥ २०६ ॥

मन्थरादयः सर्वे मुक्तव्यापदः स्वस्थानं गत्वा यथासुखमास्थिताः । अथ

राजपुत्रैः सानन्दमुक्तं । सर्वे श्रुतवन्तः सुखिनो वयं । सिद्धं नः समीहितं ।

विशुशर्मोवाच । एतावद्भवतामभिलषितं संपन्नं । अपरमपीदमस्तु ।

मित्रं प्राप्नुत सज्जना जनपदे लक्ष्मीः समालम्बतां ।

10 भूपालाः परिपालयन्तु वसुधां शश्वत् स्वधर्मे स्थिताः ।

आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नीतिर्नवोढेव वः ।

कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवांश्चन्द्रार्द्धचूडामणिः ॥ २०७ ॥

इति हितोपदेशे मित्रलाभो नाम

प्रथमकथासंग्रहः

समाप्तः ॥

LIBER SECUNDUS.

अथ राजपुत्रा ऊचुः । आर्य मित्रलाभस्तावदस्माभिः श्रुतः । इदानीं मुहूर्ते
ओतुमिहामः । विष्णुशर्मोवाच । मुहूर्ते शृणुत यस्यायमाद्यः श्लोकः ।
वर्धमानो महाक्षो मृगेन्द्रवृषयोर्वने ।

पिशुनेनातिलुब्धेन जम्बुकेन विनाशितः ॥ १ ॥

Fab. I. राजपुत्रैरुक्तं कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । अस्ति दक्षिणापथे सुवर्णावती
नाम नगरी । तत्र महाधनो वर्धमानो नाम बणिङ्गिवसति । तस्य प्रभूतेऽ
पि वित्तेऽपरान् बन्धून् अतिसमृद्धान् अवलोक्य पुनरर्थवृद्धिः करणीयेति
मतिर्बभूव ।

यतः । अधोऽधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते ।

10 उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ २ ॥

अन्यच्च । अव्यवसायिनमलसं देवपरं साकृसाञ्च परिकीर्णं ।

प्रमदेव हि वृद्धपतिं नेह्युपग्रहितुं लक्ष्मीः ॥ ३ ॥

किं च । आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगिता जन्मभूमिवात्सल्यं ।

संतोषो भीरुत्वं षड् व्याघाता महत्त्वस्य ॥ ४ ॥

15 यतः । संपदा सुस्थितमना भवति स्वल्पयापि यः ।

कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य तां ॥ ५ ॥

अपरं च । निरुत्साहं निरानन्दं निर्वीर्यमरिनन्दनं ।
मास्म सीमन्तिनी काचित् जनयेत् पुत्रमीदृशं ॥ ६ ॥
तथा चोक्तं ।

अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेदपेक्षया ।
5 रक्षितं वर्धयेत् सम्यग्वृद्धं तीर्थेषु निक्षिपेत् ॥ ७ ॥
यतः । अलब्धमलिप्ततोऽनुयोगार्थस्य नाप्तिरेवास्ति ।
लब्धस्यारक्षितस्य धनस्य भवति स्वयं नाशः ॥ ८ ॥

अवर्धमानश्चार्थः स्वल्पव्ययोऽप्यञ्जनवत् क्षयमेति ।
अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य तु संचयं ।
10 अबन्धं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु ॥ ९ ॥
अन्यच्च । जलविन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।
स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ १० ॥

इति संचित्य संजीवकनन्दकनामानौ द्वौ वृषभौ धुरि नियोज्य शकटं नाना-
विधद्रव्यपूर्णं कृत्वा बाण्ड्येन काश्मीरं प्रचलितः ।
15 यतः । कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनां ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनां ॥ ११ ॥
ततो गङ्गतस्तस्य सुदुर्गनाम्नि पर्वते महार्णवे संजीवको भग्नजानुर्निप-
तितः । तमालोक्य वर्धमानोऽचित्तयत् ।

करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः ।
20 फलं पुनस्तदेवास्थ यदिधैर्मनसि स्थितं ॥ १२ ॥
किं च । विस्मयः सर्वथा हेयः प्रत्यूहः सर्वकर्मणां ।
तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्ये सिद्धिर्विधीयतां ॥ १३ ॥

इति संचित्य संजीवकं तत्र परित्यज्य वर्धमानः सुवर्णपुरं नाम नगरं गत्वा
महाकायमन्यवृषभं समानीय धुरि नियोज्य पुनश्चलितः । संजीवकः कथम-
पि खुरत्रयेण भरं कृत्वोत्थितः ।

यतः । निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात् पतितस्य च ।

5 तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर्ममाणि रक्षति ॥ १४ ॥

अपरं च । निपततु शिखरादद्मेर्मज्जतु जलधौ कुताशनं विशतु ।

क्रीडतु भुजंगमैरपि नाकाले कस्यचिन्नाशः ॥ १५ ॥

अपरं च । नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि ।

कुशाग्रेणैव संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ १६ ॥

10 अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवरुतं विनश्यति ।

जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः कृतप्रयत्नोऽपि गृहे न जीवति ॥

ततो दिनेषु गहत्सु संजीवकः स्वेहाहारादिलाभेनारण्यानीं भ्राम्यन् दृष्ट-
पुष्टाङ्गो बलवान् ननाद । तस्मिन् वने च पिङ्गलकनामा सिंहः स्वभुजोपा-
र्जितराज्यसुखमनुभवन्नास्ते ।

15 तथा चोक्तं । नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते मृगेः ।

विक्रमार्जितराज्यस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ १७ ॥

स चेकदा पिपासाकुलितः पानीयं पातुं यमुनाकहमगमत् । तेन च तत्र
सिंहेनाननुभूतपूर्वकं प्रलयघनगर्जितमिव संजीवकनर्दितमश्रावि । तच्छु-
वासौ पानीयमपीवा सचकितं परावृत्य स्वस्थानमागत्य किमिदमित्यालोच्य

20 तूष्णीं स्थितः । स तथाविधः कर्टकदमनकाभ्यामस्य मन्त्रिपुत्राभ्यां शृगा-
लाभ्यामवलोकितः । तद्दृष्ट्वा दमनकः कर्टकमाह सखे कर्टक किमित्ययमु-
दकार्थी स्वामी पानीयमपीवा मन्दं मन्दमवतिष्ठते । कर्टको ब्रूते । मित्र

दमनक मम संमतेनास्य सेवैव न क्रियते । तत् किमस्य चेष्टानिद्रपणोः ।
यतो ऽनेन राज्ञा चिरमवधीरिताभ्यामावाभ्यां मरुदुःखमनुभूतं ।

सेवया धनमिहृद्भिः सेवकैः पश्य यत् कृतं ।

स्वातन्त्र्यं वच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितं ॥ १९ ॥

5

शीतवातातपक्लेशान् सकृत्ते यान् पराश्रिताः ।

तदंशेनापि मेधावी तपस्तप्त्वा सुखी भवेत् ॥ २० ॥

हृतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता ।

ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥ २१ ॥

एहि गह पतोत्तिष्ठ वद मीनं समाचर ।

10

एवमाशायकृपस्तेः क्रीडन्ति धनिनो ऽर्थिभिः ॥ २२ ॥

अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयं ।

आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणीकृतः ॥ २३ ॥

वा प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशुचावपि ।

स्वामिनो बद्ध मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥ २४ ॥

२५ विशेषतश्च ।

प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।

दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥ २५ ॥

अपरं च । मौनान्मूर्खः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा ।

ज्ञात्वा भीरुर्यदि न सकृत्ते प्रायशो नाभिजातः ।

20

धृष्टः पार्श्वे वसति नियतं दूरतश्चाप्रगल्भः ।

सेवाधर्मः परमगरुनो योगिनामप्यगम्यः ॥ २६ ॥

दमनको ऽब्रवीत् । मित्र सर्वथा मनसापि नैतत् कर्तव्यं ।

कथं नाम न सेव्यन्ते यत्नतः परमेश्वराः ।

अचिरेणैव ये तुष्टाः पूरयन्ति मनोरथान् ॥ २७ ॥

अन्यच्च । कुतः सेवाविहीनानां चामरोद्धूतसंपदः ।

उदण्डधवलक्षत्रवाजिवारणावाहनाः ॥ २८ ॥

5 करुको ब्रूते । तथापि किमनेन व्यापारेणास्माकं । अव्यापारेषु व्यापारः
सर्वथा परिकरणीयः ।

पश्य । अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति ।

स भूमौ निरुतः शेते कीलोत्पाटीव वानरः ॥ २९ ॥

Fab. II. दमनकः पृच्छति कथमेतत् । स कथयति । अस्ति मगधदेशे धर्मारण्यसंनि-

10 दितवसुधायां शुभदत्तनामा कायस्थः । तेन विहारः कारयितुमारब्धः ।

तत्र कर्पत्रविदार्यमाणस्तम्भस्य कियदूरस्फाटितस्य काष्ठखण्डद्वयमध्ये की-
लकः सूत्रधारिणः स्थापितः । तत्र सायाङ्गे वनवासी वानरयूथः क्रीडन्ना-
गतः । तेष्वेको वानरः कालदण्डप्रेरित इव तं कीलकं हस्ताभ्यां धृत्वोप-
विष्टः । ततस्तस्य मुष्कद्वयं लम्बमानं काष्ठखण्डद्वयाभ्यन्तरे प्रविष्टं । अनन्तरं

15 स च सकृज्जचपलतया मरुता प्रयत्नेन तं कीलकमाकृष्टवान् । आकृष्टे सति
काष्ठाभ्यां घूर्णिताण्डद्वयः पञ्चवं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि अव्यापारेषु
व्यापारमित्यादि । दमनको ब्रूते । तथापि स्वामिचेष्टानिष्पन्नं सेवकेनाव-
श्यमेव कर्तव्यं । करुको ब्रूते । यः सर्वाधिकारे नियुक्तः प्रधानमन्त्री स
करोतु । यतोऽनुजीविना पराधिकारचर्चा न कर्तव्या ।

20 पश्य । पराधिकारचर्चां यः कुर्यात् स्वामिहितेक्षया ।

स विषीदति चीत्कारात् ताडितो गर्दभो यथा ॥ ३० ॥

Fab. III. दमनकः पृच्छति कथमेतत् । करुकः कथयति । अस्ति वाराणस्यां कर्पूरपटो

नाम रजकः । स चैकदाभिनववयस्कया कान्तया सह चिरात् केलिं कृत्वा
 निर्भरं प्रसुप्तः । तदनन्तरं द्रव्याणि कर्तुं तद्गृहं चौरः प्रविष्टः । तस्य प्राङ्गणे
 गर्दभो बद्धस्तिष्ठति कुक्कुरश्चोपविष्टः । अथ गर्दभः श्वानमाह । तव ता-
 वदयं व्यापारः । तत् किमिति त्वमुच्चैः शब्दं कृत्वा स्वामिनं कथं न ज्ञाग-
 5 रयसि । कुक्कुरो ब्रूते । मम नियोगस्य चर्चा किं त्वया कर्तव्या । त्वमेव ज्ञा-
 नासि यथाहमेतस्याहर्निशं गृह्हरक्षां करोमि । ततोऽयं चिरान्निर्वृतो
 ममोपयोगं न जानाति । तेनाधुना ममाहारदानेऽपि मन्दादरः । यतो विना
 विधुरदर्शनं स्वामिनोऽनुजीविषु मन्दादरा भवन्ति । गर्दभो ब्रूते शृणुरे बर्बर ।
 याचते कार्यकाले यः स किं भृत्यः स किं सुहृत् ।

10 कुक्कुरो ब्रूते । यो न संभावयेद्भृत्यान् कार्यकाले स किं प्रभुः ॥ ३१ ॥

यतः । आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मसेवने ।

पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहस्तकाः ॥ ३२ ॥

ततो गर्दभः सकोपमाह । पापीयांस्त्वं यद्विपत्तौ स्वामिकार्योपेक्षां करोषि ।
 भवतु । यथा स्वामी ज्ञागर्ति तथा मया कर्तव्यं ।

15 यतः । पृष्ठतः सेवयेदकं जठरेण दुताशनं ।

स्वामिनं सर्वभावेन परलोकममायया ॥ ३३ ॥

इत्युक्त्वा स चीत्कारशब्दं कृतवान् । ततः स रजकस्तेन चीत्कारिण प्रबुद्धो
 निद्राविमर्दकोपादुत्थाय गर्दभं लगुडेन ताडयामास । अतोऽहं ब्रवीमि
 पराधिकारचर्चामित्यादि । पश्य । पशूनामन्वेषणमस्मन्नियोगः स्वनियोगचर्चा
 20 क्रियतां । किंलब्धं तथापि न प्रयोजनं । यत आवयोर्भक्षितशेषाहारः
 प्रचुरस्तिष्ठति । दमनकः सरोषमाह । कथमाहारमात्रार्थी भवान् नृपं
 सेवते । एतन्न युक्तं ।

- यतः । सुहृदामुपकारकारणात् द्विषतामप्यपकारकारणात् ।
 नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को न बिभर्ति केवलं ॥ ३४ ॥
- अपि च । यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु ।
 काकोऽपि किं न कुरुते चञ्चा स्वोदरपूरणं ॥ ३५ ॥
- 5 पश्य । पञ्चभिर्याति दसत्वं पुराणैः कोऽपि मानवः ।
 कोऽपि लक्ष्मिः कृती कोऽपि लक्ष्मिर्न लभ्यते ॥ ३६ ॥
- अन्यच्च । मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमतिगर्हितं ।
 प्रथमो यो न तत्रापि स किं जीवत्सु गण्यते ॥ ३७ ॥
- तथा क्लृप्तं । वाजिवारणालौहानां काष्ठपाषाणवाससां ।
 10 नारीपुरुषतोयानामन्तरं मदन्तरं ॥ ३८ ॥
- तथा च । अल्पस्त्रायु वसावसेकमलिनं निर्मांसमप्यस्थिकं ।
 श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न भवेत् तस्य नुधः शान्तये ।
 सिंहो जम्बुकमङ्गमागतमपि त्यक्त्वा निरुन्ति द्विपं ।
 सर्वः कृद्गतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुत्पन्नं फलं ॥ ३९ ॥
- 15 अपरं च पश्य सेव्यसेवकयोरन्तरं ।
 लांगूलचालनमधश्चरणावपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
 श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥
 किं च । यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिर्भग्नमानं ।
 तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते
- 20 अपरं च । अहितहितविचारशून्यबुद्धेः श्रुतिविषयैर्बद्धभिर्वह्निष्कृतस्य ।
 उदरभरणमात्रकेवलेहोः पुरुषपशोश्च पशोश्च को विशेषः ॥ ४० ॥
 करटको ब्रूते । आवां तावदप्रधानौ । तथा सत्यावयोः किमनया विचारणया ।

दमनकः पुनराह । कियता कालेनामात्यः प्रधानतामप्रधानतां वा लभेत ।
यतः ।

न कस्यचित् कश्चिदिह स्वभावाद्भवत्युदारोऽभिमतः खलो वा ।
लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥ ४३ ॥

5 किं च । आरोग्यते शिला शैले यत्नेन मरुता यथा ।

निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ४४ ॥

यात्यधोऽधो व्रजत्युच्चैर्नरः स्वैरेव कर्मभिः ।

कूपस्य खनिता यद्वत् प्राकारस्येव कारकः ॥ ४५ ॥

तद्गद्ग स्वयन्नायत्तो ह्यात्मोत्कर्षः । करुको वदति । अथ भवान् किं ब्रवीति ।

10 दमनक आह । अयं तावत् स्वामी पिङ्गलकः कुतोऽपि भयात् सचकितं
परिवृत्योपविष्टः । करुको ब्रूते किं तत्र ज्ञानासि । दमनको वदति किं
प्रज्ञावतामविदितमस्ति ।

उक्तं च ।

उदीरितोऽर्थः पशुनापि बुध्यते ह्याश्व नागाश्च वदन्ति देशिताः ।

15 अनुक्तमप्युहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ४६ ॥

तदत्र भयप्रस्तावेऽहमेनं प्रज्ञाबलेनात्मीयं करिष्यामि ।

यतः । प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियं ।

आत्मशक्तिसमं कोपं यो ज्ञानाति स पण्डितः ॥ ४७ ॥

करुको वदति सखे त्वं सेवानभिज्ञः ।

20 यतः । विशति यस्त्वनारूतो योऽपृष्टो बद्ध भाषते ।

आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः ॥ ४८ ॥

दमनको ब्रूते भद्रं कथमहं सेवानभिज्ञः ।

- पश्य । किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरं ।
यदेव रोचते यस्मै भवेत् तत् तस्य सुन्दरं ॥ ४१ ॥
- यतः । यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरं ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ५० ॥
- 5 अन्यच्च । कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात् सम्यगादिशयेति च ।
आज्ञामवितथं कुर्याद्यथाशक्ति महीपतेः ॥ ५१ ॥
आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां ब्राह्मणानामनादरः ।
पृथक् शय्या च नारीणामशस्त्रविहितो बधः ॥ ५२ ॥
- अपरं च । अल्पेक्षुर्धृतिमान् प्राज्ञश्छयिवानुगतः सदा ।
10 आदिष्टो न विकल्पेत स राजवसतिं वसेत् ॥ ५३ ॥
करुको ब्रूते । कदाचित् त्वामनवसरप्रवेशादवमन्यते स्वामी । दमनकोऽ
ब्रवीत् । अस्त्येवं । तथाप्यनुजीविना सान्निध्यमवश्यं करणीयं ।
यतः । दोषभीतेरनारम्भः कापुरुषस्य लक्षणां ।
कैरजीर्णभयाद्वातर्भोजनं परिकीयते ॥ ५४ ॥
- 15 पश्य ।
आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं विद्याविक्रीनमकुलीनमसंस्कृतं वा ।
प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो भवति तं परिवेष्टयन्ति ॥
करुको ब्रूते । अथ तत्र गत्वा किं वदयसि । स आह । शृणु किमनुरक्तो
विरक्तो वापि मयि स्वामीति ज्ञास्यामि । करुको वदति । किं तज्ज्ञानलक्षणां ।
20 दमनको ब्रूते । शृणु ।
दूरादवेक्षणां क्लृप्तः संप्रश्नेष्वादरो भृशं ।
परोक्षेऽपि गुणास्त्राद्या स्मरणां प्रियवस्तुषु ॥ ५६ ॥

तत्सेवकेऽप्यनुरक्तिर्दानं प्रीतिविवर्धनं ।

अनुरक्तेशचिक्लानि दोषेऽपि गुणसंग्रहः ॥ ५७ ॥

कालयापनमाशानां वर्धनं फलखण्डनं ।

विरक्तेश्चरचिक्लानि ज्ञानीयान्मतिमान् नरः ॥ ५८ ॥

5 एतज्ज्ञात्वा यथायं ममायत्तो भवति तद्वक्ष्यामि ।

यतः । अपायसंदर्शनज्ञां विपत्तिमुपायसंदर्शनज्ञां च सिद्धिं ।

मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥ ५९ ॥

करुको ब्रूते । तथाप्यप्राप्ते प्रस्तावे न वक्तुमर्हसि ।

यतः । अप्राप्तकालवचनं वृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।

10 प्राप्नुयाद्बुद्धवज्ञानमपमानं च शाश्वतं ॥ ६० ॥

दमनकोऽब्रवीत् । मित्र मा भैषीः । नाहमप्राप्तावसरं वचनं वक्ष्यामि ।

यतः । आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।

अपृष्टेनापि वक्तव्यं भृत्येन हितमिहता ॥ ६१ ॥

यदि प्राप्तावसरेण मया मन्त्रो न वक्तव्यस्तदा मन्त्रित्वमेव ममानुपपन्नं ।

15 यतः । कल्पयति येन वृत्तिं येन च लोके प्रशस्यते सद्भिः ।

स गुणास्तेन च गुणिना रक्ष्यः संवर्धनीयश्च ॥ ६२ ॥

तद्गद्गानुजानीहि मां गह्मामि । करुको ब्रूते । शुभमस्तु यथाभिप्रेतमनुष्ठीय-

तां । ततो दमनकः सविस्मय इव पिङ्गलकसमीपं गतः । अथ दूरादेव राज्ञा

दृष्टः सादरं प्रवेशितः । साष्टाङ्गपातं प्रणिपत्योपविष्टः । राजाह । चिराद्दृष्टोऽ

20 सि । दमनको ब्रूते । न किञ्चित् श्रीमद्देवपादानां मया सेवकेन प्रयोजनमस्ति ।

तथापि प्राप्तकालमनुजीविना सान्निध्यमवश्यं कर्तव्यमित्यागतोऽस्मि ।

यतः ।

यैश्चाकृवेषु शतशस्त्रनिपातभिन्ना मातङ्गतुङ्गसुरभिः सततार्जिता भूः ।

तेषामपि प्रभुसमीपमुपागतानां वाचःस्खलन्ति गुरुसाध्वसभावभिन्नाः ॥

अपरं च । राजानि विडुषां मध्ये वरसुरतानां समागमे स्त्रीणां ।

साध्वसद्रूषितकृदयो वाक्पटुरपि कातरो भवति ॥ ६४ ॥

5 इह हि केनचिदपि हेतुकेन प्रयोजनमस्ति ।

तथा चोक्तं । दत्तस्य निर्घर्षणकेन राजन् कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि ।

तृणेन कार्यं भवतीश्चराणां किमङ्गवाक्प्याणिमता नरेण ॥ ६५ ॥

यद्यपि स्वामिना चिरेणावधीरितस्य मे बुद्धिविनाशः शङ्कते तदपि न ।

कदार्यितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्बुद्धेर्विनाशो न हि शङ्कनीयः ।

10 अधः कृतस्यापि तनूनपादो नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ ६६ ॥

मणिलुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते ।

यथैवास्ति तथैवास्तु काचः काचो मणिर्मणिः ॥ ६७ ॥

देव सर्वथा सविशेषेण स्वामिना भवितव्यं ।

यतः । निर्विशेषो यदा राजा समः सर्वेषु वर्तते ।

15 तदोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिकीयते ॥ ६८ ॥

किं च । त्रिविधाः पुरुषा राजन्नुत्तमाधममध्यमाः ।

नियोजयेत् तथैवेतांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥ ६९ ॥

स्थान एव नियोज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च ।

न हि चूडामणिः पादे नूपुरो न च मूर्धनि ॥ ७० ॥

20 अपि च ।

कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्रपुणि प्रणिधीयते ।

न स विरौति न चापि विशोभते भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ७१ ॥

- पश्य । बुद्धिमान् अनुरक्तोऽयमिहोभयगुणो जनः ।
इति भृत्यविचारज्ञो भृत्यैरापूर्यते नृपः ॥ ७२ ॥
- तथा हि । अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्य हि भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥ ७३ ॥
- 5 अन्यच्च । किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा ।
भक्तं शक्तं च मां राजन् नावज्ञातुं त्वमर्हसि ॥ ७४ ॥
- यतः । अवज्ञानाद्राज्ञो भवति मतिहीनः परिजनस्-
ततस्तत्प्राधान्याद्वसति न समीपे बुधजनः ।
बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति नीतिर्गुणवती ।
10 विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सीदति जगत् ॥ ७५ ॥
- अपरं च । जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितं ।
नृपेणावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥ ७६ ॥
- किं च । बालादपि गृहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः ।
रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनं ॥ ७७ ॥
- 15 पिङ्गलकोऽब्रवीत् । भद्र दमनक किमेतत् । त्वमस्माकं प्रधानामात्यपुत्रः
कियत्तं कालं कुतश्चित् पिशुनवचनात् कुपितो नागतोऽसि । इदानीं
यथाभिमतं ब्रूहि । दमनको ब्रूते । देव पृहामि किञ्चित् तदुच्यतां । उदकार्थी
स्वामी पानीयमपीवा किं विस्मित इव तिष्ठति । पिङ्गलकोऽवदत् । भद्रमुक्तं
त्वया किं वेतद्गुरुस्य वक्तुं काचिद्विद्यासभूमिर्नास्ति । तथापि निभृतं कृत्वा
20 कथयामि शृणु । वनमिदमपूर्वसत्त्वाधिष्ठितमतोऽस्माकं त्याज्यं । तथाविधश्च
श्रुतस्त्वयाप्यपूर्वशब्दो महान् । शब्दानुवृत्तेणास्य प्राणिनो बल्लेनापि मरुता
भर्वितव्यं । दमनक उवाच । अस्ति देव तावदयं महान् भयहेतुः ।

शब्दोऽस्माभिरप्याकर्णितः । किंतु स किं मन्त्री यः प्रथमं भूमित्यागं युद्धोद्योगं
ब्रूयदिति । देव भृत्यानामुपयोग एव ज्ञातव्यः ।

यतः । बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः ।

आपन्निकषपाषाणे नरो ज्ञानाति सारतां ॥ ७८ ॥

5 सिंहो ब्रूते । भद्र मरुती शङ्का मां बाधते । दमनकः स्वगतं । अन्यथा
राज्यसुखं परित्यज्य स्थानान्तरं गतुं कथं मां संभाषसे । प्रकाशं ब्रूते । देव
यावदहं जीवामि तावद्वयं न कर्तव्यं । किंतु कर्णकादयोऽप्याश्वास्यन्तां
यस्मादापत्काले प्रतीकाराय दुर्लभः पुरुषसमवायः । ततस्तौ दमनककर्णकौ
राज्ञा मरुताप्रसादेन पूजितौ भयप्रतीकारं प्रतिज्ञाय चलितौ । कर्णको गह्वरं
10 दमनकमाह । सखे किं शक्यप्रतीकारोऽयं भयहेतुरशक्यप्रतीकारो वेत्य-
ज्ञात्वा भयोपशमं प्रतिज्ञाय कथं भवता मरुताप्रसादो गृहीतः । यतोऽनुप-
कुर्वाणो न कस्याप्युपायनं गृहीयाद्विशेषतश्च राज्ञः ।

पश्य । यस्य प्रसादे पद्मा श्रीर्विजयश्च पराक्रमे ।

मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजमयो हि सः । ॥ ७९ ॥

15 तथा हि । बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।

मरुती देवता क्षेत्रेण नरूपेण तिष्ठति ॥ ८० ॥

दमनको विहस्याह । मित्रं तूष्णीमास्यतां । ज्ञातं मया भयकारणं बलीवर्ध-
नर्दितं क्षेत्रतः । वृषभाश्चास्माकमपि भक्ष्याः किं पुनः सिंहस्य । कर्णको
ब्रूते । यद्येवं तदा किं स्वामित्रासस्तत्रैव किं नापनीतः । दमनको ब्रूते ।

20 यद्येवं क्रियते तदा कथमयं प्रसादलाभः स्यात् ।

अपरं च शृणु । निरपेक्षो न कर्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन ।

निरपेक्षं प्रभुं कृत्वा भृत्यः स्यादधिकर्णवत् ॥ ८१ ॥

Fab. IV. कर्टकः पृहति कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्त्यर्बुदशिखरनाम्नि पर्वते
महाविक्रमो नाम सिंहः । तस्य पर्वतकुहर्मधिशयानस्य केशराग्रं प्रत्यहं
कश्चिन्मूषिकश्छिनत्ति । स सिंहः केशराग्रं लूनं दृष्ट्वा कुपितस्तं विवरान्तर्गतं
मूषिकमलभमानो ऽचित्तयत् । किमत्र विधेयं ।

5 पतः । क्षुद्रशत्रुर्भवेद्यस्तु विक्रमान्नैव लभ्यते ।

तं निरुक्तुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥ ८२ ॥

इत्यालोच्य तेन सिंहेन ग्रामं गत्वा दधिकर्णानामा विडालो मांसाद्याहारं
दत्वा प्रयत्नादानमिदं स्वकन्दरे धृतः । ततस्तद्वयान्मूषिको न बहिर्निःसरति ।
तेनासौ सिंहो ऽक्षतकेशरः सुखं स्वपिति । मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति
10 तदा तदा मांसाहारदानेन तं विडालं संवर्धयति । अथैकदा स मूषिकः
क्षुधा पीडितो बहिश्चरन् मार्जारेण प्राप्तो व्यापादितश्च । अनन्तरं स सिंहो
यदा कदाचिदपि तस्य मूषिकस्य शब्दं न श्रुश्राव तदोपयोगाभावाद्विडाल-
स्याहारदाने सन्दादरो बभूव । ततो ऽसौ दधिकर्णो ऽप्याहाराभावाद् दुर्बलो
भवत् । अतो ऽहं ब्रवीमि निरपेक्षो न कर्तव्य इत्यादि । ततो दमनककर-
15 टकौ संजीवकसमीपं गतौ । तत्र कर्टकस्तरुतले साटोपमुपविष्टः । दम-
नकस्तं वृषमुपसृत्य ब्रूते । अरे वृषभ एष राज्ञा पिङ्गलकेनारण्यंरक्षार्थं सेना-
पतिर्नियुक्तः कर्टकस्त्वां समाज्ञापयति सवरमागह नो चेदितो ऽरण्यादूर-
मपसर । अन्यथा विरुद्धं ते फलिष्यति । ततो देशव्यवहारानभिज्ञः संजीवकः
सभयमुपसृत्य कर्टकं प्रणतवान् ।

20 तथा चोक्तं । मतिरेव बलाद्गरीयसी यदभावे करिणामियं दशा ।

इति धोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाकृतः क्वाणन् ॥ ८३ ॥

अथ संजीवकः साशङ्कमाह । सेनापते किं मया कर्तव्यं तदभिधीयतां ।

करटको ब्रूते । यद्यत्र कानने स्थातुमिहा वर्तते तदा देवपादारविन्दं प्रणाम ।
संजीवको वंदति । अभयवाचं मे यद् तदा गहामि । करटकेनोक्तं । अस्तम-
नया शङ्कया ।

यतः । तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः ।

5 समुच्छित्तानेव तद्वन् प्रबाधते महान् महत्येव करोति विक्रमं ॥ ८४ ॥
ततस्तौ संजीवकं नातिदूरे संस्थाप्य पिङ्गलकसमीपं गतौ । ततो राजा
सादरमालोक्तौ प्रणम्योपविष्टौ । राजाह । दृष्टः स जनुः । दमनको
ब्रूते । देव दृष्टो विनतश्च । किंतु महाबलोऽसौ यथा देवेनाज्ञातस्तथैवे-
दानीं देवपदं द्रष्टुमिहति सः । ततः सज्जीभूयोपविश्य दृश्यतां । किंतु

10 शब्दमात्रान्न भेतव्यं ।

तथा चोक्तं । शब्दमात्रान्न भेतव्यमज्ञात्वा शब्दकारणं ।

शब्दहेतुं परिज्ञाय कुट्टिनी गौरवं गता ॥ ८५ ॥

Fab V. राजाह कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्ति श्रीपर्वतमध्ये ब्रह्मपुराभि-
धानं नगरं । तत्प्रदेशे घण्टाकर्णो नाम राजसः प्रतिवसतीति जनप्रवादः
15 श्रूयते । एकदा घण्टामादाय पलायमानः कश्चिच्चौरो व्याघ्रेण व्यापादितः
खादितश्च । तत्पापितः पतिता घण्टा वानरैः प्राप्ता । ते वानरास्तां घण्टा-
मनुज्ञाणं वादयन्ति । ततो तन्नगरवासिजनैः स मानुषः खादितो दृष्टः प्रति-
क्षाणं घण्टावाद्श्च श्रूयते । अनन्तरं घण्टाकर्णः कुपितो मानुषं खादतीत्युक्त्वा
जनाः सर्वे नगरात् पलायिताः । ततः कुट्टिन्या बहुशो विमृश्य वानरो
20 घण्टां वादयतीति स्वयं परिज्ञाय राजा विज्ञापितः । देव यदि धनोपलभ्यः
क्रियते तदाहमेनं घण्टाकर्णं साधयामि । ततो राजा धनं दत्वा प्रस्थापिता ।
कुट्टिन्या च मण्डलपूजागणचक्रादिभिराश्चर्यगौरवं दर्शयित्वा स्वयं वानरप्रिय-

फलानि समादाय वनं प्रविश्य फलान्यवकीर्णानि । ततो घण्टां परित्यज्य
 वानराः सर्वे फलासक्ता बभूवुः । कुट्टिनी घण्टामादाय समागता । ततः
 सा सकललोकपूज्याभवत् । अतो ऽहं ब्रवीमि शब्दमात्रान्न भेतव्यमित्यादि ।
 ततस्ताभ्यां संजीवकः समानीय राज्ञो दर्शनं कारितः । अथ तेन सहान्योन्य-
 5 स्नेहेन सो ऽपि चिरकालं निवसति । अथ कदाचित् तस्य सिंहस्य भ्राता
 स्तब्धकर्णो नाम समागतः । तस्यातिथ्यं कृत्वा समुपवेश्य पिङ्गलकस्तदा-
 ह्वरार्थं पशून् रुतुं प्रचलितः । अनन्तरं संजीवको ब्रूते । देव अग्न्यहृतमृगाणां
 मांसानि ह्य । राजाह् दमनककरटकौ जानीतः । ततः संजीवको ब्रूते ।
 ज्ञायतां किमस्ति नास्ति वा । सिंहो विहस्याह् नास्त्येव तत् । संजीवको
 10 वदति । कथमेतावन्मांसं ताभ्यां खादितं । राजाह् । खादितं व्ययितमवधी-
 रितं च प्रत्यह्मेषः क्रमः । संजीवको ब्रूते । कथं श्रीमद्देवपादानामगोचरेणैवं
 क्रियते । राजाह् । अथ किं । संजीवको वदति । नैतदुचितं ।
 तथा चोक्तं ।

नानिवेद्य प्रकुर्वीत भृत्यः किञ्चिदपि स्वयं ।
 15 कार्यमापत्प्रतीकारादन्यत्र जगतीपतेः ॥ ८६ ॥
 अन्यच्च । कमण्डलूपमो ऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः ।
 नृपतिः किंक्षणी मूर्खो दरिद्रः किंवराटकः ॥ ८७ ॥
 अपरं च । तस्यायत्यां सदा श्रेयो यः काकिन्यापि वर्धयेत् ।
 कोषः कोषवतः प्राणाः प्राणाः प्राणा न भूपतेः ॥ ८८ ॥
 20 किं च । धन्यो ऽन्यैरकुलाचरिः सेव्यतामिति पूरुषः ।
 धनहीनः स्वपत्न्यापि त्यज्यते किं पुनः परैः ॥ ८९ ॥
 एतच्च राज्ञः प्रधानं दूषणं ।

पश्य ।

अतिव्ययोऽनपेक्षा च तथार्जनमधर्मतः ।

कोषाणां दूरसंस्थानं कोषव्यसनमुच्यते ॥ १० ॥

यतः । क्षुद्रमायमनालोच्य व्ययमानः स्ववाञ्छया ।

5 अमणायत एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥ ११ ॥

ततस्तद्वाक्यं श्लाघयित्वा स्तब्धकर्णो ब्रूते । शृणु भ्रातः । चिराश्रितावेतौ
दमनककरटकौ संधिविग्रहकार्याधिकारिणौ । कार्याधिकारी च नार्थाधिकारे
नियोक्तव्यः । अपरं च नियोगप्रस्तावे यत् किञ्चित् श्रुतं तत् कथयामि ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धुर्नाधिकारे प्रशस्यते ।

10 ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यद्गति ॥ १२ ॥

नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते ध्रुवं ।

सर्वार्थं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः ॥ १३ ॥

अपराधेऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः ।

स स्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥ १४ ॥

15 उपकर्ताधिकारस्थः स्वापराधं न मन्यते ।

उपकारं ध्वजीकृत्य सर्वमेव विलुम्पति ॥ १५ ॥

उपांशुक्लीडितोऽमात्यः स्वयं राजायते यतः ।

अवज्ञा क्रियते तेन सदापरिचयाद्भुवं ॥ १६ ॥

अन्तर्दुष्टः सदायुक्तः सर्वानर्थकरः किल ।

20 शकुनिः शकटारश्च दृष्टान्तावत्र भूपतेः ॥ १७ ॥

सदायत्त्यामसाध्यः स्यात् समृद्धः सर्व एव हि ।

सिद्धानामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ १८ ॥

- प्राप्तार्थाग्रहणं द्रव्यपरीवर्तोऽनुरोधनं ।
 उपेक्षा बुद्धिहीनत्वं भोगोऽमात्यस्य दूषणं ॥ १९९ ॥
 नियोग्यर्थग्रहोपायो राज्ञां नित्यपरीक्षणं ।
 प्रतिपत्तिप्रदानं च तथा कर्मविपर्ययः ॥ १०० ॥
 5 नापीडिता वंमह्युच्चैरुत्तःसारं महीपतेः ।
 दुष्टव्रंशा इव प्रायो भवन्ति हि नियोगिनः ॥ १०१ ॥
 मुहुर्नियोगिनो बोधो वसुधारा महीभुजां ।
 असकृत् पीडितं स्नानवस्त्रं मुचेद्ब्रह्मदकं ॥ १०२ ॥
 एतत् सर्वं ज्ञात्वा यथावसरं व्यवहर्तव्यं । पिङ्गलक आह । अस्ति तावदेवं
 10 किं त्वेतौ सर्वथा न मम वचनकरौ । स्तब्धकर्णो ब्रूते । एतत् सर्वमनुचितं ।
 यतः । आज्ञाभङ्गकरान् राजा न क्षमेत सुतान् अपि ।
 विशेषः को हि राज्ञो वा राज्ञश्चित्रगतस्य वा ॥ १०३ ॥
 तथा चोक्तं । स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री ।
 नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।
 15 विद्याफलं व्यसनिनः कृपणास्य सौख्यं ।
 राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ १०४ ॥
 विशेषतश्च । तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवज्रभात् ।
 नृपतिर्निजलोभाच्च प्रज्ञा रक्षेत् पितृव हि ॥ १०५ ॥
 तद्भातः सर्वथास्मद्वचनं क्रियतां । आहारोऽद्यास्माभिः कृत एव । अयं
 20 संजीवकः शस्यभक्षकः । अतोऽर्थाधिकारे चायमेव नियुज्यतां । तथानुष्ठिते
 सति पिङ्गलकसंजीवकयोः सर्वबन्धुभृत्यपरित्यागान्महता स्नेहेन कालोऽ
 तिवर्तते । ततोऽनुजीविनामप्याहारदानशैथिल्यदर्शनाद्दमनककर्तृकाव-

न्योन्यं चित्तयतः । तत्राह दमनकः । किमत्र कर्तव्यं । आत्मकृतोऽयं दोषः ।
स्वयं कृते च दोषे परिदेवनमप्यनुचितं ।

तथा चोक्तं । स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वा बद्धात्मानं च दूतिका ।

4 आदित्सुश्च मणिं साधुः स्वदोषादुःखिता इमे ॥ १०६ ॥

Fab. VI. करटको ब्रूते कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्ति काञ्चनपुरनाम्नि नगरे
राजा वीरविक्रमो नाम । तस्य धर्माधिकारिणा कश्चिन्नापितो बध्यभूमिं
नीयमानः कन्दर्पकेतुनाम्ना परिव्राजकेन साधुद्वितीयेन नायं बध्य इत्युक्त्वा
वस्त्राञ्चले धृतः । राजपुरुषा ऊचुः किमिति नायं बध्यः । स आह श्रूयतां ।

9 स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वेत्यादि पठति । त आहुः कथमेतत् । परिव्राजकः

Fab. VII. कथयति । अहं सिंहलद्वीपस्य भूपतेर्जमीतकेतोः पुत्रः कन्दर्पकेतुर्नाम ।
अथैकदा केलिकाननावस्थितेन मया पोतवणिञ्जुखाच्छ्रुतं यदत्र समुद्रमध्ये
चतुर्दश्यामाविर्भूतकल्पतरुतले मणिकिरणावलिपर्यङ्के स्थिता सर्वालंकार-
भूषिता लक्ष्मीरिव वीणां वादयन्ती काचित् कन्यका दृश्यते इति । अतोऽहं
पोतवणिजमादाय पोतमारुह्य तत्र गतः । अनन्तरं तत्रार्द्धमग्रा सा मया-
15 वलोकिता । ततस्तच्छावण्यगुणाकृष्टेन मया तत्पञ्चाङ्कम्पो दत्तः । अनन्तरं
कनकपत्तनं प्राप्य सुवर्णप्रासादे तथैव सा पर्यङ्कावस्थिता विद्याधरीभिरु-
पास्यमाना मयावलोकिता । तयाप्यहं दूरादेव दृष्ट्वा सखीं प्रस्थाप्य सादरं
संभाषितः । मया पृष्ट्वा तत्सख्या च समाख्यातं । एषा कन्दर्पकेलिनाम्नो
विद्याधरचक्रवर्तिनः पुत्री रत्नमञ्जरी नाम प्रतिज्ञाविवाद्या । यः कनकपत्तनं
20 स्वचक्षुषागत्य पश्यति स एव पितुरगोचरोऽपि मां परिणोष्यतीति मनसः
संकल्पः । तदेनां गन्धर्वविवाहेन परिणयतु भवान् । अथ वृत्ते गन्धर्व-
विवाहे तथैव सह रम्माणस्तत्राहं तिष्ठामि । तत एकदा ररुसि तयोक्तं ।

स्वामिन् स्वेह्या सर्वमिदमुपभुज्यतां । किंत्वेषा चित्रगता स्वर्णरेखा नाम
विद्याधरी न कदापि स्पृष्टव्या । पश्चात् तद्वचनादुपजातकौतुकेन मया स्व-
र्णरेखायाः स्तने स्पृष्टे तथा च चित्रगतयाप्यहं तथा कृत्वा चरणपद्मेनाकृतः
स्वराष्ट्रे पतितः । तदारभ्य दुःखार्तोऽहं प्रव्रजितः पृथिवीं भ्राम्यन्निमां
5 नगरीमनुप्राप्तः । अत्र चातिक्रान्ते दिवसे गोपगृहे सुप्तः सन्नपश्यं । ततः
प्रदोषसमये गोष्ठादागतः स गोपः स्वबधूं द्रुत्या सह मल्लयन्तीमपश्यत् ।
ततस्तां गोपीं ताडयित्वा स्तम्भे बद्धा सुप्तः । ततोऽर्द्धरात्रेऽसावेतस्या दूती
नापितबधूः पुनरागता तां गोपीमुवाच । तव वियोगानलदग्धोऽसौ मुमू-
र्षुरिव वर्तते ।

10 तथा चोक्तं । रजनीचयनाथेन खण्डिते तिमिरे निशि ।

यूनां मनांसि विव्याध दृष्ट्वा दृष्ट्वा मनोभवः ॥ १०७ ॥

तदहमात्मानमत्र बद्धा तिष्ठामि । त्वं तत्र गत्वा तं संभाष्य सत्वरमागह ।
तथानुष्ठिते सति गोपः प्रबुद्धोऽवदत् । इदानीं ज्ञारान्तिकं कथं न यासि ।
ततो यदासौ न किञ्चिद्वदति तदा दर्पान्मम वचसि प्रत्युत्तरं न ददासि । इत्युक्त्वा
15 प्रकुप्य तेन गोपेनास्या नासिका हिन्ना । तथा कृत्वा पुनः सुप्तो गोपो निद्रा-
मुपगतः । अथागता सा गोपी दूतीमपृच्छत् । दूति का वार्ता । दूत्योक्तं पश्य
मुखमेव वार्तां कथयिष्यति । अनन्तरं सा गोपी तथैवात्मानं बद्धा स्थिता ।
इयं च दूती तां हिन्ननासिकां गृहीत्वा निजगृहं प्रविश्य स्थिता । ततः प्रात-
रनेन नापितेन नुरभाण्डं याचिता सा नुरमेकमदात् । पश्चादयं नापितो रुषा
20 दूरदेव नुरं प्रक्षिप्तवान् । अथ कृतार्तनादेयं विनापराधेन स्वामिना मम
नासिका हिन्ना । इति धर्माधिकारिणं निवेदितवती । सा च गोपी तेन
गोपेन हिन्ना नासिका ते इति निर्भर्त्स्य पुनः पृष्टोवाच । अरे पामर मां

महासतीं विदूषयितुं कः समर्थः । किमन्यत् । मम व्यवहारमष्टौ लोकपाला
एव जानन्ति ।

किं च । आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तं ॥ १०८ ॥

5 यद्यहं महासती निजस्वामिनं विहाय नान्यं मनसापि चिन्तयामि तदा
मम मुखमक्षतं भवतु । किं बद्धना । मम मुखं पश्य । ततो यावदसौ गोपः
प्रदीपमानीय तस्यां मुखं पश्यति तावदेवाक्षतमुखमवलोक्य तच्चरणयोः
पतितः । तां बन्धनाच्च विमुच्योवाच । धन्योऽहं यस्येदृशी सती भार्या ।

Fab. VIII. यश्चायमास्ते साधुरेतद्वृत्तान्तमपि शृणुत । अयं स्वगृहान्निःसृतो द्वादशव-

10 र्षैर्वाणिज्यं कृत्वा मलयोपकण्ठाद्विविधानि रत्नान्यादयेमां नमरीमनुप्राप्तः ।

अत्र च वेश्यागृहे सुप्तः । तस्याः कुट्टिन्या गृहद्वारि स्थापितकाष्ठघटितवे-
तालस्य मूर्ध्नि रत्नमेकमुत्कृष्टमास्ते । तत्र लुब्धेनानेन साधुना रात्रावुत्थाय
हस्तो यदा रत्ने दत्तस्तदैव तेन वेतालेन सूत्रसंचारितवाङ्मयां परिपीडितः
सन्नार्त्तनादं चकार । पश्चादुत्थाय कुट्टिन्योक्तं । पुत्र मलयोपकण्ठादागतोऽ-
15 सि । तत् सर्वरत्नानि प्रयह । नो चेदनेन न त्यक्तव्योऽसि । इत्थमेवायं
चेष्टकः कृतः । ततोऽनेन सर्वरत्नानि समर्पितानि । अधुना चायमपि हृत-
सर्वस्वोऽस्मासु मिलितः । एतत् सर्वं श्रुत्वा राजपुरुषैर्धर्माधिकारी निवे-
दितः । तज्ज्ञात्वासी नापितं त्यक्तवान् । कुट्टिनी च शासिता गोपी च निः-
सारिता कन्दर्पकेतुश्च पुरस्कृतः । अतोऽहं ब्रवीमि स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वे-
20 त्यादि । तत् स्वयं कृतोऽयं दोषः । अत्र विलपनमनुचितं । क्षणं विमृ-
श्य । मित्र सहस्व । यथा सौहृद्यमेव तयोः कारितं मया तथा मित्रभेदोऽपि
कार्यः ।

यतः । अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयत्यतिपेशलाः ।

समे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः ॥ १०१ ॥

अपरं च । उत्पन्नेष्वपि कार्येषु मतिर्यस्य न क्रीयते ।

4 स निस्तरति दुर्गाणि गोपी जारद्वयं यथा ॥ ११० ॥

Fab. IX. करुणकः पृहति कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्ति द्वारावत्यां नगर्यां कस्यचिद्गोपस्य बधूर्बन्धकी सा च ग्राममौल्येन दण्डनायकेन तत्पुत्रेण च समं रमते ।

तथा चोक्तं । नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।

नात्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ १११ ॥

10 अन्यच्च । न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया ।

न शस्त्रेण न शास्त्रेण सर्वथा विषमाः स्त्रियः ॥ ११२ ॥

ततः कदाचिदसौ दण्डनायकपुत्रेण सह रममाणा तिष्ठति । अथ दण्डनायकोऽप्यागतः । तं दृष्ट्वा तत्पुत्रं कुशूले धृत्वा दण्डनायकेन समं तथैवाक्रीडत् । अनन्तरं तस्या भर्ता गोष्ठात् समागतः । तमालोक्य गोप्योक्तं । दण्ड-
15 नायक त्वं लगुडं गृहीत्वा कोपं दर्शयन् सत्वरं याहि । तेन तथानुष्ठिते सति गोपालेन स्वगृहमागत्य भार्या पृष्टा । केन कार्येणात्र दण्डनायकः समागतः । सा ब्रूते । अयं केनापि कारणेन पुत्रस्योपरि क्रुद्धः स च मार्ग्यमाणोऽत्रागत्य प्रविष्टस्ततो मया कुशूले निक्षिप्य रक्षितः पित्रा चान्विष्यता गृहे न दृष्टः । अतोऽयं कुपित एव गहति । ततः सा तत्पुत्रं कुशूलादवतार्य
20 स्वामिनं दर्शितवती ।

तथा चोक्तं । आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा ।

षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ११३ ॥

अतोऽहं ब्रवीमि उत्पन्नेष्वपि कार्येषु इत्यादि । करठको ब्रूते । अस्त्येवं
किंवनयोर्महान् निसर्गोपज्ञातः स्नेहः कथं भेदयितुं शक्यः । दमनको ब्रूते ।
उपायश्चित्तनीयः ।

तथा चोक्तं । उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।

5 काकी कनकसूत्रेण कृत्स्नसर्पमघातयत् ॥ ११४ ॥

Fab. X. करठकः पृहति कथमेतत् । दमनकः कथयति । कस्मिंश्चित् तरौ वायसदं-
पती निवसतः । तयोश्चापत्यानि तरुकोटरेऽवस्थितकृत्स्नसर्पेण खादितानि ।
ततः पुनर्गर्भवती वायसी ब्रूते । स्वामिन् त्यज्यतामयं तरुः । अत्रेतस्मात्
कृत्स्नसर्पादावयोः संततिर्न भविष्यति कदाचित् ।

10 यतः । दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्याश्चोत्तरदायकाः ।

ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ११५ ॥

वायसोऽवदत् । प्रिये न भेतव्यं । वारं वारं मयैतस्यापराधः सोढः । इदानीं
नियुक्तीतव्यः । वायस्याह । कथमनेन बलवता सार्द्धं भवान् वियुक्तीतुं
समर्थः । वायसो ब्रूते । अलमनया शङ्कया ।

15 यतः । बुद्धिर्यस्य बलं तस्य अबुधस्य कुतो बलं ।

पश्य सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥ ११६ ॥

Fab. XI. वायस्याह कथमेतत् । वायसः कथयति । अस्ति मन्दराभिधानि पर्वते दुर्गाक्षो
नाम सिंहः । स च पशूनां बधं सदा विदधान एव तत्रास्ते । ततः सर्वेः पशु-
भिर्मिलित्वा सिंहो विज्ञप्तः । स्वामिन् किमिति सर्वपशूच्छेदः क्रियते ।
20 वयमेव भवदाह्वारार्थं प्रत्यहमेकैकं पशुमुपहौकयामः । सिंहेनोक्तं भववेवं ।
ततः प्रभृत्येकैकं पशुं सभयमुपनयन्ति ते । अथ कदाचिद्दृष्टशशकस्य वारः
समायातः । सोऽचित्तयत् ।

प्राणहेतोस्तु विनयः क्रियते जीविताशया । .

पञ्चत्वं चेदमिष्यामि किं सिंहानुनयेन मे ॥ ११७ ॥

तन्मन्दं मन्दमुपसर्पामि । इत्युपगच्छति सः । अथ तमालोक्य सिंहोऽपि
 क्षुधा पीडितः कोपाडुवाच । कुतस्त्वं विलम्ब्यागतोऽसि । सोऽब्रवीत् । नायं
 5 ममापराधः पथि सिंहान्तरेण बलाद्धतः सन् पुनरागमनाय शपथं कृत्वा
 स्वामिनं तन्निवेदयितुमत्रागतः । सिंहः सकोपमाह । सत्वरं गत्वा दर्शय
 क्वासी दुरात्मा तिष्ठति । ततः शशकस्तं दृष्टं गृहीत्वा गम्भीरकूपसमीपं
 गतः । अत्रागत्य पश्यतु स्वामीत्युक्त्वा तस्मिन् कूपजले तस्यैव सिंहस्य प्रति-
 बिम्बं दर्शितवान् । अतोऽसौ दर्पाध्मातः कोपात् तस्योपर्यात्मानं निक्षिप्य
 10 पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि बुद्धिर्यस्य बलं तस्येत्यादि । वायस्याह ।
 सर्वमेतत् श्रुतं मया । इदानीं यत् कर्तव्यं ब्रूहि । वायसोऽवदत् । अत्रासन्ने
 सरसि राजपुत्रः प्रत्यहमागत्य स्नाति । स्नानसमये तदङ्गादवतारितकनकसूत्रं
 चञ्चा धृतानीयास्मिन् कोठरे धरिष्यसि । अथ कनकसूत्रानुसरणाप्रवृत्तैः राज-
 पुरुषैः कोठरे निवृष्यमाणो स कृत्तसर्पो द्रष्टव्यो व्यापादयितव्यश्च । अथ कदा-
 15 चित् स्नातुं जलं प्रविष्टे राजपुत्रे वायस्या तदनुष्ठितं । तथानुष्ठिते तदुत्तं ।
 अतोऽहं ब्रवीमि उपायेन हि यच्छक्यमित्यादि । करटक आह । यद्येवं
 तदा गह् शिवाः सन्तु ते पन्थानः । ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा
 प्रणम्योवाच । देव आत्ययिकं किमपि मन्यमान आगतोऽस्मि ।

भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनं ।

20 राजकार्यपरिधंसान्मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ ११८ ॥

तथा हि पश्य अमात्यानामेष क्रमः ।

वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनं ।

न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेहोरुपेक्षणां ॥ १११ ॥

पिङ्गलकः सादरमाह । अथ भवान् किं वक्तुमिहति । दमनको ब्रूते । अयं
तावत् संजीवकस्तवोपरि न सदृशव्यवहारः । तथा च स मत्संनिधान एव
5 स्वामिनः शक्तित्रयनिन्दां कृत्वा राज्यमेवाभिलषति । एतच्छ्रुत्वा पिङ्गलकः
सभयं साश्चर्यं तूष्णीं स्थितः । दमनकः पुनराह । देव सर्वामात्यपरित्यागं
कृत्वा त्वयैक एवायं सकलकार्याधिकारी कृतः । अयं च महान् दोषः ।
यतः ।

अत्युच्छ्रिते मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टभ्य पादवुपतिष्ठते श्रीः ।

10 सा स्त्रीस्वभावादसह्य भर्तस्य तयोर्द्वयोरैकतरं जहति ॥ १२० ॥

अपरं च । एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्यप्रमाणं यदा ।

तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्भिद्यते ।

निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा ।

स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं दुह्यति ॥ १२१ ॥

15 अन्यच्च । विदग्धस्य च भक्तस्य दत्तस्य चलितस्य च ।

अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलाडुद्धरणात् सुखं ॥ १२२ ॥

किं च । यः कुर्यात् सचिवायत्तां श्रियं तद्यसने सति ।

सोऽन्धवज्जगतीपालः सीदेत् संचारकैर्विना ॥ १२३ ॥

स च सर्वकार्येषु स्वेहातः प्रवर्तते । तदत्र प्रमाणं स्वामी । एतज्जानामि ।

20 न सोऽस्ति पुरुषो राजन् यो न कामयते श्रियं ।

परस्य युवतीं रम्यां साकाङ्गं नेक्षते च कः ॥ १२४ ॥

सिंहो विहस्याह भद्र यद्यप्येवं तथापि संजीवको मम महाम्नेरुभूमिः ।

पश्य । कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः ।
अनेकदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥ १२५ ॥

अपरं च । अप्रियाण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः ।
दग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य वक्त्रावनादरः ॥ १२६ ॥

5 दमनकः पुनराह । देव स एव दोषः ।

यतः । यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः ।
सुतेऽमात्येऽप्युदासीने स लक्ष्म्याश्रीयते जनः ॥ १२७ ॥

शृणु देव । अप्रियस्य च पथ्यस्य परिणामः सुखावरुः ।
वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः ॥ १२८ ॥

10 त्वया च मूलभृत्यान् अपास्यायमागतुकः पुरस्कृतः । एतच्चानुचितं कृतं ।

पश्य । मूलभृत्यापराधेन नागतुं प्रतिमानयेत् ।
नातः परतरोऽन्योऽस्ति राज्यभेदकरो यतः ॥ १२९ ॥

सिंहो ब्रूते । किमाश्चर्यं । मयायमभयवाचं दत्तानीतः संवर्धितश्च तत् कथं
दुह्यति । दमनको वदति । देव शृणु ।

15 दुर्जनः प्रकृतिं याति सेव्यमानोऽपि नित्यशः ।
स्वेदनाभ्यङ्गनोपायैः श्वपुह्मिव नामितं ॥ १३० ॥

अपरं च । स्वेदितो मर्दितश्चैव रज्जुभिः परिवेष्टितः ।
मुक्तो द्वादशभिर्वर्षैः श्वपुहः प्रकृतिं गतः ॥ १३१ ॥

अन्यच्च । वर्धनं वाथ सन्मानं खलानां प्रीतये कुतः ।

20 फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्यानि विषदुमाः ॥ १३२ ॥

अतोऽहं ब्रवीमि । अपृष्टोऽपि हितं ब्रूयाद्यस्य नेहेत् पराभवं ।
एष एव सतां धर्मो वैपरीत्यमतोऽसतां ॥ १३३ ॥

तथा चोक्तं । स स्निग्धोऽकुशलान्निवारयति यस्तत् कर्म यन्निर्मलं ।
 सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिर्भ्यर्च्यते ।
 सा श्रीया न मदं करोति स सुधीर्यस्तृप्तया मुच्यते ।
 तन्मित्रं यदकृत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेन्द्रियैः ॥ १३४ ॥

5 तद्यदि संजीवकव्यसनार्दितो विज्ञापितोऽपि स्वामी न निर्वर्तते तदा भृत्ये
 न दोषः ।

तथा हि । नृपः कामासक्तो न गणयति कार्यं न च हितं ।
 यथेष्टं स्वहृन्दं प्रविचरति मत्तो गज इव ।
 ततो दर्पाध्मातः स पतति यदा शोकगह्वरे ।
 10 तदा भृत्ये दोषान् क्षिपति न निजं वेत्त्यविनयं ॥ १३५ ॥

पिङ्गलकः स्वगतं ।

न परस्यापवादेन परेषां दण्डमाचरेत् ।
 आत्मनावगमं कृत्वा बध्नीयात् पूजयेत वा ॥ १३६ ॥

तथा चोक्तं । गुणदोषावनिश्चित्य विधिना ग्रहनिग्रहे ।

15 स्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात् सर्पमुखे करः ॥ १३७ ॥

प्रकाशं ब्रूते । संजीवकः प्रत्यादिश्यतां । दमनकः ससंभ्रममाह । देव मा
 मैवमेतावता मन्त्रभेदो जायते ।

तथा चोक्तं । मन्त्रवीजमिदं गुप्तं रक्षणीयं यथा तथा ।

मनागपि न भिद्येत तद्विन्नं न प्ररोहति ॥ १३८ ॥

20 किं च । मन्त्रो योध इवाधीरः सर्वङ्गैः संवृतैरपि ।

चिरं न सकृते स्थातुं परेभ्यो भेदशङ्कया ॥ १३९ ॥

यदसौ दृष्टदोषोऽपि दोषान्निवृत्य संधातव्यस्तदतीवानुचितं ।

यतः । सकृदुष्टं तु यो मित्रं पुनः संधातुमिहति ।

स मृत्युमेव गृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ १४० ॥

सिंहोऽब्रवीत् । ज्ञायतां तावत् किमस्माकमसौ कर्तुं समर्थः । दमनक आह ।

अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः ।

5 पश्य टिट्ठिभमात्रिण समुद्रो व्याकुलीकृतः ॥ १४१ ॥

Fab XII. सिंहः पृहति कथमेतत् । दमनकः कथयति । कदाचित् समुद्रतीरे टिट्ठिभ-
दम्पती निवसतः । तत्र टिट्ठिभी चासन्नप्रसवा भर्तारमाह । नाथ प्रसव-
योग्यं निभृतस्थानमन्विष्यतां । टिट्ठिभोऽवदत् । नन्विदमेव स्थानं । सा
ब्रूते । समुद्रवेलया स्थानमेतद्याप्यते । सोऽब्रवीत् । भद्रे किमहं निरङ्ग-
10 स्तेन स्वगृहावस्थितसमुद्रेण विग्रहीतव्यः । टिट्ठिभी विहस्याह । स्वा-
मिंस्त्वया समुद्रेण च मरुदन्तरं । टिट्ठिभोऽवदत् ।

* अथ वा । * दुःखमात्मा परिहेतुमेवं योग्यो न वेत्ति यः ।

अस्तीदृग्यस्य विज्ञानं स कृच्छ्रेऽपि न सीदति ॥ १४२ ॥

ततः स्वामिवचनात् सा तत्रैव प्रसूता । समुद्रेणापि तच्छक्तिजिज्ञासार्थं तद-
15 ण्डान्यपकृतानि । अथ टिट्ठिभी शोकार्ता भर्तारमाह । नाथ कष्टमापतितं
तान्यण्डानि मे नष्टानि । टिट्ठिभोऽवदत् । प्रिये मा भेषीः । इत्युक्त्वा पक्षिणां
मेलकं कृत्वा पक्षिस्वामिनो गरुडस्य समीपं गत्वा स्ववृत्तात्तमकथयत् ।
तद्वचनाद्गरुत्मता स्वभर्ता नारायणः सृष्टिस्थितिप्रलयहेतुर्विज्ञापितः सन्
समुद्रं तदर्पणाय समादिदेश । ततो भगवदाज्ञां मौलौ निधाय समुद्रेण टिट्ठि-
20 भस्य तान्यण्डानि समर्पितानि । अतोऽहं ब्रवीमि अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा
इत्यादि । राजाह । कथमसौ ज्ञातव्यो द्रोहबुद्धिरिति । दमनकः पुनराह ।
यदासौ शृङ्गाग्रप्रहरणाभिमुखश्चकित इवागच्छति तदा ज्ञास्यति स्वामी ।

ततस्तमेवमुक्त्वा संजीवकसमीपं गतः । तत्र गतश्च मन्दं मन्दमुपसर्पन् वि-
स्मितमिवात्मानमदर्शयत् । संजीवकेन सादरमुक्तं भद्रं कुशलं ते । दमनको
ब्रूते । अनुजीविनां कुतः कुशलं ।

यतः । संपत्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्वृतं ।

5 स्वजीविते ऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसंश्रिताः ॥ १४३ ॥

अन्यच्च । को ऽर्थान् प्राप्य न गर्वितो विषयिणः कस्यापदो ऽस्तं गताः ।

स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ।

कः कालस्य न गोचरान्तरगतः को ऽर्थी गतो गौरवं ।

को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षमेण यातः पुमान् ॥ १४४ ॥

10 संजीवकेनोक्तं । सखे ब्रूहि किमेतत् । दमनक आह किं ब्रवीमि मन्दभाग्यः ।

पश्य । यथा समुद्रे निमज्जन् लब्ध्वा सर्पावलम्बनं ।

न मुञ्चति न चादत्ते तथा मूढो ऽस्मि संप्रति ॥ १४५ ॥

यतः । एकत्र राजविश्वासो नश्यत्यन्यत्र बान्धवः ।

किं करोमि ह्य गह्वरि पतितो दुःखसागरे ॥ १४६ ॥

15 इत्युक्त्वा दीर्घं निःश्वासोपविष्टः । संजीवको ब्रूते । मित्रं तथापि सुविस्तरं

मनोगतमुच्यतां । दमनको विषम इव सुनिभृतमाह । यद्यपि राजविश्वासो

न कथनीयस्तथापि भवान् अस्मदीयप्रत्ययादागतः । तन्मया परलोकार्थि-

नावश्यं तव हितमाख्येयं । शृणु । अयं स्वामी तवोपरि बिकृतबुद्धी

रुहसि वक्ति च । संजीवकमेव कृत्वा स्वपरिवारं तर्पयामि । एतच्छ्रुत्वा

20 संजीवकः परं विषादमगमत् । दमनकः पुनराह । अलं विषादेन । प्राप्त-

कालकार्यमनुष्ठीयतां । संजीवकः क्षणं विमृश्योवाच । सुष्ठु खल्विदमुच्यते ।

स्वगतं । किं वा दुर्जनचेष्टितं न वा । इत्येतद्वक्त्रान्निर्णेतुं न शक्यते ।

- यतः । दुर्जनगम्यानार्यः प्रायेणापात्रभृद्वति राज्ञा ।
 कृपणानुसारि च धनं देवो गिर्युदधिवर्षो च ॥ १४७ ॥
 कश्चिदाश्रयसौन्दर्याद्वत्ते शोभामसज्जनः ।
 प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिवाञ्जनं ॥ १४८ ॥
- 5 कथमेतत् । आराध्यमानो नृपतिः प्रयत्नान्न तोषमायाति किमत्र चित्रं ।
 अयं त्वपूर्वप्रतिमाविशेषो यः सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ १४९ ॥
 तदशक्योऽयमर्थः प्रमातुं ।
- यतः । निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ।
 अकारणाद्वैषमिनास्तु यो भवेत् कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥
- 10 प्रकाशमाह । किं मयापकृतं राज्ञः । अथ निर्निमित्तापकारिणो भवन्ति
 राजानः । दमनको ब्रूते । एवमेतत् शृणु ।
 विज्ञैः स्निग्धैरपकृतमपि द्वेष्टतामेति किञ्चित् ।
 साक्षादन्यैरपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ।
 दुर्ग्राह्यवान्नृपतिमनसां नैकभावाश्रयाणां ।
- 15 सेवार्धर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १५१ ॥
- अन्यच्च । कृतशतमसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुधेषु ।
 वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेलने नष्टं ॥ १५२ ॥
- किं घ । चन्दनतरुषु भुजंगा जलेषु कमलानि तत्र च ग्राह्याः ।
 गुणघातिनश्च भोगे खला न च सुखान्यविघ्नानि ॥ १५३ ॥
- 20 अयं तावत् स्वामी वाञ्छधुरो विषकृदयो मया ज्ञातः ।
 यतः । दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सारितार्द्धासनो ।
 गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्नेषु दत्तोत्तरः ।

अन्तर्गूढविषो बहिर्मधुमयश्चातीव मायापटुः ।
को नामायमपूर्वनाटकविधिर्यः शिद्धितो दुर्जनेः ॥ १५४ ॥

तथा हि पश्य ।

- पोतो दुस्तरवारिराशितरणो दीपोऽन्धकारागमे ।
5 निर्वाते व्यजनं मदान्धकरिणां दर्पोपशाक्षौ शृणिः ।
इत्थं तद्भुवि नास्ति यत्र विधिना नोपायचित्ता कृता ।
मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिकरणे धातापि भग्नोद्यमः ॥ १५५ ॥
संजीवको ब्रूते । कष्टं भोः कथमहं शस्यभक्तकः सिंहेन निपातयितव्यः ।
यतः । द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं बलं ।
10 तयोर्विवादो मत्तव्यो नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥ १५६ ॥
पुनर्विचिन्त्य स्वगतं । न ज्ञाने केनायं राज्ञा ममोपरि विकारितः । भेदमुप-
गताच्च राज्ञः सदैव भेतव्यं ।
यतः । मल्लिणा पृथिवीपालचित्तं विधटितं क्वचित् ।
बलयं स्फटिकस्येव को हि संधातुमीश्वरः ॥ १५७ ॥
15 अन्यच्च । वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणं ।
एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत् समन्ततः ॥ १५८ ॥
ततः संग्राममृत्युरेवाश्रीयतां । इदानीं तदाज्ञानुवर्तनमनुचितं ।
यतः । मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं कृत्वा शत्रुं सुखानि वा ।
उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ १५९ ॥
20 युद्धकालश्चायं ।
यतः । यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्युद्धे जीवितसंशयः ।
तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणाः ॥ १६० ॥

अपुढे हि यदा पश्येन्न किञ्चिद्वितमात्मनः ।

युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥ १६१ ॥

ज्ञेये वा लभते लक्ष्मीं मृते वापि सुराङ्गनां ।

क्षणाविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ १६२ ॥

5 प्रकाशं । भो मित्र कथय कथमसौ मया जिघांसुरिति ज्ञातव्यः । दमनको
ब्रूते । यदासौ पिङ्गलकः समुन्नतलांगुल उन्नतचरणो विवृतास्यस्त्वां पश्यति
तदा त्वमपि स्वविक्रमं दर्शयिष्यसि ।

यतः । बलवान् अपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदं ।

निःशङ्कं धीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदं ॥ १६३ ॥

10 किंतु सर्वमेतत् सुगुप्तमनुष्ठातव्यं । नो चेन्न त्वं नाहमिति । एवमुक्त्वा दमनकः
कर्टकसमीपं गतः । कर्टकेनोक्तं किं निष्पन्नं । स आह । निष्पन्नोऽयम-
न्योन्यभेदः । कर्टको ब्रूते । कः संदेहः ।

यतः । बन्धुः को नाम दुःस्थानां कुप्येत् को नातिपाचितः ।

को न तृप्यति वित्तेन कुकृत्यै को न प्रण्डितः ॥ १६४ ॥

15 अन्यच्च । उर्वृत्तः क्रियते धूर्तैः श्रीमान् आत्मविवृद्धये ।

किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाश्रवत् ॥ १६५ ॥

यतः । सद्भावप्रतिपन्नानां वञ्चने का विदग्धता ।

अङ्गमारुह्य सुप्तं हि कृत्वा किं नाम पौरुषं ॥ १६६ ॥

ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा देव समागतोऽसौ पापाशयस्ततः
20 सज्जीभूय स्थीयतामित्युक्त्वा पूर्वोक्तमाकारं कारयामास । अथ संजीवकोऽ-
प्यागतः सन् तथाविधं विकृताकारं सिंहं दृष्ट्वा स्वानुवृपं विक्रमं चकार ।
ततस्तयोर्भहारुवे वृत्ते संजीवकः सिंहेन व्यापादितः । अथ पिङ्गलकः

संजीवकं व्यापाद्य विश्रान्तः सशोक इवावस्थितो ब्रूते । किं मया दारुणं
कर्म कृतं ।

यतः । परैः संभुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनं ।

धर्मातिक्रमतो राज्ञा सिंहो हस्तिबधादिव ॥ १६७ ॥

5 अपरं च । भूम्येकदेशस्य गुणान्वितस्य भृत्यस्य वा बुद्धिमतः प्रणाशः ।

भृत्यप्रणाशो मरणं नृपाणां नष्टा हि भूमिः सुलभा न भृत्याः ॥ १६८ ॥

दमनको ब्रूते । स्वामिन् कोऽयं नूतनो नयो यदरातिं कृत्वा संतापः
क्रियते ।

तथा क्युक्तं । पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा सुहृत् ।

10 प्राणहेदकरा राज्ञा हृतव्या भूतिमिक्षता ॥ १६९ ॥

अपि च । नृपो धर्मार्थतत्त्वज्ञो नैकान्तकरूपो भवेत् ।

न हि हस्तस्थमप्यर्थं क्षमावान् रक्षितुं क्षमः ॥ १७० ॥

किं च । क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणं ।

अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणं ॥ १७१ ॥

15 अपरं च । राज्यलोभादहंकारादिहृतः स्वामिनः पदं ।

प्रायश्चित्तं हि तस्यैकं जीवोत्सर्गो न चापरं ॥ १७२ ॥

अन्यच्च । राज्ञा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षः स्त्री चावशा दुष्प्रकृतिः सह्यायः ।

प्रेष्यः प्रतीपोऽधिकृतः प्रमादी त्याज्या अमी यश्च कृतं न वेत्ति ॥

विशेषतश्च देव इत्थमेवेतत् ।

20 सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च हिंसा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।

नित्यव्यया प्रचुररत्नधनागमा च वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकवृत्ता ॥ १७३ ॥

इति दमनकेन परितोषितः स्वां प्रकृतिमापन्नः पिङ्गलकः सिंहासन

उपविष्टः । अथ दमनकः प्रकृष्टमना विजयतां महाराजः शुभमस्तु सर्वजगता-
मित्युक्त्वा यथासुखमवस्थितः ॥

विष्णुशर्मावाच । सुहृद्देवः श्रुतः । राजपुत्रा ऊचुः सुखिनः सदृत्तान्ताश्च वयं ।
विष्णुशर्माब्रवीत् । पुनरेवेदमस्तु ।

5

सुहृद्देवस्तावद्भवतु भवतां शत्रुनिलये ।

खलः कालाकृष्टः प्रलयमुपसर्पवह्मरुहः ।

जनो नित्यं भूयात् सकलसुखसंपत्तिवसतिः ।

कथायामेतस्यां सततमिह बालोऽपि रमतां ॥ १७५ ॥

इति हितोपदेशे सुहृद्देवो नाम

द्वितीयकथासंग्रहः

समाप्तः ॥

॥ २ ॥

LIBER TERTIUS.

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रैरुक्तं । आर्य राजपुत्रा वयं तद्विग्रहं श्रोतुं नः
कुतूहलमस्ति । विष्णुशर्मावाच । यदेव भवद्भ्यो रोचते तदेव कथयामि ।
विग्रहः श्रूयतां यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

हंसैः सह मयूराणां विग्रहे तुल्यविक्रमे ।

5 विश्वास्य वञ्चिता हंसाः काकैः स्थित्वा रिमन्दिरे ॥ १ ॥

Fab. I. राजपुत्रा ऊचुः कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । अस्ति कर्पूरद्वीपे पद्मके-
लिनामधेयं सरः । तत्र हिरण्यगर्भी नाम राजहंसः प्रतिवसति । स च
सर्वैर्जलचरपक्षिभिर्मिलित्वा पक्षिराज्ये ऽभिषिक्तः ।

यतः । यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्ज्ञेता ततः प्रजा ।

10 अकर्णधारा जलधौ विप्रवेतेह नौरिव ॥ २ ॥

अपरं च । प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवं ।

वर्धनाद्भक्षणं श्रेयस्तदभावे सदप्यसत् ॥ ३ ॥

एकदासौ राजहंसः सुविस्तीर्णकमलपर्यङ्के सुखासीनः स्वपरिवारपरिवृत-
स्तिष्ठति । तं कुतश्चिद्देशादागत्य दीर्घमुखो नाम वक्त्रः प्रणम्योपविष्टः ।

15 राजोवाच । दीर्घमुख देशान्तरादागतो ऽसि वार्तां कथय । दीर्घमुखो ब्रूते ।
देव अस्ति महती वार्ता तामाख्यातुं सकाम एवाहं सत्वरमागतः । श्रूयतां ।

अस्ति जम्बुद्वीपे विन्ध्यो नाम गिरिः । तत्र चित्रवर्णो नाम मयूरः पक्षि-
 राजः प्रतिवसति । तस्यानुचरैश्चरद्भिः पक्षिभिरुहं दग्धारण्ये चरन्नवलोकितः
 पृष्टश्च । कस्त्वं कुतः समागतोऽसि । ततो मयोक्तं । अहं कर्पूरद्वीपस्य चक्र-
 वर्त्तिनो हिरण्यगर्भनाम्नो राजहंसस्यानुचरः कौतुकादिशान्तरं द्रष्टुमागतः ।
 5 एतच्छ्रुत्वा पक्षिभिरुक्तं । तदनयोः को देशो भद्रतरो राजा च । ततो मयोक्तं ।
 आः किमेवमुच्यते । मरुदन्तरं । यतः कर्पूरद्वीपः स्वर्ग एव द्वितीयो राजहं-
 सश्च द्वितीयः स्वर्गपतिः । तदत्र मरुस्थले पतिता यूयं किं कुरुथ । अस्मदेशो
 गम्यतां । ततोऽस्मद्वचनमाकर्ण्य ते पक्षिणाः सकोपा बभूवुः ।
 तथा चोक्तं । पयः पानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनं ।

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शक्तये ॥ ४ ॥

अन्यच्च । विद्वान् एवोपदेष्टव्यो नाविद्वांस्तु कदाचन ।

वानरान् उपदिश्याज्ञान् स्थानभ्रंशं ययुः खगाः ॥ ५ ॥

Fab II. राज्ञोवाच कथमेतत् । दीर्घमुखः कथयति । अस्ति नर्मदातीरे पर्वतोपत्य-
 कायां विशालः शाल्मलीतरुः । तत्र तरौ निर्मितनीडक्रोडे पक्षिणाः सुखं
 15 वर्षासु निवसन्ति । अथ नीलपटैरिव जलपटलैरावृते नभस्तले धारासारैर्म-
 हृती वृष्टिर्बभूव । ततो वानरास्तरुतले भ्राम्यन्तः शीतार्त्ताः कम्पमाना
 बभूवुः । तथा तान् अवलोक्य कृपया पक्षिभिरुक्तं । भो भो वानराः ।

अस्माभिर्निर्मिता नीडाश्चक्षुमात्राहृतेस्तृणैः ।

रुस्तपादादिसंयुक्ता यूयं किमिति सीदथ ॥ ६ ॥

20 तत् श्रुत्वा वानरैर्ज्ञातामर्षैरालोचितं । अरुो निर्वातनीडगर्भस्थाः सुखिनः
 पक्षिणोऽस्मान् निन्दन्ति । तद्वदतु । तावदृष्टेरुपशमः । अनन्तरं शान्ते पा-
 नीयवर्षे तैर्वानरैर्वृक्षाग्रमारुह्य सर्वे नीडा भग्नाः । तेषामण्डानि चधः

पतितानि । अतोऽहं ब्रवीमि विद्वानिवोपदेष्टव्य इत्यादि । राजाह ।
ततस्ततः । दीर्घमुखः कथयति । ततः कोपात् पक्षिभिरुक्तं । केनासौ तव
राजहंसः कृतो राजा । ततो मयाप्युपजातकोपेनोक्तं । अयं ते मयूरः केन
राजा कृतः । एतच्छ्रुत्वा ते मां हन्तुमुद्यताः । ततो मयापि स्वविक्रमो दर्शितः ।

5 यतः । अन्यदा भूषणं पुंसः क्षमा लज्जेव योषितः ।

पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव ॥ ७ ॥

राजा विहस्योवाच । आत्मनश्च परेषां च यः समीक्ष्य बलाबलं ।

अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिभिः ॥ ८ ॥

अन्यच्च । सुचिरं हि चरन् नित्यं क्षेत्रे शस्यमबुद्धिमान् ।

10 द्वीपिचर्मपरिहृन्नो वाग्दोषाद्गर्दभो हतः ॥ ९ ॥

Fab. III. वकः पृहति कथमेतत् । राजा कथयति । अस्ति हस्तिनापुरे कर्पूरविलासो
नाम रजकः । तस्य गर्दभोऽतिभारवाहाद्दुर्बलो मुमूर्षुरिवाभवत् । तत-
स्तेन रजकेनासौ व्याघ्रचर्मणा प्रह्लाकारण्यसंनिधाने शस्यक्षेत्रमध्ये नियुक्तः ।
ततो दूरात् तमवलोक्य व्याघ्रबुद्ध्या क्षेत्रपतयः सवरं पलायन्ते । स च सुखेन
15 शस्यं चरति । अथ केनापि शस्यरक्षकेण धूषरकम्बलकृततनुत्राणेन धनुः
सज्जीकृत्यानतकायेनैकान्ते स्थितं । तं च दूराद्दृष्ट्वा गर्दभः पुष्टाङ्गो जातबलो
गर्दभीयमिति मत्वा शब्दं कुर्वाणस्तदभिमुखं धावति । ततस्तेन रक्षकेण
गर्दभोऽयमिति ज्ञात्वा लीलयया व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि सुचिरं हि
चरन् नित्यमित्यादि । राजाह ततस्ततः । दीर्घमुखो ब्रूते । पश्चात् तैः पक्षि-
20 भिरुक्तं । अरे पाप दुष्टवक अस्माकं स्वामिनमधिपक्षिपति तन्न क्षत्तव्यमिदानी-
मस्माभिः । इत्युक्त्वा सर्वे मां चञ्चुभिर्हृत्वा सकोपा ऊचुः । पश्य रे मूर्ख तव
राजहंसः सर्वथा मृडुः । तस्य राज्येऽधिकार एव नास्ति । यत एकान्ततो

मृडः कर्तृलगतमप्यर्थं रक्षितुमक्षमः । स कथं पृथिवीं शास्ति । राज्यं वा
तत् तस्य किं । त्वं च कूपमण्डूकः । तेन तदाश्रयमुपदिशसि ।

शृणु । सेवितव्यो मह्नावृद्धः फलह्यासमन्वितः ।

यदि दैवात् फलं नास्ति ह्याया केन निवार्यते ॥ १० ॥

5 अन्यच्च । क्षीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः ।

अज्ञा सिंहप्रसादेन वने चरति निर्भयं ॥ ११ ॥

अपरं च । महान् अप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः ।

आधारधियभावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ १२ ॥

विशेषतश्च । व्यपदेशेन सिद्धिः स्यादतिशक्ते नराधिपे ।

10

शशिनो व्यपदेशेन शशकाः सुखमासते ॥ १३ ॥

Fab. IV. मयोक्तं कथमेतत् । पक्षिणः कथयन्ति । कदाचिद्वर्षास्वपि वृष्टेरभावात्
तृषार्त्तो गजयूथो यूथपतिमाह । नाथ को कृपायोऽस्माकं जीवनाय ।
अस्त्यत्र लुद्रजत्तूनां निमज्जनस्थानं वयं च निमज्जनाभावादन्या इव बभ्रामः ।
किं कुर्मः । ततो हस्तिराजो नातिदूरं गत्वा निर्मलं हृदं तेषां दर्शितवान् ।

15 ततस्तत्तीरावस्थिताः शशका हस्तिपदाकृतिभिर्बहुवश्रूणिताः । अनन्तरं
शिलीमुखो नाम शशकः सर्वान् आहूय विचारयामास । अनेन गजयूथेन
पिपासाकुलितेन प्रत्यहमेवात्रागतव्यं ततो विनष्टमस्मत्कुलं । अथ वि-
जयो नाम वृद्धशशकोऽवदत् । मा विषीदत मयात्र प्रतीकारः कर्तव्यः ।
इत्यसौ प्रतिज्ञाय चलितः । गहता च तेनालोचितं कथं मया गजयूथनि-

20 कटे स्थित्वा वक्तव्यं ।

यतः । स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजंगमः ।

पालयन्नपि भूपालः प्रहसन्नपि दुर्जनः ॥ १४ ॥

अतोऽहं पर्वतशिखरमारुह्य यूथनाथं वक्ष्यामि । तथानुष्ठिते यूथनाथ
उवाच । कस्त्वं कुतः समायातः । स ब्रूते । दूतोऽहं भगवता चन्द्रेण प्रेषितः ।
यूथपतिराह । कार्यमुच्यतां । विज्ञयो वदति । शृणु गजेन्द्र ।

उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा ।

5 ते यथार्थस्य वक्तारोऽप्यबध्ना हि भवादृशां ॥ १५ ॥

तदहं तदाज्ञया ब्रवीमि शृणु । यदेते चन्द्रसरोरक्षकाः शशकास्त्वया निः-
सारितास्तत्र भद्रं कृतं । यतो रक्षकास्तेऽस्मदीयाः । अत एव लोके मे शशाङ्क
इति प्रसिद्धिः । एवमुक्तवति दूते स यूथपतिर्भयादिदमाह । इदमज्ञानतः कृतं
पुनर्नागमिष्यामि । दूत उवाच । तदत्र सरसि भगवत्तं प्रकोपात् कम्पमानं
10 प्रणम्य प्रसाद्य च गह । ततस्तेन रात्रौ नीत्वा तत्र रुदजले चञ्चलं प्रतिबिम्बं
दर्शयित्वा यूथपतिः प्रणामं कारितः । देव अज्ञानादनेन कृतं क्षम्यतामि-
त्युक्त्वा प्रस्थापितः । अतोऽहं ब्रवीमि व्यपदेशेन सिद्धिः स्यादित्यादि ।
ततो मयोक्तं । स एवास्मत्प्रभुर्महोत्तमतापोऽतिसमर्थः । अथाहं तैः पक्षि-
भिर्बद्धा कथमस्मद्वृत्तौ चरसि इत्यभिधाय चित्रवर्णस्य राज्ञः समीपं नीतः ।
15 ततो राज्ञः पुरो मामुपदर्श्य प्रणम्योक्तं तैः । देव अवधीयतां । एष दुष्टो वको
ऽस्मद्देशे चरन्नपि देवपादान् अधिक्षिपति । राजाह । कोऽयं कुतः समायातः ।
त ऊचुः । राज्ञो राजहंसस्य हिरण्यगर्भस्यानुचरः कर्पूरद्वीपादागतः । अथाहं
गृध्रेण मन्त्रिणा पृष्टः । कस्तत्र मुख्यमन्त्रीति । मयोक्तं । सर्वज्ञो नाम चक्र-
वाकः । गृध्र उवाच । युज्यते स्वदेशजातोऽसौ ।

20 यतः ।

स्वदेशजं कुलाचारविशुद्धमुपधाशुचिं ।

शास्त्रज्ञमव्यसनिनं व्यभिचारविवर्जितं ॥ १६ ॥

अधीतव्यवहारार्थं ख्यातं मौलं विपश्चितं ।

अर्थस्योत्पादकं सम्यग्विदध्यान्मन्त्रिणं नृपः ॥ १७ ॥

अत्रान्तरे शुक्रेनोक्तं । देव कर्पूरद्वीपादयो लघुद्वीपा जम्बुद्वीपान्तर्गता एव
तत्रापि देवपादनामाधिपत्यं । ततो राज्ञाप्युक्तं । एवमेव ।

5 यतः । राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमदा धनगर्वितः ।

अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्यमेव यत् ॥ १८ ॥

ततो मयोक्तं । यदि वचनमात्रादेवाधिपत्यं सिध्यति तदा जम्बुद्वीपेऽप्यस्म-
त्प्रभोर्हिरण्यगर्भस्य स्वाम्यमस्ति । शुक उवाच । उच्यतां कथमत्र निर्णयः ।
मयोक्तं संग्राम एव । ततो विदुस्य राजाह । स्वस्वामिनं गत्वा सुसज्जीकुरु ।

10 तदनन्तरं मयोक्तं । स्वदूतोऽपि प्रस्थाप्यतां । राजोवाच । कः प्रयातु तत्र
दौत्येन यत एवंभूतो दूतः कार्यः ।

भक्तो गुणी शुचिर्दक्षः प्रगल्भोऽव्यसनी क्षमी ।

ब्राह्मणः परमर्मज्ञो दूतः स्यात् प्रतिभाववान् ॥ १९ ॥

गृध्रो वदति । सत्येवंभूता बहवः । तथापि ब्राह्मण एव दूतः कर्तव्यः ।

15 यतः । प्रसादः कुरुते पत्युः संपत्तिं नाभिजात्यतां ।

कालिमा कालकूटस्य नापैति ह्यसंगमात् ॥ २० ॥

ततः शुक एव व्रजतु । राजा पुनराह । शुक त्वमेवानेन वक्त्रेण सह तत्र गत्वा-
स्मदभिलषितं ब्रूहि । शुकोऽवदत् । यथाज्ञापयति देवः । किं त्वयं दुर्जनो
वक्त्रः । तदनेन सह न गच्छामि ।

20 तथा क्युक्तं ।

खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु ।

दशाननो हरेत् सीतां बन्धनं स्यान्महोदधेः ॥ २१ ॥

अपरं च । न स्थातव्यं न गन्तव्यं दुर्जनेन समं क्वचित् ।

काकसंगाद्धतो हंसस्तिष्ठन् गङ्गंश्च वर्त्तकः ॥ २२ ॥

Fab. V. राजोवाच कथमेतत् । शुकः कथयति । अस्त्युज्जयिनीवर्त्मनि प्रातरे मरुतान्
पिप्पलवृक्षस्तत्र हंसकाकौ निवसतः । कदाचिद्भीष्मसमये परिश्रान्तः कश्चित्
5 पथिकः तत्र तरुतले धनुः काण्डं च संनिधाने निधाय सुप्तः । ततः क्षणा-
न्तरे तन्मुखाद्दृक्ष्यापगता । अनन्तरं सूर्यतेजसा तन्मुखं व्याप्तमवलोक्य
तद्दृक्षस्थितेन हंसेन कृपया पक्षौ प्रसार्य पुनस्तत्र ह्याया कृता । ततो निर्भ-
रनिद्रासुखिना तेनाधगेन मुखव्यादानं कृतं । अथ परसुखमसहिष्णुः स्वभा-
वदौर्जन्येन स काकस्तन्मुखे पुरीषोत्सर्गं कृत्वा पलायितः । ततो यावदसौ
10 सरुसोत्थाय वृक्षाग्रं निरीक्षते तावत् तेनावलोकितो हंसः काण्डेन हृतो
व्यापादितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि न स्थातव्यमित्यादि । वर्त्तकवार्त्तामपि
कथयामि । एकदा सर्वे पक्षिणो भगवतो गरुडस्य यात्राप्रसङ्गेन समुद्रतीरं
प्रचलिताः । तत्र काकेन सरु वर्त्तकश्चलितः । अथ गङ्गतो गोपालस्य मस्त-
कावस्थितदधिभाण्डाद्वारं वारं तेन काकेन दधि ख्यते । ततो यावदसौ
15 दधिभाण्डं भूमौ निधाय ऊर्ध्वमवलोकते तावत् तेन काकवर्त्तकौ दृष्टौ ।
ततस्तेन खेदितः काकः पलायितो वर्त्तकश्च मन्दगतिः प्राप्तो व्यापादितः ।
अतोऽहं ब्रवीमि न स्थातव्यं न गन्तव्यमित्यादि । ततो मयोक्तं । श्रातः
शुक किमेवं ब्रवीषि । मां प्रति यथा श्रीमद्देवपादास्तथा भवान् अपि । शुको
ब्रूते । अस्त्वेवं किंतु । दुर्जनैरुच्यमानानि सस्मितानि प्रियाण्यपि ।

20

अकालकुसुमानीव भयं संजनयन्ति मे ॥ २३ ॥

दुर्जनत्वं च भवतो वाग्व्यापारादेव प्रत्यक्षीकृतं मया यदनयोर्भूपालयोर्विश्रुते
भवद्वचनमेव निदानं ।

पश्य । प्रत्यक्षेऽपि कृते दोषे मूर्खः शास्त्रेण तुष्यति ।

रथकारो निजां भार्यां सजारां शिरसाकरोत् ॥ २४ ॥

Fab. VI. राजोवाच कथमेतत् । शुकः कथयति । अस्ति यौवनश्रीनगरे मन्दमतिर्नाम
रथकारः स च स्वभार्यां बन्धकीं ज्ञानात्येव किंतु जारेण सममेकस्थाने न
5 हि स्वचक्षुषा पश्यति । ततोऽसौ रथकारोऽकृमन्यग्रामं गच्छामीत्युक्त्वा
चलितः सन् कियद्दूरं गत्वा पुनरागत्य स्वगृहे खट्वातले पतिव्या निभृतं
स्थितः । अथ मम भर्ता ग्रामान्तरं गत इत्युपजातविश्वासया तया स जारः
संध्याकाल एवाकूतः । पश्चात् तेन समं तस्यां खट्वायां सा निर्भरं क्रीडन्ती
खट्वातलस्थितेन सह भूता किञ्चिद्भस्पर्शात् स्वामिनं विज्ञाय विषमाम-
10 वत् । ततो जारेणोक्तं । किमिति त्वं मया सहोद्य निर्भरं न रमसे । वि-
स्मितेव प्रतिभासि । तयोक्तं । योऽसौ प्राणेश्वरः सोऽद्य ग्रामान्तरं गतः ।
तेन विना सकलजनपूर्णाऽप्ययं ग्रामोऽरण्यवद्भां प्रतिभाति । किं भावि
तत्र परस्थाने किं खादितवान् कथं वा प्रसुप्त इत्यस्मद्दृढं विदीर्यते । जारे-
णोक्तं । किमेवंविधः स्नेहभूमिस्ते रथकारो यः कलककारी बन्धकीति ब्रूते ।
15 ततस्तयोक्तं । शृणु रे बर्बर किं ब्रवीषि ।

परुषाण्यपि चोक्ता या दृष्टा वा क्रोधचक्षुषा ।

सुप्रसन्नमुखी भर्तुः सा नारी धर्मभागिनी ॥ २५ ॥

अपरं च ।

नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुचिः ।

20 यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः ॥ २६ ॥

अन्यच्च । भर्ता हि परमं स्त्रीणां भूषणं भूषणैर्विना ।

एषा विरहिता तेन शोभितापि न शोभते ॥ २७ ॥

त्वं च जारो मनोलौल्यात् पुष्पताम्बूलसदृशः कदाचित् सेव्यसे । स च स्वा-
मी मां विक्रेतुं देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा दातुं समर्थः । किं बद्धना ।

तस्मिन् जीवति जीवामि मृते तस्मिन् भ्रिये पुनः ।

तन्मरणोऽनुमरणमेष मे दृढनिश्चयः ॥ २८ ॥

5 यतः । तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च यानि लोमानि मानवे ।

तावत्कालं वसेत् स्वर्गे भर्तारं यानुगच्छति ॥ २९ ॥

अन्यच्च । व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते विलात् ।

तद्वद्वर्तारमादाय स्वर्गलोके महीयते ॥ ३० ॥

अपरं च ।

10 चितौ परिष्वज्य विचेतनं पतिं प्रिया हि या मुञ्चति देहमात्मनः ।

कृतातिपापं शतलक्षमप्यसौ पतिं गृहीत्वा सुरलोकमाप्नुयात् ॥

एतत् सर्वं श्रुत्वा स रथकारो धन्योऽहं यस्यैतादृशी भार्या सहजवत्सला प्रिय-
वादिनी च इति मनसि निधाय तां खट्वां स्त्रीपुरुषसहितां मूर्ध्नि कृत्वा चिरं
ननर्त । अतोऽहं ब्रवीमि प्रत्यक्षेऽपि कृते दोष इत्यादि । ततोऽहं तेन

15 राज्ञा यथाव्यवहारं संपूज्य प्रस्थापितः । श्रुकोऽपि मम पश्चादागच्छनास्ते ।
एतत् सर्वं विज्ञाय यथा कर्तव्यमनुष्ठीयतां । चक्रवाको विरुस्याह । देव
वकेन तावदेशान्तरं गत्वा यथाशक्ति राजकार्यमनुष्ठितं । किंतु स्वभाव एष
मूर्खाणां ।

यतः । शतं दद्यान्न विवदेदिति प्राज्ञस्य लक्षणं ।

20 विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य लक्षणं ॥ ३२ ॥

राज्ञाह । अलमतीतोपालम्भनेन । प्रस्तुतमनुसंधीयतां । चक्रवाको ब्रूते ।
देव विज्ञाने ब्रवीमि ।

यतः । वर्णाकारप्रतिध्वाननेत्रगात्रविकारतः ।

अप्यूहन्ति मनस्तज्ज्ञास्तस्माद्रुहसि मन्त्रयेत् ॥ ३३ ॥

ततो राजा मन्त्री च तत्र स्थितौ । अन्येऽन्यत्र गताः । ततश्चक्रवाको ब्रूते ।

देव अरुमेव ज्ञानामि कस्याप्यस्मन्नियोगिनः प्रेरणाया वकेनेदमनुष्ठितं ।

5 यतः । वैद्यानामातुरः श्रेयान् व्यसनीशो नियोगिनां ।

विदुषां जीवनं मूर्खः सदन्यो नृपतेर्जनः ॥ ३४ ॥

राजाब्रवीत् । भवतु कारणमत्र पश्चान्निबूषणीयं । संप्रति यत् कर्तव्यं तद्वृ-
द्धि । चक्रवाको वदति । देव प्रणिधिस्तावद्गच्छतु । ततस्तदनुष्ठानं बलाबलं
च ज्ञानीमः ।

10 तथा हि । भवेत् स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यविलोकने ।

चारश्चक्षुर्महीभर्तुर्यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ ३५ ॥

स च वको द्वितीयं विश्वासपात्रं गृहीत्वा यातु । तेनासौ स्वयं तत्रत्यकार्य-
मनुष्ठाय सुनिभृतं समुद्य द्वितीयं प्रस्थापयिष्यति ।

तथा क्युक्तं ।

15 तीर्थाश्रमे सुरस्थाने शास्त्रविज्ञानहेतुना ।

तपस्विव्यञ्जनोपेतैः स्वचरैः सह संवदेत् ॥ ३६ ॥

यश्चरश्च जले स्थले चरत्युभयवेतनो नान्यः कश्चित् । वक एव नियुज्यतां ।

तद्गृहलोकाश्च राजकुले तिष्ठन्तु । किंतु देवैस्तत्र सुगुप्तमनुष्ठायं ।

यतः । षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रस्तथा च प्राप्तवार्त्तया ।

20 इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महीभृता ॥ ३७ ॥

अपरं च पश्य । मन्त्रभेदेऽपि ये दोषाः संभवन्ति महीपतेः ।

न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिविदां मतं ॥ ३८ ॥

राजा विमृश्योवाच । प्राप्तस्तावन्मयोत्तमः प्रणिधिः । मन्त्री ब्रूते । देव तर्हि
संग्रामे जयोऽपि प्राप्तः । अत्रान्तरे प्रतीहारः प्रविश्य प्रणम्योवाच । देव
जम्बुद्वीपादगतो द्वारि शुकस्तिष्ठति । राजा चक्रवाकमवलोकयति । चक्र-
वाकेणोक्तं । कृतावासस्तावद्गत्वा भवतु पश्चाद्रष्टव्यः । यथाज्ञापयति देव
5 इत्यभिधाय प्रतीहारः शुकं गृहीत्वागतः । राजारु । विग्रहस्तावदुपस्थितः ।
चक्रवाको ब्रूते । देव तथापि विग्रहो न विधिः ।

यतः । सचिवः किं स वा मन्त्री य आदवेव भूपतिं ।
युद्धोद्यमं स्वभूत्यागं निर्दिशत्यविचारितं ॥ ३१ ॥

अपरं च । साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् ।
10 साधितुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन ॥ ३० ॥

यतः । सर्व एव जनः शूरो योऽनासादितविक्रमः ।
अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को भवेन्न हि ॥ ३१ ॥

किं च । न तथोत्थाप्यते ग्रावा पाणिभिर्दारुणा यथा ।
अल्पोपायान्महासिद्धिरेतन्मन्त्रफलं मरुत् ॥ ३२ ॥

15 किंतु विग्रहमुपस्थितमवलोक्य व्यवह्रियतां ।

यतः । यथाकालं कृता यत्नात् कृषिः फलवती भवेत् ।
तद्वन्नीतिरियं चापि चिरात् फलति न क्षणात् ॥ ३३ ॥

अपरं च । मरुतो दूरभीरुत्वमासन्ने शूरता गुणाः ।
विपत्तौ च मरुहौलोके धीरुत्वमधिगच्छति ॥ ३४ ॥

20 अन्यच्च । प्रत्यूहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमं किल ।
अतिशीतलमप्यम्भः किं भिनत्ति न भूभृतः ॥ ३५ ॥

विशेषतश्च देव मरुबलोऽसौ चित्रवर्णो राजा ।

- यतः । बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनं ।
तद्युद्धं हस्तिना सार्द्धं नराणां पादमुद्धरेत् ॥ ४६ ॥
- अन्यच्च । स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तरि वर्तते ।
कल्तिर्बलवता सार्द्धं कीटपक्षोद्गमो यथा ॥ ४७ ॥
- 5 किं च । कौर्मं संकोचमास्थाय प्रह्वारमपि मर्षयेत् ।
प्रातःकाले तु नीतिज्ञ उत्तिष्ठेत् क्रूरसर्पवत् ॥ ४८ ॥
- शृणु देव । महृत्यल्पेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत् क्षमः ।
समुन्मूलयितुं वृक्षान् तृणानीव नदीरयः ॥ ४९ ॥
- अतस्तद्द्रुतोऽयं शुकः समाश्वास्य तावद्व्रियतां यावदुर्गं सज्जीक्रियते ।
- 10 यतः । एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
शतं शतसहस्राणि तस्मादुर्गं विशिष्यते ॥ ५० ॥
- किं च । सडुर्गा विषयो यस्य नरिः परिभवास्पदं ।
अडुर्गविषयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ५१ ॥
डुर्गं कुर्यान्महाखातमुच्चप्राकारगोपुरं ।
- 15 सयन्त्रालुजलं शैलसरिन्मरुवनाश्रयं ॥ ५२ ॥
विस्तीर्णतातिवैषम्यं यावसानान्धनं गुहा ।
प्रवेशश्चापसारश्च सप्तैता दुर्गसंपदः ॥ ५३ ॥
- राजाह । दुर्गानुसंधाने को नियुज्यतां । चक्रवाको ब्रूते ।
यो यत्र कुशलः कार्ये तं तत्र विनियोजयेत् ।
- 20 कर्मस्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रज्ञोऽपि स मुह्यति ॥ ५४ ॥
तदाह्वयतां सारसः । तथानुष्ठिते सति आगतं सारसं समाश्वास्य राजो-
वाच । सारस त्वं सत्वरं दुर्गमनुसंधेहि । सारसः प्रणम्योवाच । देव दुर्गं

तावदिदमेव चिरात् मुनिद्विपितमास्ते मरुत् सरः । किंवेतन्मध्यवर्तिनि
द्वीपे धान्यसंग्रहः क्रियतां ।

घसः । धान्यानां संग्रहो राज्ञनुत्तमः सर्वसंग्रहात् ।

निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात् प्राणधारणं ॥ ५५ ॥

5 किं च । ख्यातः सर्वरसानां हि लवणो रस उत्तमः ।

गृहीयात् तं विना तेन व्यञ्जनं गोमयायते ॥ ५६ ॥

राजा तमाह । सत्वरं गत्वा सर्वमिदमनुष्ठीयतां । पुनः प्रविश्य प्रतीहारो
भूते । देव एष सिंहलद्वीपादागतो मेघवर्णो नाम वायसराजः सपरिवारः
प्रणमति । देवपादं द्रष्टुमिहति । राजाह । काकः पुनः प्राज्ञो बहुद्रष्टा च
10 तद्वदति संग्राह्यः । चक्रवाक उवाच । देव अस्त्येवं किंतु काकः स्थलचर-
स्तेनास्मद्विपक्षैर्निक्षिप्तः कथं संगृह्यते ।

तथा चोक्तं । आत्मपक्षं परित्यज्य परपक्षेषु यो रतः ।

स परैर्हृन्यते मूढो नीलवर्णशृगालवत् ॥ ५७ ॥

Fab. VII. राजोवाच कथमेतत् । मन्त्री कथयति । अस्ति शृगालः कश्चित् । स स्वेह्या
15 नगरोपात्ते भ्राम्यन् नीलीभाण्डे निपतितः पश्चात् तत उत्थातुमसमर्थः प्रा-
तरात्मानं मृतवत् संदर्श्य स्थितः । अथ नीलीभाण्डस्वामिना तं शृगालमूर्द्ध-
चरणं निमीलितनयनं दत्तनिष्काशितं दृष्ट्वा मृत इति मत्वा ग्रामाद्दूरं नी-
त्वा सौ धृतः । ततो ऽसौ वनं गत्वात्मानं नीलवर्णमवलोक्याचित्तयत् । अह-
मिदानीमुत्तमवर्णस्तत् किमात्मोत्कर्षं न साधयामि । इत्यालोच्य शृगालान्
20 आहूय तेनोक्तं । अहं भगवत्या वनदेवतया स्वहस्तेनारण्यराज्ये सर्वौषधिर-
सेनाभिषिक्तः । तत् पश्यत मम वर्णं तद्व्याख्यास्मदाज्ञयास्मिन्नरण्ये व्यव-
हारः कार्यः । शृमालाश्च विशिष्टवर्णं तमवलोक्य साष्टाङ्गपातं प्रणम्योचुः ।

यथाज्ञापयति देव इति । ततोऽनेन क्रमेण सर्वेषु पशुधरण्यवर्तिषाधिपत्यं
तस्याभवत् । तेन स्वज्ञातिभिरावृतेनाधिकं साधितं । ततस्तेन सिंहव्याघ्रा-
दीन् उत्तमपरिजनान् प्राप्य शृगालान् अवलोक्य लज्जामनिनायज्ञया दूरीकृ-
ताः स्वज्ञातयः । ततो विषण्णान् शृगालान् अवलोक्य वृद्धशृगालेन केनचित्
5 प्रतिज्ञातं । मा विषीदत एवं यावता नीतिज्ञेन वयं मर्मज्ञाः परिभूताः ।
तद्यथायं विनश्यति तन्मया विधेयं । यतोऽमी व्याघ्रादयो वर्णमात्रविप्र-
लब्धाः शृगालमज्ञात्वा राजानमिमं मन्यन्ते । तद्यथायं परिचीयते तथा कुरुत ।
तत्र चैवमनुष्ठीयतां । यदा सर्वे संध्यासमये तत्संनिधाने महारावमेकदैव
करिष्यथ ततस्तं शब्दमाकर्ण्य स्वभावात् तेनापि शब्दः कर्तव्यः ।

10 यतः । यः स्वभावो हि यस्य स्यात् तस्यासौ दुरतिक्रमः ।

श्वा यदि क्रियते भोगी स किं नाभ्रात्युपानहं ॥ ५८ ॥

ततः शब्दात् शृगालोऽयमित्यभिज्ञाय व्याघ्रेण हृतव्यः । तथानुष्ठिते सति
तदुक्तं ।

तथा चोक्तं । ह्रिद्रं मर्म च वीर्यं च सर्वं वेत्ति निजो रिपुः ।

15 दहत्यन्तर्गतश्चैव शुष्कवृक्षमिवानलः ॥ ५९ ॥

अतोऽहं ब्रवीमि आत्मपक्षं परित्यज्येत्यादि । राजारु । यद्यप्येवं स वायस-
स्तथाप्यसौ द्वारादागत इति संदृश्यतां । ततः संगमे च यथार्हं विचार्य कार्यं
कर्तव्यं । राजादेशो नातिक्रमणीय इति । चक्रवाकोऽवदत् । यथाज्ञापयति
देव इत्यभिधाय बलमानीय यथोक्तराजदर्शनं कारयित्वा कृतावासे वासितः ।

20 ततो विग्रहे विचारः । तत्र चक्रवाको ब्रूते । देव प्रणिधिः प्रहृतो दुर्गं च
सज्जीकृतं । संप्रति शुकोऽप्यानीय प्रत्युत्तरं दत्वा प्रस्थाप्यतां । यतो देव
अस्माकमपि चरा एवंविधेषु कर्मसु नियुज्यन्ते । — — — — —

तथा क्युक्तं । नन्दं जघान चाणक्यस्तीक्ष्णद्रुतप्रयोगतः ।

तच्चरान्तरितं दूतं पश्येद्वीरसमन्वितः ॥ ६० ॥

ततो राजदंसेन सभां कृत्वा शुक आहूतः काकश्च । तत्र शुकः किञ्चिन्नतशिरा
दत्तासने चोपविष्टो ब्रूते । भो भो हिरण्यगर्भं त्वां राजाधिराजः श्रीमच्चित्रवर्णः
5 समाज्ञापयति । यदि जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति तदा सत्वरमागत्यास्म-
च्चरणौ प्रणम । नो चेदवस्थातुं स्थानान्तरं चिन्तय । राजा सकोपमाह । आ-
कोऽप्यस्माकं नास्ति । तत उत्थाय मेघवर्णो ब्रूते । देव आज्ञापय हन्मि
तावदमुं दुष्टशुकं । सर्वज्ञो ब्रूते राजानं काकं च शान्तवयन् । युवां तावत् शृणुतं ।

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मं ।

10 धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति सत्यं न तद्यच्छलमभ्युपैति ॥ ६१ ॥

यतो धर्मो क्षेपः ।

दूतो स्नेहोऽप्यबध्यः स्याद्राजा दूतमुखो यतः ।

उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु नृपते किं पुनर्द्विजः ॥ ६२ ॥

अच्यञ्च । स्वकोत्कर्षं परोत्कर्षैर्दूतोक्तैर्मन्यते प्रभुः ।

15 सदैवाबध्यभावेन दूतः सर्वं हि जल्पति ॥ ६३ ॥

ततो राजा काकश्च प्रकृतिमापन्नौ । शुकश्चोत्थाय चलितः । पश्चाच्चक्रवाकिण
प्रबोधानीय कनकालंकारादिकं दत्वा शुकः संप्रेषितः स्वदेशं ययौ । अथ
शुको विन्ध्याचलं गत्वा राजानं प्रणतवान् । तमालोक्य स चित्रवर्णो राजो-
वाच । शुक का वार्ता कीदृशोऽसौ देशः । शुको ब्रूते । देव संज्ञेपादियमेव
20 वार्ता युद्धोद्योगः क्रियतां देशश्चासौ कर्पूरद्वीपः स्वर्गैकाङ्गः कथं वर्णयितुं
शक्यते । ततः सर्वान् आहूय राजा मन्त्रयितुमुपविष्ट आह । संप्रति कर्त-
व्यविग्रहे यथाकर्तव्योपदेशं ब्रूत । विग्रहः पुनरवश्यं कर्तव्यः ।

तथा क्युक्तं । असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टा इव पार्थिवाः ।

सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥ ६४ ॥

ततो दूरदर्शी नाम मन्त्री गृध्रो ब्रूते । देव व्यसनितया विग्रहो न विधिः ।

यतः । मित्रामात्यसहायाश्च यदा स्युर्दृढभक्तयः ।

5 शत्रूणां विपरीतं च कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥ ६५ ॥

अन्यच्च । भूमिर्मित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य फलं त्रयं ।

यदैतन्निश्चितं भावि कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥ ६६ ॥

राजाह । मम बलानि तावदवलोकयतु मन्त्री । तदैतेषामुपयोगो वर्तनदानेन

क्रियतां । तदाह्वयतां मौहूर्तिकः । निर्णयि शुभलग्नं यात्रार्थं ददातु । मन्त्री

10 वदति । तथापि देव सकृसा यात्राकरणमनुचितं ।

यतः । विशन्ति सकृसा मूढा येऽविचार्य द्विषद्वलं ।

खड्गधारापरिष्वङ्गं लभन्ते ते सुनिश्चितं ॥ ६७ ॥

राजोवाच । मन्त्रिन् ममोत्साहभङ्गं सर्वथा मा कृथाः । विजिगीषवो यथा

परभूमिमाक्रमन्ति तत् कथय । गृध्रोऽब्रवीत् । देव कथयामि किंतु तदप्यनु-

15 ष्टितमेव फलप्रदं ।

तथा चोक्तं । किं मन्त्रेणाननुष्ठाने शास्त्रवत् पृथिवीपतेः ।

न क्षौषधपरिज्ञानाद्याधिः शान्तिः क्वचिद्भवेत् ॥ ६८ ॥

राजादेशश्चानतिक्रमणीय इति यथा श्रुतं निवेदयामि । शृणु देव ।

नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं भवेत् ।

20 तत्र तत्र च सेनानीर्यायाद्यूहीकृतेर्बलैः ॥ ६९ ॥

बलात्थक्षः पुरो यायात् प्रवीरपुरुषान्वितः ।

मध्ये कलत्रं स्वामी च कोषो वल्गु च यद्द्वनं ॥ ७० ॥

पार्श्वयोरुभयोरश्वा अश्वानां पार्श्वयो रथाः ।
 रथानां पार्श्वयोर्नागा नागानां च पदातयः ॥ ७१ ॥
 पश्चात् सेनापतिर्यायात् खिन्नान् आश्वासयन् शनैः ।
 मन्त्रिभिः स्वभटैर्युक्तः प्रतिव्यूहबलैर्नृपः ॥ ७२ ॥
 5 समेयाद्विषमं नगैर्जलाढ्यं समद्वीधरं ।
 सममश्चैर्जलं नौभिः सर्वत्रैव पदातिभिः ॥ ७३ ॥
 हृस्तिनां गमनं प्रोक्तं प्रशस्तं जलदागमे ।
 तदन्यत्र तुरंगाणां पत्नीनां सर्वदेव हि ॥ ७४ ॥
 वनेषु दुर्गमार्गेषु विधेयं नृपरक्षणं ।
 10 स्वयोधै रक्षितस्यापि स्वपनं योगिनिद्रया ॥ ७५ ॥
 नाशयेत् कर्षयेच्छत्रून् दुर्गकण्ठकमर्दनैः ।
 परदेशप्रवेशे च कुर्यादाटविकां पुरः ॥ ७६ ॥
 यत्र राजा तत्र कोषो विना कोषं न राजता ।
 स्वभटेभ्यस्ततो दद्यात् को हि दत्ते न युध्यति ॥ ७७ ॥
 15 न नरस्य नरो दासः किंतु द्रव्यस्य भूपते ।
 गौरवं लाघवं वापि धनाधननिबन्धनं ॥ ७८ ॥
 अभेदेन च युध्येत बलं रक्षेत् परस्परं ।
 फल्गु सैन्यं च यत् किञ्चिन्मध्ये व्यूहस्य कारयेत् ॥ ७९ ॥
 पदातींश्च महीपालः पुरोऽनीकस्य योजयेत् ।
 20 उपरुथारिमासीत् राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ॥ ८० ॥
 स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौद्विपैस्तथा ।
 वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥ ८१ ॥

दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेन्धमं ।

भिन्ध्याच्चैव तडागानि प्राकारान् परिखास्तथा ॥ ८२ ॥

बलेषु प्रमुखो हस्ती न तथान्यो महीपतेः ।

निजैर्वयवैरेव मातंगो ऽष्टायुधः स्मृतः ॥ ८३ ॥

5 बलमश्च सैन्यानां प्राकारो जंगमो यतः ।

तस्मादश्चाधिको राजा विजयी स्थलविग्रहे ॥ ८४ ॥

युध्यमाना कृयाद्वा देवानामपि दुर्जयाः ।

अपि दूरस्थितास्तेषां वैरिणो हस्तवर्तिनः ॥ ८५ ॥

प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनं ।

10 दिग्भार्गाणां विशोधित्वं पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥ ८६ ॥

स्वभावशूरमस्त्रज्ञमविरक्तं जितश्रमं ।

प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः ॥ ८७ ॥

यथा प्रभुकृतान्मानान्मुध्यते भुवि मानवैः ।

न तथा बहुभिर्दत्तैर्द्रविणैरपि भूपतेः ॥ ८८ ॥

15 वरमल्पबलं सारं न बद्धी मुण्डमालिका ।

कुर्यादसारभङ्गो हि सारभङ्गमपि स्फुटं ॥ ८९ ॥

अप्रसादोऽनधिष्ठानं देयांशकुरणं च यत् ।

कालथापोऽप्रतीकारस्तद्वैराग्यस्य कारणां ॥ ९० ॥

अपीडयन् बलं शत्रून् जिगीषुरतिषेलेत् ।

20 सुखं साध्यं द्विषां सैन्यं दीर्घयानप्रपीडितं ॥ ९१ ॥

दायादादपरो योज्यो न क्यस्त्याकर्षणे द्विषां ।

तस्मादुत्थापयेद्यत्नादायादं तस्य विद्विषः ॥ ९२ ॥

संघाय युवराजिन यदिवा मुख्यमन्त्रिणा ।

अन्तःप्रकोपनं कार्यमभियोक्तुः स्थिरात्मनः ॥ १३ ॥

* द्वेषं मित्रवत्तैश्चापि भङ्गं दत्वाभिधातयेत् ।

अथवाणग्रहाकृत्वा तद्व्यवस्थातिबन्धनात् ॥ १४ ॥

5 स्वराष्ट्रं वासयेद्राजा परदेशापवाकृनात् ।

अथवा दानमानाभ्यां वासितं धनदं हि तत् ॥ १५ ॥

राजाह । आः किं बहूनोदितेन ।

आत्मोदयः परग्लानिर्द्वयं नीतिरितीयती ।

तद्दूरीकृत्य कृतिर्भिर्वाचस्पत्यं प्रतीयते ॥ १६ ॥

10 शुको विहस्य । सर्वमेतद्युज्यते । किंतु ।

अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितं ।

समानाधिकरणं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः ॥ १७ ॥

तत उत्थाय राजा मौहूर्तिकावेदितलग्ने प्रस्थितः । अथ तत्र प्रहितःप्रणि-

धिर्हिरण्यगर्भमागत्योवाच । देव समागतप्रायो राजा चित्रवर्णः । संप्रति

15 मलयपर्वतोपत्यकायां समावासितकठको वर्तते । दुर्गशोधनं प्रतिक्षणम-

नुसंधातव्यं । यतोऽसौ गृध्रो महामन्त्री । किंवेतस्य विश्वासकथाप्रसङ्गेनै-

तदिङ्गितेनावगतं मया यदेतेन कोऽप्यस्मदुर्गे प्रागेव नियुक्तः । ततश्चक्र-

वाको ब्रूते । देव काक एवासौ संभवति । राजाह । न कदाचिदेतत् । यद्येवं

तदा कथं तेन शुकस्याभिभवायोद्योगः कृतः । अपरं च शुकस्यागमनात् तत्र

20 विग्रहोत्साहः । स चिरादत्रास्ते । मन्त्री वदति । तथाप्यागन्तुः सदैव शङ्क-

नीयः । राजाह । आगतवोऽपि कदाचिदुपकारका दृश्यन्ते । शृणु ।

परोऽपि हितवान् बन्धुबन्धुरप्यहितः परः ।

अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधं ॥ १८ ॥

अपरं च । आसीद्दीरवरो नाम शूद्रकस्य महीभुजः ।

सेवकः स्वल्पकालेन स ददौ सुतमात्मनः ॥ १९ ॥

- Fab. VIII. चक्रवाकः पृच्छति कथमेतत् । राजा कथयति । अहं पुरा शूद्रकस्य राज्ञः
 6 क्रीडासरसि कर्पूरकेलिनाम्नो राजकुंसस्य पुत्र्या कर्पूरमञ्जर्या सहानुरागवान्
 अभवं । तत्र वीरवरो नाम राजपुत्रः कुतश्चिद्देशादागत्य राजद्वारि प्रतीक्षा-
 रमुपगम्योवाच । अहं वर्तनार्थी राजपुत्रः । मां राजदर्शनं कारय । ततस्ते-
 नासौ राजदर्शनं कारितो ब्रूते । देव यदि मया सेवकेन प्रयोजनमस्ति तदा-
 10 स्मद्वर्तनं क्रियतां । शूद्रक उवाच । किं ते वर्तनं । वीरवरोऽवदत् । प्रत्यहं
 दृक्कशतचतुष्टयं । राजारु का ते सामग्री । स आरु । द्वौ वाहू तृतीयश्च
 खड्गः । राजोवाच । नैतदातुं शक्यं । एतेच्छुवा वीरवरः प्रणम्य चलितः ।
 अथ मन्त्रिभिरुक्तं । देव दिनचतुष्टयस्य वर्तनं दत्वा ज्ञायतामस्य स्वव्रतं किमु-
 पयुक्तोऽयमेतावद्वर्तनं गृह्णात्यथानुपयुक्तो वा । ततस्तद्वचनादारूय वीर-
 15 वरस्य ताम्बूलं दत्वा दृक्कशतचतुष्टयं दत्तवान् । तद्विनियोगश्च राज्ञा सुनिवृ-
 पितः । तत्रार्द्धं देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दत्तं तेन । अपरार्द्धं च दुःखिभ्यस्तदव-
 शिष्टं च भोजनव्ययेन व्ययितं । तथैव तत् सर्वं नित्यकृत्यं च कृत्वा स राज-
 द्वारमरुर्निशं खड्गपाणिः सेवते यदा च राजा स्वयं समादिशति तदा स्वगृ-
 हमुपयाति । अथ चतुर्थ्या रात्रौ निशीथे स राजा क्रन्दनध्वनिं श्रुत्वा । तं
 20 श्रुत्वा शूद्रको ब्रूते । कः कोऽत्र द्वारि । तेनोक्तं । देव अहं वीरवरः ।
 राजोवाच । क्रन्दनानुसरणं क्रियतां । वीरवरोऽपि यदाज्ञापयति देव इत्युक्त्वा
 चलितः । ततो राज्ञा चिन्तितं । नैतदुचितं कृतं यदयं राजपुत्रः सूचीभिद्ये

तमसि प्रेषितः । तदहमपि गत्वा किमेतदिति निवृत्तयामि । ततो राजापि
 खड्गमादाय तदनुसरणक्रमेण नगराद्वह्निर्निर्जगाम । तत्र गत्वा च वीरवरेण
 काचित् स्त्री रुदन्ती द्रुपयौवनसंपन्ना सर्वालंकारभूषिता विलोकिता पृष्टा च ।
 का त्वं किमर्थं रोदिषीति । ततस्तयोक्तं । अहमेतस्य शूद्रकस्य राज्ञो लक्ष्मी-
 5 श्चिरादेतस्य भुजङ्गायायां मरुता सुखेन विश्रान्ता इदानीं चान्यत्र गमिष्यामि ।
 वीरवरो ब्रूते । कथं पुनरिहावलम्बनं भगवत्याः संभवति । लक्ष्मीरुवाच ।
 यदि त्वमात्मनः पुत्रं शक्तिवरं द्वात्रिंशलक्षणापेक्षितं भगवत्याः सर्वमङ्गलाया
 उपहारीकरोषि तदाहं पुनरत्र सुचिरं सुखेन निवसामि । इत्युक्त्वा सादृ-
 श्याभवत् । ततो वीरवरेण स्वगृहं गत्वा निद्रावधूतः पुत्रः प्रबोधितः
 10 पत्नी च । तौ निद्रां परित्यज्योत्थायोपविष्टौ वीरवरश्च तयोः समक्षं तत् सर्वं
 लक्ष्मीवचनमुक्तवान् । तच्छ्रुत्वा सानन्दं शक्तिवरो ब्रूते । धन्योऽहमेवं-
 भूतः स्वामिराज्यरक्षायां यस्योपयोगः । तत् तावत् कोऽधुना विलम्बनहेतुः ।
 कदापि तावदेवंविधे कर्मण्येतस्य देहस्य विनियोगः श्लाघ्यः । शक्तिवर-
 मातोवाच । अस्मत्कुलोचितं यद्येतन्न कर्तव्यं तत् केनान्येन कर्मणामुष्य
 15 मरुतवर्तनस्य निष्क्रयो भविष्यति । इत्यालोच्य सर्वे सर्वमङ्गलायतनं गताः ।
 तत्र सर्वमङ्गलां संपूज्य वीरवरो ब्रूते । देवि प्रसीद विजयतां शूद्रको राजा
 गृह्यतामयमुपहारः । इत्युक्त्वा पुत्रस्य शिरश्चिह्नेद । अथ वीरवरश्चित्तयामास ।
 गृहीतराजवर्तनस्य तावन्निस्तारो भूतः । अधुनापुत्रस्य जीवनं विडम्बनं ।
 इत्यालोच्यात्मनोऽपि शिरश्छिन्नवान् । ततः स्त्रियापि स्वामिनः पुत्रस्य च शो-
 20 कार्त्तया तथैवानुष्ठितं । तत् सर्वं श्रुत्वा दृष्ट्वा च साश्चर्यं स राजा चित्तयामास ।
 जीवन्ति च म्रियन्ते च मद्विधाः क्षुद्रजन्तवः ।
 अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥ १०० ॥

तदेतत्परित्यक्तेन राज्येन न मे प्रयोजनमस्ति । इति श्रूयकेण स्वशिरश्चेतु-
 मुन्नामितः खड्गः । अथ साक्षान्मूर्तिमत्या सर्वमङ्गलया राजा हस्ते धृत उक्तं
 च । पुत्र अलं सारुसेन । इदानीं तव राज्यभङ्गो नास्ति । राजा साष्टाङ्गपातं
 प्रणम्योवाच । देवि किं मे राज्येन जीवितेन वा प्रयोजनमस्ति । यदि ममा-
 5 नुकम्पा विद्यते तदायं वीरवरः सपुत्रदारो जीवतु । अन्यथाहं यथाप्राप्तिं
 गतिं गह्णामि । भगवत्युवाच । अनेन सञ्चोत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन च सर्वसं-
 तुष्टास्मि । इदानीं गह् विज्ञयी भव । अयमपि सदारपुत्रो जीवतु राजपुत्रः ।
 इत्युक्त्वा देव्यदृश्याभवत् । राजा तां प्रणम्यालक्षितश्चलितः प्रासादगर्भं गत्वा
 सुप्तः । वीरवरोऽपि सपुत्रदारः प्राप्तजीवनः स्वगृहं गतः । अथ पुनर्द्वा-
 10 रस्थो वीरवरो भूपालेन पृष्ठः सन्नुवाच । देव सा रुदती स्त्री मामालोक्या-
 दृश्याभवत् । न काप्यन्या विद्यते वार्ता । ततस्तद्वचनमाकर्ण्य संतुष्टो राजा-
 चिन्तयत् । कथमयं ज्ञाथ्यतां महत्सत्त्वः ।

यतः । प्रियं ब्रूयादकृपणः शूरः स्यादविकल्थनः ।

दाता नापात्रवर्षी च प्रगल्भः स्यादनिष्टुरः ॥ १०१ ॥

15 एतन्महापुरुषलक्षणमितस्मिन् सर्वमस्ति । ततः स राजा प्रातः शिष्टसभां
 कृत्वा सर्ववृत्तान्तं प्रस्तुत्य प्रसादत्वेन तस्य कर्णादराज्यं ददौ । तत् किमागतुको
 ज्ञातिमात्रादुष्टः । तत्राप्युत्तमाधममध्यमाः संभवन्ति ।

चक्रवाको ब्रूते ।

योऽकार्यं कार्यवच्छास्ति स किं मन्त्री नृपेक्षया ।

20 वरं स्वामिमनोदुःखं तन्नाशो न त्वकार्यतः ॥ १०२ ॥

वैद्यो गुरुश्च मन्त्री च यस्य राज्ञः प्रियंवदाः ।

शरीरधर्मकोषेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥ १०३ ॥

शृणु देव । पुण्याल्लब्धं यदेकेन तन्ममापि भविष्यति ।

कृत्वा भिक्षुमतो मोहान्निध्यर्थी नापितो कृतः ॥ १०४ ॥

Fab. IX. राजा पृहति कथमेतत् । मन्त्री कथयति । अस्त्ययोध्यायां पुरि चूडामणि-
र्नाम क्षत्रियः । तेन धनार्थं मरुता क्लेशेन भगवांश्चन्द्रार्द्धचूडामणिराराधितः ।

5 ततः प्रक्षीणपापो भगवतो दर्शनं स्वप्ने प्राप्तवान् । अथ भगवतः प्रसादाद्य-
क्षेत्रेणादिष्टं । तमद्य प्रातः क्षौरं कृत्वा लगुडकृस्तः स्वगृहद्वारि सुनिभृतं
स्थास्यसि । ततः समागतं भिक्षुं प्राङ्गणं यं द्रव्यसि तमेव निर्दयं लगुडेन
कृन्थ्यसि । ततः स भिक्षुः सुवर्णपरिपूर्णकलशो भविष्यति । तेनैव
त्वया स्वेह्या यावज्जीवं सुखिना भवितव्यं । तदनन्तरं तथानुष्ठिते सति

10 तद्वृत्तं । तच्च क्षौरकरणानीतनापितेनालोक्य चिन्तितं । अये निधिप्राप्तेर-
यमुपायः । तदकृमयेवं किं न करोमि । ततः प्रभृति स नापितः प्रतिदिनं
तथाविधानो लगुडकृस्तः प्रातः सुनिभृतं भिक्षोरागमनं प्रतीक्षते । एकदा
तेन तथा प्राप्तो भिक्षुर्लगुडेन कृत्वा व्यापादितः । तस्मादपराधात् सोऽपि
नापितो राजपुरुषैस्ताडितः पञ्चत्वमगमत् । अतोऽहं ब्रवीमि पुण्याल्लब्धं

15 यदेकेन इत्यादि । राजाह ।

पुरावृत्तकथोद्धारैः कथं निणयिते परः ।

स्याच्च निष्कारणो बन्धुरुत विश्वासघातकः ॥ १०५ ॥

यातु प्रस्तुतमनुष्ठीयतां । मलयाधित्यकायां चित्रवर्णास्तदधुना किं विधेयं ।

मन्त्री वदति । देव आयातप्रणिधिमुखात् श्रुतं मया यन्महामन्त्रिणो गृध्रस्यो-

20 पदेशे चित्रवर्णेनानादरः कृतः । अतो मूढोऽसौ जेतुं शक्यश्च भवति ।

यतः । लुब्धः क्रूरोऽलसोऽसत्यः प्रमादी भीरुरस्थिरः ।

मूढो योधावमन्ता च सुखहेयो रिपुः स्मृतः ॥ १०६ ॥

अतो यावदेवायमस्मदुर्गावरोधं न विदधाति तावन्नयद्रिवनवल्मसु तद्वला-
नि कृत्तुं सारसादयः सेनापतयो नियोज्यन्तां ।

तथा चोक्तं । दीर्घवल्मपरिश्रान्तं नयद्रिवनसंकुलं ।

घोराग्निभयसंत्रस्तं लुत्पिपासार्दितं तथा ॥ १०७ ॥

5 प्रमत्तं भोजनव्यग्रं व्याधिदुर्भिक्षपीडितं ।

असुस्थितमभूयिष्ठं वृष्टिवातसमाकुलं ॥ १०८ ॥

पङ्कपांशुजलक्लिन्नं सुव्यस्तं दस्युविद्रुतं ।

एवंभूतं महीपालः परसैन्यं विधातयेत् ॥ १०९ ॥

अवस्कन्दभयाद्राज्ञा प्रजागरकृतभ्रमं ।

10 दिवासुप्तं सदा कृन्थान्निद्राव्याकुलसैनिकं ॥ ११० ॥

अतस्ते तस्य प्रमादिनो बलं गत्वा यथावकाशं दिवारात्री घ्नन्तु । तथानुष्ठिते
चित्रवर्णसैन्यानि बहवः सेनापतयश्च निहताः । ततश्चित्रवर्णो विषमः स्वम-
न्त्रिणं दूरदर्शिनमाह । तात किमस्मदुपेक्षा क्रियते किं वायविनयो ममास्ति ।
तथा क्युक्तं । न राज्यं प्राप्तमित्येवं वर्तितव्यमसांप्रतं ।

15 श्रियं क्यविनयो कृत्ति जरा रूपमिवोत्तमं ॥ १११ ॥

अन्यच्च । दक्षः श्रियमधिगच्छति पथाशी कल्यतां सुखमरोगी ।

उद्युक्तो विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ ११२ ॥

गृध्रो वदति । देव ।

अविद्वान् अपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया ।

20 परां ह्यायामवाप्नोति जलासन्नतरुयथा ॥ ११३ ॥

अन्यच्च । पानं स्त्री मृगया द्यूतमर्थदूषणमेष च ।

वाग्दण्डयोश्च पारुष्यं व्यसनानि महीभृतां ॥ ११४ ॥

न साहसैकान्तरसानुवर्तिना न चाप्युपायोपहृतान्तरात्मना ।

विभूतयः शक्यतमाः समीहितुं नये च शौर्ये च वसन्ति संपदः ॥

वया च स्वबलोत्साहमवलोक्य साहसैकरसिकेन मया समुपन्यस्तेष्वपि
मन्त्रेष्ववज्ञानं वाक्यारुण्यं च कृतं । अतो दुर्णर्तिः फलमिदमनुभूयते ।

5 तथा चोक्तं । दुर्मन्त्रिणं कमपयान्ति न नीतिदोषाः ।

सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः ।

कं श्रीर्न दर्पयति कं न निरुन्ति मृत्युः ।

कं स्वीकृता न विषयाः परितापयन्ति ॥ ११६ ॥

ततो मयाप्यालोचितं । प्रज्ञाहीनोऽयं राजा । नो चेत् कथं नीतिशास्त्रक-

10 थाकौमुदीं वागुल्काभिस्तिमिरयति ।

यतः । यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किं ।

लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ ११७ ॥

तेनाहमपि तूष्णीं स्थितः । राजा बद्धाञ्जलिराह । तात अस्त्ययं ममाप-
राधः । इदानीमवशिष्टबलोऽपि प्रत्यावृत्याहृतो विन्ध्याचलं यथा गह्वामि

15 तथोपदिश । गृध्रः स्वगतं चिन्तयति । क्रियतामत्र प्रतीकारः ।

यतः । देवतासु गुरौ गोषु राजसु ब्राह्मणेषु च ।

नियन्तव्यः सदा कोपो बालवृद्धातुरेषु च ॥ ११८ ॥

विरुस्य ब्रूते च । मा भैषीः समाश्चसिद्धि ।

शृणु देव । मन्त्रिणां भिन्नसंधाने भिषजां सान्निपातिके ।

20 कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा सुस्थे को वा न पण्डितः ॥ ११९ ॥

अपरं च । आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति ते ।

महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ १२० ॥

तदितस्तव प्रतापदेव दुर्गं त्यक्त्वा कीर्तिप्रतापबलसहितं त्वामचिरेण कालेन
 विन्ध्याचलं नयामि । राजाह । कथममुना स्वल्पबलेनैतत् संपत्स्यते ।
 गृध्रो वदति । देव सर्वं भविष्यति यतो विजिगीषोरदीर्घसूत्रता विजयसिद्धि-
 र्वश्यं भाविनी तदद्य दुर्गावरोधो विधीयतां । अथ प्रहृतप्रणिधिना
 5 वकेनागत्य हिरण्यगर्भस्य तत् कथितं । देव स्वल्पबलोऽयं राजा चित्रवर्णी
 गृध्रस्य मन्त्रोपस्तम्भादागत्य दुर्गावरोधं करिष्यति । राजहंसो ब्रूते । सर्वज्ञ
 किमधुना विधेयं । चक्रवाको वदति । दुर्गद्वारबले सारासारः क्रियतां ।
 स्वर्णवस्त्रादिकं दत्वा यथार्हं प्रसाददानं विधीयतां ।

यतः । यः काकिनीमयपथप्रपन्नामन्विष्यते निष्कसहस्रतुल्यां ।

10 स्थानेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मीः ॥

अन्यच्च । क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे ।

प्रियासु नारीष्वधनेषु बान्धवेष्वतिव्ययो नास्ति नराधिपाष्टसु ॥

यतः । मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासात् सर्वनाशं करोति हि ।

कः सुधीः संत्यजेद्वाण्डं शुल्कस्यैवातिसांधसात् ॥ १२३ ॥

15 राजाह । कथमिह समयेऽतिव्ययो युज्यते । उक्तं च आपदर्थे धनं रत्नेदिति ।

मन्त्री ब्रूते । श्रीमतः कथमापदः । राजाह । कदाचित् कुप्यते लक्ष्मीः । मन्त्री

पुनर्वदति । संचितार्थो विनश्यति तदेव कार्पण्यं परित्यज्य स्वभटा दान-

मानाभ्यां पुरस्क्रियतां ।

तथा चोक्तं । परस्परज्ञाः संतुष्टास्त्यक्तुं प्राणान् सुनिश्चिताः ।

20 कुलीनाः पूजिताः सम्यग्विजयन्ते द्विषां बलं ॥ १२४ ॥

अपरं च । संहृताः शीलसंपन्नाः संभृताः कृतनिश्चयाः ।

अपि पञ्चाशतः शूरा निघ्नन्ति रिपुवाहिनीं ॥ १२५ ॥

किं च । शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्रश्च कृतनाशकः ।

त्यज्यते किं पुनर्नान्यैर्बध्वा धन्वत्तरिर्यथा ॥ १२६ ॥

सत्यं शौर्यं तथा त्यागो नृपस्यैते मङ्गागुणाः ।

एतैर्मुक्तो मङ्गीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यतां ॥ १२७ ॥

5 अमात्यास्तावदवश्यं पुरस्कर्तव्याः । तथा चोक्तं ।

यो येन प्रतिबद्धः स्यात् स ह तेनोदयव्ययी ।

स विश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥ १२८ ॥

न शृणोति वचो यस्तु मन्त्रिणः स मङ्गीपतिः ।

अनीतिपवनक्षिप्तः कार्याब्धौ संप्रलीयते ॥ १२९ ॥

10 पश्य देव । कृषक्रोधौ यतौ यस्य कोषः स्वल्पव्ययेन च ।

नित्यं भृत्यानुपेक्षा च तस्य स्याद्भनदा धरा ॥ १३० ॥

येषां राज्ञा सह स्यातामुपचयापचयौ ध्रुवं ।

तेऽमात्या इति तान् लब्ध्वा नावमन्येत् कदाचन ॥ १३१ ॥

यतः । मङ्गीभृतो मदान्धस्य मज्जतः कार्यसागरे ।

15 स्खलतो हि करालम्बः सुहृत्सचिवचेष्टितं ॥ १३२ ॥

अथागत्य प्रणम्य मेघवर्णो ब्रूते । देव दृष्टिप्रसादं कुरु । एष युद्धार्थी वि-
पक्षो दुर्गद्वारि । तदेवपाददेशाद्बहिर्निःसृत्य स्वविक्रमं दर्शयामि तेन देव-
पादानामानृणमुपगृह्णामि । चक्रवाको ब्रूते । मा मैवं यदि बहिर्निःसृत्य
योद्धव्यं तदा दुर्गाश्रयणां निष्प्रयोजनं ।

20 विषमो हि यथा नक्रः सलिलान्निःसृतोऽवशः ।

वनादिनिर्गतः सत्यं सिंहोऽपि स्यात् शृगालवत् ॥ १३३ ॥

देव स्वयं गत्वा दृश्यतां युद्धं ।

यतः । पुरस्कृत्य बलं राजा योधान् समवलोकयेत् ।

स्वामिनाधिष्ठितः श्यापि किं न सिंहायते ध्रुवं ॥ १३४ ॥

अनन्तरं ते सर्वे दुर्गद्वारं गत्वा महाकृवं कृतवन्तः । अपरेद्युश्चित्रवर्णो राजा
गृध्रमुवाच । तात स्वप्रतिज्ञातमधुना निर्वह्य । गृध्रो वदति । शृणु तावत् ।

5 अकालसहस्रमत्यल्पं मूर्खव्यसनिनायकं ।

अगुप्तं भीरुर्योधं च दुर्गव्यसनमुच्यते ॥ १३५ ॥

तत् तावदत्र नास्ति । उपजापश्चिरारोधो ऽवस्कन्दस्तीव्रपूरुषः ।

दुर्गस्य लङ्घनोपायाश्चत्वारः कथिता इमे ॥ १३६ ॥

अत्र च यथाशक्ति क्रियतां यत्नः । कर्णे कथयत्येवमेव । ततो ऽनुदित एव

10 भास्करे चतुर्ष्वपि द्वारेषु वृत्ते समरे दुर्गाभ्यन्तरगृहेषु मेघवर्णाकाकैरेव तद-
ग्निर्निक्षिप्तः । ततो गृहीतं गृहीतं दुर्गमिति कोलाहलं श्रुत्वानेकगृहेषु
प्रदीप्तं पावकं प्रत्यक्षेणावलोक्य राजहंसस्य सैनिका अन्ये च दुर्गवासिनः
सत्वरं ह्रदं प्रविष्टाः ।

यतः । सुमन्त्रितं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितं ।

15 प्राप्तकालं यथाशक्ति प्रकुर्यान्न विचारयेत् ॥ १३७ ॥

राजहंसः सुखिस्वभावान्मन्दगतिः सारसद्वितीयश्चित्रवर्णस्य सेनापतिना
कुक्कुटेनागत्य वेष्टितः । क्षिण्यगर्भो राजा ब्रूते । सेनापते सारस ममानु-
रोधादात्मानं न व्यापादयिष्यसि । गन्तुं त्वमधुनापि समर्थः । तद्गत्वा जलं
प्रविश्यास्मत्पुत्रं चूडारत्ननामानं सर्वज्ञस्य संमत्या राजानं कारयिष्यसि ।

20 सारसो ब्रूते । देव न वक्तव्यमेवं दुःसहं वचः । चन्द्रार्कौ यावत् तावद्विज-
यतां देव । अहं पुनरेव दुर्गाधिकारी । तम्मम मांसासृग्लितेन दुर्गद्वारेण
प्रविशतु शत्रुः । देव ।

क्षमी दाता गुणधात्री स्वामी दुःखेन लभ्यते ।

राजाह । अस्त्येवमपि ।

शुचिर्दत्तोऽनुरक्तश्च मन्ये भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ १३८ ॥

सारसः । देव अन्यच्च शृणु ।

5 यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुं ।

अथ मरणमवश्यमेव ज्ञतोः किमिति मुधा मलिनं यशः क्रियेत ॥ १३९ ॥

अन्यच्च । भवेऽस्मिन् पवनोद्गान्तवीचिविभ्रमभंगुरे ।

जायते पुण्ययोगेन परार्थे जीवितव्ययः ॥ १४० ॥

तं च देव स्वामी सर्वदा रक्षणीयः ।

10 यतः । प्रकृतिः स्वामिना त्यक्ता समृद्धापि न जीवति ।

अपि धन्वन्तरिर्वैद्यः किं करोति गतायुषि ॥ १४१ ॥

तथा हि । नरेश्वरे जगत् सर्वं निमीलति निमीलति ।

सूर्योदय इवाम्भोजं तत्प्रबोधे प्रबुध्यते ॥ १४२ ॥

अपि च । स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गं कोषो बलं सुकृत् ।

15 राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥ १४३ ॥

अत्रापि प्रधानाङ्गं राजा । अथ कुक्कुटेनागत्य राजकुंसस्य शरीरे नखमुखा-

धातः कृतः । ततः सवरमुपसृत्य सारसेन स्वदेहान्तरितो राजा । अनन्तरं

कुक्कुटनखमुखप्रहुरैर्जर्जरीकृतेन सारसेन स्वाङ्गेनाह्वय राजा जले क्षिप्तः ।

कुक्कुटः सेनापतेरपि चक्षुप्रहुरेण व्यापादितः । पश्चाद्बहुभिः पक्षिभिः संभूय

20 सारसो व्यापादितः । अथ चित्रवर्णो राजा दुर्गं प्रविश्य तदवस्थितद्रव्यं ग्रा-

हयित्वा वन्दिभिर्जयशब्देनानन्दितः स्वस्कन्धावारं जगाम ।

राजपुत्रैरुक्तं । तस्मिन् राजकुसुमले पुण्यवान् असौ सारस एव येनैवं स्वदे-
हदानेन स्वामी रक्षितः ।

यतः । जनयन्ति सुतान् गावः सर्वान् एव गवाकृतीन् ।

विषाणोन्नामितस्कन्धं काचिदेव गवां पतिं ॥ १४४ ॥

5 विष्णुशर्मणोक्तं । स तावत् स्वसत्त्वक्रीतान् नक्षत्रलोकान् प्राप्य विद्याधरी-
परिव्रजनसमन्वितः स्वर्गसुखमनुभवतु महासत्त्वः ।

तथा चोक्तं । आरूढेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थं त्यक्तजीविताः ।

भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १४५ ॥

अन्यच्च । यत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।

10 अक्षयौष्ठभते लोकान् यदि क्लैब्यं न गहति ॥ १४६ ॥

अपरमप्येवमस्तु ।

विग्रहः करितुरंगपत्तिभिर्नो कदापि भवतां महीभृतां ।

मीतिमन्त्रपवनैः समाहताः संश्रयन्तु गिरिगङ्गुरं द्विषः ॥ १४७ ॥

इति हितोपदेशे विग्रहो नाम तृतीयः

कथासंग्रहः समाप्तः ॥

॥ ३ ॥

LIBER QUARTUS.

अथ विष्णुशर्मणोक्तं । विग्रहस्तावत् कथितः । संधिरधुना विधीयते
यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वृत्ते महति संग्रामे राज्ञोर्निहतसेनयोः ।

स्थेयाभ्यां गृध्रचक्राभ्यां वाचा संधिः कृतः क्षणात् ॥ १ ॥

Fab. I. राजपुत्रा उचुः कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । ततस्तेन हंसेनोक्तं । केना-
6 यमस्मद्गुर्गे निक्षिप्तोऽग्निः । किं पार्वत्येण किं वास्मद्गुर्गवासिना केनापि
विपक्षप्रयुक्तेन । चक्रवाक उवाच । देव मेधवर्णो नाम वायसराज्ञः सपरि-
वारो नावलोक्यते । तन्मन्ये तस्यैतद्विचेष्टितं । राज्ञा क्षणं विचिन्त्याह ।
अस्ति तावदेवं किंतु मम दुर्देवमेतत् ।

10 तथा चोक्तं । अपराधः स देवस्य न पुनः श्रूयमानिनः ।

कार्यमुद्घाटितं क्षापि मध्ये विघटते यतः ॥ २ ॥

मन्त्री ब्रूते । उक्तमेवेतत् ।

विषमां हि दशां प्राप्य देवं गर्हयते नरः ।

आत्मनः कर्मदोषं च नैव जानात्यपिउतः ॥ ३ ॥

15 अपरं च । सुहृदां हितकामानां यो वाक्यं नाभिनन्दति ।

स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्गृष्टो विनश्यति ॥ ४ ॥

Fab. II. राजाह् कथमेतत् । मन्त्री कथयति । अस्ति मगधदेशे फुल्लोत्पलाभिधानं सरः । तत्र चिरादंसौ निवसतः । तयोर्मित्रं कूर्मश्च प्रतिवसति । अथ धीवरै-
 रागत्य तत्रोक्तं यदद्यास्माभिरत्रोषित्वा प्रातः कूर्ममत्स्यादयो व्यापादयित-
 व्याः । तदाकर्ण्य कूर्मो हंसावाह । सुहृदौ श्रुतोऽयं धीवरात्पापः ।
 5 अधुना किं मया विधातव्यं । हंसावाहृतुः । ज्ञायतां पुनस्तावत् प्रातर्यडुचितं
 तत् कर्तव्यं । कूर्मो ब्रूते । मा मैवं । यतो दृष्टव्यतिकरोऽहमत्र ।
 तथा चोक्तं । अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ।

द्वावेतौ सुखमेधेते यद्द्विविधो विनश्यति ॥ ५ ॥

Fab. III. तावाहृतुः कथमेतत् । कूर्मः कथयति । पुरैतस्मिन्नेव सरस्येवंविधेष्वेव धीवरेषू-
 10 पस्थितेषु मत्स्यत्रयेणालोचितं । तत्रैकोऽनागतविधातृनामा मत्स्यः । तेनोक्तं ।
 अहं पुनर्जलाशयान्तरं तावद्गह्वामि । इत्युक्त्वा हृदन्तरं गतः । अपरेण च
 प्रत्युत्पन्नमतिनाम्ना मत्स्येनाभिकृतं । भाविन्यर्थे प्रमाणाभावात् कुत्र किं
 समाधातव्यं तदुत्पन्नकार्ये कार्यमनुष्ठेयं ।
 तथा चोक्तं । उत्पन्नामापदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान् ।

15

वणिजो भार्यया जारः प्रत्यक्षे निहृतो यथा ॥ ६ ॥

Fab. IV. यद्द्विविधः पृहति कथमेतत् । प्रत्युत्पन्नमतिः कथयति । अस्ति विक्रमपुरे
 समुद्रदत्तनामा वणिक् तस्य रत्नप्रभा नाम बधूः केनापि स्वसेवकेन सह
 सदा रमते । अथैकदा सा तस्य सेवकस्य मुखे चुम्बनं ददती समुद्रदत्तेनावलो-
 किता । ततश्च बन्धकी सा सत्वरं भर्तुः समीपमुपगम्याह । नाथ एतस्य
 20 सेवकस्य तावन्महती निर्वृतिः । यतो युष्मदर्थं नीयमानं कर्पूरमश्नाति ।
 कर्पूरगन्धो मयास्य मुखे प्रत्यक्षेणाघ्रातः । तच्छ्रुत्वा सेवकेनापि प्रकुप्योक्तं ।
 यस्य गृहस्थेतादृशी चेष्टा तत्र सेवकेन कथं स्थातव्यं यत्र प्रतिक्षणं गृहिणी

सेवकस्य मुखं जिघ्रति । ततोऽसावुत्थाय चलितः सन् साधुना प्रबोध्यानीय
 यत्नाद्धतः । अतोऽहं ब्रवीमि उत्पन्नामापदमित्यादि । ततो यद्विष्येणोक्तं ।
 यदभावि न तद्भावीत्यादि । अथ प्रातर्जालेन बद्धः सन् प्रत्युत्पन्नमतिर्मृत-
 वदात्मानं प्रदर्श्य स्थितः । ततो जालादपसारितो यथाशक्त्युत्प्लुत्य गभीरनीरं
 5 प्रविष्टः । यद्विष्यश्च धीवरैः प्राप्तो व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि अना-
 गतविधातेत्यादि । तद्यथाहमन्यद्भुदं प्राप्नोमि तथा क्रियतां । हंसावारुतुः ।
 स्थले गह्वस्तव कुतः कुशलं । कूर्मो ब्रूते । यथाहमपि भवद्भ्यां सहका-
 शवर्त्मना गह्वामि स उपायो विधीयतां । हंसौ ब्रूतः । कथं संभवत्येष
 उपायः । सोऽब्रवीत् । युवाभ्यां चञ्चा काष्ठमेकं धर्तव्यं । अहं तस्मिन्
 10 काष्ठखण्डे मुखेनावलम्बनं कृत्वा भवतोः पक्षबलेन गमिष्यामि । हंसावा-
 रुतुः । संभवत्येष उपायः ।

किंतु । उपायं चिन्तयन् प्राज्ञो ह्यपायमपि चिन्तयेत् ।

पश्यतो वकमूर्खस्य नकुलैर्भक्षिताः प्रजाः ॥ ७ ॥

Fab. V. कूर्मः पृहति कथमेतत् । हंसौ कथयतः । अस्त्युत्तरापथे गृध्रकूटो नाम गि-
 15 रिः । तत्रैरावतीतीरे न्यग्रोधि वका निवसन्ति । तस्यैव च वृक्षस्याधस्ताद्विवरे
 सर्पस्तिष्ठति । स च तेषां बालापत्यानि खादति । ततः शोकार्त्तानां वकानां
 प्रलापं श्रुत्वा केनचिद्बुद्धवकेनोक्तं । एवं कुरुत यूयं मत्स्थान् आनीय नकुलवि-
 वरादारभ्य सर्पविवरं यावत् पंक्तिक्रमेणैकैकशो मत्स्थान् धत्त । ततस्तदा-
 हारलुब्धैर्नकुलैरागत्य सर्पो द्रष्टव्यः स्वभावद्वेषाद्यापादयितव्यश्च । तथानुष्ठि-
 20 ते तद्भुतं । अथ तैर्नकुलैस्तत्र वृक्षे वकशावकारावः श्रुतः । पश्चात् तैर्वृक्ष-
 मारुह्य शावकाः सर्व एव व्यापादिताः । अत आवां ब्रूव उपायं चिन्तय-
 न्नित्यादि । एवमावाभ्यां च नीयमानं त्वामवलोक्य लोकैः किञ्चिद्वक्तव्यमेव ।

तदाकर्ण्य यदा तमुत्तरं ददाति तदा तन्मरणं खलु । तत् सर्वथेहैव स्थाय-
तां । कूर्मो ब्रूते । किमहमप्राज्ञः । न किमपि मया वक्तव्यं । तथानुष्ठिते
तथाविधं कूर्ममवलोक्य सर्वे गोरक्षकाः पश्चाद्वावन्ति वदन्ति च । तत्र
कश्चिद्वदति । यद्ययं कूर्मः पतति तदत्रैव पक्वा भोक्तव्यः । कश्चिद्वदति । गृहं
5 नेतव्यः । ततस्तत् परुषवचनं श्रुत्वा स कूर्मः क्रोधाद्विस्मृतपूर्वसंस्कारोऽथ
तान् अवदत् । युष्माभिर्भस्म भक्षितव्यमिति वदन्नपतदेव । पतितस्तैः प्राप्तो
व्यापादितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि सुहृदां हितकामानामित्यादि । अथ
प्रणिधिः प्राक् प्रहितो वक्त्रागत्य तमुवाच । देव प्रागेव मया निवेदितं
यदुर्गशोधनं प्रतिज्ञप्तं कर्तव्यमिति तच्च युष्माभिर्न कृतं । अथ तस्यानव-
10 धानस्य फलमिदमागतं दुर्गदाहृत्वायं मेघवर्णनाम्ना, वायसेन गृध्रप्रयुक्तेन
कृतः । राजा निःश्वस्यारुह ।

प्रणयादुपकाराद्वा यो विश्वसिति शत्रुषु ।

प्रसुप्त इव वृक्षाग्रे पतितः प्रतिबुध्यते ॥ ८ ॥

प्रणिधिरुवाच । इतो दुर्गदाहं विधाय यदागतो मेघवर्णस्तदा चित्रवर्णेन
15 प्रसादितेनोक्तं । अयं मेघवर्णोऽत्र कर्पूरद्वीपराज्येऽभिषिच्यतां ।
तथा चोक्तं । कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत् ।

फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ ९ ॥

चक्रवाको ब्रूते । देव श्रुतं यत् प्रणिधिः कथयति । राजारुह । ततस्ततः ।
प्रणिधिरुवाच । ततः प्रधानमन्त्रिणा गृध्रेणोक्तं । देव नेदमुचितं प्रसादान्तरं
20 क्रियतां ।

यतः । अधिकारेण यो युक्तः कथं तस्यास्ति खण्डनं ।

नीचेषूपकृतं राजन् बालुकास्विव मुद्रितं ॥ १० ॥

अपरं च । मरुतामास्पदे नीचः कदापि न हि युज्यते ।
 न हि चूडामणिस्थाने पाडुका केश्विदिष्यते ॥ ११ ॥
 तथा चोक्तं । नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं लोभुमिहति ।
 मूषिको व्याघ्रतां प्राप्य मुनिं कृतुं गतो यथा ॥ १२ ॥

Fab. VI. चित्रवर्णाः पृहति कथमेतत् । दूरदर्शी कथयति । अस्ति गौतमस्य मरु-
 6 र्पेस्तपोवने मरुतातपा नाम मुनिः । तेनाश्रमसंनिधाने मूषिकशावकः श्येन-
 मुखाद्गृष्टो दृष्टः । पश्चादयालुना मुनिना नीवारकणैः स पालितः । तं च
 मूषिकं खादितुं यत्नादन्विषन् विडालो मुनिना दृष्टः । ततस्तेन तपःप्रभा-
 वान्मूषिको विडालः कृतः । स च कुक्कुराद्विभेति । ततोऽसौ विडालः
 10 कुक्कुरः कृतः । कुक्कुरस्य च व्याघ्राद्वयं मरुत् । तदनन्तरं स कुक्कुरो व्याघ्रः
 कृतः । अथ व्याघ्रमपि तं मुनिर्मूषिकनिर्विशेषेण पश्यति । तं च मुनिं
 दृष्ट्वा सर्वे वदन्ति । अनेन मुनिना मूषिकोऽयं व्याघ्रतां नीतः । एतच्छ्रुत्वा
 व्याघ्रः सव्यथोऽचिन्तयत् । यावदनेन मुनिना जीवितव्यं तावदिदं स्वरूपा-
 ख्यानं ममाकीर्तिकरं न पलायिष्यते । इत्यालोच्य मुनिं कृतुमुद्यतः । ततो
 15 मुनिना तज्ज्ञात्वा पुनर्मूषिको भव इत्युक्त्वा मूषिक एव कृतः । अतोऽहं
 ब्रवीमि नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य इत्यादि । अपरं च देव सुकर्मपि नेतत् ।
 शृणु । भक्षयित्वा बहून् मत्स्यान् उत्तमाधममध्यमान् ।

अतिलौल्याद्वकः पश्चान्मृतः कर्कटसंग्रहात् ॥ १३ ॥

Fab. VII. चित्रवर्णाः पृहति कथमेतत् । गृध्रो कथयति । अस्ति मालवविषये पद्म-
 20 गर्भाभिधानं सरस्तत्रैको वृद्धवकः सामर्थ्यहीन उद्विग्नमिवात्मानं दर्शयित्वा
 स्थितः । स च केनचित् कुलीरेण दूरादेव दृष्टः पृष्टश्च । किमिति भवान्
 आहारपरित्यागेन तिष्ठति । वकेनोक्तं । मत्स्या मम जीवनहेतवस्ते चाव-

श्यमत्र केवर्तेर्व्यापादयितव्याः । इति नगरोपास्ते पर्यालोचना मयाकर्णिता ।
ततो वर्तनाभावादस्मन्मरणमुपस्थितं । इति ज्ञात्वाहमाहुरेऽपि मन्दादरः
कृतः । तच्छ्रुत्वा सर्वैर्मत्स्यैरालोचितं । इहसमये तावदुपकारक एवास्माक-
मिति लक्ष्यते । तदयमेव यथा कर्तव्यं पृच्छतां ।

5 तथा चोक्तं । उपकर्त्रारिणा संधिर्न मित्रेणापकारिणा ।

उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः ॥ १४ ॥

मत्स्या उचुः । कोऽत्र रक्षणोपायः । वको ब्रूते । अस्ति रक्षाहेतुर्जलाश-
यान्तरगमनं तत्राहं युष्मान् नयामि । मत्स्यैरपि भयादुक्तं । एवमस्तु ।
ततोऽसौ दुष्टवको मत्स्यांस्तान् एकैकशो नीत्वाभक्षयत् । अनन्तरं कुलीरः
10 कश्चित् तमुवाच । भो वक मामपि तत्र नय । ततो वकोऽप्यपूर्वकुलीरमां-
सार्थी सादरं तं नीतवान् । अथ वकेन नीतः स्थले स धृतः । कुलीरो
मत्स्यकङ्कालाकीर्णं भूतलमवलोक्याचिन्तयत् । हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः ।
भवतु । इदानीं समयोचितं व्यवहरामि । इत्यालोच्य यदासौ ग्रीवां प्रसार्य
तं हलुमुद्यतस्तदैवासौ कुलीरः करेण तस्य वकस्य ग्रीवां चिह्नेद । अतो
15 ऽहं ब्रवीमि भक्षयित्वा बहून् मत्स्यान् इत्यादि । ततः स पुनश्चित्रवर्णो राजा-
ब्रवीत् । शृणु तावन्मन्त्रिन् मयेतदालोचितमस्ति यदत्रावस्थितेन मेघवर्णेन
राज्ञा यावन्ति कर्पूरद्वीपस्योत्तमद्रव्याणि तान्यस्माकमुपनेतव्यानि । तेन च
महता विलासेनास्माभिर्विन्ध्याचले स्थातव्यं । दूरदर्शी विदुस्याह । देव ।

अनागतवतीं चित्तां कृत्वा यस्तु प्रकृष्यति ।

20

स तिरस्कारमाप्नोति भग्नभाण्डो द्विजो यथा ॥ १५ ॥

Fab. VIII. राजाह कथमेतत् । मन्त्री कथयति । अस्ति देवीकोटनगरे देवशर्मा नाम
ब्राह्मणः । तेन विषुवसमये शत्रुभूतः शराव एकः प्राप्तः । ततस्तमादायासौ

भाण्डपूर्णकुम्भकारमण्डपिकैकदेशे शय्यानिक्षिप्तदेहः सन् रात्रावचित्तयत् ।
यद्यहमिमं शक्तुशरावं विक्रीय दश कपर्दकान् प्राप्नोमि तदा तेरिहसमये
शरावांस्ततो घटादीन् उपक्रीय विक्रीयानेकधा वृद्धैर्धनैः पुनः पुनः पूगवस्त्रा-
दिकमुपक्रीय लक्षसंख्यानि धनान्युत्पाद्य विवाहचतुष्टयं करोमि । ततस्तासु
5 पत्नीषु याधिकत्रपवती तस्यामधिकानुरागं करोमि । अनन्तरं ज्ञातेर्यास्तत्स-
पत्न्यो यदा द्वन्द्वं कुर्वन्ति तदा कोपाकुलोऽहं ताः पत्नीर्लगुडेनेत्थं ताडयामि ।
इत्यभिधायोत्थाय तेन लगुडः क्षिप्तः । अतः शक्तुशरावश्चूर्णितो भाण्डानि च
ब्रूहि भग्नानि । ततो भाण्डभङ्गशब्देनागतकुम्भकारेण तद्दृष्ट्वा स ब्राह्म-
णास्तिरस्कृतो मण्डपिकागर्भाद्वहिष्कृतः । अतोऽहं ब्रवीमि अनागतवतीं
10 चिन्तामित्यादि । ततो राजा रहसि गृध्रमपृहत् । तात यथा कर्तव्यमुपदिश ।
गृध्रो ब्रूते । मदोद्धतस्य नृपतेः संकीर्णस्येव दन्तिनः ।

गहत्पुन्यमार्गयातस्य नेतारः खलु वाच्यतां ॥ १६ ॥

शृणु तावदेव किमस्माभिर्बलदर्पादिदं दुर्गं भग्नं न वा भवत्प्रतापाधिष्ठिते-
नोपायेन । राजाह । भवतामुपायेन । गृध्रो ब्रूते । यद्यस्मद्वचनं क्रियते तदा
15 स्वदेशो गम्यतेऽधुना । अन्यथा प्रत्यासन्ने वर्षाकाले तुल्यबलेनानेन सह-
स्माकं परभूमिष्ठानां पुनर्विग्रहे सति स्वदेशगमनमपि दुर्लभं भविष्यति ।
सुखशोभानुरूपं संधाय गम्यतां । दुर्गभङ्गकीर्तिस्तु लब्धेव । मम संमतं
तावदेतत् ।

यतः । यो हि धर्मं पुरस्कृत्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।

20 अप्रियाण्याह तथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥ १७ ॥

अन्यच्च । सुहृद्वलं तथा राज्यमात्मानं कीर्तिमेव च ।

पुधि संदेहदोलास्थं को हि कुर्यादबालिशः ॥ १८ ॥

अपरं च । संधिमिहेत् समेनापि संदिग्धो विजयो युधि ।

न हि संशयितुं कुर्यादित्युवाच वृहस्पतिः ॥ १९ ॥

युद्धे विनाशो भवति कदाचिदुभयोरपि ।

सुन्दोपसुन्दावन्योन्यं समवीर्यौ हतौ न किं ॥ २० ॥

6 Fab. IX. राजोवाच कथमेतत् । मन्त्री कथयति । पुरा दैत्यौ महोदारौ सुन्दोपसुन्दना-

वन्तौ । ततस्तयोर्भगवान् परितुष्टः सन् वरं वरयतमित्युवाच । अनन्तरं

तयोर्भीरुमययोः समादिष्ट्या सरस्वत्या तावन्यद्वक्तुकामावन्यदभिहितवन्तौ ।

यद्यावयोर्भगवान् परितुष्टस्तदा स्वप्रियां पार्वतीं परमेश्वरो ददातु । अथ

10 भगवता क्रुद्धेन वरप्रदानस्यावश्यकतया विचारमूढयोः पार्वती प्रदत्ता ।

ततस्तस्या रूपलावण्यलुब्धाभ्यां जगद्धातिभ्यां मनसोत्सुकाभ्यां पापतिमिरा-

भ्यां ममेत्यन्योन्यकलहाभ्यां प्रमाणपुरुषः कश्चित् पृथ्यतामिति मतौ कृतायां

स एव भर्ता वृद्धद्विजत्रयी समागत्य तत्रोपस्थितः । अनन्तरमावाभ्यामिदं

स्वबललब्ध्या कस्येयमावयोर्भवतीति ब्राह्मणमपृह्तां । ब्राह्मणो ब्रूते ।

15 वर्णश्रेष्ठो द्विजः पूज्यः क्षत्रियो बलवान् अपि ।

धनधान्याधिको वैश्यः शूद्रस्तु द्विजसेवया ॥ २१ ॥

तद्युवाभ्यां क्षत्रधर्मोऽनुगन्तव्यः । युद्ध एव युवयोर्नियमः । इत्यभिहिते

सति साधूक्तमनेनेत्युक्तान्योन्यतुल्यवीर्यौ समकालेऽन्योन्यघातेन विनाश-

मुपगतौ । अतोऽहं ब्रवीमि संधिमिहेत् समेनापीत्यादि । राजाह । प्रागेव

20 किं नेदमुक्तं भवद्भिः । मन्त्री वदति । तदा किं मम वचनं पर्यवसानपर्यन्त-

मवगतं युष्माभिः । तदापि मम संमत्या नायं विग्रहार्म्भः । यतः संधेयगु-

णोऽयं हिरण्यगर्भो न विग्राह्यश्च ।

तथा चोक्तं । सत्यार्थधार्मिकानार्थभ्रातृसंधातवान् बली ।

अनेकयुद्धविजयी संधेयाः सप्त कीर्तिताः ॥ २२ ॥

सत्योऽनुपालयन् सत्यं संधितो नैति विक्रियां ।

प्राणरोधेऽपि सुव्यक्तमार्थो नायात्यनार्थतां ॥ २३ ॥

5 धार्मिकस्याभियुक्तस्य सर्व एव हि युध्यते ।

प्रज्ञानुरागाद्धर्माच्च दुःखहेयो हि धार्मिकः ॥ २४ ॥

संधिः कार्योऽप्यनार्थेण विनाशे समुपस्थिते ।

विना तस्याश्रयेणान्यः कुर्वाणः कालयापनं ॥ २५ ॥

संरुतत्वाद्यथा वेणुर्निविडः कण्टकैर्वृतः ।

10 न शक्यते समुच्छेत्तुं भ्रातृसंधातवांस्तथा ॥ २६ ॥

बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनं ।

प्रतिवातं न हि धनः कदाचिदुपसर्पति ॥ २७ ॥

जमदग्नेः सुतस्येव सर्वः सर्वत्र सर्वदा ।

अनेकयुद्धजयिनः प्रतापदेव भुज्यते ॥ २८ ॥

15 अनेकयुद्धविजयी संधानं यस्य गहति ।

तत्प्रतापेन तस्याशु वशं गहन्ति विद्विषः ॥ २९ ॥

तदत्र बड्गभिर्गुणैरूपेतः संधेयोऽयं राजा ।

(ततश्चित्रवर्णागृध्रयोः संवादं प्रणिधिमुखाच्छ्रुत्वा) चक्रवाकोऽवदत् । सर्व-

मवगतं भो वक व्रज त्वं तद्विशेषविधिं पुनर्ज्ञात्वागमिष्यसि । अथ हिरण्यग-

20 र्भश्चक्रवाकं पृष्ठवान् । मन्त्रिन् असंधेयाः कति । तान् अपि श्रोतुमिहामि ।

मन्त्री ब्रूते । देव कथयामि ।

- बालो वृद्धो दीर्घरोगस्तथा ज्ञातिबहिष्कृतः ।
 भीरुको भीलुकजनो लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥ ३० ॥
 विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
 अनेकचित्तमन्त्रश्च देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ ३१ ॥
 5 देवोपकृतकश्चैव देवचित्तक एव च ।
 दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसंकुलः ॥ ३२ ॥
 अदेशस्थो बहुरिपुर्युक्तः कालेन यश्च न ।
 सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा इमे ॥ ३३ ॥
 एतैः संधिं न कुर्वीत विगृह्णीयात् तु केवलं ।
 10 एते विगृह्यमाणा हि क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशं ॥ ३४ ॥
 बालस्याल्पप्रभाववान्न लोको योद्धुमिहति ।
 युद्धायुद्धफलं यस्मादातुं शक्तो न बालिशः ॥ ३५ ॥
 उत्साहशक्तिहीनत्वाद्वृद्धो दीर्घामयस्तथा ।
 स्वैरेव परिभूयते द्वावप्येतावसंशयं ॥ ३६ ॥
 15 सुखहेयो हि भवति सर्वज्ञातिबहिष्कृतः ।
 त एवेनं विनिघ्नन्ति ज्ञातयस्वात्मसात्कृताः ॥ ३७ ॥
 भीरुर्युद्धपरित्यागात् स्वयमेवापगहति ।
 वीरोऽप्यवीरपुरुषः संग्रामे तैर्विमुच्यते ॥ ३८ ॥
 लुब्धस्यासंविभागित्वान्न युध्यन्तेऽनुजीविनः ।
 20 लुब्धानुजीवी तैरेव दानभिन्नैर्निरुह्यते ॥ ३९ ॥
 संत्यज्यते प्रकृतिभिर्विरक्तप्रकृतिर्युधि ।
 सुखाभियोग्यो भवति विषयेष्वतिसक्तिमान् ॥ ४० ॥

अनेकचित्तमन्त्रश्च द्वेष्टो भवति मन्त्रिणां ।

अनवस्थितचित्तत्वात् कार्ये तैः स उपेक्ष्यते ॥ ४१ ॥

सदा धर्मबलीयस्त्वादिवब्राह्मणानिन्दकः ।

विशीर्यते स्वयं क्षोष दैवोपकृतकस्तथा ॥ ४२ ॥

5 संपत्तेश्च विपत्तेश्च दैवमेव हि कारणं ।

इति दैवपरो ध्यायन्नात्मना न विचेष्टते ॥ ४३ ॥

डुर्भिक्षव्यसनी चैव स्वयमेवावसीदति ।

बलव्यसनयुक्तस्य योढुं शक्तिर्न विद्यते ॥ ४४ ॥

अदेशस्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि बाध्यते ।

10 ग्राहोऽल्पीयान् अपि जले गजेन्द्रमपि कर्षति ॥ ४५ ॥

बहुशत्रुस्तु संत्रस्तः श्येनमध्ये कपोतवत् ।

येनैव गहति पथा तेनैवासौ विपद्यते ॥ ४६ ॥

अकालसैन्ययुक्तस्तु हन्यते कालयोधिना ।

क्रौशिकेन कृतज्योतिर्निशीथ इव वायसः ॥ ४७ ॥

15 सत्यधर्मव्यपेतेन न संदध्यात् कदाचन ।

स संधितोऽप्यसाधुत्वादचिराद्वाति विक्रियां ॥ ४८ ॥

अपरमपि कथयामि । संधिविग्रहासनयानसंश्रयद्वेधीभावाः षाड्गुण्यं । कर्मणा-

मारम्भोपायः पुरुषद्रव्यसंपद् देशकालविभागो विनिपातप्रतीकारः कार्य-

सिद्धिश्चेति पञ्चाङ्गो मन्त्रः । सामदानभेददण्डाश्चत्वार उपायाः । उत्साहशक्ति-

20 र्मन्त्रशक्तिः प्रभुशक्तिश्चेति शक्तित्रयं । एतत् सर्वमालोच्य नीत्या विज्ञिगी-

षवो भवन्ति महान्तः ।

यतः । या हि प्राणपरित्यागमूल्येनापि न लभ्यते ।

सा श्रीर्नीतिविदां वेश्म चञ्चलापि प्रधावति ॥ ४१ ॥

तथा चोक्तं । वित्तं यदा यस्य च संविभक्तं गूढश्च चारो निभृतश्च मन्त्रः ।

न चाप्रियं प्राणिषु यो ब्रवीति स सागरान्तां पृथिवीं प्रशास्ति ॥

5 किंतु देव यद्यपि गृध्रेण महामन्त्रिणा संधानमुपन्यस्तं तथापि तेन राज्ञा संप्रति भूतजयदर्पान्नानुमत्तव्यं । तदेवं क्रियतां । अस्मन्मित्रं सिंहलद्वीपस्य महाबलो नाम सारसो राजा जम्बुद्वीपे कोपं जनयतु ।

यतः । सुगुप्तिमाधाय सुसंकृतेन बलेन वीरो विचरन्नरातिं ।

संतापयेद्येन समं सुतप्तस्तप्तेन संधानमुपैति तप्तः ॥ ५१ ॥

10 ततो राज्ञा एवमस्त्वित्युक्त्वा विचित्रो नाम वक्त्रः सुगुप्तं लेखं दत्वा सिंहलद्वीपं प्रस्थापितः । अथ प्रणिधिः पुनरागत्योवाच । देव श्रूयतां तत्रत्यप्रस्तावः । एवं तत्र गृध्रेणोक्तं । देव मेघवर्णस्तत्र चिरमुषितः स वेत्ति किं संधेयगुणो हिरण्यगर्भो राजा न वेत्ति । ततोऽसौ मेघवर्णश्चित्रवर्णेन राज्ञा समाहूय पृष्ठः । कीदृशोऽसौ हिरण्यगर्भो राजा चक्रवाको मन्त्री वा । मेघवर्ण उवाच
15 देव स हिरण्यगर्भो राजा युधिष्ठिरसमो महाशयः सत्यवाक् । चक्रवाकस-
दृशश्च मन्त्री न ह्याप्यवलोक्यते । राजोवाच । यद्येवं तदा कथमसौ त्वया वक्षितः । मेघवर्णो ब्रूते । शृणु देव तेन मन्त्रिणाहं प्रथमदर्शने विज्ञातः । किंतु महाशयोऽसौ राजा । तेन मया विप्रलब्धः ।

तथा चोक्तं । आत्मौपम्येन यो वेत्ति दुर्जनं सत्यवादिनं ।

20 स तथा वंच्यते धूर्तैर्ब्राह्मणशृङ्गागतो यथा ॥ ५२ ॥

Fab. X. राजाह कथमेतत् । मेघवर्णः कथयति । अस्ति गौतमारण्ये प्रस्तुतयज्ञः कश्चिद्ब्राह्मणः । स च यज्ञार्थं ग्रामान्तराच्छागमुपक्रीय स्कन्धे कृत्वा गह्वरं

धूर्तत्रयेणावलोकितः । ततस्ते धूर्ता ग्रन्थे ङ्गाः केनाप्युपायेन प्राप्य खाद्यते
तदा मतिप्रकर्षो भवतीत्यालोच्य प्रातरे वृक्षत्रयतले ब्राह्मणास्य वर्त्मन्युप-
विश्य स्थिताः । तत्रैकेन धूर्तेन स ब्राह्मणो गहन्नभिहितः । भो ब्राह्मण
किमिति त्वया कुक्कुरः स्कन्धेनोक्षते । ब्राह्मणो ब्रूते नायं श्वा यज्ञहागोऽयं ।
5 अनन्तरं पुनर्द्वितीयेन क्रोशमात्रावस्थितेन तदेवोक्तं । तदाकर्ण्य ब्राह्मणास्तं
ङ्गां भूमौ निधाय मुहुर्मुहुर्निरीक्ष्य पुनः स्कन्धे कृत्वा दोलायमानमतिश्च-
लितः ।

यतः । मतिर्दोलायते नूनं सतामपि खलोक्तिभिः ।

ताभिर्विश्वासितो यः स म्रियते चित्रकर्णवत् ॥ ५३ ॥

Fab. XI. राजा पृहति कथमेतत् । स कथयति । अस्ति कस्मिंश्चिदनोद्देशे मदोत्कटो
11 नाम सिंहः । तस्यानुचरास्त्रयः काको व्याघ्रः शृगालश्च । अथ तैर्धर्मद्विः
सार्थाद्दृष्ट उष्ट्रो दृष्टः पृष्टश्च । कुतो भवान् आगतः । स चात्मवृत्तात्मकथयत् ।
तैश्च त्रीणां सिंहे समर्पितः । तेन चाभयवाचं दत्वा चित्रकर्ण इति नाम कृत्वा
स्थापितः । अथ कदाचित् सिंहस्य शरीरवैकल्याद्दृष्टिष्टिकारणाच्चाका-
15 रमलभमानास्ते व्याकुला बभूवुः । ततः काकव्याघ्रगोमायुभिरालोचितं ।
चित्रकर्णमेव यथा स्वामी व्यापादयति तथानुष्ठीयतां । किमनेन कण्टकभु-
जास्माकं । व्याघ्रो ब्रूते । स्वामिनाभयवाचं दत्वा स्वीकृतः । तत् कथमेवं
संभवति । वाग्रसो वदति । इहसमये परिक्षीणः स्वामी पापमपि करिष्यति ।
यतः । त्यजेत् लुधार्ता महिलापि पुत्रं खादेत् लुधार्ता भुजगी स्वमण्डं ।
20 बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ५४ ॥
अन्यच्च । मत्तः प्रमत्त उन्मत्तो भ्रासः लुब्धो बुभुक्षितः ।

लुब्धो भीरुस्वरायुक्तः कामुकश्च न धर्मवित् ॥ ५५ ॥

इति निश्चित्य सर्वे सिंहान्तिकं जग्मुः । सिंहोक्तं । आहारार्थं प्राप्तं किंचित् । काको ब्रूते । देव यत्नादपि न किंचित् प्राप्तं । सिंहोऽवदत् । कोऽधुना जीवनोपायः । काको वदति । स्वाधीनाहारपरित्यागेन सर्वनाशोऽयमुपस्थितः । सिंहोऽब्रवीत् । अत्राहारः कः स्वाधीनः । काकः कर्णे कथयति चित्रकर्ण इति । सिंहो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णो स्पृशति ब्रूते च । मयैतस्य प्रागभयवाक् प्रदत्ता तत् कथमिदानीमेवं संभवति । तथा चोक्तं ।

न गोप्रदानं न महीप्रदानं न चान्नदानं न तथाम्बुदानं ।

यथा वदन्तीह महाप्रदानं सर्वप्रदानेष्वभयप्रदानं ॥ ५६ ॥

अन्यच्च । सर्वकामसमृद्धस्य अश्वमेधस्य यत् फलं ।

10 तत् फलं समवाप्नोति रक्षिते शरणागते ॥ ५७ ॥

काको ब्रूते । नासौ स्वामिना व्यापादयितव्यः । किं तु वयमेव तथा कुर्मो यथासौ स्वयमेव देहदानमङ्गीकरोति । तच्छ्रुत्वा सिंहस्तूष्णीं स्थितः । ततोऽसौ लब्धावकाशः स्फुटं कृत्वा सर्वान् गृहीत्वा सिंहसमीपं गतः । अथ काकेनोक्तं । देव यस्मिदप्याहारो न प्राप्तः । अनेकोपवासक्लिष्टः स्वामी तत् सर्वथा मदीयमांसमुपभुञ्जतां ।

यतः । स्वामिमूला भवत्येताः सर्वाः प्रकृतयः खलु ।

समूलेषु हि वृक्षेषु प्रयत्नः सफलो नृणां ॥ ५८ ॥

सिंहोक्तं । भद्रं वरं प्राणपरित्यागो न पुनरीदृशी वृत्तिः । ततो जम्बुकेनापि तथोक्तं । ततः सिंहोक्तं । आस्तां मा मेवं । व्याघ्र उवाच ।
20 मदेहेन जीवतु स्वामी । सिंहोक्तं । न कदाचिदेवमुचितं । अथ चित्रकर्णोऽपि ज्ञातप्रत्ययस्तथात्मदेहदानमाह । ततस्तद्वदनेव व्याघ्रेण कुक्षिं विदार्य व्यापादितः सर्वैर्भक्षितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि मतिर्दोलायते नूनमित्यादि ।

तदनन्तरं पुनर्गच्छन् स ब्राह्मणस्तृतीयेन धूर्तेनोक्तः । भो ब्राह्मण किमिति
कुक्कुरं स्कन्धेन भवान् वहति । तदाकर्ण्य निश्चितमेवायं कुक्कुर इति
मवाह्यं त्यक्त्वा स्नात्वा स्वगृहं गच्छ । स ह्यगो नीत्वा धूर्तेर्भक्षितः । अतोऽहं
ब्रवीमि आत्मौपम्येन यो वेत्तीत्यादि । राजाह । मेघवर्णा कथं त्वया शत्रुमध्ये
5 चिरमुषितं कथं वा तेषामनुनयः कृतः । मेघवर्णा उवाच । देव स्वामिका-
र्यार्थिना स्वप्रबोजनमवशाद्वा किं किं न क्रियते ।

पश्य । लोको वहति किं राजन् न मूर्धा दग्धुमिन्धनं ।

ज्ञालयन्नपि वृक्षांघ्रीन् नदीविगो निकृत्तति ॥ ५१ ॥

तथा चोक्तं । स्कन्धेनापि वह्नेच्छून् कार्यमासाद्य बुद्धिमान् ।

10 यथा वृद्धेन सर्पेण मण्डूका विनिपातिताः ॥ ६० ॥

Fab. XII. राजाह कथमेतत् । मेघवर्णाः कथयति । अस्ति ज्रीणीयानि मन्दब्रिषनामा
सर्पः । सोऽतिज्रीणतया स्वाहारमुत्पादयितुमसमर्थः सरस्तीरे पतित्वा
स्थितः । ततो दूरान्मण्डूकेन केनचिद्दृष्टः पृष्टश्च । किं स्वाहारं नान्विष्यसि ।
सर्पो ब्रूते । भद्र गह्व किं ते मम मन्दभाग्यस्य वृत्तान्तप्रश्नेन । स चोपज्ञात-
15 कौतुकः सर्वथा कथ्यतामिति तं सर्पमाह । सर्पो ब्रूते । अत्र ब्रह्मपुरे कौ-
पिडल्यनाम्नः श्रोत्रियस्य पुत्रो विंशतिवर्षदेशीयः सर्वगुणसंपन्नो दुर्देववान्
मया नृशंसेन दष्टः । सुशीलनामानं तं पुत्रं मृतमवलोक्य कौपिडल्यः
शोकमूर्छितः सन् पतितः पृथिवीतले लुलोठ । अनन्तरं ब्रह्मपुरनिवा-
सिनः सर्वे बान्धवास्तस्य तत्रागत्योपविष्टाः । तत्र कपिलो नाम स्नातकी
20 ऽवदत् । अरे कौपिडल्य मूढोऽसि तेनैवं विलपसि ।

शृणु । क्रोडीकरोति प्रथमं यथा ज्ञातमनित्यता ।

धात्रीव जमनी पश्चात् तदा शोकस्य कः क्रमः ॥ ६१ ॥

क्वा गताः पृथिवीपालाः ससैन्यबलवाहनाः ।

वियोगसान्निधी येषां भूमिरद्यापि तिष्ठति ॥ ६२ ॥

अपरं च । प्रतिक्षणमयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते ।

आमकुम्भ इवाम्भःस्थः शीर्णसंधिर्विभाव्यते ॥ ६३ ॥

5 आसन्नतरतामेति जल्लोर्मृत्युर्दिने दिने ।

आघातं नीयमानस्य बध्यस्येव पदे पदे ॥ ६४ ॥

अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ।

ऐश्वर्यं प्रियसंवासो युज्येत् तत्र न पण्डितः ॥ ६५ ॥

यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।

10 समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥ ६६ ॥

यथा हि पथिकः कश्चिच्छायामाश्रित्य तिष्ठति ।

विश्रम्य च पुनर्गच्छेत् तद्वद्भूतसमागमः ॥ ६७ ॥

पञ्चभिः संभृते देहे पञ्चत्वं च पुनर्गति ।

स्वां स्वां योनिमनुप्राप्ते तत्र का परिदेवना ॥ ६८ ॥

15 यावतः कुरुते जलुः संबन्धान् मनसः प्रियान् ।

तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते कृदये शोकशङ्कवः ॥ ६९ ॥

नायमत्यन्तसंवासः लभ्यते येन केनचित् ।

अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्येन केनचित् ॥ ७० ॥

संसारे कदलीस्तम्भे निःसारे सारमार्गणं ।

20 यः करोति स संमूढो जलबुद्बुदसंनिभे ॥ ७१ ॥

संयोगो हि वियोगस्य संसूचयति संभवं ।

अनतिक्रमणीयस्य जन्म मृत्योरिवाममं ॥ ७२ ॥

- आपातरमणीयानां संयोगानां प्रियैः सह ।
 अपत्यानामिवास्त्वानां परिणामो हि दारुणः ॥ ७३ ॥
 शोचमानास्तु सस्तेका बान्धवाः सुहृदस्तथा ।
 पातयन्ति स्म तं स्वर्गादश्रुपातेन राघव ॥ ७४ ॥
 5 व्रजन्ति न निवर्तन्ते श्रोतांसि सरितां यथा ।
 आयुरादाय मर्त्यानां तथा रात्र्यकृनी सदा ॥ ७५ ॥
 सुखास्वादलवो यस्तु संसारे सत्समागमः ।
 स व्रियोगावसानत्वादुःखानां सुवि युज्यते ॥ ७६ ॥
 अत एव हि नेहृन्ति साधवः सत्समागमं ।
 10 यद्वियोगासिलूनस्य मनसो नास्ति भेषजं ॥ ७७ ॥
 सुकृतान्यपि कर्माणि राजभिः सगरादिभिः ।
 अथ तान्येव कर्माणि ते चापि प्रलयं गताः ॥ ७८ ॥
 संचित्य संचित्य तमुग्रदण्डं मृत्युं मनुष्यस्य विचक्षणास्य ।
 वर्षाम्बुसिक्ता इव चर्मबन्धाः सर्वे प्रयत्नाः शिथिलीभवन्ति ॥ ७९ ॥
 15 यामेव रात्रिं प्रथमामुपैति गर्भे निवासं नरवीरलोकः ।
 ततः प्रभृत्यस्खलितप्रयाणः स प्रत्यहं मृत्युसमीपमेति ॥ ८० ॥
 अथ संसारं विचारयतां शोकोऽयमज्ञानस्यैव प्रपञ्चः ।
 पश्य । अज्ञानं कारणं न स्याद्वियोगो यदि कारणं ।
 शोको दिनेषु गह्वत्सु वर्द्धतामपयाति किं ॥ ८१ ॥
 20 तदत्रात्मानमनुसंधेहि शोकचर्चा परिकुर ।
 यतः । अकाण्डपत्रजातानां गात्राणां मर्मभेदिनां ।
 गाढशोकप्रहाराणामचित्तैव महीप्रधिः ॥ ८२ ॥

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा निःश्वस्य प्रबुद्ध इव कौण्डिल्य उत्थायान्नवीत् । तदल-
मिदानीं गृह्णन् रकनिवासेन । वनं गह्वरामि । पुनः कपिलो ब्रूते ।

वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।

अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्तरागोऽस्य गृहं तपोवनं ॥ ८३ ॥

5 यतः । दुःखितोऽपि चरेद्धर्मं यत्र कुत्राश्रमे रतः ।

समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणं ॥ ८४ ॥

उक्तं च । वृत्त्यर्थं भोजनं येषां संतानार्थं च मैथुनं ।

वाक् सत्यवचनार्था च स्वर्गान् अतितरन्ति ते ॥ ८५ ॥

तथा हि । आत्मा नदी भारत पुण्यतीर्था सत्योदका शीलतटा दयोर्मिः ।

10 अत्राभिषेकं कुरु पाण्डुपुत्र न वारिणा शुध्यति चान्तरात्मा ॥

विशेषतश्च शृणु । जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिर्भिषुतं ।

संसारमिममत्यन्तमसारं त्यजतः सुखं ॥ ८७ ॥

न सुखं दुःखमेवास्ति यस्मात् तदुपलभ्यते ।

दुःखार्तस्य प्रतीकारे सुखसंज्ञा विधीयते ॥ ८८ ॥

15 कौण्डिल्यो ब्रूते । एवमेव । ततोऽहं तेन शोकाकुलेन ब्राह्मणेन शप्तः ।

यद्द्वारम्भ मण्डूकानां वाहनं भविष्यसीति । कपिलो ब्रूते । संप्रत्युपदेशास-

हिष्ठुर्भवान् । शोकाविष्टं ते हृदयं । तथापि कार्यं शृणु ।

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत् त्यक्तुं न शक्यते ।

स सद्भिः सह कर्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजं ॥ ८९ ॥

20 अन्यच्च । कामः सर्वात्मना हेयः स चेद्वातुं न शक्यते ।

स्वभार्यां प्रति कर्तव्यः सैव तस्य हि भेषजं ॥ ९० ॥

एतच्छ्रुत्वा स कौण्डिल्यः कपिलोपदेशामृतशान्तशोकान्तो यथाविधि दण्ड-

ग्रहणं कृतवान् । अतो ब्राह्मणशापान्मण्डूकान् उद्धोढुमत्र तिष्ठामि । अनन्तरं
 तेन मण्डूकेन गत्वा मण्डूकनाथस्य जालपादस्य तत् कथितं । ततोऽसावागत्य
 मण्डूकनाथस्तस्य सर्पस्य पृष्ठमावृष्टवान् । स च सर्पस्तं पृष्ठे कृत्वा चित्रपदक्रमं
 बध्नाम । परेषुश्चलितुमसमर्थं तं मण्डूकनाथोऽवदत् । किमिति भवान् अथ
 5 मन्दगतिः । सर्पो ब्रूते । आहारविरहादसमर्थोऽस्मि । मण्डूकनाथोऽवदत् ।
 अस्मदाज्ञया मण्डूकान् भक्षय । ततो गृहीतोऽयं महाप्रसाद इत्युक्त्वा क्रमशः
 स मण्डूकान् खादति । अथ निर्मण्डूकं सरो विलोक्य मण्डूकनाथोऽपि तेन
 खादितः । अतोऽहं ब्रवीमि स्कन्धेनापि वहेच्छत्रून् इत्यादि । देव यावि-
 दानीं पुरावृत्तकथनं । सर्वथा संधेयोऽयं हिरण्यगर्भो राजा । संधीयता-
 10 मिति मे मतिः । राजोवाच । कोऽयं भवतो विचारः । यतो जितस्तावदय-
 मस्माभिः । ततो यद्यस्मत्सेवया वसति तदास्तां । नो चेद्विगृह्यतां । अत्राक्षरे
 जम्बुद्वीपादागत्य शुकेनोक्तं । देव सिंहलद्वीपस्य सारसो राजा संप्रति जम्बु-
 द्वीपमाक्रम्यावतिष्ठति । राजा तं ससंभ्रमं ब्रूते किं किं । शुकः पूर्वोक्तं
 कथयति । गृध्रः स्वगतं । साधु रे चक्रवाक मल्लिन् रे सर्वसाधु । राजा सको-
 15 पमाह । आस्तां तावदहं गत्वा तं समुन्मूलयामि । दूरदर्शी विहस्याह ।

न शरन्मेषवत् कार्यं वृथैव धनगर्जितं ।

परस्यार्थमनर्थं वा प्रकाशयति नो महान् ॥ ११ ॥

अपरं च । एकदा न विगृहीयाद्बहून् राजाभिधातिनः ।

सदर्पोऽप्युरगः कीटैर्बहुभिर्नाश्यते ध्रुवं ॥ १२ ॥

20 देव किमितो विना संधानं गमनमस्ति । यतस्तदास्मत्पश्चात्प्रकोपोऽनेन
 कर्तव्यः ।

अपरं च । योऽर्थतत्त्वमविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः ।

स तथा तप्यते मूढो ब्राह्मणो नकुलाद्यथा ॥ १३ ॥

Fab. XIII. राज्ञा पृहति कथमेतत् । दूरदर्शी कथयति । अस्त्युज्जयिन्यां माठरो नाम
ब्राह्मणः । तस्य ब्राह्मणी बालापत्यस्य रक्षार्थं ब्राह्मणमवस्थाप्य स्नातुं गता ।
5 अथ ब्राह्मणस्य कृते राज्ञः श्राद्धं दातुमाह्वानमागतं । तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणः सह-
जदारिद्र्यादचित्तयत् । यदि सत्वरं न गहामि तदान्यः कश्चित् श्राद्धं ग्रहीष्यति ।
आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणाः ।

क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिवति तद्रसं ॥ १४ ॥

किंतु बालकस्यात्र रक्षको नास्ति तत् किं करोमि । यांतु । चिरकालपा-
10 लितमिमं पुत्रनिर्विशेषं नकुलं बालकरक्षार्थमवस्थाप्य गहामि । तथा
कृत्वा स तत्र गतः । ततस्तेन नकुलेन बालकसमीपमागृह्यता कृत्वा सर्प-
दृष्टो व्यापादितश्च । अथासौ नकुलो ब्राह्मणमायांतमवलोक्य रक्तविलिप्त-
मुखपादः सत्वरमुपागम्य तस्य चरणयोर्लुलोठ । ततोऽसौ ब्राह्मणस्तं तथा-
विधं दृष्ट्वा मम पुत्रोऽनेन भक्षित इत्यवधार्य व्यापादितवान् । अनन्तरं
15 यावदसावुपसृत्य पश्यति ब्राह्मणास्तावद्बालकः सुस्थः सर्पश्च व्यापादितस्ति-
ष्ठति । ततस्तदुपकारमेव नकुलं निवृण्व्य विभावितकृत्यः संतप्तचेताः स परं
विषादमगमत् । अतोऽहं ब्रवीमि योऽर्थतत्त्वमविज्ञाय इत्यादि ।
अपरं च देव । कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा ।

षड्वर्गमुत्सृजेदेनं यस्मिंस्त्यक्ते सुखी भवेत् ॥ १५ ॥

20 राजाह । मन्त्रिन् एष ते निश्चयः । मन्त्री ब्रूते । एवमेव ।

यतः । स्मृतिस्तत्परतार्थेषु वितर्को ज्ञाननिश्चयः ।

दृढता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिणः परमो गुणः ॥ १६ ॥

अन्यच्च । सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदं ।

वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणालुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ १७ ॥

तदेव यदीदानीमस्मद्वचनं क्रियते तदा संधाय गम्यतां ।

यतः । यद्यप्युपायाश्चत्वारो निर्दिष्टाः साध्यसाधने ।

5 संख्यामात्रं फलं तेषां सिद्धिः साम्नि व्यवस्थिता ॥ १८ ॥

राजाह । कथमेवं सत्वरं संभवति । मन्त्री ब्रूते । देव सत्वरं भविष्यति ।

यतः । अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।

ज्ञानलवटुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ १९ ॥

विशेषज्ञोऽसौ राजा सर्वज्ञो मन्त्री च । राज्ञोवाच । ज्ञातमेतन्मया पूर्वं मेघ-

10 वर्षावचनात् तत्कृतकार्यसंदर्शनाच्च ।

यतः । कार्यानुमेयाः सर्वत्र परोक्षे गुणवृत्तयः ।

तस्मात् परोक्षवृत्तीनां कार्यैः कर्म विभावयेत् ॥ १०० ॥

राजाह । अलमुत्तरोत्तरेण । यथाभिप्रेतमनुष्ठीयतां । एतन्मन्त्रयित्वा गृध्रो

महामन्त्री दुर्गाभ्यन्तरं लगितः । अथ प्रणिधिवकेनागत्य हिरण्यगर्भस्य राज्ञो

15 निवेदितं । देव संधिं कर्तुं महामन्त्री गृध्र आगहन्नास्ते । राज्ञहंसो ब्रूते ।

मन्त्रिन् पुनस्तत् । न मन्त्रिणा केनचिदत्रागतव्यं । सर्वज्ञो विदुस्याह ।

देव न शङ्कास्पदमेतत् । यतो महाशयोऽसौ दूरदर्शी । अथवा स्थितिरियं

मन्दमतीनां । कदाचित् शङ्कैव न क्रियते । कदाचित् सर्वत्र शङ्का ।

तथा हि । सरसि बहुशस्ताराहयेक्षणात् परिवर्द्धितः ।

20 कुमुदविट्पान्वेषी हंसो निशास्वविचक्षणाः ।

न दशति पुनस्ताराशङ्की दिवापि सितोत्पलं ।

कुरुकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमधीक्षते ॥ १०१ ॥

- तदेव यथाशक्ति तत्पूजार्थं रत्नोपहारादिसामग्री सुसज्जीक्रियतां । तथानुष्ठिते
 सति स गृध्रो मल्ली दुर्गद्वाराच्चक्रवाकेणोपगम्य सत्कृत्यानीय राजदर्शनं का-
 रितो दत्तासन उपवेशितः । चक्रवाक उवाच । महामन्त्रिन् युष्मदायत्तं
 राज्यमिदं स्वेह्याधिभुज्यतां । राजकुंसो ब्रूते । एवमेव । दूरदर्शी ब्रूते ।
 5 एवमेवेतत् किंविदानीं बहुप्रपञ्चवचनं निष्प्रयोजनं ।
 यतः । तुल्यमर्थेन गृह्णीयात् स्तब्धमञ्जलिकर्मणा ।
 मूर्खं हृन्दोऽनुवृत्तेन याथातथ्येन पण्डितं ॥ १०२ ॥
 अन्यच्च । सद्भावेन हरेन्मित्रं संध्रमेण तु बान्धवान् ।
 स्त्रीभृत्यान् दानमानिश्च दाक्षिण्येनेतरं ज्ञानं ॥ १०३ ॥
 10 तदिदानीं संधाय प्रस्थाप्यतामयं महाप्रतापश्चित्रवर्णो राजा । चक्रवाको
 ब्रूते । यथा संधानं कार्यं तदप्युच्यतां । राजकुंसो ब्रूते । कति प्रकाराः
 संधीनां संभवन्ति । गृध्रो वदति । कथयामि श्रूयतां ।
 बलीयसाभियुक्तस्तु नृपोऽनन्यप्रतिक्रियः ।
 आपन्नः संधिमन्विहेत् कुर्वाणः कालयापनं ॥ १०४ ॥
 15 कपाल उपहारश्च संतानः संगतस्तथा ।
 उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः ॥ १०५ ॥
 अदृष्टनर आदिष्ट आत्मानिष उपग्रहः ।
 परिक्रयस्तथोच्छन्नस्तथा च परभूषणः ॥ १०६ ॥
 स्कन्धोपनेयसंधिश्च षोडशः परिकीर्तितः ।
 20 इति षोडशकं प्राहुः संधिं संधिविचक्षणाः ॥ १०७ ॥
 कपालसंधिर्विज्ञेयः केवलं समसंधितः ।
 संप्रदानाद्भवति य उपहारः स उच्यते ॥ १०८ ॥

संतानसंधिर्विज्ञेयो दारिकादानपूर्वकः ।

सद्भिः संगतसंधिस्तु मैत्रीपूर्व उदाहृतः ॥ १०९ ॥

यावदायुःप्रमाणस्तु समानार्थप्रयोजनं ।

संपत्तौ वा विपत्तौ वा कार्पण्येयो न भिद्यते ॥ ११० ॥

5 संगतसंधिरेवेह प्रकृष्टत्वात् सुवर्णवत् ।

अपरैः संधिकुशलेः काञ्चनः स उदाहृतः ॥ १११ ॥

आत्मकार्यस्य सिद्धिं तु समुद्दिश्य क्रियेत यः ।

स उपन्यासकुशलेरुपन्यास उदाहृतः ॥ ११२ ॥

मयास्योपकृतं पूर्वं ममाप्येष करिष्यति ।

10 इति यः क्रियते संधिः प्रतीकारः स उच्यते ॥ ११३ ॥

उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति ।

अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव ॥ ११४ ॥

एकार्थां सम्यगुद्दिश्य क्रियां यत्र हि गच्छति ।

समं हि तत्प्रमाणस्तु स च संयोग उच्यते ॥ ११५ ॥

15 आवयोर्योधमुख्येस्तु मर्दर्थः साध्यतामिति ।

यस्मिन् पणास्तु क्रियते स संधिः पुरुषान्तरः ॥ ११६ ॥

त्वयैकेन मदीयोऽर्थः संप्रसाध्यस्त्वसाविति ।

यत्र शत्रुः पणं कुर्यात् सोऽदृष्टपुरुषः स्मृतः ॥ ११७ ॥

यत्र भूम्येकदेशेन पणेन रिपुवर्जितः ।

20 संधीयते संधिविद्धिरादिष्टः स उदाहृतः ॥ ११८ ॥

स्वसैन्येन तु संधानमात्मानिष उदाहृतः ।

क्रियते प्राणार्क्षार्थं सर्वदानादुपग्रहः ॥ ११९ ॥

कोषांशिनार्द्धकोषेण सर्वकोषेण वा पुनः ।

शेषप्रकृतिरक्षार्थं परिक्रयं उदाहृतः ॥ १२० ॥

भुवां सार्वतीनां तु दानाडुच्छन्न उच्यते ।

सर्वभूम्युत्थितफलदानेन परभूषणः ॥ १२१ ॥

5 परिह्वितं फलं यत्र प्रतिस्कन्धेन दीयते ।

स्कन्धोपनेयं तं प्राहुः संधिः संधिविचक्षणाः ॥ १२२ ॥

[परस्परोपकारश्च मैत्रः संबन्धकस्तथा ।

उपहारश्च विज्ञेयाश्चत्वारस्त्वेव संधयः ॥ १२३ ॥

एक एवोपहारश्च संधिरेव मतो मम ।

10 उपहारविभेदास्तु सर्वे मैत्रविवर्जिताः ॥ १२४ ॥

अभियोक्ता बलीयस्त्वादलब्ध्वा न निवर्तते ।

उपहारादते तस्मात् संधिरन्यो न विद्यते] ॥ १२५ ॥

राजाह । भवन्तो मरुपण्डिताः । तदत्रास्माकं यथाकार्यमुपदिश्यतां । चक्र-
वाको ब्रूते । शृणु तावत् ।

15 आधिव्याधिपरीतापादय्य श्वो वा विनाशिने ।

को हि नाम शरीराय धर्मपितं समाचरेत् ॥ १२६ ॥

जलान्तश्चन्द्रचपलं जीवितं खलु देहिनां ।

तथाविधमिति ज्ञात्वा शश्वत् कल्याणमाचरेत् ॥ १२७ ॥

मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणभंगुरं ।

20 मुञ्चनेः संगतं कुर्याद्धर्माय च सुखाय च ॥ १२८ ॥

तन्मम संमतेनैतदेव क्रियतां ।

यतः । अश्वमेधसकृत् च सत्यं च तुलया धृतं ।

अश्वमेधसकृत्स्राद्धि सत्यमेवातिरिच्यते ॥ १२१ ॥

अतः सत्याभिधानदिव्यपुरःसरो द्वयोरप्यनयोर्भूपालयोः काञ्चनाभिधानः संधि-
विधीयतां । गृध्रो वदति । एवमस्तु । ततो राजकुंसेन राज्ञा रत्नवस्त्रालंका-
5 रोपहारैः स मन्त्री दूरदर्शी पूजितः प्रहृष्टमनाश्चक्रवाकं गृहीत्वा मयूरस्य रा-
ज्ञः समीपं गतः । तत्र चित्रवर्णेन राज्ञा सर्वज्ञे मन्त्रिणि गृध्रवचनाद्बहुमान-
पुरस्कारं विधाय तथाविधं संधिं स्वीकृत्य राजकुंसस्य कटकं प्रस्थापितः ।
स राज्ञा सकृ सुखं तिष्ठतु । दूरदर्शी ब्रूते । देव सिद्धं नः समीहितं । इदातीं
विन्ध्याचलं प्रति गम्यतां । अथ स्वस्थानमभिलषितं यथासुखमनुभवतु ॥

10 विष्णुशर्मणोक्तं । संधिस्तावत् कथितः । अपरं किं कथयामि तदुच्यतां ।
राजपुत्रा ऊचुः । आर्य त्वत्प्रसादात् सकलराज्यव्यवहाराङ्गं ज्ञातं । ततः
सुखिनो भूता वयं । विष्णुशर्मोवाच । तथाप्यपरमपीदमस्तु ।

संधिः सर्वमहीभुजां विजयिनामस्तु प्रमोदः सदा ।

सत्तः सत्तु निरापदः सुकृतिनां कीर्तिश्चिरं वर्धतां ।

15 नीतिर्वारविलासिनीव सततं बद्धः स्थले संस्थिता ।

वक्त्रं चुम्बतु मन्त्रिणामहरहर्भूयान्महान् उत्सवः ॥ १३० ॥

इति दितोपदेशे नीतिशास्त्रे
संधिर्नाम चतुर्थः कथासंग्रहः समाप्तः ॥

॥ ४ ॥

CORRIGENDA.

---

p.	3	l.	2	फेण	lege	फेन
"	5	"	4	चन्द्रो	"	चन्द्रस्
"	19	"	2	अतः	"	अतो
"	20	"	11	मार्जारः	"	मार्जारस्
"	21	"	20	जम्बुकः	"	जम्बुको
"	24	"	2	मेषो	"	मेषः
"	—	"	11	संकल्पः	"	संकल्पो
"	33	"	17	फेण	"	फेन
"	37	"	7	प्रक्षालणाद्	"	प्रक्षालनाद्
"	40	"	15 et 19	} शृगालेण	"	शृगालेन
"	41	"	16		"	
"	44	"	4	डुर्बलाणि	"	डुर्बलानि
"	57	"	14	तेजमयो	"	तेजोमयो
"	59	"	17	ततो	"	ततस्
"	68	"	13	प्रवृत्तेः	"	प्रवृत्ते
"	82	"	15	पद्	"	पाद्
"	85	"	5	पथिकः	"	पथिकस्
"	89	"	5	गृहीत्वागतः	"	गृहीत्वा गतः
"	113	"	19	गृध्रो	"	गृध्रः

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA C. F. THORMANNI.

HITOPADESAS

ID EST

INSTITUTIO SALUTARIS.

TEXTUM CODD. MSS. COLLATIS RECENSUERUNT
INTERPRETATIONEM LATINAM ET ANNOTATIONES CRITICAS •

ADIECERUNT

AUGUSTUS GUILIELMUS A SCHLEGEL

ET

CHRISTIANUS LASSEN.

PARS II.

COMMENTARIUM CRITICUM TENENS.

BONNAE AD RHENUM

TYPIS REGIIS

MDCCCXXI.

PROSTAT APUD EDUARDUM WEBER

BIBLIOPOLAM BONNENSEM.

CHRISTIANI LASSENI
COMMENTARIUS CRITICUS
IN
HITOPADESAM.

CHRISTIANUS LASSEN

LECTURIS

S. P. D.

Editurus demum hoc criticarum in Hitopadesam annotationum volumen non citra necessitatem lectores morabor neque ea repetam, quae accurate et eleganter, ut solet, de suppellectili critica, qua instructi ad textum recensendum nos accinximus, in praefatione ad primam nostrae editionis partem disseruit SCHLEGELIUS, vir summus, cui socium in hoc opere exsequendo adiunctum memet fuisse, gloriarer sane, nise ipse sentirem, quam multum in hac consociatione eius humanitati et erga me benevolentiae sittribuendum, quam parum dignitati meae. De codicibus igitur, editionibus et interpretationibus fabularum Anglicis verba denuo facere supersedeo; neque opus est hic ea repetere, quae isto loco in universum disputata sunt de criticis, quas in

textu emendando secuti sumus, rationibus. Id significandum est, quo equidem consilio in hoc annotandi negotio usus sim.

Ac potissimum quidem hoc mihi erat propositum, ut plene exhiberem et accurate scripturae discrepantiam, tum in editis libris, tum in manuscriptis obviam, ne levissimis quidem varietatibus aut manifestis sive librariorum lapsibus sive editorum erroribus silentio praetermissis. Quam legem in codicibus religiosius tenui, quam in editionibus, siquidem magnopere interest inter utriusque generis varias lectiones. Quanta cum incuria atque inscientia in negotio suo versatus sit editor Calcuttensis pariter atque Hayleyburiensis, nunc ex enotatis et hoc commentario consignatis utriusque peccatis satis superque apparebit; menda autem e sola negligentia orta nil fere habent ponderis in vera scriptura e depravata quadam lectione elicienda, neque ita magnopere refert scire, quae inscitiae specimina edere non vitaverit editor quidam in monumentis antiquitatis summa diligentia et religione quasi quadam tractandis leviter et, ut ita dicam, impie versatus. Aliter autem res se habet in varia codicum scriptura quamvis vitiosa. In hac enim saepenumero comparent vestigia, e quibus genuina scribendi ratio elici et textui reddi tuto potest. Sunt deinde quidam constantes librariorum errores, aut e corrupta profecti hodierna pronuntiatione, qua litterae nonnullae probe distinguendae con-

funduntur inter se et permutantur, aut orti e laxiore et rationes linguae obscurante ac paene evertente recentiorum grammaticorum doctrina, si doctrinae nomine ita abuti licet *). Hos autem probe cognoscere admodum refert, si aut libros manuscriptos evolvere velis, aut uti editionibus in ipsa India a Panditis quos dicunt profectis. Operae pretium igitur et summopere e litteris Indicis severiore philologica ratione tractandis esse existimavi, si negotio molesto sane et taedii aerumnosi pleno haud exiguam curam adhiberem. Quam fastidient fortasse ii, qui neglectis hisce minutis statim ad altioris indaginis quaestiones evolare et speciosae eruditionis laudes facili conatu arripere cupiunt; laudabunt ii, qui didicerint, philologicam disciplinam et quae ab ea pendeat, antiquitatis scientiam, permultis minutulis quaestionibus carere neutiquam posse.

Explicare oportuit rationes, propter quas tantum diligentiae posui in mendis librorum repetendis. Verum aliud genus est variae scripturae, mendosum vel id quoque, sed quod diligenter excutere et ego debui et omnes debent, qui iustam textus cuiusdam editionem adornare aggrediuntur. Saepius nimirum aut substituunt libri singula vocabula,

---

*) Qualis est regula ista a Wilsons in praefat. ad Lexic. Sanscr. p. XLII laudata :

रलयोईलयोस्तद्वज्जययोर्बवयोरपि । श्रसयोर्मनयोश्चान्ते सविसर्गाविसर्गयोः ॥ सविन्दुकाविन्दुकयोः स्यादभेदेन कल्पनं ।

quae eiusdem fere significatus esse videntur, cuius ea, quorum loco posita reperiuntur; aut, eadem verba servantes, ordine collocant alio. Utrumque genus mendosum appellare liceat, si recte tecum reputaveris, quid mendosa sit scriptura, quid vera. Mendose igitur alius vocabuli loco substitui assevero id, quod eandem rem quidem dicat, sed non ea vi, quae pro totius orationis tenore requiratur. Mendosam eam dico verborum collocationem, qua vis orationis non eis vocabulis tribuatur, in quibus re vera versetur. De utralibet autem huiusmodi scripturae varietate iudicium pendet ab accurata synonymarum vocum scientia et constructionis cuique linguae propriae norma bene intellecta. Neutro cognitionis genere carere potest, qui litterata antiquitatis monumenta a corruptelis, quibus per temporis decursum negligentia hominum et iniqua sors ea foedari passae sint, vindicare et ad genuinam formam, pristinumque nitorem restaurare instituit. Ad istam autem linguae cognitionem acquirendam nil omnino magis facit, quam diligenter instituta et iudicio acuto temperata variae scripturae comparatio. Quae quum instituatur, ad varias vocum significationes diligentius perpendendas et innatas linguae loquendi leges altius indagandas et ipsi attentiores reddimur, et alios attentiores reddimus. Litteras autem Indicas si respicimus, id infitias minime ituros esse opinor eos, qui tantum in illis profecerint, ut sciant, se non omnia scire, quae debeant

sciri, vim et rationem permultarum dictionum nondum satis nos habere compertas, neque ea, qua par est diligentia, exploratas esse syntaxis Indicae leges, quarum magna pars in verbis recte collocandis posita est. Viris itaque, qui in hasce res inquirere non gravantur, variarum hancce copiam lectionum utilitatis aliquid allaturam esse spero. Valde idoneus autem liber est Hitopadesas, qui huic usui inservire possit, utpote qui magnam partem soluta conscriptus sit oratione, quae, metri vinculis non obstricta, naturalem et nativam loquendi sequitur normam aut certe eo collocat vocabula ordine, qui ad loci cuiusvis tenorem potissimum sit accommodatus. Neque alius hucusque *critice* editus est Sanscriticus liber, soluta oratione concinnatus.

Postremo denique loco id commemorabo, quod nostri consilii postremum minime fuit, sed ita primum, ut disertis verbis ea de re dicturus non fuisset, nisi praevidissem, a silentio meo quaesituros fuisse homines quosdam ansam nostri reprehendendi. Nimirum exhibenda erat scripturae discrepantia, ut legitime iudicare possent huius rei curiosi, utrum meliorem scripturam quoque loco praetulerimus, an secus. In textu recensendo quamvis neutiquam leviter, sed diligentissime nos versatos esse asseverare non dubitamus, ab inhumana tamen ista arrogantia, quasi errare non potuissemus, quam longissime sumus remoti. Quod ipsi declaravimus eo, quod locos quosdam, de quibus minus

*

recte a nobis antea constitutum fuerat, nunc retractavimus. Alios fortasse alii invenient.

Interpretes Anglos ubique eo consilio contulimus, ut ex eis certiores fieremus, quam scripturam utervis eorum in codice suo invenerit; sed varias lectiones e verbis eorum Anglicis reconcinnare nec tutum erat, nec multum bonae frugis attulisset, quia coniectando magis, quam certa proferendo Sanscrita fuissent ex Anglicis restituenda. Neque cupidus equidem fui virorum optime de Indicis litteris meritorum irridendi. Cui rei qui inhiat, ei amplam messem reliqui.

Receptae a nobis scripturae patrociniū non ubique suscipere necessarium est visum, nec multis verbis significare rationes, quas habuerimus reiectas lectiones condemnandi. Peritiores enim vel sine mea admonitione videbunt, quid quamque scripturam commendet, quidve cuique obstet. Minus peritorum caussa institui debuisset disputatio longior, et quae egressura fuisset fines huic volumini praescriptos; verum enimvero tirones admonendi interdum erant breviter de scripturae cuiusdam pravitate, ne in vitiosis verbis enucleandis oleum et operam perderent. Uberiori utendum erat sermone, ubi vocabulum nos in textum receperamus minus usu frequentatum difficiliusve intellectu, aut constructionem exhibueramus a vulgata loquendi consuetudine paullo remotiorem; ne, nullis allatis ad nostram rationem stabiliendam

argumentis, textui inaudita vocabula, illegitimasve constructiones obtrusisse videremur.

Dicendum denique est de consilio, quod in enarrandi munere secutus sum. Spondit SCHLEGELIUS, se interpretatione Hitopadesae Latina hanc editionem esse adornaturum et mox vota exsolvet. Quae species commentarii, ut ipse recte ait, brevitati maxime est accommodata. Ad quam quum confidenter ablegare liceret eos, qui sine tali auxilio Hitopadesam legere non possint, in facilioribus locis, in quibus nil insolentius dictum invenirem, non operae pretium mihi videbatur chartam consumere. Difficilioribus malui explicandis operam strenuam navare. Consilium significavi, vereor tamen summopere, ne minus quam vellem sim executus. Est autem omnino haec Indicae philologiae pars, hermeneuticam dico, ex mea quidem sententia non ea qua debet ratione tractata. Solent enim nonnulli, abiecto paene omni proprio iudicio, in explicationes scholiastarum iurare, qui consuli sane debent et in artificiosis recentioris aevi poematis et obscuris admodum philosophorum scriptis maximae sunt auctoritatis; in antiquioribus autem linguae monumentis haud ita sine iudicio sequendi. Alienam esse hanc viam a philologia vera, quae in critica ratione tota est posita, demonstratione eget nulla. Neglexerunt praeterea scholiastae permultos quum integros libros, tum locos singulos; quos si intelligere velimus, et volumus haud dubie, a nobismetipsis

petamus explicationem necesse est. Aut vocabula sunt singula, quorum vis ignota nobis sit, aut sententiae constructionem praebent, quae difficilius expediatur. Vocabula interpretari ignota aggredientes, ad *etyma* confugiunt quidam. Quae via ad veritatem perducere potest, sed utrum ducat, necne, nescitur, nisi evictum fuerit, eodem *usurpari* vocabulum sensu, qui ex etymo eius eruitur. Explorandus est igitur *usus*, ad quem definiendum nil magis facit, quam comparatio diversorum locorum, quibus idem legitur vocabulum, eo consilio ut indagetur non solum quod quidque vocabulum significet, sed etiam qua vi quidque significetur quoque vocabulo. In quantos enim errores detrudere possit etymologica vocum interpretatio, si sola adhibeatur, facile perspicies, si a sola origine repetiveris vim dictionum व्याज, उष्मपा, गोचर्, sexcentarum aliarum.

In constructione difficiliore enucleanda non multum proficiemus, nisi casuum, temporum, modorum usum, particularum tum simplicium, tum compositarum vim ac naturam, et quae hisce quaestionibus sint similia, ad vivum resecta habuerimus. Quos locos non ea qua decet ratione tractavere grammatici indigenae; Sanscritam syntaxin nondum delibarent Europaei. Nam pauperculae quaedam regulae, omnibus fere linguis cum Indica communes, hoc nomine vix dignae iudicabuntur. Totam Indicam syntaxin in hoc commentario docere nec potui, nec debui; singulas quasdam

huius generis observationes data hac opportunitate V.V. D.D. iudicio submittere volui; plures conscripseram, sed mox, increscente nimis libri mole, omisi; omissas desiderari a lectoribus vellem.

Omnes notas diligenter mecum pertractavit SCHLEGELIUS ipse, qui commentarii critici in Hitopadesam condendi consilium iam ante aliquot annos inierat, mox autem, nobilioribus studiis redditus, absoluta textus editione, hanc provinciam mihi concredidit. Religiose, ut debui, omnes ab eo conscriptas annotationes conservavi eiusque nomine distinxi, alacriter quas, dum consociato studio librum a lapsibus operarum vindicandum perlustrabamus, mecum communicavit, meis inserui. In quibus qui ingeniosum dilectissimi viri in corruptis locis emendandis acumen, in difficilibus explicandis doctrinam, iudicium, sagacitatem probe intellexerit, is mecum optabit, eum enarratoris munere quam saepissime per huncce librum functum fuisse.

Desiderabunt fortasse quidam in hoc commentario locorum explicationem nonnullorum, qui haud ita intellectu faciles per se videri possint. Difficillimum sane fuisset, etiamsi voluissem, omnium desideriis satisfacere; atque id diserte moneo, me operae pretium non existimasse, tiro-num gratia exponere, quae notissima aut sint aut sane esse debeant. Peritioribus deesse nolui, vereor, ne defuerim.

Indicavi fontem distichorum fabulis insertorum, ubi indagaveram; quibus indicationibus utiliter uti possunt, qui in historiam Indorum litterariam inquirere instituent.

Video ortas esse inter viros Indicarum litterarum cultores dissensiones quasdam de vera scribendi ratione; de quibus quae sit mea quidem sententia, nunc exponere in animo non est. Quod hic dicendum habeam, brevibus expediri potest. Observavi in ceteris easdem leges, quas in textu typis describendo nobis praescripsimus; sed usus sum signo nasalis mutabilis, tanquam scripturae compendio, quemadmodum utuntur Indi ipsi, magis pro commodo tum meo, tum operarum, quam iuxta certam quandam regulam. Quo facto incurram, credo, in reprehensionem nonnullorum. Sed libenter fateor, rem totam non tanti mihi fuisse visam, ut propter eam libri mei editionem differrem; quod non potuissem, quin facerem, si ubique quinque definitarum nasalium litterarum signis secundum eam legem, quam alias et ipse secutus sum et sequendam esse arbitror, uti voluissem. Brevitatis causa interdum initia tantum vocabulorum exhibui, addito a latere circulo, qualem ad hunc usum usurpatum praebent saepius codices. Sedes syllabarum inter varias distichorum scripturas non repetendarum punctis indicavi, ubi necessarium videbatur.

Qui in SCHLEGELII nota ad dist. 2. prooem. memoratur commentator Hertfordensis, idem est vir, qui editionem

Londinensem molitus est. Commentarius iste, in usum scholarum Hayleyburii habendarum conscriptus, continet pp. lxxii analysin grammaticam Hitopadesae usque ad Lib. I, dist. 33. extensam, sed nunquam, quod sciam, publici iuris factus est. Quod optime factum esse vel uno specimine demonstrare suffecit. Laudavi semel bisve libellum *Bernstenii*, profess. Vratislaviensis, eo potissimum consilio, ne eum ignorasse viderer *). Iustis auxiliis non instructus editionem vere criticam adornare non potuit vir clarissimus, neque hoc titulo reprehendendus, neque utilis instituti laude privandus; sed critici praesidii inde nobis nil accrevit. Librorum Sanscrite editorum, quorum mentio iniecta est, indices huc apponere, supervacaneum esse reor; neque ignoti esse debent inediti, e quibus exempla quaedam protuli. Bhavabhûtis drama Mâlatîmâdhava laudavi secundum paginas meae editionis nondum absolutae; Gîtagôvindam ex ea recensione, quam ego codicum ope institui.

Glossarium aut omnium vocabulorum, quae in Hitopadesa leguntur, aut eorum, quae in Wilsonis opere desiderantur, conficere utile sane fuisset et confecissem, nisi eo accedente nimis aucta fuisset libri huius moles. Indicem in commentarium omittere non decuit.

---

*) Index libri hic est: *Hitopadaesi particula*. Edidit *Georgius Henricus Bernstenius*. Vratislaviae MDCCCXXIII. 4to.

Sed haec hactenus. Exscriptus est hic liber Devanagari-
cis typis formae minusculae, quibus Regia munificentia
Academiam nostram ditavit. Qua donatione quantum favo-
ris et patrocinii specimen in studia nostra editum sit,
sentire maxime licet mihi, qui primus experientia sum edo-
ctus, quamvis optassem sane, inauguratum fuisse praecla-
rum istud beneficium edito quodam opere, quod meo et gra-
vius fuisset et limatius. At spero fore, ut voluntatem magis
quam ipsum opus respiciant tum studiorum meorum fau-
tores, tum harum litterarum aequi existimatores.

Scribebam Bonnae mense Iunio 1831.

COMMENTARIUS CRITICUS

IN

HITOPADESAM.

P. 3. init. शिवाय नमः । Sic Cod. P. Similiter Pp. ॐ नमः शिवाय । Sed *P. 3.* minus apte praemittitur monosyllabum mysticum libro, qui delectationis et pueritiae instituendae gratia scriptus, inter sacros referri nequit. Ed. Lond. श्रीविष्णुशाय नमः । quod ad idem redit: praetulimus tamen lectionem simpliciore. J. et W. legerunt in exemplaribus suis: गणेशाय नमः । W. porro addit सरस्वत्यै नमः । quae et ipsa habent quo se tueantur: nam Ganesae ingeniosa quaeque tribuuntur; Sarasvatis eloquentiae praesidet, eique dedicatus est liber, cui superstructus est Hitopadesas, PANCHATANTRUM (cf. *Trans. of the Royal As. Soc. of Gr. Br.* Vol. I, p. 157). Variant eiusmodi salutationes pro libito fere librariorum, attamen ipsum auctorem librum suum Sivae dedicasse crediderim; nam et huius numen primo disticho adorat, et cum peculiari quadam proprietate commendari poterat fabularum liber Sivae, utpote qui ऋषिपतिः *animalium dominus* dicitur. S.

Dist. 1. Sententia egregie illustratur alio versu libr. II, dist. 13. b. add. IV, dist. 98.

— 2. a. हितोपदेशोऽयं । Ed. Lond. - देष्टव्यं । Portentosam lectionem silentio praetermissem, nisi commentator Hertford. eius rationem reddere conatus esset; venditat nimirum istud pro vocabulo composito, quale nunquam formari potuit. S.

— 4. a. विरैव । Consentiant in hac scriptura libri editi et Mscripti, quam ob causam manus a mutando abstinuimus, quanquam lenissima medela in promptu foret, emendando विरै हि; in sequenti dist. recte legitur विरैव, unde huc illatum esse videtur. Esse tamen potest oratio recta et ऋदुः parenthesis loco haberi: »omnibus bonis praestat scientia, *ita aiunt.*« Eodem modo peculiari quadam vi affirmandi orationi directae inseritur मये, *credo.*

P. 3. *Ibid.* b. Pro अक्षयत्वात् Cod. Pp. अक्षयत्वात्, quod ad idem redit.

Dist. 5. b. दुर्धर्षः. Cod. P. et edd.: दुर्धर्ष; Pp. दुर्धर्ष, unde aliquis suspicari posset, legendum esse दुर्धर्ष (difficilem visu regem, pro fastu nimirum aulae Asiaticae), littera द् repetita per द् pro द्, quemadmodum saepius peccant librarii. Sed altera ex parte librarii Bengalici, neque ii indocti, pro libito fere ponunt sibilantes ञ et ण, in errorem inducti hodierna pronuntiatione, apud Bengalos potissimum obtinente, qua eodem paene modo efferuntur ambae litterae. (cf. *Carey Gramm.* p. 6. *Forster Gr.* p. 3.) दुर्धर्ष saepius quidem usurpatur de viro forti, qui haud facile superatur; sed hoc non obstat, quo minus de rege, ad quem difficilis sit aditus, h. l. dicatur. Alia porro est caussa, cur hanc vocem huic contextui accommodatiorem esse censeam; nam sicuti नीच्चा, quod proprie ad क्षत्रिः pertinet, ita positum est, ut quodammodo etiam ad क्षिा referri possit, ita दुर्धर्ष simili positione ad क्षत्रुः quodammodo trahi potest, quamvis proprie epitheton sit regis; दुर्धर्ष autem inepte dictum foret de oceano, qui दुर्धर्ष dicitur Rām. II, 34, 45. ed. Schl.

Dist. 5. 6. Interiectum est in editis distichon hocce:

विद्या ददाति विनयं विनयायाति पात्रतां ।

पात्रत्वाद्धनमाप्नोति धनाद्धर्मं ततः सुखं ॥

quod exulare iussimus. Omittitur in utroque codice. Omissiones codicum singulorum alioquin non magnopere curo, sed gravior hic accedit caussa. Doctrina, quae his versibus traditur, non solum est improbanda, sed plane ridicula. Quid enim, quaeso, pietati cum divitiis? Mire se torserunt interpretes, ut sensum tolerabilem inde elicerent. Cl. Wilkins monet, cultum numinis apud Indos in rebus externis poni, in sacrificiis magnificis, aliisque id genus, quae sine magno impendio parari nequeant. Haec sane est vulgi opinio, a Brachmanis lucri cupidis sedulo propagata, sicuti etiam Christianorum antistites exstiterunt, qui hominum superstitiosorum opibus inhiantes, largitiones pro remedio animae Ecclesiae, i. e. sibi, factas, tanquam certissimam salutis viam post vitam facinorosam commendarent. Sed sapientes utrobique meliora docuerunt. Cf. Bhag. Gît. XVII, 11. 17. 20. et infra I, dist. 173. Haud facile mihi persuaderi patiar, auctorem nostrum, qui complures fabulas finxit, multos versus libro suo inseruit, quibus aperte vana sanctitatis simulatio deri-

deatur, hanc doctrinam probasse. Profert ille quidem etiam alias sententias, nec probandas, neque ab ipso probatas; sed semper id significat aut refutatione subiecta aut delectu personarum, quibus eas tribuit. Hic autem in prooemio e sua persona loquitur. S.

Dist. 6. a. विद्या शस्त्रस्य शास्त्रस्य । Haec est lectio cod. Pp. ceteri: शस्त्रं च शास्त्रं च । quae nimis dura foret appositio, ut ipsa arma, ipsi libri disciplina dicantur. Postulatur genitivus et numerus sing. collective est positus. Ceterum ludit poeta in similitudine verborum. S.

Incredibilis admodum est error commentatoris Hertford. qui प्रतिपक्षे accipi vult pro nom. dual. ita ut praedicatum sit ad विषये referendum. Tironum gratia moneo, dativum hic indicare usum, cui res quaedam inserviat; quod grammatici Indici plerumque sic exprimunt: तादर्थ्ये चतुर्थी. Ex. gr. scholiastes ad hunc locum dramatis Mâlatî - Mâdhava inscripti (Act. I, sl. 16.): संतापसंततिमहाव्यसनाय तत्परा । आसक्तमेतद् . . . . . चेतः । ubi व्यसनाय explicatur per व्यसनार्थ, addita definitione technica, quam mox laudavi. Aliud exemplum huius dativi est Bhag. Gît. IV, 23. Vid. infr. Lib. I, 5.

Sequitur in ed. Lond. hoc distichon:

पण्डिते च गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलं ।

तस्मान्मूर्खसहस्रेषु प्राज्ञ एको विशिष्यते ॥

Abest ab ed. Ser. et codd., neuter interpres id in suo exemplari legit. Agitur hic de scientiae pretio, non de stultorum importunitate; alieno loco itaque intrusa est sententia. Cui si quis locum commodiorem quaerit, interponateam sermoni regis Sudarsanae post dist. 16. infra. S.

Dist. 7. Dubitari potest, utrum vocabulum संस्कारः intelligendum sit P. 4. de figuris ornandi gratia operi fictili impressis, an de aromate quo perfusa argilla nondum exsiccata vel cocta bonum odorem deinde perpetuo servat. Mihi posterius placet, quo et लङ्ग deducit. Plerumque संस्कारः ad ornamenta externa refertur; attamen usurpatur etiam de puritate interna, v. c. in Manûs legibus de initiatione. S. (Mân. Sâstr. II, 66).

Lin. 6. प्रासादाद्गच्छः पथि गच्छता e cod. Pp. Quibus verbis narratio egregie illustratur. Quomodo enim homo privatus ausus foret recitare coram rege versus, quibus reprehensio filiorum eius subesse videri debebat? Sed quemadmodum solent istarum regionum incolae tempore matutino vel vespertino, ut a nimio calore sese reficiant, ascenderat rex

- P. 4. in solarium domus suae, ubi a praetereunte, casu has sententias recitante, conspici non poterat. S.

De situ urbis Pātaliputrae supervacuum foret dicere post ea, quae disputata sunt in libro: *Ind. Biblioth.* II, p. 395. Alio nomine dicitur *Kusumapura*, i. e. Anthopolis. *HEMACH.* IV, 42. Etiam *Pushpāpura*; *TRIK. SESH.* sl. 16. किमपि idem valere atque किञ्चित्, किञ्चन, in vulgus iam notum esse debet; interdum etiam किञ्च dici, alio loco observavi. De *PENTAP. INDIC.* p. 87.

Dist. 9. b. दर्शकं editi; meliorem scripturam debemus *Cod. Pp.*

— 10. d. क्तिु । Operae pretium erit paucis vim huius particulae exponere, quam iusto brevius expedit cl. Wilso, sive potius is, ex quo sua hausit, *AMARASINHAS* p. 368, v. 5. Dicit enim क्तिु poni विकल्पे i. e. interprete cl. Colebrookio «*indicating deliberation*». Quam significationem non negabo quidem, quanquam nullum in promptu habeo locum, quo egomet eam confirmare possim; alium sensum huic particulae nostro loco esse attribuendum, solis luce est clarius. Composita est ex किं et उ, quae vocola in libris, quos usu quotidiano conterimus, rarissime sane apparet; veruntamen a grammaticis agnoscitur et non semel in *UPANISHADIS* adhuc editis reperitur. Primaria eius significatio adversativa esse videtur: *KATHAK. UP.* p. 4. अन्यच्छ्रेयोऽन्यद् उतैव प्रेयः । तयोः श्रेयं चाददानस्य साधु भवति हीयतेऽर्थाय उ प्रेयो वृणीते ॥ *ISA UP.* p. 1.: अन्धं तमः प्रविशन्ति ये अविद्यामुपासते । ततो भूय इव ते तमो य उ विद्यायां रताः ॥ Altera deinde significatio est continuandi, atque *etiam* valet: *MUND. UP.* II, 2. p. 5: तदेतदक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तद् उ वाचनः । *KATH. UP.* p. 9. तद् उ नात्येति कश्चन । »hoc etiam non exsuperat quispiam« i. e. neque hoc *exs. q.* Eodem sensu legitur *KENA UP.* p. 1. स उ, »ille etiam« et *RIGVED. Spec. ed. Rosen* I, 1. b. अभूद् उ »fuit etiam.« Tertio denique loco pono significationem, quam in quibusdam *Rigvedae* locis observavi: *iam.* I, 1. a. उद् उ अग्नय उषसो रोचमाना अस्तुः । »Iam lucēs Aurorae fulgentes exsurgunt.« *Ibid.* in not. उद् उ तिष्ठ सवितः । »Exsurge iam, Sol.« Interpretari omisit particulam Rosenius meus. Ab उ derivata est particula उत, quae in loco mox laudato ex *KATH. UP.* *etiam* valet; eodem significatu ter in *Bhag. Gita* legitur (I, 40. XIV, 9. 11. Adde *Rigv. Spec.* p. 8. l. 1. p. 10. l. 5. p. 12. l. 4. p. 16. l. 6.) Aliis locis उत affirmat; cuius rei testem adhibebo *Grammaticae Indicae principem*, *PANINEM*: (III, 3, 152. p. 324.) उतायोः समर्थयोर्लिङ् ॥ उत । अपि । इत्येतयोः समानार्थकयोः प्रयोगे धातोर्लिङ् स्यात् । उता-

धीयीत । अयधीयीत । वाढमध्येष्टे इत्यर्थः । वाढमित्यर्थे तुल्यार्थवेत्तौ । समर्थयोः किं । उत दृष्टः पतिष्यति । P. 4. अपि धास्यति दारं ॥ Nimirum ab utraque particula incipere etiam potest interrogatio affirmativa. उ et व eandem esse voculam docent prorsus similes contractiones: उवाच pro ववाच cet.; व in derivatis autem solum superstes est: वत (in अहोवत) इव (praeposita littera इ, quae radix est pronominis इदं) et एव (praefixa diphthongo ए, quae eadem एतद् et एतावत् formandis inservit.) Neque absurdum erit suspicari व ab origine coniunctum esse cum वा; littera V etiam in vocibus Latinis *ve, vel*, et in Indica praepositione वि disiungendi et discriminandi vim habet.

His expositis ad किमु revertor, cui particulae inest vis disiungendi, sed ita tamen, ut ea res, quae hac particula disiungatur ab aliis, maior et gravior esse dicatur, quam ceterae, quae prius iam fuerint memoraetae; nam किमु in altera tantum positionis parte poni posse, per se patet. Valet igitur, ut uno verbo dicam, πῶς οὐ, vel si interrogationem omitimus, *quanto magis, nedum*, et vehementer est affirmantis. Eodem sensu frequentius usurpatur किं पुनः; किमुत autem a किमु haud differre opinor. Alia est ratio particulae किमु in hoc *Amarū - Satacae* disticho; in hunc enim locum re vera quadrat definitio Amarasinhae:

न ज्ञाने संमुखायते प्रियापि वदति प्रिये । सर्वाण्यङ्गानि मे यान्ति ओत्रतां किमु नेत्रतां ॥

« Vix novi, quum coram me adstet amicus et dulce loquatur, utrum in auditum tota abeam, an in visum. »

Lin. 12. 13. Verba नित्यमुन्मार्गागमिनां a neutro codice agnoscuntur, recurrunt infra suo loco in sermone regis, unde huc translata esse suspicor. — Ed. Ser. et cod. Pp. अनुष्ठानेन, omissa negatione; Cod. P. substituit ज्ञानोपादानेन; neutrum bene; nam rex उद्दिग्मनाः est sollicitus propter rem, cui mederi vult, non de re consequenda. Ceterum observavit Vir illustr. SCHLEGELIUS vocabulum अनुष्ठान desiderari in lex. Wilsoniano, neque explicari significatum verbi स्या praefixa praepositione अनु; enotatum autem esse nomen in cl. *Haughtonis* Gloss. Bengalico s. v.; ubi haec leguntur: अनुष्ठान, nomen verbale, *the following, attending to or searching*. Cf. praeterea *Rosenium* s. v. et Bhag. Gīt. III, 31. 32. 35. XVIII, 47. Notat अनु + स्या etiam *petere*, quae significatio omissa est a Rosenio. MUDR. RAX. Prolog. संगीत-कमनुतिष्ठानि, « *musicos arcesso*. »

Addit idem vir cl. उपादान in varia lectione, ex cod. P. enotata, habere

P. 4. significatum a Wilsone silentio praetermissum: *suppeditatio*, et ablegat lectorem ad eundem Haughtonem s. v. उपदेय.

Dist. 12. 13. Cod. P. horum distt. ordinem invertit; Pp. prius omittit; J. duodecimum decimo quarto subiungit. Prius e Panchatanthro huc translatus est; cf. Wils. l. l. p. 158; alterum BHARTIHAREM habet auctorem; cf. ed. Ser. p. 58.

His distichis sola ed. Ser. interponit hosce versus:

वरं गर्भश्रावो वरमपि च नैवाभिगमनं ।

वरं ज्ञातः प्रेतो वरमपि च कन्यावजनिता ।

वरं बन्धा भार्या वरमपि च गर्भेषु वसतिरू ।

न वाविद्वान् रूपद्रविणगणयुक्तोऽपि तनयः ॥

«Toleranda res est abortus; tolerandum quoque, quando mulier omnino non concipit; tolerandum, quando natus moritur; tolerandum quoque, quando puella nascitur; toleranda uxor sterilis, toleranda quoque graviditas ultra terminum protracta; non vero tolerandus filius insipiens, quamvis forma et divitiarum copia sit instructus.» In ultimo versu emendandum est न चाविद्वान्. His versibus quos neuter interpres in exemplari suo legit, sine ullo damno textus carebit. S.

Dist. 14. Dedimus lectionem cod. Pp. Ed. Lond. et Cod. P. exhibent सत्संभ्रमात् quod plane stare nequit; nam praeposita particula च substantivum संभ्रम in adiectivum convertitur, quod non habet, quo referatur. Melius igitur Ed. Ser. सत्संभ्रमा, quod cum कठिनी iungi debet. S. In fine dist. cod. P. कीदृशी नाम, haud obstante metro. Pp. कीदृशी नाम भवति । utramque vocem haud patitur versus.

Priorem huius sententiae versum satis obscurum parum expedit Jonesius et interpres Hayleyb. Ludere videtur poeta in duplici sensu vocabulorum गुण et गुणिन्, quae tum de virtute, tum de multiplicatione usurpantur; v. c. त्रिगुण, चतुर्गुण, triplex, quadruplex. Erit itaque dilogia, ut गुणिगण significet simul coetum virorum virtute praedictorum et seriem numerorum qui multiplicando efficiuntur. Desumpta videtur metaphora a tabula arithmetica sive abaco, quo pueri utuntur. Sed haereo in verbo पतति,

utrum sit: *excidit* e manu rubrica prae nimio studio, an *incidit* in p. 4. locum aliquem? Si hoc ultimum, expectabam potius गुणिगणे; atqui refragatur metrum. Hoc sibi vult, mulierem, cuius filius matura virtutis aemulatione non excitatur, pro sterili esse habendam. Neminem fugit alliteratio, initio versus sedulo quaesita. S.

Non habeo, quod hisce addam, nisi hoc unum, sine dubio metaphoram desumptam esse a re Indorum arithmetica, sed latere nos aliquid, quo impediamur, quo minus vim et proprietatem orationis intelligamus. Coniecturis nihil in hoc versu efficitur, nisi fortasse quis pro गणन legere mavult गुणन, quod vocabulum est arithmeticorum; vid. Colebrook. Ind. Algebr. p. 5. गुणन, *multiplicatio*; गुण्य, *multiplicandus*; गुणक, *multiplicator*. Sed गणन etiam ad arithmetica pertinet; व्यक्तगणित nomen est ipsius numerorum scientiae; cf. Coleb. l. l. p. 1. atque tuetur hanc scripturam distichon, quod solus cod. P. subiungit ad versus, de quibus sermo noster institutus erat, illustrandos:

किं तेन भुवि ज्ञातेन मातृयौवनहारिणा । सतां गणने यस्य न भवेदूर्ध्वमङ्गलिः ॥

Deest syllaba in tertio hemistichio; in quarto corruptela inest, cui tamen facile est mederi; nam nullum exstat vocabulum मङ्गलिः, et aeque inauditum est अङ्गलिः. Legendum videtur अङ्गलिः. Sensum totius distichi hunc esse coniicio: filium, qui quum hominum virtute praedictorum nomina laudari et celebrari audiverit, prae admiratione digitum non tollat, nulli esse usui. अङ्गलिः praeclara est SCHLEGELII coniectura; admirantis enim est istud scenicorum अङ्गलिनाकाशे व्यङ्गा.

Dist. 15. 16. Deest utrumque distichon in cod. Pp. prius in P. P. 5. Praebet *dist.* 16. anacoluthiam constructionis satis memorabilem; sequi enim debebat in altero utriusque versus hemistichio nominativus, sed mutata est constructio, quasi antecesserit casus tertius et dictum fuerit: अस्मेकेन पुत्रेण । एकेन चन्द्रेण तमो हन्यते । च cum न iunctum saepius habet vim adversativam et valet न तु.

Dist. 18. b. प्रियञ्च । Sic scripsi repugnantibus codicibus, qui in प्रिया च cum editis consentiunt. Sed plane fuit necessaria emendatio. Etenim si utrumque epitheton प्रिया et प्रियञ्चादिनी ad भार्या referas, enumerantur quinque tantummodo vitae bona; quod interpretes haud animadvertisse miror; amicam autem postulari praeter uxorem legitimam cam-

P. 5. que blandiloquam, neutiquam decet. Quis porro patietur, amicum inter praecipua vitae bona omitti? S. *Ibid.* d. Pro राम् एद. तत् ।

— 19. b. कुशलापूर्णादकेः । Utraque editio: कुशल, quale vocabulum non exstat. Interpr. Hayleyb. tentaverat कुशल; frustra. In codd. nihil erat praesidii, quippe qui disticha 19 — 23. omittunt. Praeclaram emendationem debeo viro clar. *Haughton*. Mendose excusum est in editione nostra रूप pro अपूर्ण, uti habent edd. Errorem vel metrum arguit: evadunt enim quatuor iambi continui, quem numerum slocus non admittit. S.

Ibid. c. कुशलम्बौ ed. Ser. quod, nisi operarum culpa editum sit pro ea scriptura, quam nos dedimus, a particula बलं addito affixo सिन् derivandum foret; sed dubito, an tale vocabulum formari omnino possit.

Dist. 20 — 23. Quatuor haec dist. tum in ed. Ser. tum in codd. desiderantur, sed cl. Wilkins singula in libro suo legit, Jonesius cetera praeter 22. — *Dist.* 20. Exhibuit hanc sententiam Halhedus inter specimina scripturae Devanagaricae p. XXXV. praef. ad cod. leg. Indic. cum varietate lectionis in versu priore: पिता च ऋषावान् शत्रुर्माता शत्रुर्भ्रातृलिनौ । quae doctae sunt lectiones, nec tamen praeferendae. Hiatus ante vocalem न tolerari potest. S.

— 22. Luditur iterum in verbis; वंश et prosapiam sive genus significat et arundinem durissimam (*Bambu*), unde arcus conficiuntur; गुण virtutem et nervum. S. यत्नत् significat *quodlibet, quodcunque* et pronomen est compositum; alia exempla invenies Bhag. Gît. XVIII, 37. 38. VI, 21. Monendi autem sunt tirones, ne hoc pronomen compositum statuunt, ubi re vera यत् ad antecedentem, तत् ad sequentem positionem sit referendum, sicuti Bhag. Gît. XVIII, 23; ubi melius seiungitur यत् तत्. — यत्नत् idem fere valet atque यत्न sed distribuit et servat naturam pron. relativi; unde plerumque excipitur a pron. demonstrativo तत्नत्; vid. Bhag. Gît. III, 21. VI, 26. VII, 21. VIII, 6. X, 41; attamen ponitur etiam absolute; vid. infr. dist. 33. Man. II, 136. तत्नत्; nullo sequente aut antecedente यत्नत् parum differt a यत् किञ्चित् cf. Bhag. Gît. II, 57. et infr. IV, dist. 70.

Dist. 23. b. Perperam interpres Hayleyb. सुगतेतासु pro composito accipit, cuiusmodi non datur. सुगत est vocativus, referendus ad पुत्रक. S.

L. 20. तत् कथं Haec addidimus ex utroque codice et sic legit W.

Edd. incipiunt ab इदानीं; sed res a rege consilii incerto melius per inter- p. 5. rogationem effertur, et eiusmodi usum imperativi admittit grammatica Sanscrita, ex. gr. in formulis: किं ददामि ते । किं कर्षाणि । S.

Dist. 24. 25. Quanquam horum distt. neque in codd. neque apud interpp. ullum vestigium appareat, libenter recepimus ex Edd. nobilissimas sententias. In dist. 24. a. particula copulativa otiosa est; nam antecedens compositum eam respuit, nec probabilis foret coniectura aut मैयुनानि legere, aut in bina composita dissolvere aggregativum quadripartitum; vetat enim sequens एतत्. Credendum est, च suo loco positum fuisse in libro, unde desumptum hoc distichon, nimirum ut copula id cum alio similis argumenti praecedente coniungeret; quod semel sit monitum de hac particula ad speciem otiose posita.

Dist. 25. c. Ed. Ser. कृता; minus recte. Nam caprorum propriae P. 6. sunt verrucae, e collo pendulae, inutiles lacti emulgendo, etsi papillarum speciem prae se ferunt. S.

— 26. यच्चोच्यते । Haec verba versui praemissa arcto vinculo iuncta sunt cum oratione soluta, qua terna distt. proxima excipiuntur, quandoquidem in eis rex opinionem suae contrariam proponit, deinde refutandam. Quod non satis animadverterunt interpp. S.

Ibid. c. De neutro plur. एतानि cf. not. ad Bhag. Gīt. p. 125. ed. Bonnens. Alia eiusdem constructionis exempla leguntur Man. I, 48. II, 64. 136. III, 101. etc.

— 28. b. Formula चेन् न ita semper est accipienda, ut चेत् ad primam referatur periodi partem, quam conditionalem esse absque negatione, hac ipsa coniunctione declaratur, a न autem incipiat apodosis. Sic in loco nostro et *Védānta - Śārae* p. 15. l. 15. शरीरे पतितेऽशरीरत्वं स्याद् इति चेत् । न ॥ *ibid.* l. 18. et 25. p. 19. l. 3. Sic etiam in hoc versu, a quo incipit brevis expositio philosophiae Sankhyae: (*Sāṅkhya - Sūtra* 1.)

दुःखत्रयाभिधाताजिज्ञासा तदपघातके हेतौ । दृष्टे सापार्था चेन्नैकान्तात्यन्ततोऽभावात् ॥

In hoc loco vel caesura protasin ab apodosi seiungit. Alia est ratio formulae नो चेत्, de qua suo loco dicetur.

P. 6. l. 9. कार्यक्षमाणां male abest a cod. P.

— 10. Subiunxi e codd. orationi solutae particulam causalem कतः minime otiosam, quandoquidem sequitur hinc refutatio sententiarum praecedentium alieno nomine prolatarum. S.

P. 6. *Dist.* 29. 30. Desunt haec distt. in codd., prius etiam in interpr. Jonesii et ed. Seram.

— 30. 31. Invertit horum distt. ordinem ed. Ser.

— 32. c. P. अतः पुरुषकारेषु, perperam.

— 34. b. P. दृष्ट्वा तु; male. — Affixum इय solenne esse videtur in formandis substantivis, quibus appellantur, tanquam nominibus propriis, narrationes in vulgus notae et omnium ore decantatae. Aliud exemplum est श्रेयनकपोतीय, Ram. II, 12, 40. ed. Schl., tertium addit Wilso e Panchatan-tro, l. l. p. 173. काकोलूकीय. Propria horum nominum vis est *comparandi*; काकतालीयवत्, quod pro adverbio est accipiendum, est: *veluti* in ista fa-bula de cornice et palma. Quam rem a *Panine* edocemur. V, 3, 106. समासाच्च तद्विषयात् ॥ इवार्थविषयात् समासाद् इवार्थे इः स्यात् ॥ काकतालीयो देवदत्तस्य बन्धः । अज्ञाकृपाणीयः । Priori vocabulo dicitur, mortem contigisse Devadattae, sicuti cornici in ista fabula de cornice et palma. Nominis notionem accu-ratius enarrat *Patanjalis*: द्वाविर्वाचः । काकागमनमिव तालपतनमिव काकतालं । काकतालमिव काकतालीयं । Ceterum vel ex hisce verbis colligi potest, fabulam istam in eo versari, quod cornix palma ex arbore decidente occidatur; cum cuius morte comparatur letum Devadattae a latronibus occisi.

P. 7. *Dist.* 35. 36. desunt in utroque cod. Jonesius tamen ambo expres-sit, neque aliter W. Ed. Ser. alterum omisit, in priore vitiose सुप्ते dedit pro सुप्ते; correxerat iam *Bernstenius*.

— 38. 39. Omittuntur in utroque codice et ab Jonesio; 39 etiam in ed. Ser. quae hoc substituit, ab editore Lond. receptum:

पुस्तकेषु च नाधीतः नाधीतः गुरुसंनिधौ ।

न शोभते सभामध्ये जारगर्भा इव स्त्रियः ॥

»Libris non eruditus, neque eruditus magistri contubernio, non splendet in aula media, sicuti mulieres ex adultero gravidae.« Ed. Ser. habet contra grammaticam in priore versu नाधीतः, in posteriore गर्भाः, quum istic nominativus, hic pluralis requiratur: mallet tamen ubique pluralem. Prius mendum tollere aggressus est ed. Lond. sed pro more suo novum peccatum admisit; scribi enim debet utroque loco नाधीतो. At hanc sen-tentiam neque codices neque interpretes agnoscunt; conflata videtur e praecedentium imitatione; exit in comparisonem nimis claudicantem; missam igitur feci. S.

Dist 39. Cf. Gr. Yatesii p. 331. ubi tribuitur Chānakyae, qui auctor P. 7. dicitur fuisse libri de rebus prudenter gerendis (नीति). Cf. Wils. l. l. p. 158. Et fuit sane नीतिविद्मः, si fides habenda est auctori dramatis Mudrā-Rāxasi.

L. 12. — 15. Castigavimus hunc locum auctoritate librorum Mscptorum, in plerisque egregie eodem conspirantium. पण्डित l. 12. omisit P. l. 13. idem praebet: पण्डितास्तावन्मम वचनं श्रूयतां । deinde: एवंकृतः । Pp. ut nos, peccat tantummodo in श्रूयन्तां । Edd. hunc in modum se habent: भो भो: पण्डिता: श्रूयन्तां मम वचनं अस्ति कश्चित् एवंभूतो विद्वान् यो मम पुत्राणां नित्यमुन्मार्गानिनामनधिगतशास्त्राणामिदानीं नीतिशास्त्रोपदेशेन पुनर्नम कारयितुं समर्थः ॥

Corrigendus est plur. imper. cum nomin. sing. vitiose positus; melius tamen regiae maiestati convenit श्रूयतां absolute positum, et saepe sic usurpatum. विद्वान् glossematis speciem prae se fert, quo quis एवंभूतः accuratius definire voluerit. अनधिगतशास्त्राणां e primo regis sermone huc translatum videtur, sicuti vice versa hinc नित्यमुन्मार्ग^o eo migrasse monuimus. इदानीं παρελκει. कारयितुं समर्थः est scholion margini adscriptum ad declarandam vim futuri करिष्यति, deinde in textum irrepsit. Hisce additamentis omnis concinnitas orationis perierat, iisdem eiectis prodit slocus elegans, ad metri leges probe exactus, quem cod. Pp. etiam interpunctione distinguit. Quod tanto magis placet, quia etiam ceteri interlocutores fabularum argumenta versibus praecipere solent. S.

Dist. 41. अतः praemittit P. mendose. — b. सारफतीर्युतीः । Ser. minus bene.

— 42. a. तातः Pp. absurde; idem c. याति pro एति; nil refert.

L. 20 — 22. Cod. Pp. post शास्त्रं omittit तत्त्व. — समुद्रवाः e cod. Pp. — P. संभवाः । edd. संभुताः, corrigi debet संभूताः, uti iam monuerat Bernstenius. Pp. omittit महा ante कुल; nec male; saepe enim कुल simpliciter pro nobilitate ponitur. Porro ed. Lond. रात्रपुत्रास्तव मया; paullo melius ed. S. तन्मया; sed मया arroganter foret additum a Vishnusarmane. नीतिविद्मं e cod. P. edd. नीतिं; Cod. Pp. नीतिशास्त्रं. S.

Dist. 43. a. नाद्रव्यनिर्दिता Pp.

P. 8.

— 44. a. b. Exhibui versum, qualis in utroque codice legitur. Edd. अस्मिंस्तु निर्गुणं गोत्रे नापत्यमुपजायते । quae videtur esse emendatio grammatici cuiusdam, quem hiatus offenderat; intrusit itaque particulam adversativam loco alieno, et negationem inconcinne transposuit. At saepius contra grammaticorum praecepta vocalem च aut elidendam aut contrahendam

P. 8. tuetur caesura. Vid. Bhag. Gît. XI, 54, a. XII, 8, c. infra I, dist. 205. II, 14. 116. IV, 57. S.

L. 5. अहं abest ab utroque codice. Deinde P. तत्र पुत्राणां नीति . . ज्ञानं करिष्यामि । Pp. पुत्रान् नीति . . ज्ञानं करोमि । mendose. Lin. 6. Pp. राजा सविनयं पुनराह । P. राजां पुं सविनयमाह ।

Dist. 46. c. सत्सन्निकर्षेण Pp. minus eleganter repetito vocabulo.

— 47. Desideratur in utroque cod., sed expresserunt interpretes.

L. 13 — 15. Castigavimus haec ope cod. P. quocum in plerisque consentit Pp. nisi quod ante उपचये perperam omittit ज्ञान et otiose अनुना subiicit. Pro ज्ञानोपचये exhibent edd. नीतिशास्त्रोपदेशाय, in quo inest ingrata repetitio; melius praeterea convenit casus septimus quam dativus rei, in qua peragenda auctoritas alicui tribuitur. Pp. प्रणमामि इत्युक्ता corrupte, sed operae pretium erit, corruptelae originem indagare. Interpunctione sublata praecedenti vocabulo adhaeserat vocalis इ, unde particula incipit. Hinc transpositis syllabis मा et पा effictum est verbum, quod sensui non nimis male convenit; sed postulabat illud accusativum भक्तः. Nimirum non intellexerat librarius usum ellipticum vocabuli प्रणम, de quo egi ad Bhag. Gît. p. 122. Porro edd. omittunt स राजा et exhibent: बहुमानपुरःसरं पुत्रान्, nullo sensu. Pro पुरस्तात् ponunt codd. अग्रे, quod ad idem redit. S. — De कृष्ण dicetur ad p. 9. l. 8.

Dist. 48. Ante hoc distichon duo alia inserit ed. Lond.

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं विद्यातिगुप्तं धनं ।

विद्या बन्धुरसौ विदेशगमने विद्याक्षयं संबलं ।

विद्या कीर्तिकरी सभावशकरी विद्या परं लोचनं ।

विद्या जीवनहेतुर्त्र भुवने विद्याविहीनः पशुः ॥

गङ्गाहीनो कृतो देशो विद्याहीनं कृतं कुलं ।

अप्रसूता कृता नारी कृतो यज्ञस्वदक्षिणः ॥

„Doctrina profecto summum viri decus; doctrina bene custoditus thesaurus; doctrina comes eadem in peregrinatione; doctrina inexhaustum viaticum. Doctrina laudis et publici assensus est conciliatrix, doctrina clarissimum lumen; doctrina vitae praesidium in hoc mundo; doctrina destitutus homo est pecus.”

„Gange carens cassa est regio; doctrina carens cassum genus; sterilis foemina cassa; cassum sacrificium sine largitione.”

Hos versus nullo alio ex fonte in Ed. Lond. fluxisse, quam e cod. Wilk. inde probabile fit, quod V. cl. eosdem iam antea Anglice expresserat; codd. nostri, ed. Ser., Jonesius denique pariter eos ignorant. Quapropter exulare iussimus sententias nulla fere re praeter vanam verborum pompam notabiles et inepte huc intrusas. Si Vishnuserman hunc in modum exorsus fuisset, iure quaeri poterat: quid dignum proferet tanto promissor hiatu?— Enimvero is sedulo dissimulat magistri supercilium, et nihil aliud adolescentibus pollicetur, quam delectationem e lepidis fabulis percipiendam. S. Prius distichon Bhartriharis est; cf. ed. Ser. p. 57. Laudatur etiam in gramm. Yatesiana p. 330, primo et tertio hemist. omisso, secundo et quarto hunc in modum variato: *b.* . . . बंधुजनो . . . . . परं देखतं । *d.* . . . राजसुपुजिता शुचि धनं . . . . . ”

— 48. c. तु e cod. Pp. pro च; postulatur particula adversativa. विनोदं proprie est depulsio curarum (radix तु enim dimissionem notat), sed usurpatur plerumque de delectatione, quae libris eleganter scriptis legendis vel audiendis animo percipitur. Sic de fabula audienda Mâl. Mâdh. prolog.: आदिष्टोऽस्मि परिषदा यथा केनचिदपूर्वप्रकरणेन वयं विनोदितव्या इति ।

L. 18 — 20. P. तदप्य संप्रति भवती etc. Pp. तद्वत् भवती etc. quibus addita P. 9. mentis commodum carebit textus. — काककूर्ममृगाखूनां Pp. quod e dist. proxime seq. huc migrasse videtur. चय praemittit P. verbis राजपुत्रैर्हृतं । — कार्य e P., Pp. minus apte देख, qui titulus regum est proprius. Post ऋणत addunt edd. वृत्, otiose. Cod. P. विष्णुप्रार्थनायोक्तं । संप्रति मित्रलाभः श्रूयतां यस्य etc.

Dist. 1. d. Codd. et ed. Ser. मृगाखः quae scriptura per se genuina est, sed minus in hunc locum convenit. Enumerantur enim exempla, quibus comprobetur positio generalis. Quae vis est propria syllabae क्त, adverbia formandi gratia affixae. Cf. Wilk. Gr. §. 1038. Plane similem eius usum vidimus supra; prooem. dist. 34. S.

L. 3. In commate secundo edd. सोऽब्रवीत् । Sequimur omnino in hisce formulis, quibus introducitur quaeque narratio, auctoritatem codd. nisi ubi aliud suadeat perspicuitas orationis, cui ab editoribus aequae ac librariis saepius male consulitur; silentio igitur praetermisimus huiusmodi varietatem scripturae; quod idem valet de fine fabularum, ubi ante repetitum hemistichium primum distichi, quo unicuique fabulae

P. 9. praeluditur, in solenni hac formula: अतोऽहं ब्रवीमि nonnunquam scriptum invenitur प्रब्रवीमि.

L. 4. शास्त्रलिखतः P. — -लिः ततः Pp. quod mendum est in codd. haud raro obvium; sed ne cod. P. scriptura quidem in hunc locum quadrat; postulatur enim compositum. — अगम्य P. utraque forma legitima, neque ullam deprehendere mihi contigit legem, qua inter eas discrimen statui posset. — देशान्तराद् P. mira lectio nec solito sensu hic accipi potest अन्तर, quod nominis more additur et *aliud* valet, qua de re infra; statuenda est potius h. l. alia vocis significatio: *pars interior*; sed vel haec parum convenit et reiicienda potius omnino est lectio.

L. 5. रत्न्यां e codd. — Edd. रत्नी, minus ornate. चरमाचल, e cod. P. id. voluit Pp. sed omisit अचल. Edd. अस्ताचल eodem sensu, sed tritum. Praetulit in hac descriptione auctor verba poetica hoc, nisi fallor, consilio, ut sesquipedalia quorundam magniloquorum poetarum verba rideret.

L. 6. लघुपतनकनामा. Ed. L. vitiose नाम; hoc vocabulum enim aut componitur cum nomine proprio et secundum personae cuiusque genus inflectitur; aut nomini declinato additur adverbii more: *nomine*; sed posterior ratio, si bene animadverti, ad nominativum est restringenda. प्रबुद्धः सन् codd., quem loquendi usum, quanquam recentiore, suadentibus libris Mscptis, in seqq. saepius conservavimus, quippe qui haud alienus sit a genere sermonis, quod per totum hunc librum obtinet. — द्वितीयकृतान्तं P. minus bene. आयातं e codd. — Edd. अटन्तं quod verbum parum huc convenit; non enim fortuito sylvam *pervagatur* venator, sed certo consilio retia tendendi advenit.

L. 7. आलोक्य codd. Discrimen est inter आलोक et अवलोक; prius est necopinato et de repente conspicer, posterius consulto et accurate contemplari; cf. schol. ad Māl. M. I, 20. cuius discriminis ignari saepissime unum pro altero male ponunt librarii, neque qui hoc ignoret probe intelliget hunc Valmīcis versum (Rām. II, 47, 2.) शोकज्ञाशुपरिपूर्णा वीक्षमाणास्ततस्ततः । आलोक्यमपि रामस्य न पश्यन्ति स्म दुःखिताः ॥ ज्ञातं deest in codd., iusto brevius. Post comma तद् e codd. additum.

L. 8. ज्ञाने किमनिष्टं दर्शयिष्यतीत्यालोच्य तद् etc. in quibus verbis अनिष्टं ineleganter repetitum est, neque placet h. l. आलोच्य, de cuius verbi vi propria alio loco dicam.

L. 9. यतः e codd. et ed. Ser.

L. 8. अनुसरणक्रमेण । Illustrabo breviter haec verba, quorum prius P. 9. a Wilsons omisum, alterum haud satis est explicatum. अनुसरण et अनुसर utrumque indicat actum insequendi, hoc tamen discrimine, ut prius actum in universum designet et notionem infinitivi contineat, posterius de singulo et definito sequendi actu ponatur. Sic infra p. 98, l. 21. p. 99, 2. et Mègh. Dût. v. 83. अनुसरण; contra Mâl. M. p. 28, l. 1. पादानुसार, Râm. II, 47, 13 मार्गानुसार. In loco infr. p. 68. l. 13. accedit notioni insequendi sensus quaerendi. Aliena vero est a rad. च cum praep. अनु composita significatio obsequendi, neque in hoc *Védânta-Sârae minoris* loco (p. 4. l. 5.) aliud quid significat, quam sequi: क्रममरणादिसंसारान्तस्ततो दीप्तशिरा जलराशिभिः उपहारपाणिः श्रोत्रिं ब्रह्मनिष्ठं गुरुमुपसृत्य तमनुसरति : quod ideo moneo, ne quis suspicetur, cadere in hoc verbum, sicuti in alia verba *eundi*, quae praep. अनु praefixam sibi habeant, significationem *parendi*, *observandi* regulam vel praecepta, et si qua alia huic sit similis. तद् ut nemo non videt, est pro तस्य, sc. व्याख्य. Ad क्रम quod attinet, id nunc non ago, ut omnes vocis significationes eruam, de instrumentali casu क्रमेण tantum hic est sermo. क्रम a rad. क्रम्, incedere, est *incessus*, deinde *ordo*, quo inceditur, *series*; hinc fluxit sensus, quo क्रमेण plerumque ponitur, *consilium*, ex quo oritur quidam ordo quasi actionum; consilium autem si simulatur, est *praetextus*. Prior significatio cernitur in loco nostro, atque infra p. 92, 1. supra p. 8, l. 15. प्रस्तावक्रमेण, praelusionis consilio i. e. praeludii causa: altera Mâl. M. p. 23, l. 2. Tertius casus ponitur eadem ratione, iuxta quam Sanscrite dicitur गच्छति पथा. Vides igitur vim vocabuli क्रमेण alii voci additi haud multum differre a praepositione *propter*, quem sensum tribuas verbis कथनक्रमेण p. 25, l. 10. necesse est.

Dist. 2. a et b. स्थानं utroque hemist. ed. Ser. sensu cassum.

Lin. 11. Sic cod. Pp. — Edd. अन्यच्च commate seiungunt a seqq. quod recte fit, quando duobus distichis similis argumenti interponitur; hic autem est ipsius sententiae pars; deinde ante अन्यच्च inserunt edd. et P. इदं cuius vice elegantius fungitur अन्यत्. Pro विषयिणां P. praebet विषयैविणां, quod glossae speciem prae se fert. Idem mox अवश्यकर्तव्यं । S.

Dist. 3. c. . . . . शोकानि Pp., sed praeferendus est genitivus pendens a किं.

Lin. 14. Pro अथ P. अनन्तरं, Pp. अग्रे च. Post अथेन in cod. P. additur: चरपदमथे. Post विसर्गोर्ण ed. Ser. inserit कृत्वा, perperam.

- P. 9. — 15. Verba स स्थितः male in utroque cod. desiderantur. Pro तस्मिन् ed. Ser. अस्मिन्. P. अस्मिन्नेव प्रस्तावे.
- P. 10. P. 10. l. 1. Codd. सर्पन् — l. 2. आलुब्धान् Pp. quod inusitatum certe est atque haud scio, an omnino dici possit. कण omisit P. qui mox mutato ordine: कपोतान् आह कपोतराजः ।
- Lin. 3. तावन्न e codd. — Edd. negationem collocant ante verbum; falso: hoc enim foret: faustum hoc non conspicio; nostrum: video hoc non esse faustum. Pp. भद्रकं. P. omittit इदं.
- Lin. 4. Pp. आलोभेन, sed vid. supr. l. 2. Idem omittit तथा.
- 5. Versui praemittunt codd. यत्, qua particula adiecta dirimitur nexus, qui inter orationem solutam et versus intercedit. Constructio est, si simul ellipsin explemus: तथास्माभिर्वित्तव्यं यथा (अभवत्) पयिकः — मानः — संप्राप्यः — मृतः ॥
- Dist. 4. b. पंकजुदुस्तरे, quod durius est. — d. संमृते edd. Pessime.
- Lin. 8. अपश्यत् Pp. vitiose. Ne in अपश्यं quis haereat, monendum est, पश्य saepius talem in modum poni, ut non sit *conspicere*, sed *interesse rei, praesentem esse*; quod potissimum cadit in participium praes. huius verbi, genitivo vel locativo consequentiae, ut dicunt, posito. Sic Rām. I, LIV, 18. विष्णुमित्रस्य पश्यतः ॥
- Ibid. एको om. P. et recte quidem. Alienus est enim a puriore sermone Sanscrito hic usus nominis numeralis एक, quum eodem sensu ponitur, atque in nostris linguis articulus quem vocamus indefinitum: obtinet contra in hodierno Bengalorum sermone, forsitan etiam in aliis cognatis dialectis; unde haud semel in libros Sanscrite quidem, sed seriore aevo conscriptos, irrepsit. Vid. cl. Haughtonis Beng. Gram. §. 61. p. 15. Sed servanda fuit a nobis hoc loco, sicuti in aliis quibusdam, scriptura, quam et codices tuentur et totum dicendi genus, ad quod pertinet fabularum liber.
- Lin. 9. पान्या Pp. quae scriptura valde mihi arridet; alloquitur enim b. l. tigris non certum quendam viatorem, sed in universum omnes, qui forte transirent. Ibid. मयेदं P. Verba inde a तद्वचने usque ad भजने ex P. recepimus; optime enim illustrant narrationem.
- Lin. 10. P. ततो लोभाकृष्टेन चेत्ता केनचित् पान्येनावलोकितं आह च । in quibus verbis nec placent duo casus tertii ineleganter sibi appositi, neque huc quadrat अवलोकितं । आह minus bene positum est propter constructionem

mutatam et nullo prorsus orationis damno omitti potest; quae enim se- P. 10. quuntur secum volvit viator. Post एतत् Pp. addit अपि.

Lin. 11. P. संभवतीति किञ्चस्मिन्नर्थे संदेहप्रवृत्तिर्न विधिः ॥ quocum consentit Pp. nisi quod इति omittit et अर्थसंदेहे praebet. In quibus इति prorsus est otiosum, अर्थे vitiosum. अर्थसंदेहे et विधिः ferri possunt; nostra tamen lectio simplicior est, ideoque praeferenda.

Dist. 5. b. गतिः P. pro गतिः mendose. Ibid. c. यत्रास्ते edd. quod e scriptura Bengalica male lecta ortum esse videtur. De dativo मृत्यवे supra dictum est ad dist. 6. prooem. यत्र idem est ac यस्मिन् et referendum ad अमृतं; particula enim haec et aliae huic similes saepissime usurpantur pro casibus pronominum, a quibus derivatae sunt; qua de re si dubites, cf. hosce locos: तत्र pro तस्मिन् Bhag. Gît. VIII, 18. XVIII, 4. 16. ततः pro तस्मात् Bhag. Gît. II, 36. VI, 22. अत्र pro अस्मिन् infra 12, 10.

Lin. 14. Edd. प्रवृत्तिः inserunt ante संदेहः; sic etiam Pp. sed componit hoc vocabulum cum antecedd. legendo: अर्त्तन — P. अर्थोपपत्तिनाहो संदेह एव; igitur omittit प्रवृत्तिः, recte; nam ex praecedd. irrepsit; ceteris varr. lectt. nil frugis affertur textui.

Dist. 6. c. पुनः h. l. ut saepius non *iterum* valet, sed *altera ex parte, contra*; quam vim etiam servat in particula composita किंपुनः.

Lin. 17. Pp. निरूपयती. — Ed. Ser. निरूपयामि, qualia menda plerumque silentio praetermitto, interdum designo, ut iudicent lectores, qua incuria instituta sit ista editio, et discant tirones, quam diffidenter utendum sit talibus editionibus; nam mendum istud prae se fert speciem verbi य praefixis praep. निरू et उप.

प्रकाशं vocabulum est solenne rei scenicae et hunc in modum definitur in *apophthegmatis* Bharatae, fabularum, ut fertur, apud Indos inventoris: यत् तु सर्वज्ञानआख्यं प्रकाशं तदिहोच्यते । oppositum est स्वगतं, quod ab eodem hisce verbis explicatur: यत् तु आख्यं न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते । *Ibid.* ते सुवर्षाकंकायां P.

Lin. 18. मन्त्रात्मके omittit P. male.

Lin. 19 — 21. Verba inde a अणु usque ad इदानीं desunt in utroque cod. — 19. दुर्वृत्तोऽहं । ex coniectura; edd. दुर्वृत्तोऽस्मि । quod prorsus est absurdum. — 20. pro केनचिद् Ed. Lond. केन, inepte. धार्मिकेन addit Ed. Ser. quod recte scribendum erat per ए; sed abundat.

Lin. 21. अहमपि Pp. sed otiosa est h. l. particula.

P. 10. *Lin.* 22. दाता च, omisso वृद्धः Pp. — गलितनखदन्तहसन्मयनः P. ridicule. — कथं न e codd., edd. न कथं, quae positio dura est, immo h. l. vitiosa.

P. 11. *Dist.* 7. d. धर्मस्य, e coniect. quam deinde confirmavit Pp. Ceteri धर्मस्य.
— 8. a. पूर्व, Pp., idem mox: दम्भार्थोऽपि हि, quod vix ferri potest, et particula हि est supervacua.

— — d. न महत्त्वमि . . . . Pp. महात्मसु च तिष्ठति P. Prius absurde, posterius eundem sensum ac nostra lectio praebet, sed male dictum est; च enim post तु prorsus abundat et एव unice huc convenit, cuius particulae praecipuus est usus, ut insignius reddat vocabulum, cui additur, atque significet, in quam voce totus orationis quasi cardo sit positus. Cuius usus exempla permulta in quolibet libro peritiores deprehendent.

Lin. 5 — 7. ख om. P. गतं pro खं Pp. Facile est observatu, peculiari quadam vi positum h. l. esse pron. relativum येन, quod non simpliciter valeat: *propter quam* (cupiditatis absentiam), *sed ita ut propter eam*; continetur enim consecutionis notio vocabulo praecedente एतावन्. Eandem vim in relativam vocem exercet एतादृशं vid. infr. p. 19, l. 3. ubi एतं fit coniunctio finalis. Neque aliter se habet pron. relat. in hac Ciceronis sententia: *talem te esse oportet, qui ab impiorum civium societate te seiungas*. Quae quum ita sunt, miror Boppium, Vir. clar. in eum induci semetipsum passum esse errorem, ut contendat, nil omnino discriminis interesse inter potestatem vocabb. तद् et एतावन्. Vid. quae disputata sunt ad librum *Arjunas Reise* p. 110. At sententiam eius neque stabiliunt interpretationes locorum Sanscritorum vernaculae; nam male reddantur necesse est quae male sunt intellecta; neque auctoritas WILKINSII, quem innocuum erroris sui participem facere studet Boppius. Levissima nimirum res est, quae professori Berolinensi fraudem fecit. W. definierat एतावन्: *this or thus much, many*. (Gr. §. 909.) quo nil verius esse potest; Anglica vero verba Boppius mutavit in *this, thus, much, many*, negans duas ultimas a W. positas significationes usquam se invenire meminisse. Ipse, credo, negabit Wilkinsius, qui unam tantum posuit vocabuli एतावन् potestatem: *this much* sive *thus much*, si singularis est; sin pluralis, *thus many*. Si id dicere voluisset, quod dicere eum opinatus est Boppius, omisisset partic. disiunct. *or* et commate *this* a *thus* seiunxisset. A तावन्, unde fluxit, eadem ratione differt एतावन्, qua τοσοῦτος a τόσος: तावन् tantum correlativa est vox; praefixa diphthongo

ए, additur correlationi notio demonstrationis. Ad तावत् aut appositum P. 11. est यावत् aut cogitatione supplendum; ad एतावत् non facile apponitur, quia एतावत् refertur ad rem in conspectu positam et nulla ampliore definitione egentem, aut ad rem non comparatione cum alia, sed ex sui ipsius accidentibus metiendam. Quoties sermoni cuiusdam additur एतावदुक्ता, hoc valet: *tantum* dictum esse, *quantum* praecedente sermone contineatur; quod quantum differat a तद् mirum est dicere. Exempla huius vocis sunt infr. p. 24, l. 11. II, dist. 21. p. 60, l. 10. p. 71, l. 17. p. 98, l. 14. Alia alii libri praebent, quae omnia hic afferre non opus erit; unum addam, ex quo solo attente legens vim vocabuli perspiciet: अहमेवासमेवाग्रे नान्यथात् सदसत्तु वरं । पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्यहं ॥ अतेऽर्थं यत् प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि । तद्विद्या-दात्मनो माया यथा भासते यथा तमः ॥ यथा महान्ति भूतानि भूतेषु च्छावन्नेष्वनु । प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्वहं ॥ एतावदेव जित्तास्यं तत्त्वजित्तासुनात्मनः । अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यत् स्यात् सर्वत्र सर्वदा ॥ Verba a Jonesio ex Sri-Bhagavato excitata sunt As. Res. T. 1. p. 33. ed. Lond. Ut uno verbo dicam: aequalitas duarum rerum vocibus यावत् et तावत्, unius rei cum se ipsa aut cum attributis suis declaratur vocabulo एतावत्. Lass. — Operae pretium erat accuratius haec excutere, quam adhuc factum est, quoniam vocabulum एतावत् desideratur in Wilsonis lexico, utpote praetermissum in glossariis Indicis. Proxime huic cognata vocabula Amarasinhas luculenter et breviter, ut solet, definit: यावत् तावच्च साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे । «Exprimunt, inquit, totum, terminum, quantitatem, affirmationem.» Affirmandi usus in voce तावत्, ut sit *sane*, *certe*, minus vulgatus est. Habemus tamen eius exempla. Hitop. pag. 15, lin. 18. — A तावत् formatur एतावत् sicuti एतत् a तत्, eadem plane ratione, eodemque sensus discrimine. Utrumque *δεικτικὸς* usurpatur. Trium priorum significationum quas Amarasinhas vocabulo तावत् tribuit, vox inde deflexa quodammodo est particeps. In एतावदुक्ता aliisque eiusmodi locutionibus indicat *terminum*, quo progressus est sermo, ac reddi debet per *hactenus*. Quando simpliciter ponitur sine pronomine relativo, saepe habet *emphasin* et vim quandam peculiarem. Sic Hitop. p. 27. l. 18, 19: «Quomodo fieri potest, ut mus iste, animal imbecillum, *tam longe* prosiliat?» Invicem sibi respondentia vocabula तावत् — यावत्, secundum varias significationes, quas assumunt, Latine redduntur per *tantus* — *quantus*, *tamdiu* — *quandiu*, et in plurali numero per *tot* — *quot*. Quando एतावत् a pronomine यत् excipitur, similiter eius vice fungitur *tantus*, sequente

P. 11. *qui cum coniunctivo verbi.* Ex. gr. in loco de quo nunc agitur: «*Tanta est abstinencia mea ab omni lucro, qua commotus cupiam dare armillam etc.*» Errorem suum vix credibilem nondum agnovisse videtur Boppius, quandoquidem in altera *Nali* editione, Cap. IV, sl. 31 pertinaciter hoc pro *hactenus* retinuit. — एतावता ह्यज्ञानतमसावृतः कश्चिन्मूर्खः पण्डितमानी मुह्यति येन स तदेतावत्योर्विशेषः कोऽपि नास्तीत्याह । SCHL.

Lin. 6. किंतु omittunt edd., male; servit enim haec particula adversativa corrigendis et restringendis eis, quae iam dicta sunt et iungitur cum तथापि, sicuti Latini dicunt: *tamen nihilominus.* P. inserit हि ante दुर्निवारः male.

Dist. 9. c. धर्म P. vitiose. प्रमणायति, *proponit tanquam exemplar*, verbum est nominale a प्रमाण derivatum, qualia permulta a poetis, praesertim serioribus, formantur. Quae occurrunt in Hitopadesa exempla, haec sunt:

- I, dist. 63. दुमायते, arborescit, arboris loco habetur, a द्रुम, arbor.
- I, " 74. कृष्णायते, nigrum reddit, a कृष्ण, niger.
- I, " 90. सुखयति, delectat, a सुख, voluptas.
- II, " 25. दुःखीयति, dolore afficit, a दुःखिन्, dolore affectus.
- II, " 91. अमणायते, pauperatur, anachoretæ instar, a अमण, anachoreta.
- II, " 96. राजायते, regem agit, a राजन्, rex.
- III, " 56. गोमयायते, fimum bubulum sapit, a गोमय, fimum bubulum.
- III, " 134. सिंहायते, leonis virtutem aemulatur, a सिंह, leo.
- IV, " 53. दोलायते, oscillat, a दोला, oscillum.

Frequentior est omnino, quam nonnulli V.V. D.D. opinati sunt, horum verborum usus apud recentiores Indicos poetas, in primis apud comicos, qui maximae in eis formandis licentiae indulgent, unde probabile fit, vel frequentiore eorum fuisse usum in quotidiana familiaris sermonis consuetudine. Comicorum audaciam uno exemplo demonstret *Dhūrtasamdgamae* auctor (prooem. dist. 5.): कर्पूरन्ति सुधाद्रवन्ति कमलादासन्ति हंसन्ति च । प्रालेयन्ति हिमालयन्ति कर्कासारन्ति हारन्ति च । त्रैलोक्याङ्गुर्ङ्गलङ्गिमातिप्रागल्भ्यसंभाविताः । श्रीतांशोः किरपाष्टा इव जयन्त्येतर्हि तत्कीर्तिथः ॥ Omnem quam congeSSI exemplorum nubem huc afferre supersedeo; sufficiant haec ex uno tantum libro, *Bhartriharis distichis*, temere collecta: p. 30. l. 3. विषायते । p. 33. l. 8. कान्तायते । p. 41. lin. 4. infr. कर्दयसि । p. 53. l. 5. infr. वैरायते । p. 56. l. 6. inf.

कृपायते । स्वल्पशिलायते । कुरङ्गायते । माल्यगुणायते । पीयूषवर्षायते । p. 64. l. 5. infr. शिचि- P. 11.
लायते । तहपायते । p. 94. l. 2. अग्नित्रायते ।

Lin. 10. मया च ed. Ser. et Pp. — यथा ऋणु P.

Dist. 10. Inserit ante hos versus Ed. Lond. aliud distichon, quod solus Wilkinsius agnoscit, sed alio loco, ante dist. 12, exhibet:

महस्थल्यां यथा वृष्टिः क्षुधार्ते भोजनं तथा ।
दरिद्रे दीयते दानं सफलं प्राण्डुनन्दन ॥

Ed. L. vitiose praebet स्थलं; *Bernstenius* iam coniecerat स्थले; sed veram emendationem indicavit Bibliotheca Indica II, p. 43. Vix probum est vocabulum महस्थल्य; et probabilius est vocalem ऋ culpa typothetae omis- sam esse, quam mutatum esse ए in *Anusvaram*. Desumpti sunt hi versus sicuti seq. dist. 13. haud dubie e libro quodam Bharateae.

— 10. c. Pro सर्वत्र Ed. L. भूतेषु, S. भूतानां । prior lectio e codice Wil- kinsiano fluxisse videtur; utraque autem posthabenda est nostrae, quae idem valet ac सर्वेषु भूतेषु । Verba hemistichii tertii ipsissima leguntur Bhag. Gît. VI, 32.

— 12. b. द्वेषु Ed. S. vitiose. Omisit dist. Pp.

Lin. 17. अतीव S. अति et mox तत् omittit Pp. — P. दुर्गतदरिद्रत्वं तेनाहं दातुं सप्रयत्नः । Aggregativum (*dvandva*) a quo incipiunt haec verba, ferri po- test, sed inusitatus est in simplici prosa oratione.

Dist. 13. d. S. praebet नीहजस्य quod alienum est ab hoc loco. Cf. *Wils.* s. h. v. In fine Pp. औषधं । vitiose; constructio enim haec postulat genitivum personae, cui opus sit re quadam, et instrumentalem rei, qua sit opus. Cf. Bhag. Gît. I, 32. Subintelligitur कर्तव्यं vel कार्य; vid. ex. gr. Râm. ed. Ser. II, XII, 26. (Tom. II, p. 209.) Interdum etiam ऋषः, ex. gr. Bhartrih. p. 57, l. 2.

— 14. d. Pro सृजं ed. Ser. et P. विदुः । per se nil refert, sed tuetur prius liber, unde desumptum est distichon, Bhag. Gît. XVII, 20.

Lin. 1. अत्र om. P. प्रति e Pp. असौ पात्यः स्नातुं लोभाकृष्टेन चेतसा सर्प्रविष्टं तावन् etc. P. 12. P. in quibus पात्यः otiosum est, लोभाकृष्टेन चेतसा e margine innecta, ubi verba supra (p. 10, l. 10) obvia adscripta fuerant; सर् mendum vix annotatione dignum pro सर्ः, प्रविष्टं autem vitiosum pro — विष्टतावन् etc. — स्नेभात् abest a Pp. — Pro सर्सि ed. Ser. सर्ः, quam scripturam *Bernstenius* ad hunc

P. 12. locum nequaquam spernendam esse arbitratur, in qua observatione accuratorem constructionis Sanscritae (de prosa oratione loquor) cognitionem desidero. प्रविश cum accusativo quidem construitur, verum si hoc loco hanc iuncturam praeferendam censemus, transponenda sunt verba, ita ut सर्: nullo vocabulo interiecto a प्रविशति excipiat; quod re vera facit Pp. In nostra lectione pendet सर्सि a स्नातुं.

Lin. 4. अहं ex ed. Ser., in ceteris conspirant edd. ex quibus hunc locum exhibuimus. Codd. brevius: - अक्षयः पंके निमग्नोऽसि त्वां पंकादुत्थापयामीत्युक्त्वा ततः शनैः शनैरुत्थाप्य व्याघ्रेण धृतोऽचिंतयत् । P. - अक्षयः शनैः शनैरुत्थाप्य तेन व्याघ्रेण धृतो Pp. etc. in quibus quae displiceant, haud egent mea expositione.

Dist. 15. c. अतिरिच्यते. De significato huius verbi disputatum est in Bibl. Indic. II, p. 234. Locis ibi laudatis addi potest Ram. I, XVI, 14. Verbi huius cum अति compositi notio in universum est *praevalere*, quod in malam etiam partem nonnunquam accipitur; uti Bhag. Gīt. II, 34. et Bhartrihār. p. 37. ed. Ser. Constructio duplex est; aut cum ablativo rei, cui quid anteponatur; quod inde explicandum est, quod in hoc verbo lateat notio comparativi, qui ablativum requirit; aut cum accusativo, cuius rei in caussa esse videtur praepositio अति, cum qua composita pleraque verba eundem casum regunt. Activam et mediam huius verbi formam nullis in locis me legere memini. Primariam radicis vim *disiungere*, *miscere* esse statuunt grammatici; *purgandi* notionem ad septimam coniugationem restringunt; addit Rosenius *coniungere*; sed hoc suo periculo fecit, minus recte interpretatus संपर्कवियोगयोः (नियोग ap. Rosenium peccatum est operarum). Hae tamen significationes parum accommodatae videntur ad hosce Calidasi locos: (Urvashi - Vicrama Act. I, fol. 6. recto cod. Paris.) अतिरिच्यते अतिरिच्यते तमसा रिच्यमानेव रात्रिः । Mēgh. Dūt. 21. रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णतागौरवाय । Quos locos eo consilio laudavi, ut habeat Rosenius meus denuo radd. Sanscrit. illustraturus momenta quaedam ad hanc radicem accuratius definiendam. Nil omnino in linguis difficilius est, quam primariam cuiusque verbi vim ita definire, ut inde perspicatur, quomodo ab illa, veluti a capite, omnes ceterae significationes sint derivatae.

Dist. 16. b. हस्तिनीनामिव क्रिया Pp.; quae verba quid h. l. sibi velint, haud assequor; idem mox प्राये, inepte.

Ibid. d. ज्ञानं भावक्रियां विना P. quae verba re vera a nostra scriptura haud sunt diversa; omissum enim est geminum punctum in fine voca-

buli भव, ut fit in codd. Indicis saepissime; litterae autem व et र in scriptura Bengalica facillime confunduntur.

Lin. 10. तन्न मया भङ्गं etc. Pp. तन्मया न भङ्गं P.

Dist. 17. Omittunt hos versus h. l. codd., neque aliter interpp.; omnes tamen eos agnoscunt, sed aliis in locis. Mutatio casuum, quae in hoc disticho comparet, ab omni suspicione immunis esse debet, quippe quae minime sit inaudita.

Excipitur distichon 18. in utraque editione ab hisce versibus, utriusque interpreti pariter ignotis:

स हि गगणविहारी कल्मषधंसकारी ।

दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ।

विधुरपि विधियोगाद्रस्यते रङ्गणासौ ।

लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥

Versus ab hoc loco alieni. neque enim de dura fati necessitate sermo fit, sed de ingenio unicuique animalium innato atque indelebili; cuius rei oblitum sese conqueritur viator, quum in falso et feroci animali fiduciam poneret. Ultimus versus ad notas, membrorum naturam impressas, ex quibus hominis fortuna praedici posse credebatur, referendus esse videtur; लक्षणानि vocant Indi; quae indicia quum in manibus investigentur, Chiromantiam constituunt; *metopomantiam* etiam agnoverunt Indi.

Lin. 15. इति चिन्तयित्वैवाप्तौ P. sed praesens multo praestantius. — l. 16. pro अथ edd. अतः, quod retinere debebamus. कर्म omittit P. male. In fine addunt edd. इति, quae particula innumeris paene locis inscite a librariis intruditur.

Dist. 19. d. -काले न च P.

Lin. 20. अचनं abest a codd. — P. mox: सदर्पः कश्चिदाह, male omisso: कपोतः Pp. सदर्पः कपोतः कश्चिदुवाच । ad idem redit.

Dist. 20. a. वृद्धस्य edd. — b. हि tuentur libri omnes, quanquam manifestum est, hiatus vitandi gratia insertam esse particulam hic otiosam. c. et d. ex Pp. quocum P. consentit, nisi quod भोत्रने न च मैयुने scribit. Edd. in ceteris ut Pp., sed pro एषं praebent एवं, quod iungendum foret cum विचारेण, « hunc in modum deliberando; » एषं, ut nemo non videt, ad वृद्धानां referendum est: deliberatio, qualem senes instituere so-

P. 12. lent. Scriptura P. difficilior est explicatu; in constructione haereo; nam unde pendet instrumentalis iste, si omittatur अस्मिन्? Exposui supra (ad dist. 13.) constructionem, qua ex. gr. dicitur किं मय तेन, quid opus mihi hac re? quae constructio si omissa interrogatione (ignoro enim) legitima esset, penderet विचारेण a कार्य subintellecto et hic evaderet sensus: in esu et venere haud opus (nil proficuitur) deliberatione, qualem in omnibus rebus instituunt isti (senes).

P. 13. *Dist.* 21. c. निवृत्तिः codd. — d. कुतो न जाः Pp. Utrumque, nisi fallor, reiiciendum.

— 22. a. ईर्ष्या edd. et P. Exquisitiorem lectionem debemus Pp. — Omnes deinde त्वसंतुष्टः, sed particula तु h. l. prorsus intoleranda. — d. P. . . . नित्यदुःखिताः ॥

Lin. 5. एतत् शुक्ल Pp. quam scripturam nullo alio consilio enotavi, quam ut observarem, haud infrequenter in libris Mscptis negligi regulam mutationis incommodam sane et ad nostrum sensum auribus ingratam, cui tamen obtemperare necesse est, Panine auctore. *Lect.* VIII, 4. §. 40.

Dist. 23. a. सुमहन्ति Pp. — — d. P. क्षिप्रमे वे हि लोभिताः; minime spernenda lectio; वे हि, quippe qui. De ४ class. 10. cf. Rosen s. v.

Dist. 24 deest in codd., interpretati sunt Jonesius et Wilkins. — Sola deinde ed. Lond. inserit hosce versus:

अन्यच्च । असंभवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय ।

प्रायः समापन्नविपत्तिकाले धियो ऽपि पुंसां मलिना भवन्ति ॥

«Haud probabilis est dorcadis aureae generatio: nihilominus talem dorcadem appetivit Râmas; appropinquante adversae fortunae tempore saepius mentes virorum contaminantur.»

Interpretatus est W. sed male intellexit vocabulum मृगाय, quod per venationem reddidit, quasi scriptum fuisset मृगाय, quod respuit metrum atque grammatica. Spectant versus ad narrationem de raptu Sitae, in tertio Rameidos libro obviam; quae quodammodo in proverbium abiit, ut dicatur de conatu irrita, venari dorcadem auream. Alludit eo in fabularum collectione *Vetdla-Panchavins'att* dicta, ignotus poeta, cuius verba miserrime foedaverunt librarii. Propter similitudinem argumenti apponam tamen quae intellectu sunt facilia: रामो हेममृगं न वेत्ति . . प्रायः संपुङ्खो विनाप्राप्तमये बुद्ध्या परित्यज्यते ॥

Lin. 10. कपोतः ante सर्वे add. Pp. — निबद्धः Ser. — बभूवुः in fine comma- P. 13. tis addunt edd. quod omisimus, auctoritate codicum, inter quos Pp. praebet सूत्रालेन, quod legisse videtur Jonesius, vertens: *in the meshes of the net*, sed hoc potius foret: जालसूत्रेषु : P. सूत्रसंचारितजालेन; quae verba ab alio loco (p. 65. l. 13.) mutuata esse videntur. ततो omittunt codd. — Pro अवलंबिताः P. उपविष्टाः, quod repetitum est ex linea 5. — Pp. विलम्बिताः, male; hoc enim est *cunctati*; L. अवलम्बिताः, quod retinuit Bernstenius; mendose. mox सर्वे omittit P.

Dist. 25. c. कर्णे P., quod ferri potest.

Subiungunt deinde edd. hunc slocum, a neutro interprete expressum:

तथा चोक्तं । आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ।

तज्जयः संपदां मार्गी येनेष्टं तेन गम्यतां ॥

«Impotentia sensuum calamitatum dicitur trames; eorundem coercitio via est felicitatum. Qua desiderabile sit, eam sequere.»

Dist. 27. b. आपदुद्भापो कथः P. उद्धारण Pp. sed nomini a forma causativa derivato hic nullus est locus.

— c. Pp.: न त्वतीत्यदित्राय । — Paulo obscurior est alter distichi versus propter ambiguitatem verborum. Nam भीत pro adiectivo positum, est *pavidus*, pro substantivo generis neutrius, istud ipsum, quod timeatur; पण्डित tum virum doctum, sapientem significat, tum sollertem: quo sensu in malam partem accipi potest, de inepta ingenii affectatione et importuna sedulitate; उपालम्भ, aut *cunctatio* est, aut *vituperatio*. Quomodo intelligendum sit utrumque vocabulum, docet nos totius narrationis tenor. Palumbes socium obiurgant, cuius consilio freti in rete inciderant. Rex eorum, nil attinet, inquit, huius culpam coarguere; cogitandum est potius, quomodo hinc nos extricemus. Emendatione omnino eget versus. Sufficeret mihi lectio cod. Pp. ad sensum legitimum eliciendum, si वस्तु de personis, sive de animantibus, quales sunt fabularum personae, dici posset. Sed desunt exempla. Cf. infra p. 14, l. 4, et p. 53, l. 22. Si pro वस्तु substituas वस्तु, ceteris haud mutatis: न त्वतीत्यदित्रायवन्मुपासन्मपण्डितः । evadet sententia satis ad rem accommodata: «Is demum verus est socius, qui malo oppressos extrahere é calamitate valet; non autem is, qui sollers est in obiurgandis sociis, tempore periculi avertendi praetermisso laborantibus.» — Si vocabula prioris hemistichii

- P. 13. septimo casu absoluto separatim ponantur, substitui poterit हेतु. Cf. dist. proxime praecedens, b. — Tentabam quoque, insistens vestigiis lectionis vulgatae: न तु भीतः परित्राणे वस्तुपालमपयितः । Dispicet repetita particula तु, sed quodammodo defendi potest, quoniam ad diversa refertur: «non vero is, qui pavidus in auxilio ferendo, contra sollers est in vituperando. S.

Lin. 19. एवं om. P. — Pp. विपत्कालविषयमेतत् कापुरुषस्य लक्षणं । vitiose; pervertitur enim omnino loci sensus, et subiectum positionis कालस्य in praedicatum mutatur; neque dicere vult auctor, ignavi hominis esse admirari de adverso tempore, sed eius esse obstupescere, instante tempore adverso.

Dist. 28. Auctor distichi est Bhartrihares; cf. ed. Ser. p. 43. Inserunt deinde edd. hosce versus:

संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो [न] रणे च धीरत्वं ।

तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलं ॥

न metrum foedat, et expungi debet; quod haud animadvertisse editorem Londin. miror, vel potius non miror; nam supra eius ingenium tales sunt quisquiliae: विरलं, adverb. raro, oppositum est अविरलं, i. e. continuo, nullo interiecto tempore. Eadem significatio est adiectivis विरल et अविरल. Vid. Bhartrih. p. 35. Mâl. Mâdh. p. 18. Vétâl. Panchav. III, 3.

- P. 14. *Dist.* 29. a. पुरुषेष्वेव P. minus bene.

Lin. 3. ज्ञानमिदमपाक्रियतां Pp. cetera bene se habent, sed haud scio an dici possit अपाकरोति, in quo verbo praepositioni चा locus non esse videtur. Voluit fortasse अपाक्रियतां

Dist. 30 et 31. Ordinem horum distichorum invertunt P. et W., 31 omittit Pp. In ultimo hemistichio 30 Pp. हस्तिनः । — Edd. et W. मत्तदन्तिनः, omissis अपि हि; sed nostra scriptura praestantior.

— 31. c. d. P. . . . परित्यक्तपुत्रो न प्ररोदति ॥

Lin. 8. विचिन्त्य edd. च om. Pp. —

— 9. सुदृष्टात् om. P. — अप om. Pp. — तत्र, male P. haud enim habet istud च, quo referatur. अवितो Pp. et S. minus bene; inter currendum enim cogitat, non postquam cucurrerat.

Dist. 32. a. हर्न्येते Pp. — c. निपदिष्यन्ते id. vitiose. — तु in primo hemistichio omnium librorum consensu gaudet, quanquam certissimum sit, huic particulae heic nullum esse locum; neque ad praecedens quod-

dam distichon, quocum coniunctum fuerit slocus noster, referri potest; P. 14. patet enim his versibus nullum alium esse auctorem, quam ipsi Hitopadesae; cuius rei exempla haud pauca exstant. Certam emendationem in promptu non habeo; quod quibusdam mirum fortasse videbitur, neque habeo tamen.

Post hoc distichon solus Pp. hunc in modum pergit: इति विचिन्त्य पञ्चादति (sic; lege: पञ्चादति) वेगेन । धावन्त व्याधमवलोक्य चित्रग्रीवोऽबदत् । इदानीमेतस्य चतुर्विंशत्यतिक्रम्य सुदूरमुद्गीयतां सर्वैः । तत्तदनुविषयातिशयान्तेषु etc. quae per se minime mala sunt; sed repetitione eorundem verborum laborant et brevitati studet noster. — l. 12. स व्याधो edd. — अथ mox deest in Pp.

Lin. 13. निवृत्तं repetunt edd. Pro दृष्ट्वा codd. अवलोक्य — कर्तुमुचितं edd.

Lin. 16. तदस्मिन्प्राये अस्मिन् . . . — राज्ञो प्रतिवसति P. omissio fluminis ac sylvae nomine; nos secuti sumus Pp. quocum consentiunt edd. nisi quod अस्माकं scribunt; retinuimus tamen cum edd. et P. मूषिकराजः pro मूषिकः — अपिउक्ती mendum est Londinense.

— 17. दन्तवलेन सो etc. L. idem vocabulum in suo exemplari legit W. magis accommodato loco sine dubio positum. — ते सर्वे P.

— 18. तत्र e codd. अस्तं दारं P. vitiose. Post verbum निवसति inserunt W. et L. hunc slocum;

अनागतभयं दृष्ट्वा नीतिशास्त्रविशारदः ।

अवसन्मूषिकस्तत्र वृद्धः शतमुखं विलं ॥

qui versus nil habent quo se magnopere commendent, et sine ullo narrationis damno omittentur. Desumpti sunt fortasse e narrationum collectione, cui inscribitur *Vrihatkatha*, cuiusque auctor Somadevas in versus redegit plures Panchatantri fabulas. Cf. Wilsonem l. l. p. 160.

— 19. हिरण्यकः om. codd. Mox. भयेन चकितं P. — -पक्षो भयाच्चकितः S. Utrumque mendosum.

— 20. कथं pro किं edd. ततो om. codd. Mox P. तत्तुनमाकर्ण्य परित्याज, quod ferri possit, mode correxeris स्वरं; articulata enim voce usus est Chitragrivas; sed praestat omnino प्रत्यभिज्ञाय; cuius verbi vis colligi potest ex Rām. I, 1, 72. legitur praeterea in scholl. ad Kāthaka Upan. p. 19.: haud enotavit Rosenius. Dixerat. (l. 16.) Chitragrivas, se iam antea familiaritate Hiranyaci usum fuisse.

- P. 14. *Lin.* 22. समागतः om. Pp.; P. समागतं विलितः । Deinde (post समागतः) edd. et W. praebent sequens distichon:

यस्य मित्रेण संभाषो यस्य मित्रेण संस्थितिः ।

यस्य मित्रेण संलापस्ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥

Adscripti fuerant versus ad vocem पुण्यवान् in textu obviam, nec prorsus inepte, quanquam eis haud aegre carebimus. ततो idem est ac तस्मात् qua de re iam dictum est ad dist. 5. neque offendere debet positivus iunctus more comparativorum; exempla enim ubique obvia. संलापः mendum est; quo enim differt a संभाषः? Interpretatione Wilkinsii fretus (*a friend to embrace*) optime iam olim emendaverat SCHLEGELIUS संश्लेषः । Omisit Rosenius सं + श्लेष; legitur Ram. I, 10, 28.

— 22. अथ initio commatis Sr. एतान् edd. दृष्ट्वा iidem, qui mox सविस्मये scribunt; haud magnopere refert, adverbium tamen magis placet.

- P. 15. *Lin.* 1. मित्रं किमस्माकं प्राक्तनतन्मदुष्कृतविचेष्टितविद् । P. sic etiam Pp., inserto अन्यद् post किं, et omisso इदं; displicet summopere विचेष्टितं, quod sensum huic loco accommodatum me iudice praebet nullum.

Dist. 34. om. P. — Pp. omittit in hem. a. यथा च et hem. c. तथा, sed utrumque postulat metrum. — L. in hem. b. omittit च post यत्र, vetante versu.

Dist. 35. a. परितोष ed. Lond. minus bene. d. फलान्येव हि देहिनाः । P.

Lin. 7. एतच्छ्रुत्वा om. S. तत् pro एतन् P. — Pro हिरण्यकः S. मूषिकः — चित्र-
ग्रीवबन्धनं Pp. — सत्वरं om. codd. — Pro उपसर्पति Pp. उपतः.

Lin. 8. Prius na desideratur in edd. कुरु post एवं addit ed. Ser. — किं चास्मद् etc. edd. Sed particulae किं च, quae continuativa est et saepius distichis laudandis in hoc libro praemittitur, hic nullus est locus. — Transponunt codd. एषामस्मद् etc. — Deinde inser. ed. Ser. comma hoc: तदा नम पाशं पञ्चाच्छेदयति । in quibus, ne a vitiis essent immunia, editor Londin. पाशं mutavit in पाशां.

Lin. 9. एतान् pro एतेषां Pp.

Lin. 10. कथमहं समर्थो भवामि Pp. अहं haud male additum; verbum substantivum recentius aevum coarguit. दन्ता मे न हि etc. P. Mox pro भवतः edd. तव. P. भवतामेव पाशान्; hoc male; quia de unius tantum personae vinculis nunc sermo est; illud melius; est enim pluralis maiestatis neque otiosum est h. l. एव.

Lin. 11. तद् e codd. Mox यथाप्रति P. qui et सन्धान् scribit. Edd. post P. 15. कान्तर्ग pergunt: अयेषां संभनं यत्तच्छब्दं हेत्यादि । ed. Lond. एतेषां. अपि male collocatum est, quia, si referatur particula ad adverbium temporis, tota sententia evertitur.

Lin. 12. Transponit Pp.: तथापि अत्येवं; male, nam अत्येवं protasis vice fungitur et nil aliud valet, quam magis usitatum: यत्प्येवमस्ति । Mox edd. संभनमेतेषां अप्यय । Pro एतेषां Pp. एषामेव ।

Lin. 13. Pro यद् P. यथा, male. यद् ad रक्षणं pertinet, et nota esse debet omnibus haec constructio, a qua rarissime disceditur, qua pronomen relativum nomen, a quo pendet, sibi adiungit; quo fit ut nomen eodem casu ac pronomen relativum ponatur, et addendum sit in altera positione demonstrativum, quod cum nomine in genere et numero consentiat, cuius autem casus pendeat a sententia, ad quam ipsum pertinet. Atque omnino magnum hac in re cernitur discrimen inter Indicam et plerasque alias linguas, in quibus positio relativa alii sententiae inseri solet; Indi autem plerumque praemittunt positionem relativam, subiungunt *principalem*. Quae constructio tam frequens est, ut aliae pro exceptionibus possint haberi. Neque difficile est demonstrare, cur a relativo attrahatur nomen; praemisso enim relativo, subsequente in altera sententia nomine, incertus haeret auditor, sive is sit lector, quo referat relativum; perspicuitatis igitur caussa relativo adiicitur ipsum nomen, ad quod pertinet; quo facto necesse fit, ut in altera positione repraesentetur nomen, atque hanc ob causam additur demonstrativum. His expositis revertor ad locum nostrum, ubi constructio est: यद् रक्षणं — तद् न संमतं । Superfluum erit alia addere exempla, ubicunque enim adsunt. Pro रक्षणं edd. परिरक्षणं. — अस्मित substantive hoc atque aliis huius libri locis ponitur. Vid. in primis dist. 40, ubi cum genitivo positum est; participium अस्मित, accusativum regit. Cf. loca a Rosenio s. v. congesta. न edd. pronomini तद् subiungunt; melius collocant codd. quam rem qui perspexerit, is demum aliquid profecit in hac lingua. Edd. mox नीतिवेदिनां. P. तत् किं नीतिवेदिनां संमतं । sensus idem est, sed enuntiatur per interrogationem.

Dist. 36. दातृ L. vitiose. — a. आपदर्थे P. आपदार्थे Pp. quod nihil est. Scriptura codicis P. minus placet, quippe quae dicat, custodiendas esse divitias ad res adversas excitandas; अर्थे enim hunc in modum adverbialiter positum, तादर्थ्ये est intelligendum, अर्थे h. l. unice est verum: custo-

- P. 15. diendae sunt divitiae *propter* res adversas, quae irruere possint, et *contra* quas tunc utendum sit divitiis. Quod discrimen inter *अर्थ* et *अर्थे* adverbialiter usurpata non leviter pono; sed reiterata multorum locorum consideratione, ita ut ab hac opinione non discedam, quamvis scripturam - *अर्थे* tueantur editiones codicis, unde detumtum est distichon. Vid. Man. VII, 213. Apparet quidem ex scholl. ad h. l. non nuperrimorum editorum culpaе attribuendam esse scripturam *अर्थे*, quippe quam ante oculos habuit *Cullucabhattas*, per *आपन्निवारणार्थं* locum interpretatus; verum respicit tum hic, tum alibi, magis tenorem loci, quam accuratam eius interpretationem grammaticam.

Dist. 37. c. तन्निष्पत्ता codd. vitiose; refertur enim ad. प्राणाः.

Lin. 18. हिरण्यक e codd. तावद् h. l. non est adverbium temporis, quo sensu saepius usurpatur et valet *interim*; sed particula concedentis. Deinde omittunt codd. अस्मद्; in fine P. न शक्तः, omisso सर्वथा, quod facit etiam Pp. retinens tamen अस्मर्थः. Addunt deinde edd. तेनेदं ब्रवीमि।

Dist. 38. Pp. तन्निमित्तं P. तन्निमित्तं. Repetitur in edd. et codd. distichon infr. p. 99, l. 13. q. l. cf.

- P. 16. *Lin.* 22. असाधारणहेतुः Pp.

Dist. 40 et 41. Transponit haec disticha ed. Lond. nescio quam ob causam.

41. b. . . . पुंकुले मम P. quod vocabulum, quamvis in lexicis non obvium, haud prorsus est reiiciendum. Abundat sane in nostra scriptura copula.

— c. . . . विहायस्यां edd. (Ser. mendose punctum in fine vocis आस्यत् omisit) At magis accommodata est loco enuntiatio sententiae per interrogationem. Pp. . . . तथाप्यास्या, quod non intelligo. Jonesius legit ut P.

Dist. 42. d. तदा लब्धं भवेन्न किं P. तत्र लब्धे भवेन्न किं Pp.

तन्न लब्धं भवेन्न किं S. तत्त्वलब्धं भवेन्न किं L.

Ex hac varietate apparet, in ultimis verbis omnes consentire libros; quo facto statim etiam patet, तदा लब्धं vel तदा लब्धे esse legendum; hoc enim solum in antecedentia quadrat; rarius praeterea, यदि excipitur a तत्; Bhag. Git. I, 46. तत् pronomen est, non coniunctio. Iunctio यदि - तत् auctoritate codd. fruitur infr. p. 99, l. 14. Longius foret demonstrare, quo quaeque ceterarum scripturarum offendant; id tantummodo dicam, scripturam cod. Pp. sensum praebere haud malum, modo तत्र accipias

pro तस्मिन् (sc. सर्वे) et सर्वं subintelligas ad किं. Omitti enim potest in P. 16. apodosi तदा post यदि; vid. Bhag. Gīt. XI, 12. Ed. Sr. peccat in gemina negatione; voluerunt haud dubie भवेन् किं, quanquam durius est particulam interrogativam नु tali iunctura ponere.

Dist. 43. De ह्य observandum est hoc vocabulum de spatio tantum usurpari, चिर de tempore, दीर्घ de utroque. स्याद्विन् i. e. *perdurans*. Bhartrihār. p. 75. कतिपयदिवसस्याविनी योवनश्रीः ।

Lin. 11. य om. P. पुलकितलोमाङ्गः P.

— 12. आश्रितानां codd. sed nescio, an cum genitivo iungi possit वासस्य, eo sensu, ut sit amor erga aliquem. — Mox प्रयुज्यते sola ed. Lond. quod ut debuimus, ei reliquimus. — एतद् initio commatis P. qui in brevius contrahit seqq. . . . अङ्गा सर्वेषां अन्धनानि क्षिप्त्वा हिरण्यकः सर्वान् etc. — तेन om. Pp. et mox l. 13. ततो.

— 14. Pro सर्वेषां P. तद् male.

Dist. 45. c. गन्तुंगम्योरपि P. minus bene; difficilior enim est serpentes domare quam equos.

— 46. b. in निपुणैः peccat utraque ed. scribendo निपुणैः । in fine hemistichii b. P. समुद्रालयात्; haud male; minus elegans enim est ista repetitio particulae अपि. — c. P. दुर्निति हि किमस्ति दुर्लभतरं etc.; superscriptum P. 17. est postremo vocabulo सुचरितं, sed deinde deletum. Pp. in ceteris consentit cum P., sed pro दुर्लभतरं praebet: किं न चरितं. Ex interpretatione Jonesii haud divinaverim, quam scripturam ante oculos habuerit; ex verbis Wilkinsii: *when laws are ill enforced, where are their good morals? To whom is the mere glare of the fire a virtue?* — probabile fit, eum legisse दुर्निति किमिहास्ति किं सुचरितं; postrema in omnia diversa abeunt, neque haec valde curo, quippe in quibus nil variant libri; legit fortasse: को बहिलोद्दे गुणः । In hac discrepantia librorum certi quid statuere si velimus, poetae mentem primum perspiciamus necesse est. Ostendere itaque vult, omnium rerum potentissimam esse fatum (कालः enim saepius hanc habet significationem, quia temporis decursu patefiunt fati decreta) contra quod refugii nihil hominibus sit datum; ponit primum exempla; avibus libera aëris spatia praesidio non esse, neque piscibus maris profunda; tum ad homines transit, quibus ex vulgari opinione duo sint propugnacula ad infortunia a se propulsanda idonea; prudentia in agendo et opulentia; haec designatur voce स्रान्, illa eis quae antecedunt verbis.

P. 17. Quid igitur, dicit, contra fatum invamur prudenter agendo (सुचरितं)? quid igitur est, quod dicatur, hoc vel illud imprudenter esse actum? praevallet quippe consiliis fatum. Obstat huic interpretationi solummodo id, quod सुचरितं ad prudentiam agendi refero; notat enim hoc vocabulum *pie factum*; verum significatio quam mox posui, contraposito दुर्नेति satis stabilitur. Sed iudicent peritiores; hisce autem ita expositis cetera brevius expediri possunt. स्थान vocabulum est ethicorum: continuatio status cuiusdam medii atque aequabilis. *Amaras* p. 186. II, VIII, I, 20. ed. Col. ज्ञानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनां । Scriptura cod. P. nihili est; दुर्नेति ferri posset hoc sensu: quid est in imprudenter actis, quo se perdere dici possit homo? — इह est: in hac vita, ut saepius. Quod ad cetera pertinet, एकांत h. l. solitudinem significat, nec adhibenda est notio vocabuli, qua in libris philosophicis usurpatur, quaque positum est in loco supra a me allegato. Cf. ad Proem. dist. 28. — व्यसनप्र° est, ut Indice loquar: व्यसनाय प्रसारितः करो येन सः । प्रसारित i. e. porrectus. Vid. infr. p. 114. l. 13.

Lin. 3. P. post आलिंग्य च pergit: प्रस्थापितमित्रग्रीवः सपरिवारः स्वदेशं गच्छेत् । Similiter edd.: आलिंग्य च संप्रेषितमित्रग्रीवोऽपि सपरिवारो यथेष्टदेशान् गच्छेत् । In utralibet scriptura hoc maxime displicet, quod gerundia, unde incipit sententia, quaeque ad Hiranyacum sunt referenda, sine ullo regimine posita sunt; inserendum certe ex coniectura fuisset तेन post आलिंग्य च. Otiosum est praeterea istud अपि, quod praebent edd. — Inserunt deinde post lin. 3. edd. hoc distichon, quod solus W. agnoscit, alio tamen loco (l. 5.) insertum:

यानि कानि च मित्राणि कर्तव्यानि शतानि च ।

पश्य मूषिकमित्रेण कपोता मुक्तबन्धनाः ॥

De distichi origine cf. quae dicta sunt ad p. 14. l. 18.

Lin. 4. edd. अपि pro च. — Pro अथ P. अनन्तरं. Nomini cornicis addunt edd.: -- नामा काकः, quod supra iam prolatum est, p. 9. l. 6. — Obiter moneo vocabulum आलिंग्य derivatum esse a rad. चर et praepositione च, addita littera च quae etiam praepositionibus अप, अत्र, परि et सं, praefixis verbo कृ et vocabulis ab eo derivatis adiicitur; quam litteram qui euphoniae gratia insertam esse contendunt, valde errant; notat enim significationis diversitatem, quae inter vocabula, quibus inserta sit littera sibilans, et ea, quae hac littera careant, intercedit. Cuius rei omnis dubitatio re-

movebitur, si comparetur संस्कार cum संकार, अपस्कार cum अपकार, परिकार cum P. 17. परिष्कार, आचार्य denique cum आचार्य et आचर्य (Pan. VI, 1, 147.); utrumque enim vocabulum significat id, quod adeundum, frequentandum sit vel quod adiri, frequentari soleat; hoc tamen discrimine, ut आचार्य sit id, ad quod concurrant homines admirabundi: *miraculum*; आचार्य qui frequentetur a discipulis discendi cupidis, *magister*; आचर्य, quod aggrediendum sit, tanquam negotium. Aliud exemplum huius च praepositioni आ additi exstat: आस्यद्. Dicitur etiam अवस्तार et अवतार (Pan. III, 3, 120.) Sibilans sequente क vel प, praecedente vocali अ, locum suum tenet haud aliter atque in vocibus दिवस्पति, वाक्स्पति, वृहस्पति. Omnes autem hae voces documento sunt, sibilantem quondam etiam ante consonantes क et प sonum suum haud in adspirationem finalem deformasse; cuius rei luculenta exempla ex vetustissimis Indorum voluminibus proferre possim; sed adeat, cuius intersit rem accuratius explorare, auctorem gravissimum, Paninem. VIII, 3, 8. seqq. et quae disputavi in libro: *Ind. Bibl.* III, p. 51. seqq. Nunc cursum tenebo.

Lin. 5. अपि desideratur in P.

— 6. मैत्रं Pp. utraque forma proba. — Mox P. मामपि मैत्रेण. Pro अतो Pp. ततो. — एतच्छ्रुत्वा om. codd. अपि addunt edd. post दि०.

— 7. विवरादाह Pp. — दि०यकेनोक्तं P. nil amplius. — 8. विद्वत् om. Pp.

Dist. 48. b. विपन्नेरेव कारणं L. विपन्नेः कारणं यतः । S. Illud ferri possit; hoc absurdum est.

Lin. 13. मध्यदेशे Pp. docte, nec tamen convenienter. Antiquissimae enim illae Indicarum regionum divisiones, quas libro II. codicis exposuit Indorum legislator, ea aetate, qua haec fabularum collectio facta esse videtur, obsoleverant haud dubie. — Mox codd. चम्पकावली, haud male, neque tamen nostra scriptura melius. Ed. Ser. चम्पकावली.

Lin. 15. भवन् P. — दृष्टपुष्टाद्: edd. male; दृष्ट enim huc non facit. Mox addunt iidem केनचित्; deinde अवलोकितः male; vide quae supra de discrimine horum verborum dicta sunt. — Editum est h. l., forsitan etiam nonnullis aliis, भृगालेण pro भृगालेन; cuius rei culpa a me sustinenda est; dubitavi enim, num recte dictum fuerit, littera ञ interposita, nasalem dentalem न in cerebralem non esse convertendam ab antecedentibus tribus litteris caninis et sibilo च; sed meliora posthac sum edoctus.

Ibid. edd. तं दृष्टा भृगालोऽर्चितयत् । *Lin.* 17. आलोच्य om. Pp.

- P. 17. — 18. Pro स Pp. संकुको । P. शृगालेनोक्तं । Mox नखको Pp. utraque forma legitima; idem mox: अरण्येऽत्र et मृगवन्; postremum haud idoneum.
- 19. भवन्तं e P.; ceteri त्वं, cui vocabulo copulam praemittit Pp. सखन्धुः om. P.
- 20. सर्वदा om. Pp. सर्वथा substituunt edd., male. Iidem in fine addunt इति, de cuius particulae incommoda insertionem iam dictum est supra. — Omittunt mox codd. capreoli responsum. — ततः पश्चादस्मिं edd. तत्तत्तावदस्मिं P. गतो मरीचिमालिनि (sic) Pp. — आवासभूमिं P.
- 21. अत्र P. — 1. 22. वृत्त om. Pp. — सुखं L. — pro काको P. वायसो. Mox चित्रं S. — प्रतिवसति Pp. — तो दृष्ट्वा om. Pp.
- P. 18. *Lin.* 1. चित्राङ्ग e P., Pp. praebet मृग; sed illud exquisitius.
- 2. मित्र om. P. — Ed. L. sola: आगतेन, quod ei reliquimus. Pro विश्वासो S: मैत्री न युक्ता; quod Panditi ob hanc causam praetulisse videntur, quia insolentius sit dicere विश्वासः सह; sed विश्वास h. l. est familiaritas, quae ex confidentia oritur. Addit L. orationi cornicis: तन्न भद्रमाचरितं । Similia leguntur verba supra p. 12, l. 10.
- 7. दुर्देवविपाकाद् P. — देवदुर्विपाकाकुलितः नयनः (sic) P. गलितनयनयनो edd. Rescribe: आकुलितनयनो — 8. अथ कृपया om. codd.
- 9. Alterutrum किञ्चित् om. Pp. किञ्चिदुक्त्य S.
- 10. भक्तिं L. S. minus usitata forma. — गतः P. minus bene. — तत्तत् om. codd. — 11. भयार्तेः edd.
- 12. समयः, omisso आह Pp. Omittuntur sane interdum verba quibus colloquii vices declarantur, in primis post vocabula प्रकाशं, स्वगतं, alia similia, quod ex scena Indica assumptum est; in dramatis enim sicuti apud nos indicantur personae suis nominibus, uniuscuiusque orationi praemissis et extra sermonis nexum positiss; sed h. l. iusto durior foret haec omisso.
- Dist.* 50. Dist. hoc omittunt h. l. codd. nec non interpp. Inserunt infr. p. 114, l. 13. codd. et S. Dubitari posset, utrum तत्तत् atque यत्तत् pro adverbis temporis essent habenda (*tamdiu — quamdiu*), an pro neutris substantive positiss (*tantum — quantum*); accuratius perpendenti prius tantum placebit; neque obstat genitivus भयस्य; construitur enim भी etiam cum hoc casu; vid. Rām. I, 1, 4.
- Lin.* 15. Initio commatis ततो edd., quod expunximus, codices secuti; अथ्य codici Pp. debemus. — Sequens comma ex edd. repetivimus;

verum emendavimus तथा pro तद्. Codd. aliter: — संनिधाने पलायनमप्यशक्वानुष्ठानं P. 18.

तथा ज्ञातव्यं तद्वत्त्वेतत्. Pp; cum quo consentit in prioribus P. अनुष्ठानः solummodo vitiose genere masculino exhibens; sed deinde pergit: तथा प्राप्तं भवतु. Utrumque ferri potest, modo in scriptura Pp. pro भवत्वेतत् correxeris भवत्वेव.

— 16. Verba inde a तत्तद् usque ad अथ om. Pp. neque aliter P. tantummodo pro अथ substituit एतत्. Mox pro उपगच्छामि P. एव गच्छामि.

— 17. Pro ऽब्रवीत् edd. repetunt ऽब्रुवत्.

— 18. तदा pro तद् P. quod ferri potest; ellipsis enim est pro यदि मार्तण्डोऽसि तदा etc. Sed nostra scriptura simplicior. तद् om. edd. recepimus e Pp. a quo ह्यं abest. — Edd. deinde न चेद्; male; nam solennis est haec formula, quae Latine reddenda est per: *sin minus, sin aliter*. Differt autem significatione et usu नो चेत् quum a न चेत् et यदि न, tum a चेत्; de qua formula iam dictum est ad Pr. dist. 28. De ceteris hic breviter dicam. नो चेत् semper elliptico more, omisso subiecto aequae ac praedicato, ponitur et quidem post praegressam aliam positionem, ex qua supplenda est ellipsis. Cf. infr. p. 58, l. 17. p. 76, l. 10. p. 93, l. 6. p. 103, l. 9. p. 127, l. 11. Rarior usus est huius particulae apud poetas, quam apud prosarios scriptores; enotavi tamen bis e distt. Bhartriharis; vid. p. 28, l. 1. p. 90, l. ult. Usu magis quam significatione differt नो चेत् a न चेत्, in qua formula plena enuntiatio deesse nequit: cf. infr. IV dist. 89. 90. Sacuntal. p. 6, l. 10. Man. VIII, 58. Apparet ex hisce locis aequae bene dici posse न चेत् et चेत् - न, modo uno saltem verbo disiuncta sit conditionalis particula a negativa; quod si non fieret, non distingui posset haec formula a चेत्. न चेत् sive चेत् - न igitur est *nisi*; usurpari in ea tantum potest sententia, cui praemissa fuerit alia, quam inter et conditionalem intercedat continuatio argumenti. यदि न sive न यदि, est *si non*; negatio ad verbum pertinet, conditio ad totam sententiam. Exempla leguntur: Hitop. p. 54, l. 14. III, dist. 2. 10. p. 99, l. 14. Bhag. Gît. III, 23. Man. III, 61. VIII, 184. 189. Confunditur interdum utriusque coniunctionis ratio; hanc autem quam breviter declaravi, differentiam amplius eis, quae de यदि et चेत् dicenda habeam, stabilire studebo. Hoc nunc addam, nescire me, cur in plena sententia dicatur न चेत्, in manca नो चेत्. Scio equidem hoc interesse inter न et नो, quod prior particula in simplici negatione ponatur, altera quum praegressa iam sit negatio, quemadmodum Germani vocabulo *noch*, Angli *nor* utuntur. Bhag. Gît. XVII, 28.

P. 18. न च तत् प्रेत्य नो इह «neque id valet post mortem, neque in hoc aevo.» Add. Hitop. IV, dist. 91. III, 61. Cuius rei caussa in promptu est; नो enim conflatum est ex न, non et उ *etiam*, i. e. *neque*. Sed neque hoc discrimen ubique servatur, neque in eo positum est id, quo नो चेत् discriminatur a न चेत्.

— 19. अस्मद् pro मद् edd. quod arrogantius est. Pro ततो L. यतो male. — अहं यदि Pp.

Dist. 51. a. किं om. Pp. vitiose. — c. व्यवहारान् P.

Lin. 22. Desunt in cod. P. verba, versus excipientia, usque ad अहं. Pp. cetera habet, omissis किम् - इति.

P. 19. Lin. 1. ब्रह्मचारि edd., qui et mox ब्राह्मन्; utrumque dicitur. — च abest ab edd.

— 2. धर्मज्ञानम् (sic) Pp. qui et mox सर्वे omittit. इति subiungunt edd. vocabulo विश्वात्मभूयः, qua particula omnis sententia pervertitur; hac enim vocula adiecta non potest non fieri, quin विश्वात्मभूयः ad vulturem referatur; quo facto omnis oratio praecedens directa fieret et ponendus esset nominativus: यूयं - रताः; quod quanquam ferri posset, minus bene huc quadrat. Praedicat enim feles adulatrix stūdiū vulturis positum in cognitione legum, quarum oracula audiendi gratia se eum adiisse simulat. Dicere etiam posset feles se propter legum cognitionem, qua delectaretur vultur, in eo fiduciam collocasse, ita ut omni timore abiecto advenisset. Hunc sensum praebet cod. P., scribens: यूयं च धर्मज्ञा दयावन्तो विश्वात्मभूय इति et quae seqq.; et praeberent edd. emendatione, quam supra indicavi, facta. In nostra scriptura pertinet epitheton ad aves, quos fide dignos vocat feles. Ceterum vel tironibus notum esse reor hunc usum vocis भूयि, quo *dignum* notet; eodem modo dicitur पात्र, quod etiam absolute ponitur pro homine digno, ex. c. supr. dist. 14. — सर्वदा om. P.

Lin. 2. pro यतो (यतः mendum est, ex editione Londinensi in nostram translatum) codd. ततो.

— 3. विपात्रयोर्वृद्धेभ्यो om. Pp. — अयवृद्धेभ्यो L. quod nihili est. Prorsus similis locutio legitur Rām. II, 1, 9. — इह om. Pp.

— 7. Abest a Pp. qui tamen post dist. 54, disticho 53 praemissum haec inserit verba: प्रीतेन वचसापि तावदतिथिः पूज्यः । — S. in fine: पूज्यत एव । — P. यदि तावदन्यन्नास्ति प्रीतेन वचसा तावदतिथिः पूज्यः । lectio haud spernenda, modo prius तावद् omittatur.

Dist. 52. c. Suspicior: पार्श्वगताच्.

Dist. 53. b. च desideratur in L. — Legitur *dist. Man. III, 101. ex P. 19.* quo pro doctrina sua hosce versus laudare debuerat feles (*III, 105.*):
अप्रयोधोऽतिथिः सायं सूर्योदो गृहमेधिना । काले प्राप्सवकाले वा नास्यानभ्रन् गृहे वसेत् ॥

Dist. 54. desideratur in P. et S., neque interpretati sunt Jon. et W. Ellipsis est in priore versu pro: यो गृहमागतः । cuius, si opus sit, alia exempla adduci possint. In ultimo hemistichio coniicio: सर्वस्य स्वागतो गुरुः । desideratur enim aegre particula caussalis हि.

— 55. a. दुर्ज्ञेयपि P. — c. ज्ञेयतां vitiose S. Addunt edd. *distichon*, quod nos infra No. 101. dedimus.

— 56. c. . . . किलिखं दत्त्वा P. — Hoc et sequens *dist. om. Pp.* posteriori etiam P. et uterque interpres.

Lin. 19. Ed. utraque: मार्जारो pessime. — पक्षिबालका: Pp. तेनाहं edd.

— 20. तच्छ्रुत्वा om. codd. — Addunt edd.: स्पृशति । कृष्ण कृष्ण च झृते; sed absunt verba a codd. et interpp. et sunt additamentum, quo sine damno textus carebit. मया च P.

— 21. वृत्तं चान्द्रायणं edd., sed melius abest; dictum enim iam est supra l. 1.

— 22. Verba अपि — प्राज्ञाणां inscite om. Pp. — In fine P. इत्येकमेव सत्यं; idem voluisse videtur Pp. scribens: इत्येकसत्यं, quanquam vel ipsum hoc eundem praebet sensum. — अहिंसा परमो धर्मः hemistichium prius est sloci, nescio a quo auctore profecti.

Dist. 58. b. सर्वसहाय L. perperam.

P. 20.

— 59. d. . . अन्यत्र Pp. vitiose. अन्यदि P., particula caussalis h. l. ferri potest, praestat tamen तु. Sententia, quae hoc disticho exponitur, fusius, pulcerrimis autem verbis, inculcatur ab Indorum legislatore; vid. *Codic. leg. IV, 238 seqq.*

— 61. c. d. e P., edd.: शक्यते नानुमानेन परोऽपि परिवर्षितुं । Pp. in ceteris cum edd. consentit, sed in fine praebet: — रक्षितुं. Vides totum sententiae sensum obscuratum esse omissione litterae ख in fine vocabuli शक्य, hac enim omitta, in duas partes divisa est vox तेन; prior participio शक्य addita, unde in verbum finitum transivit; altera pars pro particula negativa न accepta est, quo facto prorsus contrarius prodit sensus, qui tamen nullus est; परः enim est alius (sc. homo); qui ex scriptura ista corrupta dicitur non posse describi analogia angoris, quem sentit alius, qui videat mortis necessitatem sibi instare; talem hominis descriptio-

P. 20. nem dedisset fortasse editor Londinensis, si stupendo suo ingenio ad hosce versus illustrandos se accinxisset. Sed res plana est, recepta scriptura quam exhibet P. Qui autem scripsit परिवर्तितुं, is non potuit non, quin scriberet शब्दं - परं हि; alius angor (illi similis) analogia potest describi; quod haud scio annon paullo sit durius. De अनुमान, huius loci non est amplius disserere: est philosophorum vocabulum; notat conclusionem, quae ex praemissis stabilitis deducitur; atque opponitur duabus aliis demonstrandi rationibus, दृष्ट et शब्द, quarum haec est *revelatio*, अप्रामाण्य etiam dicta; illa *comprehensio* (Ciceronis utor verbo, Acad. I, §. 41.) rerum quae ante oculos obversantur atque visu, ceterisque sensibus, quasi manu, prehendi possunt. Cf. Colebrooke in doctis suis dispu. de philos. Indic. p. 28. p. 95. (ubi de schola Gautami dialectica disserit, quae quartum उपमान addit). Vid. praeterea Sankhya Sutr. §. 4. Man. XII, 105; ubi दृष्ट *visum*, appellatur प्रत्यक्ष, *ante oculos obversans*.

Dist. 62. a. स्ववृन्दवनज्ञातेन P. वृन्द corrupte. — d. pro महत् Pp. ज्ञानः; P. नरः. Ceterum praebet hoc distichon aliud exemplum pronominis relativi omissi, de qua re ad dist. 54. diximus; praemitti enim debuerat यः प्रपूर्वते.

Lin. 11. Initio commatis Ed. S. एविश्रवात्य; quod explicent Panditi, qui nullum vitium notatu dignum in ista editione non sustulisse dicuntur. स मार्जारः (iungi debet in nostra editione मार्जारस्तु) om. codd., P. tamen post स्थितः exhibet सः । - ततोऽपि P.

— 12. शावकैकान् (sic) आनीय तत्र खादति Pp. शावकानाम्नाम्यानीय तत्र खादति P. — अथ om. edd.

Lin. 13—17. P. brevius: — तैः श्लोककुलैर्विलपद्विर्जितज्ञासामितस्ततः कुर्वन्तस्तत्र (leg. कुर्वन्तिस्तत्र) तत्कोटरे शावकास्थीनि प्राप्तानि मार्जारश्च पलायितः । अनन्तरं अनेन शावकाः खादितः इति निश्चित्य पक्षिभिर्मेलकं कृत्वा स गृध्रो व्यापादितः ।

— 13. इतस्ततो om. Pp. — pro तत् Pp. तां, minus bene.

— 14. तैरलक्ष्यमाणाः e cod. Pp. — बहिः पलायितः edd. sed post निःसृत्य otiosa est particula. Post पलायितः Cod. Pp. cetera iusto brevius expedit hunc in modum: इतस्ततो निरुपायद्विः (sic) पक्षिभिर्मिलित्वा गृध्रो व्यापादितः ।

— 15. Accurati isti Srirampurenses homines ediderunt: निरुपायद्विः et शावकास्थीनि.

— 17. मेलकं कृत्वा recepimus e P., eo deducit etiam Pp.

— 18. स जम्बुकः edd. — सखे addit P. ante मृग्य, inepte. प्रथमसंदर्भानदिने Pp. प्रथमदर्शने P.

— 19. सह deest in Pp. — pro एतस्य P. चस्य. — Edd. तत् कथं भवता सह, P. 20. omisso statim sequente: अथवाचत्. Sed vis orationis versatur in भवता सह, quod ideo praemitti debet.

याचत् in hac positione adverbialiter positum significat: usque ad; praemittitur nonnunquam: Rām. I, XL, 14. याचत् तुरगदर्शनं ।

Dist. 63. Desideratur in codd., praemittit tamen Pp. sloco seq. अन्यच्च. Omittunt etiam interpp. — Ser. confuso litterarum ordine निरस्तपाददेशे.

Lin. 3 init. यथा च uterque codex; Pp. tamen hisce verbis praemit- P. 21. tit: शृगालः पुनराह, quod additamentum prorsus est otiosum. — Edd. उत्तरेषा; male; hoc enim est responsio simplex interrogationem excipiens; उत्तरोत्तरं continuatio interrogationum et responsionum invicem sese excipientium: प्रश्नोत्तरमाला, uti poema quoddam suum inscripsit Calidasus; cuiusmodi continuatio sane nonnunquam in *altercationem* abiit.

— 4. विग्रम्भालापसुखिभिः P.

Dist. 65. abest a codd. et interpr. Jonesii.

Lin. 7. एवमस्तु यथाभिप्रेतं । प्रातः etc. P. — अथ omisit etiam Pp. - तेन om. P. - Edd. in hoc commate hunc in modum se habent: एकदा निभृतं शृगालो ब्रूते.

— 8. Pro अस्मिन् P. एतस्मिन्. idem voluit Pp. sed scripsit: एकस्मिन्नेव. — Edd: पूर्णक्षेत्रं. — Pp. क्षेत्रमेकं; qua de re vid. ad p. 10, l. 8.

— 9. तत्र addidimus ex cod. Pp., in ceteris codd. paullum dissentiunt: Pp. = अहं त्वां तत्र नयामि । P. = अहं त्वां नीत्वा तद्दर्शयामि; sed praemitti debebat तद्. — In altero commate तत्र omittunt codd.

— 10. अथ deest in codd. qui contra च addunt post - पतिता. Pro तद् Ser. क्षेत्रं, male. Mox edd. पाशो योजितः । Pp. तत्र क्षेत्रे.

— 11. पाशबद्धो P. mox idem nimis breviter: कालपाशात् त्रातुं.

— 12. स्मर्यः (sic) मित्रादन्या edd. — अत्रान्तरे P. quod haud spernere debamus. Edd. अनन्तरं. Iidem mox: तत्रागत्य उपस्थितो. P. iusto brevius तत्राचिन्तयत्.

— 13. In hisce verbis secuti sumus Pp. nisi quod - प्रबन्धेन cum ceteris scripsimus pro प्रबन्धं । quod ferri non potest; est enim masculinum. Ad scripturam cod. Pp. proxime accedit P., variat solummodo in मनोरथ-सिद्धिस्तु. Edd. फलिता तावद् - प्रबन्धेन मनोरथसिद्धिः । Correctum est ab inscio quodam librario, qui verba बाहुल्यान्वे haud intellexit. Scriptura codd. optime se habet: फल verbum neutrum est et notat *fruges proferre*, *frugescere*, si verbo uti liceat Tertulliani. Neutralis significationis documento est hic Calidasi locus, cui ex ipso Hitopadeso addi possunt nonnulli:

P. 21. Megh. Dut. sl. 19. कलति नचिरेपोपकारो महत्सु । Verba autem neutra in Indorum lingua saepissime passive ponuntur cum casu tertio iuncta neque alia est h. l. constructio, quam si dicitur: चर्यैः स्वीयतां (supr. l. 4.) atque noster locus active efferendus est: एकात्मकं कपटप्रबन्धः ॥ प्रबन्धः arctioribus finibus circumscribitur a Wilsons, quippe qui hanc vocem per narrationem explicat; est potius omnis facti vel fictionis complexio verbis concepta, in qua singulae partes arcto vinculo inter se sunt connexae; unde pro singulo poemate etiam ponitur. Gît. Gôv. v. 2. श्रीवासुदेवर्तिकेलिकथासमेतं । एतं करोति त्रयदेवकविः प्रबन्धं ॥ Ceterum haud fugiet accuratius legentes, quanta cum elegantia et vi h. l. plurali maiestatis usus sit thos, successu suo elatus. आहुत्यात् adverbialiter est positum: *magnopere*.

Lin. 14. Pp. यत् एकस्योत्कृष्टमानस्य, vitiose. P. एतस्योत्कृष्टमांस etc. P. quod ferri potest. मया om. cod. P. अत्रत्यं cod. uterque. Post प्राप्नुयानि addunt edd.: तानि आहुत्येन भोजनानि भविष्यन्ति ।

Lin. 15. मृगसु तं solus P. — edd. उल्लासितो; codd. उल्लासितं । retinuimus formam factitivam, adverbium dedimus auctoritate codd. freti. — Mox P. द्विन्धि repetit haud male, सत्वरं omisit. — Edd. तावन्मम. — P. त्राहि; utraque forma legitima; cf. Rosen s. vv. त्रा et त्रे.

Dist. 66. Pp: यतः (sic) मित्र । आपसु etc. Invenuste, quum idem statim vocabulum sequatur.

— 67. Omittunt h. l. codd. et interpp. Ponunt infr. p. 123. l. 19. In hemistichio b. utraque ed. विप्रवे; quod quum non ferri posset, opponuntur enim sibi contraria, ex coniectura petenda erat medela. Scripsimus संप्रवे, quod vocabulum quanquam apud Wilsonem desideratur, sine ullo dubio formari potest; संप्रवृत्तं habes Bhag. Gît. II, 46. Sensus ex etymo erit eruendus: *affluentia*; राष्ट्रसंप्रवे, in annonae affluentia, per totum regnum diffusa. Aut scribere etiam poteramus: सुभिन्ने राष्ट्रविप्रवे । *Paninis* haec habet verba: (III, 3, 139.) सुवृष्टिश्चेदभविष्यत् तदा सुभिन्नमभविष्यत् ॥ Quae coniectura vel magis placet; सुभिन्न enim, magis inusitatum verbum, facile corrumpi potuit a librariis. तिष्ठति, h. l. ut saepius, *remanet*, *haud relinquit*.

Lin. 20. त्र्यम्बुकः vitiose editum est pro त्र्यम्बुको. — Edd. त्र्यम्बुकः पात्रं विलोच्य मुहुरचित्तयत् । quae scriptura cur nostrae sit posthabenda, supervacuum foret longius exponere. — Pro तावद् L. तु — च post हूते om. Pp.

— 21. निर्मितपात्राः Edd. male; flagitat enim पात्राः praedicatum. — Pro

सले P. विज्ञ — कथमहं P. sed अहं otiosum est, quia antea non dictum erat P. 21. pietatis speciem a thoë esse indutam.

— 22. चित्ते post यदि addunt edd., sed otiosum est, ut nemo non videt, neque cum Indorum loquendi more consentaneum. यदि aequae ac तदा omittit Pp. Ponenda tum foret virgula post मन्यसे: *neque tu aliter sentis*; sed istud magis maligne est dictum.

— 22. Mox P. उच्यते pro वक्तव्यं, quod praestat. यया subiungunt pronomini तद् codd. haud male. Huic sententiae इति tantum addunt edd. et Pp. omissis seqq. usque ad सः verbis (p. 22. l. 1.) quae e P. inseruimus.

Lin. 1. प्राप्नोतकाले तं मृगमनायातं Pp. sed प्राप्नोतकाले, quod per se ferri posset, P. 22. minime placet, cum nostra scriptura comparatum; atque अनायातं habet nescio quid ingrati. तं addit etiam P., qui praeterea अनंतं च exhibet.

— 2. इतच्छतो om. codd. — अन्विष्यन् edd. male.

— 3. P. मृगोऽवदत् । सले किमन्यत् । अवधीरित etc. किमन्यत् formula est respondentis et mirantis, id quod dicturus sit, haud perspectum iam esse ab interrogatore. — एतत् in fine desideratur in codd.

Dist. 69 transtulimus huc propter orationis nexum; omittunt codd. et interpp., collocant edd. prorsus importuno loco post dist. 70. Ibi enim inculcatur cautio, in evitanda hominum malorum societate. Inest distichis, quae apud nos dorcadi tribuuntur, vituperatio sui ipsius, quod amici consilio surdas aures praebuerit; nexum utriusque distichi 68 et 69. demonstrat praeterea सुहृदाव्यं.

मतायुः i. e. quibus vitae spatium decursum est; cf. आयुः supr. sl. 26. prooem.

Lin. 8. Pp. स मृगालः कु । P. मृगालः कु । horum auctoritate freti expunximus आले, quod interrogationi कु addunt edd., वचकः ex edd. dedimus. — In seqq. Edd. et Pp. optime consentiunt, पूर्वं tantummodo in Pp. omisso. P. variat: - कु । अस्मन्मांसार्थी भूत्वा अत्रैव तिष्ठति । काकेनोक्तं । उक्तमेवैतत् ।

Dist. 71. d. Edd. विषकुंभयोमुलं । quod quanquam dici potest haud dubie, tamen emendavimus विषकुंभं । minus bene enim epitheta prorsus sibi opposita in unum bipartitum compositum funduntur. In codd. nil praesidii erat, quippe qui hoc dist. omittunt; alter interpres, Jonesius, id expressit.

Lin. 14. ततः काको दीर्घं omittunt codd. et sententiam incipiunt a तिः अल्य; — किं paullo post omittit Pp.

P. 22. *Dist. 72.* Operae pretium erit brevibus huius distichi constructionem exponere, praesertim quum videam, prius hemistichium prorsus falso intellectum esse a Rosenio, s. v. लप interpretante: «colloquentium blandis verbis.» वंचयितव्यं substantivum est, a quo pendet genitivus अर्थिनः, ad quod vocabulum referendi sunt ceteri genitivi; participiis fut. pass. inest notio fieri rem posse; quam h. l. servat nomen वंचयितव्यं; sensus igitur hic evadit: quid magni est decipere inopes, qui spe tenentur et fidem nobis habent, qui blandis verbis capiuntur et falsa studii simulatione in potestatem rediguntur. संलग्नं passivum est: is qui blandis verbis sibi persuaderi patitur.

Dist. 73. b. सुमती et c. असत्यं pro असत्यसंधं Pp. refragante metro.

— 74. om. codd. — L. कृष्णायति qua lect. versus vitiatur.

— 75. Huc traximus, Wilkinsio auctore, hoc distichon, quod edd. interponunt distt. 83. et 84., codd. utroque loco omittunt. Legitur ap. Bhartrihār. p. 47. hac varietate: b. विषयापि समन्वितः । c. मयिनालंकृतः सर्पः । quo uno exemplo discant critici, quam facile in distichis laxiori hoc metro conceptis genuina auctoris verba vel sine magno sensus damno mutari possint.

P. 23. *Lin. 1.* अथवा h. l. ut saepius non disiunctiva est particula, sed orationi continuandae inservit.

Dist. 76. b. ननु विरैति Pp. quod, si metrum respicis, ferri potest; ad sensum tamen minus commodum; ननु enim interrogativa est particula nonne.

Dist. 77. Desideratur ap. Wilkins. et in cod. Pp. Hemist. b. iam supra legitur 70. b.

Lin. 6. लगुडहस्तं देशं Pp. vitiose. — Pro तं edd. तत् et mox गङ्गन् omisso वा. — अवलोकितः काकेन । codd.

— 7. आलोचयामिहितं । P. आलोचय चोक्तं काकेन । Pp. Pro मित्र edd. सखे मृगः । — संप्रदर्श P. Quae seqq. a वातेन usque ad कृत्य omittunt codd. पादं edd. mendose. — Observavimus iam supra ad dist. 67, radicem स्या isto loco non habere potestatem standi, sed permanendi; hinc derivata est significatio, quae in nostro loco cernitur, quaque posita in naturam verbi auxiliaris quodammodo abit radix स्या; nemo enim est quin videat, diversam inesse h. l. verbo vim ab originaria; nam nulli stant mortui. Ut brevibus expediam, स्या hunc in modum additum designat continuationem

actus vel conditionis, quae tota sententia, ad quam pertinet स्या, describitur. P. 23. Alius locus est infr. p. 128, l. 15. Hoc autem e doctioribus quaero, sitne eadem vis in antiquissimis etiam Indicae linguae monumentis huic radici attribuenda; ex. gr. Diluv. ed. Bopp. p. 74, sl. 30. प्रहस्य पृथिवीं तस्युः सर्वमायोधनं प्रति । प्ररीरापयशिरस्कानि विदेहानि शिरांसि च ॥ quid? Aliudne valet Bhag. Git. X, 16. व्याप्य तिष्ठसि quam सदा व्याप्नोषि? cui loco prorsus similis exstat Man. XII, 14. nec non alii. Sed rem tanquam dubiam in medio relinquam, quamvis neminem fugiat, simili tralatione in linguis, quas ob corruptam pristinae originis nobilitatem *Romanas* vocamus, in verbi auxiliaris corruptionem abiisse Latinum *stare*. Cum Indico usu prorsus consentit antiquior Anglicismus: SPENSER, *Faerie Queene* I, III, 37. *Enough is, that thy foe doth vanquisht stand Now at thy mercy.* Iacet is tamen humi. Cf. Uptonis notam ad h. l. p. 104.

Post तिष्ठ hoc comma inserunt edd. अहं तव चक्षुषी चंचुमि । Sed leguntur prorsus similia verba infra p. 43, l. 15. loco magis opportuno, unde huc tracta esse videntur. De verbo चंचु autem valde dubito, an ulla omnino auctoritate fruatur.

Lin. 8. सत्वरमुत्थाय transponit P.

— 9. Pro अपसरिष्यसि edd. पलायिष्यसि. — इति in fine addunt codd., omisso commate proxime sequente.

— 10. - लोचनेनालोकितं तथाविधं मृगमवलोक्य आः etc. P. - लोचनेनावलोकितस्तथाविधो मृग आः etc. Pp. Secuti sumus edd. correcto tantummodo तथाविधो pro - विध. neque multum differt Pp. अवलोकितं tamen minus bene ad hunc locum quadrat, quam आलोकित. In P. constructio minus bene procedit. मृतोऽसि edd. — Pro मृतो P. पतितो.

— 11. अन्धनान् om. P. - संवरितुं Pp. गृहीतुं edd. - सत्वरं S. — ऽभूत् P. qui et mox काकस्य.

— 12. सत्वरमुत्थाय omittunt codd. — In seqq. usque ad इतः secuti sumus Pp. qui tamen peccat in तेन व्याधेन quod pro क्षेत्रपतिना substituit. — Edd. तेन क्षेत्रपतिना क्षिप्रेण लगुडेन शृगालो इतः । P. तेन omittit et प्रतिक्षिप्ललगुडेन scribit, in ceteris autem cum edd. consentit. — Haud silentio denique praetermittendum est peccatum ed. Ser. उद्विग्न.

Dist. 78. d. Pp. prima manu in fine उच्यते; secunda ut nos.

Lin. 16. Ed. utraque et Pp.: भव; vitiose; sed peccant librarii In-

P. 23. dici innumeris locis in littera ऋ, cui pro lubito fere addunt vel demunt semivocalem ऌ; verum editores talis minime decet incuria.

Dist. 80. b. दृष्टः पुण्येन कर्मणा P. — In hemist. d. conspirant ed. Ser. et codd., L. praebet स्वभावो न निवर्तते। W. cum ed. L. consentit, Jones cum codd. — पुण्यैककर्मणा i. e. पुण्यं एककर्म येषां ते: quibus pietas est actio sola, qui nulli rei praeter pietatem operam dant. Minus bene W. in *whose every action there is innocence*, quod si dicere voluisset auctor, एकैकं pro एकं scripsisset. — हि paullo insolentius h. l. positum est neque tamen suspicionem movere debet; coniungit haec particula saepissime positionem caussalem cum antecedente; h. l. connectit intra eiusdem positionis fines caussalem casum, ablativum, cum ceteris: *nempe, videlicet*. Scriptura ed. L. nullam praebet difficultatem, si सत्ता ad स्वभावो trahitur; sed utitur cornix argumento, ut dicunt, ad hominem.

Dist. 81. a. - - प्रकोपितस्यापि edd. — b. मनो न याति P. — c. संतापयितुं omisso हि Pp.

P. 24. *Lin. 1.* सर्वथा ज्ञेयो inverso ordine P.

Dist. 82. a. मेघो pro मेघः ex colluvione ista mendorum Londinensi in nostram editionem irrepsit. b. कापुह्यास्तथा Pp. d. pro नोचितः S. et Pp. नो हितः, minus bene, quanquam eundem fere sensum praebet; verum नो facile quis pro pronomine accipere posset. — प्रभवन्ति rariorem h. l. significatum praebet, sed video huius verbi significationes amplius esse docendas, quippe in quibus constituendis minime feliciter versatus sit Rosenius noster s. v. Primam enim potestatem ponit eandem atque simplicis, in auxilium vocans locum Hitopadesi (proem. dist. 47.) sed ibi ऋ retinet vim sibi propriam *oriri*, neque vertendum est: dulci aqua praediti *sunt* fluvii; sed dulci aqua praediti (a fonte) *proveniunt* fluvii. Quam secundo loco posuit Ros. significationem, ab hac prima omnino non est diversa; dicit enim *evadere, fieri*; quae vis simplici radici est propria; nec per *fieri* reddi posest ऋ, nisi addita praepositione *ex*; fieri autem ex re quadam quid aliud est quam *oriri, nasci*? — Sed rem ab ovo repetam. ऋ duas habet potestates; primam *fieri, evadere*, alteram magis abstractam et paene mere copulativam, *esse*, quanquam idem inter ऋ hoc sensu et verbum substantivum intercedit discrimen, atque inter Bengalorum ह्य् (भवति) et बाहे (वसति), auxiliaria verba a Sanscritis derivata et corrupta, inter Persarum شدن et بودن, Anglorum *to become* et *to*

P. 24. omittunt edd. — Pp. अत्र त्वद्गारि; अत्र haud male additum. — P. transponit: — दारि आत्मानं.

Dist. 86. Repetunt omnes infr. IV, dist. 99. q. l. cf. — c. कसक om. Pp. vetante metro pariter et sensu.

Dist. 87. a. द्रव्यत्वात् Pp. vitiose. — d. दर्शनात् edd. mendose. संगतिः P. — निमित्तं quid h. l. sit, nescio. Voluitne मेयुनात्? Addunt edd. hosce versus, a codd. et interpp. pariter omissos:

नारिकेलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि हि सज्जनाः ।

अन्ये वदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥

Lin. 18. Ex codd. additum est comma, nec non seq. यतः pro quo edd. अन्यत्त्वं ।

Dist. 88. b. नो यान्ति P. मनो नायान्ति विक्रिया Pp. sed obversabatur nimirum memoriae librarii hemist. b. dist. 81. — c. भग्ने pro भङ्गे L. absurde. हेदे Pp. quod e versu antec. irrepsit. भङ्गेनापि हि etc. S. Quo syllaba longius fit hemistichium. — अनुबध् h. l. verbi intransitivi indolem induisse videtur; cuius rei aliud exemplum excitavit Rosen. s. v.

Dist. 89. b. सामानं सुखदुःखयोः edd. male; est enim adiectivum, quod referendum foret ad शौर्यं. Voluere सामान्यं.

P. 25. *Lin.* 1. तदेतैर् P. sed particulae consecutivae hic nullus est locus. Pro भवदन्त्यो Pp. पुनरन्त्यः, quod per se minime est malum; omittit omnino haec verba P. — पुमान्, iocose dictum de mure, om. codd. qui praeterea transponunt को मया. — Omittunt iidem mox तद्वचनमाकर्ष्य, quibus verbis edd. praefigunt इत्यादि; exulare iussimus otiosum additamentum.

Lin. 2. अप्यायितो L. pessime; vid. Rosen. in addit. ad radic. Sanscr. p. 375. cf. praeter. Man. III, 203, भवतानेन Pp. minus bene. Ferri posset भवतोऽनेन.

Dist. 90. a. यन्मार्तं च तथा न शीतल — Pp. inscite. — c. प्रीत्या edd. qui et चेतसि. — d. सत्योक्त्या Pp. कृष्ट codd. — Ut hosce versus intelligamus, necesse est scire, Indos contra intolerabilem aestatis calorem, variis uti remediis, quibus eum mitigent; primum est lavatio; secundum margaritarum lineae; tertium sirium pulveratum atque humectatum, nec non varia unguenta odorifera inde praeparata. Quae omnia a poetis aetatem describentibus saepissime commemorantur; sufficiat unum h. l. apponere

exemplum ex poemate Calidasi, Ritusanhâra inscripto, in quo singulis P. 25. capitibus sex anni horas, tot enim constituunt Indi binorum mensium unamquamque, elegantissimis versibus depingit. Ritusanh. descr. aestat.

v. 1. प्रचण्डसूर्यः स्पृहणीयचन्द्रमाः । सदावगाह्यतवारिसंचयः । . . . निदाघकालः समुपगतः प्रिये ॥

v. 2. मणिप्रकाराः सरसं च चन्दनं । शुचौ प्रिये यांति जनस्य सेव्यतां ॥ In hemistichio tertio

distichi nostri praetulimus scripturam codd. quae sensum magis commodum praebet. प्रीत्या referendum foret ad भाषितं, quo facto caret सुखयति vocabulo, quod sibi respondeat, et प्रभवति चेतसि nil dicit, nisi *oritur in animo*.

Nostra scriptura recepta construendum est प्रभवति प्रीत्यै चेतसः *quantum bonorum hominum colloquium praevallet ad delectationem animi*; प्रभू enim cum dativo construitur; vid. Bhag. Gît. XVI, 9. et scholl. ad hunc locum

laudata a Rosenio s. v. ५; add. not. ad dist. 82 supr. — Difficilius his est hemistichium ultimum in postremis praesertim verbis. सत्योक्त्या corruptela est, quamvis minime indocta; neque enimvero probabile est, bis a poeta

positum fuisse sermonem; सुकृतिं est id, quod in fronte sive loco primario ponitur, deinde simpliciter, quod praemittitur: sermo autem ipse praemitti solet amice factis, non vero facta praemitti sermoni. Ad ultima

verba nunc pervenio, quibus inest haec difficultas, quod variis modis dividi possunt; सुकृति accipere licet pro nomin. neutrius; सुकृतिना autem aequè bene est genit. plur. a सुकृतिन्; सुकृति si a seqq. seiungis, nam

ut saepius adverbialiter positum esse potest: *nempe, scilicet*; (cf. prooem. dist. 40.) sed idem vocabulum, pro substantivo acceptum, cum nomine proprio praecedenti coniunctum, in adiectivum abire solet. Tunc foret

सुकृतिनाम्, *Sucriti nomine*. Haec autem si quis nugas vult appellari, haud recusabo, modo culpam poetae tribuas, qui tam male secum potius quam cum lectore egit, ut tales turbae excitari possent. Missis igitur quae sine

fructu disputata forent, opinionem meam in medium proferam: सुकृतिं subiectum est, quod copula cum सद्गुणभाषितं coniungitur; pertinet ad id vox praecedens सपुक्त्या ita ut unam tantum notionem exprimant; पुक्ति est

iunctio, सपुक्ति est coniunctio cum bonis eo sensu, ut sit praestatio officiorum, beneficiorum, parumque differat hoc vocabulum a सत्कृति; huiusmodi autem praestationi quod praemittitur, est *comitas*; neque aliud vult

poeta quam Tullius, quum II. Offic. 14. dicat: „comitas, affabilitasque sermonis maxime conciliat animos hominum.” Comitas autem haec, quam sequuntur beneficia, comparatur cum carmine magico, quo quid

P. 25. attrahi posse creditur. In सुकृतिनाम् haereo utrum sit nomen, quo appelletur tale carmen; an seiungi debeat सुकृतिनाम् quod aut ad आकृष्टि refferri possit, aut ad पुरस्कृतं; quam rem peritioribus diiudicandam relinquam. सुकृति autem pro subiecto haberi nequit; सुकृति enim सत्युक्त्या पुरस्कृतं tautologia est haud ferenda, et de सुकृति सत्योक्त्या पुरस्कृतं iam dictum est, quod significo ne quis hanc viam a me omnino non tentatam esse credat.

Dist. 91. b. चैत्रवर्ष्य Pp. — c. निःसत्त्वता P.

Lin. 10. तदैकमपि Pp. male; sed peius edd. तदेकदूषणमपि; तदेकं *tatpurusha* est: तेषां एकं.

Dist. 92. a. कटुत्वं Pp. male. — c. अलुब्धत्वं L. De प्रत्यक्ष vid. ad *dist.* 61.

— 93. b. Pro इव L: भवेत्. — d. साध्योपहत Pp. male. Haud satis assequor, quinam sensus tribuendus sit verbo: इवस्वहान्तरात्मनः । quanquam verum invenisse videtur Jonesius, interpretatus: cuius animus purus est tanquam aqua. इव proprie est liquidum, nonnunquam ipsa aquae liquiditas: Sancar. Achary. in opusculo, quod inscribitur Vākya-sudhā sl. 44: माधुर्यद्रव्यैत्यादिज्ञानधर्मास्तद्भूते । — Additur in edd. hic slocus, a ceteris libris omnibus alienus:

मनस्यन्यद्वचस्यन्यत् कार्यमन्यद् दुरात्मनां ।

मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनां ॥

In hemistichio secundo corrige: कर्मण्य.

Lin. 15. एव deest in codd. — Deinde hunc in modum pergunt edd. इत्युक्त्वा हिरण्यको मैत्रं विधाय भोजन etc. — तयोः परस्परसख्यं P. — Pro अभवत् Pp. अभूत्.

— 16. Pro संतोष्य P. भोजयित्वा.

— 17. ततः प्रभृति edd. inelegans est repetitio. Vid. l. 15. प्रत्यहं om. edd. अन्यान्य S. neque correxit L. प्रदानेन edd. — विअभ्याजापैः om. P.

— 18. Pro वायसो S. nomen cornicis exhibet. — वयस्य अस्माकं P. qui mox pro स्थाने praebet वनं. — Edd: कष्टतर, atque usurpatur hunc in modum comparativus, uti etiam a Latinis.

— 19. तदेतत् om. S.

— 20. हिरण्यको ब्रूते । मित्रं कुं गन्तव्यं । S. et Pp. omissis omnibus usque ad p. 26. l. 9.

P. 26. *Dist.* 96. Huc traximus hoc distichon, iubente orationis nexu; edd. codd. et interpp. exhibent prorsus inopportuno loco ante nostrum *dist.* 164. — *hem. a.* in fine pro स्मृते edd. तथा. — d. L. रश्मिस् pessime.

Dist. 97. c. edd. male seiungunt मा समीच्य, quo facto sensus menti P. 26. auctoris contrarius et h. l. prorsus absurdus evadit. Aut omnino non separanda sunt vocabula aut secundum certas quasdam regulas; quam legem sibi non posuisse editorem Londinensem pro eius incuria minime miror; verum enim vero debuerant editores Serampurenses.

Lin. 11. Edd. अस्ति सुनिश्चितत्वात् minus bene. — P. = मित्र निश्चितमेव स्थानं वर्तते; quae non magis placent.

— 12. कर्पुर L. quae editio in hac voce fere semper peccat. — गौरा-
भिधानं edd.

— 13. मन्दराभिधानः L. absurde. — pro कूर्मः S. कङ्कपो et mox धार्मिकः,
omisso सहस्र.

Dist. 98. c. स्त्रीयं S. falso. — d. pro तु P. तु.

Lin. 16. Pro मत्स्याहार S. भोजन. — Pro विप्रेयैः P. विषयैः inscite. — Pergit
tum S: मांसं वर्धयिष्यति. horror scripturae! Pp. मां समुद्रिदण्यते, quod nihil est
nisi corruptela a calamo nimis festinanter currente profecta.

Lin. 17. मया verbo कर्तव्यं praemittunt edd. — अवस्थानं Pp.

Dist. 99. b. आन्ध्रः S. — P. transponit verba: न मित्राणि न आन्ध्राः. न च
विषयामो वृत्तिस्तं etc.

— 100. b. pro च L. तु. Totum dist. om. S. Inserunt mox edd. haecce
duo distt., quorum prius agnoscit etiam P., neutrum Pp. J. et W.

लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ।

पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात् तत्र संस्थितिं ॥

pro विपन्ते L. वर्तन्ते; haud male.

अन्यच्च । तत्र मित्र न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयं ।

ऋणादाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सुजला नदी ॥

Lin. 22. कथा omisso, S. विचित्रालापैः ।

Lin. 1. Pro जगाम S. गयो. — Pro ततो Pp. तत्र. — दूरादेवालोका P. quod p. 27.
valde aridet.

— 2. लघुपतनकमुत्पायातिथ्यं etc. codd. — अपि desideratur in edd.

Dist. 101. Pro uno hoc disticho tria exhibet ed. S. videlicet pri-
mum, quod apud nos supra legitur num. 54, deinde hoc, quod nobis
nunc ante oculos versatur, tertium denique nostrum num. 57. insigni-
tum. Duo priora praebet P., primum tantum Pp., omnia omittit ed. L.

P. 27. utpote quae supra exhibuerat. J. cum Pp. consentit; W. cum S. Emendavimus in hemist. d. सर्वस्य pro सर्वत्र, iubente constructione.

Lin. 5. Pro वयस्य edd. सखे. — Pro सविशेषं P. विशेषेण. — Edd. सविशेषपूजामस्यै.

— 6. गुरुपुण्यकर्मणां P. — धुरीणः om. Pp. inscite. — idem मूषक, quam formam agnoscit Wils. s. v. rarior tamen esse videtur.

— 7. In hac sententia contra librorum et editorum consensum scripsimus न कदाचित् pro यदि कदाचित्, hac ratione freti, quod exemplum ellipsis, qualis haec foret, prorsus nullum exstat; duorum remediorum lenius adhibuimus: aut enim mutandum erat यदि in न, ut fecimus, aut invenienda erat ex coniectura apodosis, quae positioni conditionalis responderet. Ceterum S. = सहस्रद्वयेनापि यदि सर्पराजः कदाचित् कथितुं समर्थः स्यात्. — अपि om. L. et Pp. Scriptum fortasse fuerat नापि, posthac omissa erat a quodam librario ultima littera न adiectivi द्वितीयेन, नापि deinde contractum cum द्वितीये, et quum aliquid deesse vidisset alius, intrusit यदि suum. — P. = सहस्रेणापि सर्पेश्वरः कर्तुं कदाचिच्छक्तः स्यात्. यदि omnino omisso; quibus verbis si न additur, omnia optime se habent.

— 8. ओषधर्षितवान् codd. — Expunximus otiosam copulam, retinuimus autem praepositionem उप, quam om. edd. — P. तत् श्रुत्वा सन्धरः संपूज्याह ।

— 9. P. incipit orationem testudinis ab hisce verbis: सखे हिरण्यक वज्र etc. edd. a भद्रं ते, omisso वज्र. — Pp. तत्र pro वज्र. — निर्जन om. P. qui cum S. pro अवस्थान legit: आगमन.

— 10. चम्पकवती नाम नगरी यत्र etc. L. — नगरी om. Pp.

— 11. परिव्रजका निवसन्ति L. et S. (ubi tamen नि deest.) Pp. अभिसखः mendose pro आकसयः । Mox S. et P. परिव्राट् et P. निवसन्ति.

— 12. P. भोजनविशिष्टं भिज्जानसहितं; pariter L., modo विशिष्ट praebet.

— 13. उत्सृत्य P. — प्रत्यहं om. codd. — प्रिय deest in Pp. —

— 14. तत्र ex P. — समायात् S. — pro तेन सह Pp. स च. Pro सह Pp. सार्द्ध. — नाना om. S. — अपि चूडाकर्पो recepimus ex P. Nomen agnoscit L. sed collocat post - खंडेन.

— 15. - सपडमताडयत् P. - दपडमताडयत् Pp. utrumque absurde. तमुवाच P.

— 16. Incipit comma in edd. a सखे; inepte, sequente भवान्. Pro किमिति Pp. कथं; illud praestat, est enim loquela mirantis et admodum indignabundi.

Subiicit ed. L. sermoni Vinâcarni hosce versus, quos praeter W. ceteri omnes pariter ignorant.

यतः । मुखं प्रसन्नं विमला च दृष्टिः कथानुरागो मधुरा च वाणी ।

P. 27.

स्नेहोऽधिकः सन्धमदर्शनं च सदानुरक्तस्य जनस्य लक्षणं ॥

Emendavi स्नेहो - pro स्नेहाधिकः et लक्षणं pro लक्षणं, metro postulante. Mallem tamen स्निग्धं, quod exquisitius est vocabulum, a glossatore nisi fallor per लक्षणं explicatum; aut irrepsit लक्षणं e disticho, quod addit L:

अतुष्टिदानं कृतपूर्वनाशनं अमाननं दुश्चरितानुकीर्तनं ।

कथाप्रसङ्गेन च नामविस्मृतिर्विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणं ॥

Correxi विस्मृतिः pro विस्मृतिः. L. — Lege प्रसङ्गेषु. SCHL.

Lin. 16. भ्रष्ट om. P.

— 17. पात्रमुत्सृज्य भिन्नान्नं खादति P. — Pp. et L. omittunt उत्सृज्य; cetera ut S. et nos.

— 18. अयो initio incisi P. नाक pro नाग Pp. inepte. — विलोक्य S. et P.

— 19. Pro अयं edd. अपि. — कार्पोनात्र केनापि Pp., sic etiam P. omisso tamen केनापि.

Dist. 102. a. Edd. et P. अकस्माद्; nostram lectionem tuetur W. नाक-
स्मात् *haud sine caussa*; अकस्मात् *repente*; res ipsa ad idem admodum redit;
sed nostra scriptura melius cum sententia anteced. convenit.

— 22. गौडीये S. गौडदेशे L.

Lin. 1. Pro तस्यां P. तत्र. — अपिक् प्रतियसति । स च महाधनः Pp.

P. 28.

— 3. नाम्नी S. voluit नाम्नी. — In fine codd. omitt. इव. Similibus verbis
usus est Bhavabhûtes (Mâl. et Mâdh. Act. 1.) मकरकेतोर्गगद्विजयवैजयन्तिका; quem
locum noster imitari videtur.

Dist. 103. d. क्षीणं e P. pro quo S. क्षीर्णं (scribit क्षीर्णं) male propter
praecedens तत्र. Pp. paullo audacius: पीत, et mox प्रिये pro पत्नी. L. = तस्या
पीडिते पत्नी.

— 104. a. पलितेषु च P. Offendit fortasse librarium अपि, cuius vim
h. l. haud assecutus est. पलित *canus*, proprium est vocabulum de capil-
lis seniliter decoloribus; Sancarar in Môhamudgara v. 7. अङ्गं गलितं पलितं
बुण्डं. — b. कामायकामिता S. absurde.

Lin. 9. Edd. वृद्धपतिः

Dist. 106. c. Lepidam hanc sententiam foedissime vitiavit L. scri-
bens: निर्दयनश्चैव. S. tantummodo omissione Visargi in fine vocabuli निर्दयन
peccat.

P. 28. *Lin. 14.* - दर्पतिक्रान्ते Pp. vitiose; दर्पतिक्रान्त P. quod ferri potest.

Dist. 107. a: निवसतिर्, omisso ऋपि edd., particulam om. etiam P. exhibens: मन्दिरेषु वसतिर्. — संगति: in fine hemistichii edd. vitiose; egreditur enim in omnibus metris Indicis coniunctio litterarum caesuram, qua bina versus hemistichia separantur. — b. गोष्ठीपुरुष L. quibus verbis duo peccata commisit; sed excellit in hac re editor iste. पुरुष, producta prima syllaba, metro debetur. Cf. ex. gr. Bhag. Gīt. III, 36. — - संनिधाननियमो वासो विदेशो तथा Pp. vitiose. — वासविदेशे P. et L. mendose. — c. पुंमलिभिर् L. contra metrum et grammaticam. — d. ईर्षितं प्रवसनं S. ईर्षितं प्रवसनं P. ईर्षितं प्रवसन Pp. ईर्षितं प्रवसनं L. *Sporting with the husband's infirmities* W. consentit igitur cum L., omisit haec verba omnino J. Lass.

Proxime insistentes vestigiis editionis Londinensis et interpretationis Wilkinsianae, expuncta modo in priore vocabulo casus et generis nota, rescripsimus: ईर्षितप्रवसनं. Ita existit compositum, quod cum वर्तकं tanquam adiectivum iungi debeat. Lenissima sane est coniectura, quippe qua nihil mutetur praeter unicum punctum sublatum. Attamen, loco secundis curis retractato, consilii nostri me poenitet. Vereor enim ut scriptura, qualem nos constituimus, significare possit: *mariti senium, libenter vel maligne derisui habitum*. ईर्षा semper de invidia usurpatur; ईर्षित igitur est is, cui invidetur, sive id, propter quod alicui invidetur. Insederat in animo praeiudicium, ab interprete Anglo petatum, quod me prohibuit, quo minus in tanto librorum dissensu meliora eligerem. Nunc autem tanquam unice veram amplector lectionem Sriramapurensem, ad quam, transpositis modo litteris, et Codd. Pp. et P. alludunt. Sed ut clarius elucescat, quam accommodata sit huic loco scriptura, singula accuratius sunt explicanda. Quod ad nexum sententiarum cum fabulis attinet, ante omnia tenendum est, sententias saepe laudari propter aliquam sui partem, interdum propter singulum vocabulum, etiamsi cetera nihil prorsus ad rem faciant. Hic agitur de senio mariti, quod adversata Līlavatis naufragium castitatis facit. Enumerat poeta causas corruptae in feminis pudicitiae novem numero, hunc quidem in modum. 1) Vita sine custode vel tutore peracta. Quaenam ea sit, optime nos docet legumlator. Cf. Man. Dh. Sāstr. IX, 3. 2) Commoratio in domo paterna, scilicet puellae innuptae, postquam nubilus facta est. Cuius periculi vitandi gratia patres familias in India filias impuberes despondere

solent; pubertatem nactae, statim sponso traduntur. Notes velim vim P. 28. particulae ऋषि. Vel in ipsius patris domo castitati periculum imminet, nedum apud cognatos, quorum minor est auctoritas, cura remissior. 3) Egressus in publicum in pompis, quae diebus festis celebrantur. 4) Licentia non refrenata ab occurso virorum in populi coetibus. 5) Habitatio in terra peregrina; quia nimirum absentibus cognatis et familiaribus famae minus cavetur. 6) Frequens commercium cum feminis libidinis. Inest singulis huius metri hemistichiis ὑπότμησις quaedam post syllabam duodecimam, unde patet ऋषिन् non ad sequentia, sed ad praecedentia esse trahendum. 7) Opum domesticarum iactura, qua mulier eo adduci potest, ut ex donis amantium novas opes sibi quaerat. 8) Mariti senium. 9) Fecunditas aliarum mulierum cum invidia spectata. Timendum est ne uxor, cui nulla supersit spes prolis ex marito sene vel infirmo suscipiendae, adulterum in auxilium advocet. Diversa haec est causa a praecedenti, quacum arcto tamen vinculo cohaeret. Vulgo autem notum est, quanto liberos procreandi studio Indorum natio flagret, ita ut nihil vehementius averruncet quam sterilitatem. प्रसव् दicitur tum de partu, (Am. Sinh. definit गर्भमोचने) tum de ipsa prole. Cf. *Colebr.* प्रसवन् non legitur in lexicis nostris, sed est haud minus legitime derivatum vocabulum, quo aut idem significatur, aut in universum facultas pariendi, fecunditas. SCHL.

Dist. 108. c. स्वप्नम्यगृहे etc. L. et P. — d. स्त्रीणां संतृषणानि षट् Pp. prius mendose, posterius per se haud male.

— 109. b. प्रार्थयितो Pp. vitiose.

— 110. Deest distichon in cod. Pp. Praemittunt edd. huic disticho versus qui apud nos leguntur infr. num. 189., quos S. bis habet, h. l. et infra, quosque omittunt codd. et Jones, qui quatuor disticha 109 — 112. Anglice omnino non reddidit.

— 111. Desideratur in utroque codice et ed. S. — Ed. L. addit praeterea hunc slocum, quem agnoscit etiam S. praemisso tamen nostro dist. 112.

न लज्जा न विनीतावं न दक्षिण्यं न भीरुता ।

प्रार्थनाभाव एवैकं सतीवि कारणां स्त्रियाः ॥

Ed. L. praebet: प्रार्थकाभाव एवेति, quae scriptura vix praefenda est.

- P. 29. 113. c. पुत्रस्तु P. स्याविरे S. स्यविरे काले Pp. Veram scripturam praebet Manus IX, 3. रक्षन्ति स्याविरे पुत्रा; cetera conspirant. Addit sola ed. L. hunc Manus slocum (II, 215.)

मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा नो विविक्तासनो भवेत् ।

बलवान् इन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥

Manus n pro no et sic lege.

Lin. 11. कर्षरे Pp. कर्षुर P.

— 12. P. = सुखासीनावतिष्ठति । अनन्तरं च उपस्थितं पतिं etc.

— 13. आकृष्य pro गृहीत्वा S. — pro निर्भरं S. गतं; P. निर्दयं. — अनन्तरे desideratur in P. Substituit S. तेनावसरेण.

Dist. 114. Omittunt codd. et J. — In hemist. c. S. scribit: तच्छब्दं; quae repetitio minime placet.

Lin. 16. तत्तत्तद् etc. P. qui et आलोच्य तत्समीप etc. legit; pro कुट्टणी edd. कुट्टणी; codd. plerumque कुट्टनी, quam formam solam agnoscit Wilso; quae nam scriptura vera sit, difficile est dictu, quum parum liqueat vocis derivatio. — Incisum, quod incipit a नाकस्माद्, S. debemus; abest a ceteris libris, sed postulatur a verbo अचिन्तयत्; addidimus negationem, quam propter hunc locum etiam supra inserere necesse erat. (Cf. ad dist. 102.)

— 17. जारं om. P. et S.

— 18. दण्डेन om. codd. et S., गुप्तेन etiam Pp. Poena autem quam h. l. vocabulo गुप्तेन दण्डेन indicat auctor, pecuniae sunt, quas pro silentio suo ex Lilavatide extorsit lena; quam explicationem Wilkinsio debemus p. 304.

— 19. Secuti sumus in hoc commate Pp. inserto tamen ex edd. केनापि, quod ille omittit. Edd. prorsus absurde: मूषिको विवर्मालोच्य बलोपविष्टेन इह केनापि etc., sed अत्र omisso; quae verba sanari possunt hunc in modum: मूषिकविवर्मवलोचयाद् । बलोपविष्टः स । तेनेह etc. — P. paullo melius: मूषिकबलोपविष्टेन केनापि etc., corrige: मूषिको. Sed vel hac emendatione recepta haereo in verbo बलोपविष्ट, quod dubito an omnino dici possit; praebet haud dubie Pp. veram auctoris manum, quam librarii ignari variis modis depravarunt.

Lin. 20. परिव्राजकेनोक्तं desunt in codd. haec verba, neque sunt omnino necessaria, quanquam, uti supra iam observatum est, dramaticum genus potius sapit tales omittere locutiones. Sequens incisum ex P., omisso

tantum नूनं post कारणं, nescio an recte. — S. कारणं चात्र बाहुल्याद्धनमेव भविष्यतीति । P. 29. quod per se haud male est dictum, praestat tamen nostra scriptura, धनमेव praemittendo, in quo verbo vis orationis vertitur. Pp. cum S. in prioribus consentit, sed tum धनं corrumpit in बलं et भविष्यतीति omittit. L. बाहुल्याद्धनमेव भविष्यति.

Lin. 1. परिव्राजकेन om. S. — मम deinde om. S. et P. चिरकालोपार्जितं धनं L. — P. 30. S. ut nos, sed addito मम ante धनं — Pp. मम विवरनिधानं.

— 2. pro प्रत्यहं S. प्रभृति. — आहारं Pp. नित्राहारं P. Recentior est usus adiectivi नित्र tanquam pronom. possessivi, quod pro subiecti diversitate, eodem modo atque स et genit. nominis आत्मन्, ad omnes personas, primam dico et secundam, nec non tertiam referatur; quem usum per Hitopadesam haud semel observare licet. Eodem prorsus modo serior Graecitas utitur voce οἰκεῖος. Vid. *Classeni* nostri indic. ad. Dexippum s. v.

— 3. pro अग्रजः L. et S. अग्रजः. — मन्दमन्दं P. — उपसर्पन् edd. — अवलोकितोऽहं L. corrige: अवलोकितोऽहं.

Dist. 116. a. धनेन et b. धमाद् S. — Pro सर्व S. et P. लोकः; cf. tamen *dist.* 115. a. — स्मर्याद् P. sed hiatus in caesura tolerari potest. Vid. mox 121, c. — d. गतः L. et P. quod ceteris accusativis in nominativos mutatis admitti posset. पश्य enim et मन्ये inseruntur orationi parenthesis loco et constructionem non mutant.

Dist. 117. a. . . . तु विहीनस्य S. sic etiam P., sed pro तु substituit हि; neutra particula opus est, quam ob rem secuti sumus Pp. et L.

Dist. 118. d. च तु Pp. et L. च हि S.

Dist. 119. Recepimus ex P. Ceteri omittunt h. l. Omnes exhibent *infr.* Lib. II, 2. q. 1. cf.

Dist. 120. d. सर्वशून्ये P. — Versus desumpti sunt e fabula, cui titulus est *Mrichchhakati*. vid. *interpr.* Wilsonis p. 14. — Expectabam: सर्व शून्यं दारिद्र्यतः Addit deinde sola ed. Lond. hunc slocum:

दारिद्र्यान्मरणाद्वापि दारिद्र्यं च वरं स्मृतं ।

अल्पक्लेशेन मरणं दारिद्र्यमतिदुःसहं ॥

Plura insunt hisce versibus minus bene dicta; displicet च, displicet etiam वरं hoc sensu, ut sit *peius*; cuius significationis nescio, an ullum exstet exemplum; more bene Sanscrito positum habes hoc vocabulum *infr.* *dist.* 129.; displicet porro repetitio vocabuli दारिद्र्यं, neque fugere po-

P. 30. test lectorem priori versu dici paupertatem deterioiorem esse paupertate; quod sensu cassum est. Ut breviter expediam, legendum est: दारिद्र्यमरण-योर्हि दारिद्र्यमरणं स्मृतं । अल्पकृष्याय मरणं etc.

Dist. 121. a. इन्द्रियाणि विकलानि Pp. male. — d. P. योऽन्यः — Pp. वान्यः (in codice deest punctum geminum) Utrumque est ex emendatione hominis quem offenderat hiatus in caesura एव-अन्यः, insolentior is quidem, cuius tamen aliud exemplum mox designavi *dist.* 116. Neutra vero emendatio admitti potest; disiunctioni nullus est locus, pronomine relativo autem intruso constructio prorsus evertitur; अन्यः enim praedicatum est ad पुरुषः pertinens; *idem ille vir evadit diversus*. एव rariorem h. l. praebet sensum: *etiam*: तदेव नाम, *hoc etiam nomen*, sc. अविकलं et sic porro तदेव वचनं. Prorsus similem vim habet तदेव *infr.* p. 121. l. 5.

Lin. 17. Pro आकर्ष्य Pp. आलोच्य male. — S. mox अवलोचिन्; quod, nisi fallor, nunquam dicitur. मम ante अत्र om. P. Pro मम Pp. मया, sed is omnino corruptus est h. l. मयावस्थानमिदानीं etc.

— 18. तद् वृत्तान्तकथनं Pp. एतद् वृत्तान्तकथनं edd.

Dist. 122. c. Pro वंचनं Pp. गञ्जनं; idem scribere voluit P. ut videtur, quanquam media syllaba minus distincte sit exarata. Hanc coniecturam egregie confirmat Vétála-Panchavinsati, in cuius fabula prima hic slocus reperitur; legitur ibi गृञ्जनं, quod quum ab hoc versu prorsus alienum sit, non dubium est, quin corruptela sit pro गञ्जनं. Quatenam autem significatio huic vocabulo, in lexicis non obvio, tribuenda sit, minus liquet; si radici गञ्ज् vim inebriari recte tribuit Wilso, ebrietatem h. l. intelligere licebit; cf. Wils. s. v. गञ्जा, quod nomen *cauponam* notat. Sobrietatem in summis virtutibus ab Indis poni, notum est. वंचनं hoc habet incommodi, quod contra usum *passive* accipi debeat: *fraus*, quam patimur, haud eam, quam ipsi concipimus.

Dist. 123. Desideratur in Pp.

P. 31. *Dist.* 124. b. व्यर्थे यत्ने edd. male.

Dist. 125. b. . . . नैव Pp. per se haud male, praestat tamen न तु.

Dist. 126. b. च pro तु Pp. minus bene. Idem hemist. c. सर्वलोकस्य वा मूर्ध्नि, paullo durius; nam विप्रविर्तित ad priorem huius versus partem non com-
mode trahi potest; supplendum igitur foret: स्यात्. In ultimo hemistichio secuti sumus Pp. — Edd. et P. विप्रविर्तित्यत्रा वने male: passivum enim praeferendum foret, etiamsi च secundum quartae classis normam inflecti

posset; quod fieri nequit. Quid multa? Bhartriharis sunt versus, ad P. 31. quorum genuinam scripturam proxime accedit Pp. — Ed. Ser. p. 49: सर्वलोकस्य वा मूर्ध्नि विस्मर्यते कनेऽथ वा । Ed. Ser. ibi vitiose: विस्मर्यते.

Lin. 8. अत्र om. P. — याचजया edd. sed praestat h. l. compositum. नीवं Pp. quod sensu h. l. commodo (*vita*) agnoscitur a Wilsone quidem, verum rarius reperitur. — Pro अतीव Pp. एव.

Dist. 127. c. नोपचारः Pp. mendose. — d. प्रार्थितो codd. et L. — Pp. praeterea pro जनः exhibet नरः. Minus recte praetulimus scripturam ed. Ser. प्रार्थिते; in iunctura enim hac: वरं — न वरं, posterius वरं interdum omititur, veluti ex. gr. mox *dist.* 129, sed tunc verbum substantivum quod subintelligendum est, ad utramque sententiam pertinet, neque alii verbo locus est. प्रार्थितः est is, qui ab aliis aditur auxilii impetrandi caussa. L. —

Ne recepta quidem codicum lectione in expedienda secundi versus sententia mihi ipse satisfacio. Mavult Lassenius noster participium, ut supplere liceat: न च वरं भवति, quibus verbis, recepto passivo, nullus est locus. Attamen non omnino necessaria est repetitio, sive expressa sive intellecta, in eiusmodi sententiis, ubi binae sortes inter se comparantur, altera tolerabilis, altera vehementer respuenda; imo elegantius in alterutro comparationis termino locutio variatur. Cf. Prooem. sl. 19. Sed offendunt me nominativi continui, ad eandem personam referendi. Sane qui ipsi opibus suis sunt exuti, non sollicitari solent ab aliis pecuniae largiendae gratia. Expectabam tertium casum, sic fortasse: न चोपचारभटेन. Emendatio variis modis tentari poterit; expectandum est auxilium codicum. SCHL.

Dist. 128. a. दारिद्र्याद् P. et S. Est forma aequae legitima. — द्विषं P. contra grammaticam et metrum. परिभाष्यते Pp. male. — a. et b. परिगतः प्रभश्यते तेजसः । निस्तेजाः परि - P. — b. pro आपयते Pp. आगच्छति. — c. शोकरहितो P. male. — Nec melius ibidem Pp: बुद्ध्या न संयुज्यते. d. विधनतां ex coniectura pro निधनता, quod quanquam omnes libri tuentur, stare nequit; arbitrati sunt fortasse librarii et editores नि in compositis idem valere atque निरः; quod fieri non posse, demonstravit editor Bibl. Indic. I, p. 350. Legitur hoc distichon in fabula Mrichchhakati. Vid. interpr. Wils. p. 21.

Dist. 129. a. वरं कार्यं मौनं Pp. — c. प्राणास्त्यक्ताः Pp. — वाक्येष्वभिहितः edd. d. pro सुखं Pp. मलं.

- P. 31. Subiungunt edd. hosce versus, qui in codd. pariter atque interpp. omittuntur, neque ipsi habent, quo magnopere sese commendunt:

वरं श्रून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो ।

वरं वेश्या पत्नी न पुनरानीता कुलबधूः ।

वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे ।

वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥

Leviora nonnulla vitia tacite sustuli; restat unum, quod altius insedit, dico अनानीता, quod vel metrum corruptelae arguit. Scripsissem न पुनरुपनीता, si probare potuissem, उपनी idem valere ac प्रणी et परिणी. Dicitur faemina, quae alii post maritum viro nubit, परपूर्वा. Man. V, 163:

पतिं हित्वापकृष्टं स्वमुत्कृष्टं या निषेवते । निन्यैव सा भवेत्सोके परपूर्वेति चोच्यते ॥

परपूर्वा optime loco nostro convenit, verum non sine artificiis quibusdam versui inseri potest. उपोढा legitur Ram. I, XIII, 37. quod vocabulum facile est h. l. introducere: न च पुनरुपोढा; sed est ipsum isto Rameidos loco ex coniectura, necessaria illa quidem et praeclara, positum. Rem in medio relinquam, neque enim tanti valent isti versus, ut in eis operam et oleum perdamus.

Lin. 21. इति om. Pp. — अहं om. P. — Pro भोजयामि Pp. योजयामि; P. संवर्धयामि; S. पोषयामि. — Pro भो codd. भोक्ष्.

- P. 32. Dist. 131. b. ज्ञेयक्रीतं S. minus bene. — पल्लवग्राहि insolita est dictio, cuius tamen sensum feliciter divinavit Jonesius, vertens: *superficial knowledge*. पल्लवग्राहि पाण्डित्यं eruditio est, quae surculos quasi tantummodo defringit de arbore scientiae, quae verba facit permulta, floridaque gaudet loquela, solidis autem fundamentis destituta est, neque bonae frugis quid producit. Quam interpretationem ne pro lubito a me propositam esse censeat lector, optima auctoritate stabiliam. Canit Jayadevas initio Gitagovindae (v. 4.), वाचः पल्लववत्युमापतिधरः संदर्भशुद्धिं गिरां । ज्ञानीते जयदेव एव, et quae sequuntur; ad prima verba scholiastes: उमापतिधरनामा कविः पल्लववति विस्तारयति मात्रं न काव्यगुणायुक्ता वाचः करोति । पल्लवग्राही दोषोऽस्य. — Alius interpres haec habet: अल्पामपि वाणीं आहुत्येन निबध्नाति. Ambae interpretationes facile inter se componi possunt; ex priori scholio patet, nisi fallor, technicorum vocabulum fuisse पल्लवग्राह, quo nimiam eamque vanam et inanem verborum pompam designarent. L. — Cf. vocem simili modo formatam असद्ग्राह, Bhag.

Glt. XVI, 10. Wilso, sequutus Trik. Sêsh. tertiam syllabam corripit, P. 32. recte interpretatur, sed peccat in derivatione. SCHL.

Dist. 132. b. पश्चात्तप्रायी च edd. refragante metro; च addit etiam Pp. mendose, in ceteris uti nos. — d. pro सोऽस्य L. तस्य; offenderat Hayleyburiensem optimum virum fortasse haec pronominis attractio a nomine, quod in eadem sententia qua illud collocatum est; सोऽस्य enim est pro तदस्य; sed hoc pueri iam norunt.

Lin. 5. Edd. — अपि लोभात् पुनरपि धनं ग्रहीतुं etc. Pp. अपि omisso sic pergit: लोभात् पुनरपि धनं ग्रहीतुं etc. quocum consentit P. in तदन्नं pro धनं solummodo varians.

Lin. 9. Ed. Ser. ततोऽहं मन्दमन्दमुपसर्पस्तेन वीणाकर्णेन etc. Sed verba p. 30, l. 3. male huc sunt tracta. वीणाकर्णेनाहं L. — वीणाकर्णेन तेन Pp. — ताडितोऽचिन्तयं ex ed. L. — Ceteri hunc in modum variant: ताडितः । अथाहमचिन्तयं P. — ताडितः । तथाहमचिन्तयत् (sic) Pp. — ताडितश्चाचिन्तयत् (sic) S. In proxime seqq. maximas turbas excitant libri: L. — अचिन्तयं । लुब्धो ह्यसंतुष्टो नियतमात्मद्रोही भवति; sequitur tum distichon ab eisdem verbis incipiens; eodem modo S. in soluta oratione, sed slocum haec verba excipientem omittit. — Codex P. ed. Ser. sequitur, sed आत्मद्रोहीति exhibet pro आत्मद्रोही. — Pp. denique prosam orationem omnino omittit et distichon nostrum 134 statim post verbum अचिन्तयं collocat, quem secuti sumus, ut haud dubie debebamus; facile enim apparet priorem distichi versum additamento quodam ex. gr. आत्मद्रोही, turbatum et deinde, quum is pro oratione soluta acceptus fuisset, alterum versum plane fuisse omissum; alius deinde ex alio codice adscripsit distichon, quo facto evadit constitutio textus, qualis in ed. Lond. comparet. — अनियतात्मा in dist. 134. satis notum est vocabulum, cuius vis tamen haud scio an ab omnibus plane perspiciatur. नियम् proprie est cohibere habenas equorum; cum equis autem regundis comparantur animus hominis atque sensus, ratione regundi: unde translatus est hic mos loquendi: नियतात्मा, नियतेन्द्रियः et aliae similes dictiones. Praeclare huc facit locus in Kâthakopanishat p. 7. obvius:

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु । बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥

इन्द्रियाणि हयान् आहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् । आत्मेन्द्रियमनो युक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणाः ॥

Dist. 135. om. Pp. — d. ननु ex P. — edd. न तु, quo peius quidquam excogitari nequit.

Dist. 136. a. तपानां Pp. stulte.

P. 32. — 138. d. जीवनं edd. Ad idem redit.

— 139. b. आध्यमानस्य S. sed nostra scriptura melius ad totius loci complexionem quadrat. — d. in fine ed. L. नारद quo quid absurdius esse potest?

Lin. 22. उचितकार्ये Pp. — S. तदत्रावस्थोचितकार्य cet. L. तदत्र दूरस्थोचितकार्य cet. — परिहृद proprie est abscissio, unde et propter versus huic sententiae illustrandae subiunctos (cf. praecipue 141 त्यजेत्) suspicari posses sensum esse loci: *abdicatione* negotiorum semper praestat, quum sit consentanea conditioni nostrae.” Sed aliam habet, me iudice, vim vox परिहृद, quam demonstrare utile erit, propter silentium sive potius reticentiam Wilsonis, qui hoc vocabulum exhibet quidem, verum solam ei tribuit significationem divisionis, qua libri in partes suas distribuuntur. *Divisio* certe vis propria est huius vocabuli, quod ad libros minime est restringendum, sed ad res in universum pertinet, ita ut sit earum discriminatio, distinctio, distributio in classes suas, qua facta cuiusque naturam et proprietatem intelligimus; unde ad hunc *Bhavabhūti*s versum (Māl. et Mādḥ. I, 24.) परिहृदव्यक्तिर्न भवति पुरःस्थेऽपि विषये । « discriminatio non cernitur ne in re quidem ante oculos obversante » scholiastes परिहृद interpretatur per निश्चय. Paullo ante परिहृदानीत dicitur de re, quae discriminationem ita egreditur, ut comprehendi et definiri nequeat. Ad nostrum ut revertar, कार्यपरिहृद talis est discriminatio negotiorum, ut perspiciamus, quid pro cuiusque conditionis diversitate sit faciendum.

Dist. 140. b. नित्यमरोजिता ed. Ser. qua scriptura metrum omnino pervertunt sapientes isti homines, qui et mox परिहृदं scripserunt.

Addunt edd. hoc distichon:

परिहृदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तया ।

अपरिहृदकर्तृणां विपदः स्युः पदे पदे ॥

Ed. L. hoc mutavit in - यदापन्नोऽविपत्तया । prius: आपन्नो, nisi fallor, haud male; posterius: अविपत्तया, stulte; sensus enim esse deberet: quum invaditur homo a mala fortuna; अविपत्ता foret bona fortuna, a qua invadi dici non possumus. Sed corrige तदा pro तया et construe: यदा विपद् आपन्ना तदा परिहृदः पाण्डित्यं । आपद् enim verbum est neutrum. Cf. Rosen. s. v.

Dist. 141. d. स्वात्मार्थे S. omisimus pronomen, h. l. otiosum, et hiatus vitandi caussa intrusum.

Dist. 142. om. S. et Pp., nec non J. Versum posteriorem ex P. P. 32. dedimus; L. = इत्थं कण्ठलग्नोऽपि वातं सादति वासुकिः । ad sensum nil differt, sed istud concinnius est dictum. In hem. b. P. exhibet, अनुसारी च.

Dist. 143. b. स्वादानं L. male. — Pro वा Pp. च, quod ferri h. l. P. 33. omnino non potest.

Lin. 9. अहं om. P. — निर्जनं ex Pp. pro निर्जन.

Dist. 144. Omittunt codd. et J. — b. भोजनं in fine S. Inest huic versui licentia poetica in constructione, quae, si cetera respicis, sic procedere debebat: तृणाश्रया; et facile compositum loco idoneum inveniri posset scribendo तृणाश्रया; sed concedendum est aliquid poetis.

Lin. 12. ततोऽप्यस्मत् S. et mox पुण्यबलोदयाद् S. — पुण्योपचयेन P. qui comma proxime sequens, *dist.* 145. et verba मन्थर उवाच omittit; tribuit igitur muri slocum 146; minus bene, ut nemo non videt. Quae autem h. l. omittit, infra post *dist.* 146. ponit. — च post अधुना recepimus ex Pp. cui etiam verba पुण्यपरंपरया et अयं (l. 13.) debemus; edd. hoc omittunt, pro illo exhibent: पुण्यबलोदयाद्, quod variatio est paullo ante obvii vocabuli पुण्योदयात्, haud bona quidem illa; dubitare enim licet an solitum sit dicere पुण्यबल, quanquam bene Sanscrite componitur तपोबल et योगबल; sed scribere haud dubie si non voluit, tamen debuit पुण्यबलोदयात्. De परंपरा cf. notam ad Bhag. Git. IV, 1., ubi exponitur discrimen, quod interest inter परस्पर et परंपर; tertium est vocabulum परावर, ab utroquo diversum, cuius vis optime explicatur ad hanc dictionem परावरा विषा in Mundaca p, 1. obviam: परस्मात् परस्वादवरेणावरेण प्राप्ता.

Dist. 145. b. Pro एव S. अत्र; stulte. — Pro मधुरे फले Pp. et S. रसवत्फले; L. द्वे फले चामृतोपमे. Secuti sumus cod. P. qui post *dist.* 146, ut mox videbimus, locum (l. 12. et *dist.* 145.) quem omissum esse supra diximus, reiecit. — — d. स्वजनैः Pp. — सुजनैः S. Sequitur in ed. L. hic slocus, quem inter ceteros W. solus agnoscit:

संगमः केशवभक्तिर्गङ्गाम्भसि निमज्जनं ।

असारे खलु संसारे त्रीणि साराणि भावयेत् ॥

Lin. 16. distichon 146. abest a codice Pp. qui post verba मन्थर उवाच statim pergīt: युष्माभिः etc. vid. l. 20.

Dist. 146. a. वेलोपयं P. qua lectione convenientia similitudinis perit. b. *init.* आयुष्यं S. — केण mendose scripsimus pro केन. — त्रीवितं S. — c. नि-

P. 33. द्दितमतिः S. — d. pro हतो S. युतो minus bene. — परिगतः S. sed de senectute melius dicitur परिगतः. — Quum लोल et चपल pariter adiectiva sint, explicandum compositum hunc in modum esse videtur: जलविन्दुवत् लोलं चपलं च । Ceterum satis frequens est apud poetas Indicos haec comparatio, qua rerum humanarum fluctuatio cum guttis aquae confertur. Auctor Mōhamudgarae v. 4. नलिनीदलगतजलमिव तरलं । तद्वज्जीवनमतिशयचपलं ।

Lin. 20. Disticho 146. subiungit P. अधुना etc. ex l. l. 12-13; sequitur tum dist. 145., quod excipiunt deinde verba: मन्यर् उवाच । गुप्ताभिः etc. — Edd. post virgulam तस्यायं दोषः ।

Dist. 147. a. Pro विज्ञानं Pp. चर्धानां; P. वस्तूनां. Distichis 147. et 148. interponunt edd. hosce versus:

यद्धोऽधः क्षितौ वित्तं निचखान मितंपचः ।

तद्धोनित्यं गतुं चक्रे पन्थानमग्रतः ॥

Interpretatus est W., sed paullo infra, versus laude sua haud privandos.

P. 34. Dist. 148. a. Edd. निवन्धानो quod eis reliquimus.

— 149. a. दानभोग P. haud magnopere interest, sed mox idem male: विहीनस्य. — c. भवामः किमु तेनैव S. भवामः किन्न तेनैव P. भवामस्तेन किनैव Pp. Nostra scriptura, quam ante oculos habuit etiam W., se ipsa omnino commendet; codd. et ed. S. sensum praebent nimis ieiunum.

Distt. 150 et 151 huc traximus; quo ipsa sibi locum assignant; edd. exhibent infra Lib. II, prius post dist. 7, alterum ante dist. 9.; neque audaciae nos accusabit, qui experientia facta edoctus fuerit, quam parum aptis locis disticha in hoc libro nonnunquam ponantur; in notas ad istum locum reiiciendum fuisset utrumque distichon, si huc tracta non fuissent. Ceterum ed. Lond. dist. 150. a. praebet: विहीनाश्च, et hemist. c. भवैव mendose. Codd. omittunt omnino hunc slocum.

Dist. 151. d. क्षितेन्द्रियः स्यात् P. contra metrum.

— 152. b. धने emendavimus pro धनं, et hem. d. recepimus e P. ज्ञायते pro गम्यते; hoc ideo, quod गम्यते minus usitatum nobis visum est in hac iunctura; istud, quia corruptela est manifesta. Divitiae enim non parem facere possunt eis, qui opibus careant, avarum, etiamsi divitiis non utatur; sed aequalitas est avari, qui non utatur, et pauperum, qui careant, in divitiis; postulatur igitur locativus; neque eadem ratio atque huius loci, est istius dist. prooem. 25., ubi verba समान्यं पशुभिर्निरापां nomi-

nativum sibi adiunctum habent; res enim quae ibi enumerantur aequali P. 55. lem faciunt hominem animalibus.

Dist. 153. Desideratur in codd. ed. Ser. et interpr. Jonesii; retinui-
mus tamen versus satis semetipsos commendantes.

— 154. b. च शौर्ये L. et codd. refragante metro. c. विंति त्यागनियुक्तं S. patitur metrum, sed aegre caret oratio h. l. copula. — d. veram lectionem P. debemus. Pp. et L. एतच्चतुष्टयं जगति; pariter S. sed pro जगति exhibet लोके. Omitto, hanc variationem metri, *drya* dicti, qua uterque versus eundem numerum morarum syllabicarum continet, quaeque *Gtti* dicitur, rarissime usurpari; id sufficit animadvertere, ut nostram scripturam vindicemus, चतुष्टयं exquisitius esse vocabulum, quod haud facile a librario inveniatur.

Lin. 15. एतदस्ति addidimus ex codd.

Dist. 155. c. et d. . . . संख्यश्रीलेन धनुषात्मा निपातितः Pp. scriptura haud indocta, in qua tamen hoc displicet, quod non satis diserte dicatur, ad quem pertineat fabula, quae hoc disticho introducit.

Lin. 17. *init.* S. et L. तावाहत्तुः pro quo P. हिरण्यकोऽब्रवीत् । Pp. सोऽब्रवीत्. कटके वास्तव्ये S. — कटके, omisso वास्तव्ये L. Sed optime se habet hic usus vocabuli वास्तव्य, quo significat: *habitans*; unum exemplum sufficiat, Māl. et Mādh. prolog.: नानादिगन्तवास्तव्यो महाजनसमाज्ञः.

— 18. Pro स चेकदा P. सदा; minus convenienter h. l. -संसलुब्धः omittit S. substituit Pp. पापादिलुब्धः. — सन् recepimus ex codd., est enim, ut supra iam monuimus, ex huius libri loquendi more talis verbi substantivi additio, qua utuntur praeterea semper fere scholiastae ut casus, numerum et genus aliorum participiorum melius designent. A vetustioribus auctoribus *ἐνεργητικῶς* tantum adhibetur hoc verbum, cuius vim tali contextu positi colligere potes ex hoc Bhartriharis disticho:

सति प्रदीपे सत्यगौ सत्सु तारारवीन्दुषु । विना मे मृगश्रावाद्या तयोभूतमिदं जगत् ॥

Si Hitopadesam spectas, सत् cum particip. aor. pass. praecedente vim habet prodoxis, coniunctiones temporales *quum* vel *postquam* continentis, ex. gr. चलितः सन् i. e. postquam profectus est. Exempla leguntur infr. p. 86, l. 6. p. 100, l. 10. p. 111, l. 13. p. 115, l. 1. p. 116, l. 7. p. 128, l. 18. — मृगमन्त्रिष्यमाणो retinui ex ed. S. hisce enim verbis aegre careret narratio, eis omissis iusto brevior; eandem causam habuimus recipiendi ex ed. L. धनुरादाय l. 19. — मयं abest a S. et P. — गतवान् S. — pro ततस्तेन P. तेनैव, Pp. तेन. — समागच्छता P.

P. 35. *Lin.* 20. महान् addit P. post घोराकृतिः. — Sequens comma hunc in modum in codd. se habet: ततस्तेनैव मृगं - - - शरेषा ताडितः । P. - ततस्तेन मृगं संस्वाप्य स शूकरेणाहतः । Pp. postrema verba, ut nemo non videt, corrupta sunt. Mox (l. 21.) pro स S. व्याधः । — L. pro - हुम इव praebet: - हुमवन्. Cod. P. = ततः शूकरेणापि प्रलयघनघोरगर्जनं कृत्वा व्याधो मुष्कदेशे हतः । ततोऽसौ क्षिन्नहुम इव भूयो पपात । शूकरोऽपि शरघातेन मृतः । Pp. = शूकरेणाप्यग्रात्य घनघोरगलगर्जनं (sic) कुर्वाणेन स व्याधो - हतः । स क्षिन्नहुमवद्भूयो पपात ।

Dist. 156. a. अग्निर् L. et Pp. corrupte. — c. बुद्ध्याधिः Pp. contra grammaticam. — d. प्राणान् विमुञ्चति; S. sed praestat omnino passivum.

Lin. 3. आस्कालनेन L. quod nihili est. Totum hoc incisum omittunt codd. qui etiam in seqq. serpentem omnino silentio praetermiserunt. — अथान्तरं S. qui et mox: दीर्घवारो नामा (sic), male lecta scriptura Bengalica, quae littera व et र saepius confundit, quam distinguit; नामा est vitium in hac editione satis frequens, quod evitare quum vellet editor L. incidit in contrarium: दीर्घरखनाम. — नाम omnino abest a Pp.

— 4. परिभ्राम्यन् P. aequae recte. — कृतान् desideratur in codd. qui सर्व etiam, ut mox enotavi, omittunt. — Edd. in fine अपश्यत्.

— 5. आलोक्य omittunt S. et P.: addentes verbo proxime sequenti copulam. — अहो om. codd. et L. — मे abest a P.

Dist. 157. a. अचिन्तयानि च Pp. — c. idem: तथैवान्ये pro तथा मन्ये mendose.

Lin. 8. तद्वत् S. et P. — मासमेकं समधिकं यावत्जीवनं मे भविष्यति । uterque codex; sed male, nisi fallor, जीवनं eodem sensu dictum est atque भोजनं; de यावत् postposito, praecedente accusativo supra monitum est ad p. 20, l. 19.

Dist. 158. desideratur in Pp. — Versibus hisce praemissum est in P. तस्युकीऽचिन्तयत् importune repetitum. In hemist. c. S. यत् minus bene.

Lin. 11. तावद् om. edd. — Verba इयानि - विहाय recepimus ex P., — S.: इदं निःस्वादु कोदण्डलानं etc. L. corrupte: इदं निःस्वादुकं दण्डलानं etc. — Pp. इदं निःस्वादु कोदण्डाटवीलानस्रायुबंधं सादयामि; अटवी quanquam ipsum corruptum lectionem cod. P. confirmat.

— 12. तथा कृते सति क्षिन्ने S. — L. non h. l. tantum peccat scribendo क्षिन्ने. — क्षिन्नस्रायुबन्धेन, omisso धनुषा, P. — बन्धने edd. qui paullo post हुतं omitunt. निभिन्नः P. निर्भिन्नः S.

Dist. 159. c. मृतं च P. male.

— 160. Repetendum curavimus hoc dist. ex ed. Ser. praeter quam

solus exhibet J. — Emendavimus: ददासि pro ददाति et अग्रनासि pro अग्रनाति; tum P. 55. शेषं pro सेव्यं.

Lin. 19. यत्तु किमिदानीं S. — यत्तु agnoscit etiam P.; usurpatur hic imperativus, pariter atque भवतु tanquam particula concedentis; Graece dicitur *ελεν*. Exempla infra invenies p. 127, 8. p. 128, 9. — उपवर्षितेन P.

Dist. 161. c. आपत्तु नैव minus bene Pp.

Lin. 22. तद्वयस्य सर्वदोस्ताहेन भवता भवितव्यं P. quocum in primis verbis consentit Pp. attamen mox सर्वदा omittit et pro भवता exhibet त्वया.

Dist. 162. d. Pro अरोमं P. अरोम्यं; L. et Pp. ग्रान्ति.

P. 56.

Lin. 5. प्रीतिः कर्तव्या Pp. — P. totum comma hunc in modum variavit: तदत्र दशाविशेषैर्हस्ताहः कार्यः । Post hoc comma in alia omnia discedunt libri.

S. pergit: एतदप्यतिकष्टं त्वया न मन्तव्यं । यतः । राजा कुलबधूर्विप्रा मन्त्रिणाश्च पयोधराः । स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नरा नखाः । इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥ कापुरुषवचनमेतत् । यतः ।

sequuntur deinde disticha nostra 95. et 96.; ad quem locum de hac re iam dictum est; ceterum observandum est, distichon quod praeterea h. l. exhibet S. melius convenire loco, quo a nobis supra No. 94 collocatum est. Luserunt poetae in varianda sententia, quorum tentamina cumulata sunt in ed. S. Qui पयोधरं scripsit, is iocum haud admodum facetum affectavit, duplici vocis स्थान significatu usus. Disticha ternorum versuum, quale hoc foret, ab omni poesi Indica aliena sunt; qua de re disputare non huius est loci. Sed ad Ed. S. revertor, quae deinde, inverso tamen ordine, praebet slocos nostros 164 et 165.

Editor Lond. qui supra iam conservaverat dist. 94. eiusque rei (mirum dictu) minime oblitus fuerat, omittit h. l. versum priorem (स्थान etc.) et post verba: ग्रान्तिः कर्णीया pergit: इति विज्ञाय etc. nil omnino varians ab ed. Ser. Codices parum differunt ab edd. P. हिरण्यक उवाच । एतदपि न मन्तव्यं । यतः । राजा कुलबधूर्विप्रा नारीणां च पयोधराः । स्थान - नखाः । इति - परित्यजेत् । मन्यतेऽवदत् । पश्य कापुरुष etc. ut edd. देशान् tantum scribens in dist. 95. hem. a. pro स्थानं. Pp. in eo tantum a P. differt (variationi levioris momenti enotandae supersedeo) quod versum istum interpolatum: राजा etc. exulare iubet. Ceterum fateor me causam huius transpositionis omnino non assequi.

Dist. 164. a. Pro सेवेद् P. सेव्यं.

- P. 36. *Dist.* 165. a. मपडुकाः L. vitiose. — c. सोषोगं समुपायान्ति P.
 — 166. b. Pro अयुक्तं P. et S. असक्तं; Pp. idem voluit, scribit tamen
 अयुक्तं, mendose.
 — 167. a. Pro धीरः S. et Pp. minus bene वीरः. — b. initio Pp. परिष्कृतो
 insolentius; P. परियुक्तो contra metrum. — c. in fine P. विष्मा, contra sensum.
 — 168. a. मदो मे S. quod ferri potest, quum in seqq. scriptum sit
 उपयामि, pro quo Pp. et L. mendose scribunt उपयान्ति. — d. हि inserit ante
 मनुष्याणां P. contra metrum. Pp. et L. prorsus aliud praebent hemist. भवन्ति
 संपदो मनुष्याणां vetante metro. Ad sensum comparari possunt hi versus
 Bhartriharis (p. 47.) पतितोऽपि काराद्यतैर्हृत्यतयेव कन्दुकः । प्रायेण साधुवृत्तीनामस्याविन्यो विपन्नयः ।
 — 169. b. नवग्रास्या च मेदिनी Pp.
 — 170. a. नामिचेष्टेत Pp. male.
- P. 37. *Lin.* 1. Pro vocabulo सखे S. praebet अपि च सखे; L. autem substituit
 haec verba: इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते । धन्योऽसि मन्यर् सर्वथा ग्राह्यगुणोऽसि । iubentibus
 ceteris libris haec verba infr. p. 38, l. 1. collocavimus.
Dist. 171. d. Pro ते Pp. मे; sed illud omnino praestat.
 — 172. d. शुभावहाः Pp.
 — 174. c. Pro मत्स्यैः Pp. नमैः, quod satis placet.
 — 175. b. कुतनात् S.
 — 176. b. किं Pp. male. — c. et d. संपत्तौ et mox यथेहा Pp. संपत्तिते et
 यथेहा P. prius in utroque codice mendosum est, posterius defendi pote-
 rit. अतः (hem. b.) est अस्मात्, cui vocabulo respondent in seqq. यतः et यत्,
 utrumque eodem sensu positum: «quinam dolor maior est quam hic
quod desideriorum expletio nulla sit et *quod* desideria nunquam nos
 relinquant.» Si यत्र legitur, यत्र et यतः referri debent ad तन्मनिः «in hac vita,
 a qua abest desideriorum expletio, e qua desideria non recedunt.» Sed
 इहासंपत्त् unum est vocabulum compositum et eius quidem ordinis, quem
 Tatpurusha dicunt grammatici. पद c. स. proprium est vocabulum de
 votis explendis: सर्वे मत्समीहितसंपादनाय प्रवर्तन्तां । Māl, Mādh. Prolog.
Lin. 14. अन्यच्च भातः शृणु om codd.
Dist. 177. b. *fin.* रक्षति (sic) S. — d. एतान् mendose Pp.
 — 178. a. *init.* तृष्णौ P. haud male; quanquam हि affirmativa potest
 esse particula. — S. तृष्णां चेद् परित्यक्ता, forma gerundii insolita, nec tamen
 inaudita. Cf. Ind. Bibl. III, p. 107. — d. च समुपस्थिते P. minus concinne.
 च exquisitius h. l. positum est et apodosin ducit; idem est atque ततो दास्यमपि ।

Dist. 179. b. निवर्तते codd. contra sensum huius loci. — d. pro यतो P. 37. edd. ततो, male; postulat enim सः relativum, quod sibi respondeat. — Pp. totum versum posteriorem hunc in modum corrumpit: . . . . शोच्या यतो न स निवर्तते ।

Lin. 20. Secuti sumus Pp. ad quem P. proxime accedit: समैव पक्षपातान्मया सहात्र etc. — S. = मम पक्षपातेन समैव etc. — L. pro पक्षपातात् substituit विग्रहभालायै: quae locutio iam supra p. 25, l. 17. exstat atque inde, nisi fallor, ab editore L. aut librario quodam huc tracta est. पक्षपातात् exquisitius est dictum, neque tamen sensus dubius esse potest: «meas partes amplectendo.» Alia exempla addent fortasse peritiores.

Dist. 180. a. आत्मपान्ताः P. quod sensum quidem praebet, sed parum ad mentem auctoris accommodatum. — c. परित्यागाच्च संगानां निःसंगाः P. संगानां glossema est quod e margine in textum irrepsit. — d. pro भवन्ति हि P. संभवन्ति. तन्तया mirum tironibus videbitur vocabulum, quum तत् quodammodo otiose additum esse suspicari possent. Sed habet hanc vim, ut significet eodem momento, sc. quo nascuntur irae. Eodem modo vim vocabulo पर addit pronomen demonstrativum quum dicatur ex. gr. शोकतत्पर. — Vulgatum esse debet, praepositionem आ, nonnullasque alias, contra morem, qui in lingua Indica praevalet, separatim nomini praemitti, interdum etiam postponi posse, casumque certum regere; आ autem, talem in modum praeponi tantummodo et ablativum regere, nonnunquam etiam accusativum; significationem tum esse inde a, vel: usque ad. Exempla habebis Bhag. Gît. VIII, 16. Râmây. I, 5, 1. Manu X, 64. V, 88. II, 264. II, 22; vid. praeterea notam Haughtonis ad II, 101. Comment. de Pentap. Ind. p. 90. Ind. Bibl. III, p. 67 seqq. Rariora sunt apud recentiores exempla, inveniuntur tamen; vid. Megh. Dut. v. 11. Sâmkhya Sûtr. v. 55. तत्र त्रारम्भपाकृतं दुःखं प्राप्नोति चेतनः पुरुषः । लिङ्गस्याविनिवृत्तेस्तस्माद्दुःखं स्वभावेन । — Accusativus quamvis rarior, est tamen legitimus. Mund. Upan. p. 2. आ सप्तमांस्तस्य लोकान् हिनस्ति; et alibi. Usum ipsum hunc docent Paninis T. I, p. 102 ed. Calcutt. et Amara-Sinhas XXVIII, 1. ibique Colebr. p. 362. Est omnino antiquus hic usus in Indorum lingua, quo praepositiones eodem modo atque in aliis linguis, usurpantur, neque ad praepositionem आ restringendus; vid. Panin. l. l. p. 114. Immo Homericae istius licentiae, qua praepositiones a verbis, quibus praefixae sunt, interiectis aliis vocabulis seiunguntur, exempla aliena non omnino sunt a vetustissimis Indorum libris. Kath. Up. p. 2. न ते ब्रवी-

P. 37. मि. — Kath. p. 4. श्रेयो हि धीरोऽभि प्रेयसो वृषीते । — *ibid.* 3. अति मा वृत्तेन Adde exempla in *Rosenii* Spec. Rigved. obvia. Postponi in dialecto Vedorum posse praepositiones docet Paninis, I, IV, 80 et 81 ते (उपस्थाः) प्राग्धातोः ॥ इन्द्रसि परेऽपि ॥ Exemplum affert हन्ति नि मुष्टिना i. e. निहन्ति । Seiunctionem praep. permittit Paninis §. 82. व्यवहिताश्च । exempl. आ मन्त्रैरिन्द्रहरिभिर्वाहि । i. e. आवाहि । Casuum frequentiam in caussa fuisse, cur hoc loquendi genus obsoleverit, satis erit peritioribus indicasse; video enim totam hanc rem a nostro loco esse alienam; restat ut dicam, आ quancquam praefixum vocabulo, quod cum alio compositum sit, tanquam h. l. आमरणान्त, eandem potestatem usque ad servare posse. Eodem modo dictum est Ram. I, 1, 12. आज्ञानुवाङ्ः.

Addunt W. et L. distichon hocce:

सर्वत्र ज्ञतोर्नियमात् पततश्च समुच्छ्रयाः ।

संयोगाश्च वियोगाश्च मरणान्तं हि जीवनं ॥

Corrige नियमाः.

P. 58. *Lin.* 1. Omittit hanc lineam L. utpote quam supra p. 37. l. 1. collocaverat. — इति श्रुत्वा om. codd. — सर्वथा S. — आश्रयणीयेगुणाः P. आश्रयगुणाः S.

Dist. 181. b. आपत्तर्पाहेतवः et c. लग्नान्तं Pp. neutrum male.

— 182. om. codd. et S. sed interpretatus est uterque interpres.

— 183. b. in fine. सत्पुरुषवृत्तश्च Pp. idem praebet P. sed versum excedens addit inscite स एव सः । — d. pro विभंगाः L. विभिन्नाः ।

Lin. 8. तदेवं L. अथ तदेवं S. — एवं om. P. et mox एते pro ते exhibet. Pronomini ते addit Pp. तत्र. — सुखमनुभवन्ति P. कदाचित् ex eodem.

— 10. Pro भयहेतुं S. मृगं, male. — आकलयामि ex Pp.; आकलयामि = जानामि *Gît. Gôv.* III, 7. L. et P. अवलोक्य, minus bene, quum nil videant, sed suspicentur tantum. Melius S. अवलोक्य भयं संचिन्त्य. Pro गतः P. गतवान्, L. et Pp. प्रविष्टः parum eleganter repetito verbo paullo antea obvio. — उद्गीय P. et S.

— 11. वृत्तं S. ex quo contra आहूतः recepimus pro गतः. — लघुपतनकेनापि P. — भयहेतुर्न कोऽप्यायातीत्यालोचितं ।

— 12. पश्चात् तद्वचनादागत्य S. qui et mox: तत्रैवोपविष्टः quod negligere non debebamus. P. पश्चात् ते सर्वे पुनर्गत्य तत्रोपविष्टाः । — भद्रं om. P. भद्र Pp.

— 13. Pro कुशलं S. स्वागतं P. स्वागतं ते । P. mox: स्वेष्टाहारोदकं सुखिनानुभूयतां । अत्रावस्थाने etc. sed locativus huc non facit. — 14. अहं om. Pp.

Dist. 184. Om. codd. S. et J.

Lin. 17. ततश्च om. codd. et S. — सख्यं pro मित्रतुं S.

P. 38.

— 18. सहायतुनिष्पन्न एव भव Pp. seiungendum foret, si hanc scripturam defendere quis vellet, मित्र त्वं; sed vel sic sensum commodum omnino non praebet. Hiranyaci verba in P. haec leguntur: मित्रत्वं सिद्धं भवतु । — S. सह भवता यत्नेन मिलितुं । यत्नेन vero inscite divulgum est a vocabulo praecedente et मिलितं मित्रत्वं nescio quid sit.

Lin. 21. भवता inserit post च P. — P. pro तदत्र scribit मित्र, reiiciens च post निर्विशेषेण. — निर्विशेषं P. ferri potest adverbium. Pp. विशेषेण, male. — सानन्दः स्नेह्या कृताहारश्च P. quod ad idem redit; huius autem codicis scriptura freti emendavimus ed. L. et Pp. qui कृतः scribunt; puncto gemino deleto legitimum evadit compositum, ad huius loci sensum egregie aptum. P. सानन्दो भूत्वा स्नेहाहारं कृत्वा. — *Lin.* 22. जलावसन्न Pp. contra sensum. — ह्यर्था Pp. et L. mendose.

Dist. 186. desideratur in ed. S. et codd. — Emendavimus, iubente P. 59. ipsa sententia, adstipulantibus interpp. इष्टका pro इष्का, quae scriptura nihili est; इष्टक ad masculinum genus restringitur a Wilsone, at femininum tuetur h. l. versus. Notanda est praeterea constructio huius loci, qua plura nomina generis diversi excipiuntur a praedicato, singulari numero posito; neutrum genus legitimum est tali verborum nexu, sed pluralis solitus est numerus; vid. supr. ad prooem. d. 26. Singularem tamen h. l. ab omni dubio immunem esse censeo; nam res istae coniunctim non cogitandae sunt, sed singulatim: atque hoc in caussa est, cur sequatur singularis; neutrum autem genus positum est aut propter diversitatem generis, quae in nominibus antecedd. obtinet, aut quia neutrius generis nomen ultimo loco legitur; prior tamen ratio, nisi fallor, magis ex grammatica Indica est.

Lin. 3. अयं abest a P. — केन त्वं P. — Confundit ordinem verborum P. मृग एतस्मिन् निर्जने वने केन त्वं प्राप्तः कदाचित् etc. — निर्जनवने L. et Pp.

— 4. किं om. P. — 5. नृपतिः S. — स च om. S. et mox: दिग्विजयव्यापारक्रमेण, nimis abundanter. नदी ante तीरे inserit S. — कटक orationis illustrandae caussa recepimus ex S.

— 6. अत्र om. codd. — 7. pro अकाम्य edd. et Pp. अलोक्य. — 8. वयावसर्कार्थं S. — तथा retinuimus ex ed. L. quanquam abesse potest; verum minus frequentia sunt exempla omissae huius particulae in hac iunctura: तथा, praesertim in oratione soluta.

- P. 39. — 9. ततो हिरण्यको विहस्याह । S. minus apte. पुनर् om. S. —
 — 10. प्राप्ते om. P. — गङ्गतः को विधिः L. गङ्गतः का विधा Pp. prius huc non facit, posterius ferri potest.

Dist. 187. c. स्वभूमिः श्रवापदादीनां S. sed praestat nostra scriptura, quam praeterea tuentur interpp. — d. pro सैन्यं S. मन्त्री; P. राज्ञां सौमित्राणां बलं; sed acquiescendum est in vulgata.

- 14. Pro भविष्यति S.* भवितव्यं, per se haud male. P. = - उपदेशेन यद्वत् भविष्यति तच्छृणु ।

Dist. 188. b. Pro सन S. कुच. — c. ex coniect. dedimus अभवत् pro भवेत्, quod prorsus nulla idonea ratione defendi potest. P. = - पुत्रोऽतिदुःखीव et mox d. तथैव त्वं. In qua scriptura इव in primis displicet.

Lin. 18. वीरनाम्नि P. — नगरे निवसति तेन तुरंगमबलो नाम S. (pro तेन initio commatis substituit तत्र) male intrusum est istud निवसति, ut nemo non videt. तुरंगमबलो praebet etiam L. et J. W. uti nos. Pro भोग्यपतिः substituit ed. L. युवराजः; Pp. exhibet भोग्यपतिः ।

- 19. एकदा ante स्वनगरं inserunt edd.

— 20. अपिक्पुत्री P. et deinde: अवलोकयामास । — स्वहर्म्यतलं P. — स्वराकुलमतिः S. praestat participium, quia h. l. de certo quodam tempore sermo fit. Subiiciunt edd. post virgulam hoc Bhartriharis distichon, quod exhibeo ex editione principe p. 34. posthac enotaturus peccata edd. Lond. et Ser. Abest dist. a codd. et interpp.:

सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति च नरस्तावदेवेन्द्रियाणां ।

लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ।

श्रृचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलपद्माणा एते ।

यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिवाणाः पतन्ति ॥

a) Pro च नरः edd. पुरुषः, sed praestat additio copulae. b) लज्जा तावद्विधत्ते S. absurdam lectionem repetivit L. d) Pro धृतिमुषो edd. परिणता, inepte, nisi probari posset, hoc participio designari sagittas uncinatas; quod tamen dubito. मुष्, proprie *furari*, usurpatur hoc sensu translato; vid. Nal. V, 7. quem locum excitavit Rosen. s. v. Ut cetera expediamus, monendum est, oculorum intuitum cum sagittis comparari; oculorum autem sagittis pennae sunt cilia; arcus est supercilium; ex hac metaphora omnia sunt explicanda. श्रृक्पुष्पं verbum proprium est de inten-

tiōne arcus, quae fit *nervo attracto*, लाकृष्टा, ut Indice loquar. (Vid. P. 39. Amar. Satac. v. 1.) A nervo autem attracto et deinde manu misso impellitur sagitta; भूचापाकृष्टमुक्तः est igitur: भूचापे चाकृष्टो मुक्तश्च वापाः । Sequens vocabulum अञ्जनापथगतं intelligendum est de oculis transversum intuentibus, de oculis limis, cuiusmodi obtutum proprio vocabulo कटाक्षः appellant Indi; कटाक्षोऽप्यङ्गदर्शने *Amara Sinhas* s. v. vel ut definitione utar poetae (*Chaura Panchāsika* v. 5.): अद्यापि तां सुरतज्ञाप्रार्थयमान - । तिर्यग्वलनार्जुनतार्कदीर्घनेत्रां । . . . स्मरामि ॥ Addendum, proprium hoc esse Indorum, oculos habere praelongos, aures versus porrectos; अञ्जनापथगतां puellam suam dicit Chauras; cuius epitheti explicationem hanc praebet scholiastes: अञ्जनापर्यन्तं आद्यते दीर्घं अक्षिणी लोचने यस्याः सा । neque fere unquam in virtutibus puellarum canendis oculorum hanc longitudinem silentio praetermittunt poetae erotici, inter quorum versus huc facientes, quos laudare possim sexcentos, hisce solis locum in hoc commentario tribuam: Amarū Sat. 51: इयमसौ तर्लायतलोचना । गुरुस्मुन्तपीनपयोधरा । पुनितम्भभरालसगामिनी । प्रियतमा मम द्विजितद्वारिणी । Cilia denique, cur nigra sint dicta, nullo eget commentario.

Lin. 21. तद्वलोकनादेव P. — *Lin.* 22. प्रभृति om Pp. — S. sedes mutare iussit vocabula चित्तं et हृदयं; male.

Dist. 189. Pro hoc disticho, quod supra post dist. 109. exhibuerat, p. 40. substituit ed. L. hosce versus, a ceteris libris alienos:

असत्यं साकृत्सं माया मात्सर्यं चातिलुब्धता ।

निर्गुणात्मशौचत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावज्ञाः ॥

Lin. 3. अहं पतिवृत्ता, Codd. omissis cett. usque ad finem commatis. — Ed. Ser. haec substituit verba: अहं पतिवृत्ता । कथमेतस्मिन्नुपार्थे पतिलुब्धत्वे प्रवर्ते ।

Dist. 190. Legitur in episod. Bhāratae de Sacuntala VII, 37. ed. Chézy.

— 191. Secuti sumus codd. qui hosce duos versus uni disticho tribuunt; divellunt edd. posteriorem versum a priori, alios quosdam versus inserendo, quos hic repetere debeo. — Post dist. 190. pergit igitur ed.

Lond. a. न सा भार्येति वक्तव्या यस्यां भर्ता न तुष्यति ।

b. तुष्टे भर्तरि नारीणां संतुष्टाः सर्वदेवताः ॥

c. कोकिलानां स्वरं श्रुत्वा नारीश्रुत्वा पतिव्रता । [व्रतं]

d. विद्या श्रुत्वा कुत्रपाणां क्षमा श्रुत्वा तपस्विनां ।

P. 40.

e. भर्ता यस्या गुणान् ब्रूते शीलधर्मसमन्वितान् ।

f. अग्निसाक्षिकमर्यादो etc.

S. distichon medium sive versus c. et d. omisit. Jon. quatuor horum versusum exhibet et hoc quidem ordine: a. f. c. d., b. et e. omissis; W. eosdem quatuor versus exhibet, eodemque ordine; unde satis superque apparet, duos versus b. et e. ex editione Seramp. in Londin. migrasse neque ulla alia auctoritate frui; versus praeterea, quem littera e. insignivimus, omnino non cum ceteris componi potest. Restat igitur singulus versus b., qui per se optime se habet et nisi fallor in Rameïde nescio quo loco legitur, qui tamen heic locum sibi vindicare nequit. Versus c. et d. distichon sane efficiunt, sed eam solam ob rationem huc tractum, quod ad vocabulum पत्नित् dist. 190, d. aliquis adscripserat hosce versus, quos si textui inserere velis, locum eis dare debebis inter dist. 190 et 191. — Ceterum recepimus Dist. 191, a. विख्याता e codd. pro वक्तव्या.

अग्निसाक्षिकमर्यादः ut explicem, primo loco aliud exemplum in auxilium vocabo: सख्यं अग्निसाक्षिकं dicitur Râm. I, 1, 59. «amicitia coram igne vota»; अग्निसाक्षिका मर्यादा est coram igne votum officium (sc. uxoris erga maritum); अग्निसाक्षिकमर्यादः est maritus, cui coram igne fidem spondet uxor, quae ignem testata est, se officia sua esse expleturam. Cf. p. 28, l. 14. कुलमर्यादा.

Lin. 9. मे om. P. — तत् semel tantummodo ponunt edd. et P. qui quidem सर्वं praebet pro एव. — तत् परं Pp. prius recepimus propter praecedens यत्, hoc omisimus utpote sensu h. l. cassum. आविचारितं perperam S. — दूतुक्तं S.

— 10. सत्यतमं et in responso Lavanyavatidis भुवं सत्यमेतत् S. Istud abundat, hoc elegantius exprimitur addita particula एव. — एव ante दूत्या om. Pp. recte nisi fallor. ततो दूतिकया (sic) गत्वा तत् सर्वं तुरंगमलस्यामे निवेदितां S. Pro दूतिकया (sic enim corrigendum est, quod vix monendus est lector) Londin. editor दूती posuit, retinens tamen in fine commatis निवेदितां; pro तत् quod ex linea 9 huc tractum esse videtur, L. melius तत्; in cett. a S. haud differt. अये sexcenties praepositionis more addi in prosa recentiore, qua compositae sunt fabulae populares, *Vetdlapanchavinsatt*, *Sinhāsanadvatrinsatt*, *Sukasaptatt*, observavi et exemplis probare possim, si

operae pretium sit. De nominis diversitate, qua edd. Turangabalum P. 40. dicunt nostrum Tungabalum, supra iam monitum est. —

Lin. 11. Pro निवेदितं P. आवेदितं । — तच्छ्रुत्वा om. Pp. स्मानीय P.

Dist. 192. d. वर्त्तन्ति L. Ne quis arbitretur, locativum praeferendum esse, apponam hunc Rameĩdos locum: I, 36, 5. एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः । dicitur etiam गच्छति पन्थानं, अध्वानं etc. vid. l. l. 33, 20. Unaquaeque autem harum constructionum verborum eundi, cum locativo, instrumentali vel accusativo vim habet sibi propriam neque una pro altera poni potest, quod non huius loci est fusius demonstrare.

Lin. 16. अस्ति om. Pp. perperam. Idem mox: ब्रह्मपुराण्ये.

— 17. महद्भस्ती P. dubito tamen, an महत् poni possit in compositis pro महा, nisi sequens vocabulum a vocali incipiat, veluti Rām. I, 12, 11. महदावासाः । — आलोच्य codd. — वयस्यं Pp. minus bene.

18. मार्यते ex P. ceteri म्रियते. — तदस्य देहेनास्माकं मास- etc. P. — स्नेहा om. S. स्नेह्या P. — भवति Pp. male. Pro ततः edd. तत्र; P. तद्, hoc male, istud secus. एकेन conservavimus propter consensum librorum. वृद्ध om. Pp. — अभवेषा P. pro एतत् edd. अस्य, Pp. एवेतत्.

— 20. कर्पूर L. sed peccat semper fere in hoc vocabulo ista editio. — समीपं edd. — अष्टाङ्गपातेन P.

— 22. पशुभिः ante मिलित्वा addunt edd. — भवत्सकासं om. Pp. गुप्सदन्तिकं substituit P. — Pro यद् in fine paginae P. यतो.

Lin. 1. Pro युक्तं P. युज्यते Pp. नायाति. Germanice sic loquimur, haud scio P. 41. an Indice. — अभिषेचितुं Pp. सर्वं om. P. — स्वामी Pp. perperam, quia compositi pars est. Ceterum animadvertendum est, infinitivum h. l. mutuari vim passivam a participio निरूपितः, a quo regitur. Notum hoc est de अङ्ग, ad quod verbum minime restrictus est hic usus: chartae parciturus pauca tantum exempla addam: Mudrá - Rāx. Act. V. fol. 46. cod. Par. मारब्धाः प्रणयय मांसवद्दहो विक्रेतुमेते वयं । infr. p. 49. l. 10. कारयितुमारब्धः । Sāvity-upākhyān. V, 15. बर्हः - उपनेतुं ।

Dist. 193. a. कुलाचारमनाचारेः L. et Pp. cui obstat praecipue quod सः in seqq. aegre carere possit praenomine relativo antecedente. अभिज्ञः praeterea melius huc quadrat quam जनः, neque aliud est, si in partes suas dissolvitur compositum nostrum, quam कुलाचारेः अभिज्ञाचारेः, — d. स्वामि mendose. L.

P. 41. *Dist.* 194. c. लोकेषु P.

Dist. 195. a. पर्जन्य Pp. mendose etiamsi neutro genere efferri posset hoc vocabulum; religiose enim observant auctores Indici hanc regulam, ut apposita atque comparata eiusdem generis sint atque ea nomina, quibus apponuntur vel quibuscum comparantur. Dicunt अयोध्या पुरं, nunquam: अयोध्या पुरं et vice versa: काचनपुरनाम्नि नगरे (infr. p. 63. l. 5.) Non potest tamen non fieri, quin interdum discedatur ab hac regula, quotiescunque vocabulum fuerit adhibitum, quod unius tantummodo generis esse possit; quod in comparationibus saepius accidere debet quam in appositionibus. Ad hoc exceptionis genus pertinent vocabula मित्रं, प्रसाधं, प्रधानं. Totam rem, quam breviter h. l. indicare tantum volui, fusius enarrandam relinquo ei, qui aliquando exstiterit syntaxis Indicae conditor. — Pro पर्जन्य scribunt S. et P. पर्यन्. Utraque scriptura a Wilsone agnoscitur, quamquam certissimum est, posse unam tantum esse veram, qua de re non huius loci est dicere.

Dist. 196. a. Pro विषय P. विष, contra metrum et sensum. — b. शान्तवृत्ति: in fine P. — c. कृष्णपि edd. male, propter eiusdem particulae repetitionem in hemist. sequente atque eadem versus sede. — नियतविषयवर्ती i. e. नियतं विषयेषु वर्तते यः स । talis autem homo, qui et साधुवृत्तः dicitur, difficilis est repertu in hoc mundo, qui tantum poena inflictā in obedientia contineri solet; construo igitur: अस्मिन् जगति प्राक्शो दण्डयोगात् परक्शे; quae quanquam paullo durior mihimetipsi videtur constructio, sola, nisi fallor, est, quae ad hunc contextum quadret. Probare enim vult poeta, sine rege vivere non posse homines, qui, nisi metu poenae continerentur, omni libidini sese tradituri forent; poenarum autem dispensator est rex. Interpretationem quam proposui tuetur quodammodo altera distichi pars, in qua दण्डभौति respondet दण्डयोगात् antecedenti; femina autem quae marito se tradit, परक्शा est, sicuti orbis (यगत्) in obedientiam redigitur (परक्शं fit) eandem propter rationem, atque illa. — Ceterum कुलनारी, sicuti कुलहनी, plerumque per mulierem *castam* reddi solet; quod falsum. Mulier est *nobilis*, quae super ceteras feminas pro excellentia originis suae castimonia excellere debet; quanquam secus nonnunquam accidisse apud Indos, omnium regionum et aetatum experientia minime improbabile reddit.

Lin. 13. विचलति S. minus bene. — देवेन abest a codd.

— 14. जम्बुकः ante चलितः inserit P.

— 15. ततो हस्तिनोक्तं P. तत्तस्तेन हस्तिना etc. edd. — सत्ते om. P. qui et महापंके P. 41. पतितोऽहं omittit. — महा abest a Pp. et S.

— 16. — निपतितोऽहं S. quae editio sola addit: मिये परावृत्य पश्य. — पुष्ट Pp. male, quia पुष्ट a seq. composito seiungi debet. — S. corrupte: पुष्टका-
जलवनं. L. aliter: मय पुष्टाये हस्तं दत्त्वा.

— 17. तस्य फलमेतत् omittit codex uterque, quod eo magis miror, quo minus intelligam, quomodo prodosis ista यस्य etc. sine apodosi stare possit; iusto enim durius foret, referre haec verba ad antec. मय. In prorsus diversa discedit S. यस्य मदिधस्य वचचि त्वया प्रत्ययः कृतः तदनुभूयतामप्राप्यं दुःखमिति । quae verba prorsus sunt sensu cassa, nisi in priori positione corrigatur यद् pro यस्य; attamen vel sic minus bene huc conveniunt.

Dist. 197. a. यदा L. — निरतो codd. et S. pro रक्षितो, sed निरत est *contentus*, quod huc non facit. Volvere विरतो. — c. pro तदा S. तथा male; Pp. अथ, melius quam S. neque tamen bene.

— 20. Verba ततो — भक्षितः om. codd.

— 21. तं abest a P. — चाहदन् S. et P. — Nomini proprio addit P. लावण्यवतीप्रियं । Pro स in fine lineae P. अस्तौ; omittit hoc pronomen una cum nomine mox sequente Pp. अस्तौ autem tuentur mox init. incisi subsequen-
tis libri omnes, a quo loco praeterea haud bene removeri potest propter additum aliud pronomen तेन; अस्तौ pro स nomini राजपुत्रः praemissum reli-
quimus cod. P. —

— 22. नियोजितः edd. नियुक्तः P. qui etiam praecedens कार्य singulari numero effert. Sed praestat h. l. praesens, quia sermo est de actione saepius repetita, vel potius continua; cui rei designandae saepius in lingua Indica inservit praesens.

Lin. 1. तत्रैकदा P. — स्नानोपस्थितेन S. — pro चलंकार P. रत्न; ambo haec p. 42. vocabula cumulavit S. — प्रोक्तं S. तत्प्रोक्तं P. — In seqq. secuti sumus L. et Pp. inser se conspirantes; P. प्रतिरात्रं minus bene ante मासं collocat omisso मया; S. omittit pariter मया, eius loco exhibens seq. अवार्य, pro quo तदत्र legitur. — एकां repetimus, suadente Pp. quanquam repetitione non opus sit h. l. quum distributiva vis iam insit adverbio प्रतिरात्रं. — एकां omnino omittit P.

— 3. सा च P. — विधिना omittit Pp. ययोचितालंकारेण P. — इति commati subiungunt codd. — स deest P.

— 4. Pro तद्गुणो P. कुलीनां, S. नवयुवती; hoc male; invenitur saepius नवयौवन; sed नवयुवती nullibi me legere memini. — समर्पयति edd. — प्रहृष्टः सन् S.

P. 42.

— 5. दूरादखालंकारगन्धकन्दनैः edd. Secuti sumus codd. — बलंकारणैः Pp. quae forma inusitatio certe est.

— 6. तत्कारणं ex codd.

— 7. Pro चेतसा edd. मनसा difficile est dictu, quodnam vocabulum melius hac conveniat, sed si usum respicis poeticum, nil fere interest. — Codd. scribunt लोभाकृष्टेन चेतसा, quod minus bene dictum est, quia alius instrumentalis iam praecedit. — Edd. स्वप्नं लीलावतीभानीयं समर्पिता । absurdam scripturam enōtasse satis est. — Pro राजपुत्रः S. तुरंगबलः.

— 8. विज्ञाय edd. — संसंभ्रमुत्थाय om. Pp. priorem vocem etiam P. qui mox निर्दयं et आलिंग्य inverso ordine exhibet. Pro निर्दयं S. निर्भरं. — उन्मीलित praebent L. et Pp. quod minus ex huius loci ratione esse videtur. Confirmat cod. P. lectionem editio S. ubi आनन्द omissio, exstat: निमीलितः ।

— 9. निषसाद् codd. — तत्स्तद् P. — Lin. 10. गृह्य P. copula ferri potest. In fine commatis S. उपगतः, L. उपगतः, Pp. आगतः. — इतिकर्तव्यता pro uno vocabulo accipiendum est, cuius vis tamen nondum satis perspecta mihi est. इति कर्तव्यं quum notet: « sic faciundum » nomen hoc significare potest praesentiam animi, qua praeditus homo intelligit, quid sit faciendum; aut inopiam consilii, quum homo aut nesciat, quid sit faciendum, aut serius quam par sit perspiciat, hoc facere se debuisse; postrema interpretatio melius huc quadrat. Desideratur vocabulum in Wilsonis lexico, a quo huiusmodi nomina haud sine magno nostro impedimento absunt, quum sola coniectura saepenumero definiri nequeant et rarius inveniuntur, quam ut comparatione diversorum locorum vis atque potestas eorum appareat. — Reperi posthac *Sāvitry - Updkh.* III, 7. hunc versum: तस्य सर्वमभिप्रायमिति कर्तव्यतां च तां । सत्यवन्तं समुद्दिश्य सर्वमेव न्यवेदयत् ॥ ubi significatus est: *propositum, consilium*. Sic interpretatus est etiam *Boppius*. इतिकर्तव्यतामूढः nostro loco reddi potest: *consilii capiundi inops*. — चित्रलिखित si eodem sensu h. l. accipiendum est, quo comparationes cum rebus pictis frequentius ab Indis ponuntur, idem est atque *immobilis*. Conf. *Urvasi Vicram. Act. I.* चित्रारम्भविनिश्चलं ह्यशिरस्यायामवन्नामर् ।

Lin. 11. भवितव्यमिति libri; expunximus otiosam particulam. — तत् omitt. codd. et S. — अवधार्य L. et P. Male.

— 12. — मुञ्चितः ex Pp.; om. L. substituit S. विमुञ्चः, P. मृतः — जलाशयं L. et P.; † जलाशयं S. ubi transponitur: मंथरञ्जलिः । — ततस्ते P., qui mox अनुयुः — S. fusius: हिरण्यकादयः स्नेहसन्निधौ श्रवणमन्त्रा (1. श्रवणमन्त्रा) मंथरमुगच्छन्ति ।

— 13. स्थले गङ्गन् om. codd. — काननं S. वनं om. P. — न om. S. — P. 42.

— 14. ततस्तं गृहीत्वा P. च addidimus ex Pp. — भवन् addunt post बद्धा Pp. et S. परिभवन् P. Pro धर्माकुलः P. अमाकुलः; S. क्लेशात् सुत्पिपासाकुलः; sic etiam L. omisso tamen क्लेशात्. — स्व om. codd. — प्रयातः ex P. ceteri चलितः; sed legimus hoc verbum iam l. 12.

— 15. ते om. S. — मृग om. P. pluralem deinde exhibens; मृग omisso, dualem ponere debuisset, ut nemo non videt. — गङ्गन्तः S. गतवन्तः codd. अनुगच्छेयुः Pp. perperam. — तत्र om. Pp. ततो scribunt edd. (S. ततः) Praestat तत्र. quod idem est h. l. ac तेषु.

Dist. 199. a. स्वाभाविकं तु S. स्वाभावदेव Pp. — b. भाग्यैरेव हि Pp. भाग्येनैव हि P.

Dist. 200. d. यादृक् recepimus ex Pp. pro यावत्, quod ferri posset, si masculino genere positum esset; subintelligitur enim विश्वासः; sed यादृक् omnino melius respondet antecedenti तादृशः ।

Lin. 1. इति initio praemittunt edd. expunximus auctoritate codd. P. 43. — मे desideratur in S. et P.

Dist. 201. a. संताप vitiose S. — b. कालान्तरावृत्त L. quae scriptura e cod. Wilkinsii fluxit, qui in notis ad interpret. suam p. 307. vernaculis literis exscribendum curavit hoc distichon; etiam in seqq. editor Lond. hunc amplexus est patronum. Praestat autem adiectivum आवर्तिन् ideo, quod h. l. sermo fit de re quae continua sit, non de re praeterita. — c. मयेव mendose S. — d. दशाफलानि, edd. contra sensum.

Lin. 4. अथवा इत्यमेवेतत् Pp. et S.

Dist. 202. b. Pro पदं Pp. mendose परं. a. संनिहितोपायः S. absurde. Repetunt codd. interpp. et S. hoc distichon infr. libr. IV, inter distt. 62 et 63, sine ulla variatione.

Lin. 6. पुनर्विमृश्याह om. P. पुनः om. Pp.

Dist. 203. a. परित्राणां Pp. quod sensum non praebet, nisi corrigatur परित्राणं; ceterum vix monendum est, a त्राणं pendere tria nomina praecedentia et inter se compositum eius ordinis efficere, quem *Dvandva* appellant grammatici. — b. pro भाजनं P. कारणं haud male, quanquam nostra scriptura praestat. De भाजन hoc sensu monitum est ad p. 19. l. 2.

Dist. 204. a. आनन्दकं Pp. — c. ये नान्ये Pp. sensu cassum. — d. यावास्तु Pp. contra grammaticam. — पात्रं mire positum esse primo adspectu videri posset; attamen optime se habet, neque alio sensu h. l. est accipiendum, quam quo etiam alias legitur. Construe: मित्रं — यत् मित्रेण सह सुखदुःखयोः पात्रं

P. 43. भवेत् । पात्रं autem मित्रेण सह est सहपात्रं मित्रस्य, amicus, qui una cum amico participat res secundas aequae atque adversas. Hoc solummodo insolitum est, quod पात्रं etiam ad rem inoptatam refertur, quum semper fere de rebus bonis et iucundis dicatur, de honoribus, confidentia, similibus, quibus aliquis dignus iudicatur.

Lin. 12. Pro simplici बहु Pp. बहुविधं. Idem mutat ordinem interlocutorum; हिरण्यकं — आहतुः । et deinde l. 13. verba तावच्छतुः omittit. — एव post यावद् ex codd.

Lin. 13. न om. L. minus bene, quanquam hunc admittere potest यावद् sensum, ut significet *dum*.

Lin. 14. initio. यया कार्ये P.

— 15. निम्नेष्टं additum ex P.; om. edd. — Pp. vitiose: निम्नेष्टं. दर्शयितुं P. दर्शयितुं Pp. utrumque mendose. — काकोऽपि P. उपरिस्थित्वा edd.; omisimus verbum h. l. otiosum, suadentibus codicibus; aliam huius omissionis rationem nos minime habuisse, diserte moneo, ne quis suspicetur, nos in eorum opinionem abire, qui उपरि praepositionum numero excludant, et verbis praefigi non posse credant. Si significationem respicis, उपरि est praepositio eodem iure atque परि, प्रति, aliae, neque obstat quod cum casu construatur उपरि, quo minus locum ei inter praepositiones concedamus; hoc enim de plerisque praep. valere, supra expositum iam est ad dist. 180. Casus autem, cum quo plerumque iungitur उपरि genitivus est: cf. infr. p. 66. l. 17. p. 68, l. 9. p. 69, l. 4. p. 73, l. 18. p. 75, l. 11. Cum accusativo rarius inveniri videtur; legitima tamen est haec iunctio cf. Pan. VIII, 47. उपर्युपरि ग्रामं Sancar. ad Mund. p. 13. l. 8. देवानां पतिरिन्द्रः सर्वान् उपर्यधिवसति । Sine casu et cum nomine composita est praep. उपरि Arjun. Sâmag. VII, 4. अपतद् मद्रथोपरि । Geminatur interdum उपरि (cf. Nal. I, 2 et infr. II, dist. 2.) sed hoc in causa esse nequit, cur praepositio उपरि dignitate sua exuatur. Geminantur etiam प्र, सम्, उप (Râm. I, 4, 26.) उत्, अधि. Pan. I. l. Quaero igitur, quasnam habuerit Paninis rationes, hanc voculam inter praepositiones silentio praetereundi, quum अन्तरं diserte eis annumerat, hac ex parte haud nactus sicuti debebat, sectatores inter eos, qui linguis nostris vernaculis Indicae orationis leges nos docere aggressi sunt; neque ideo vituperandus, quod अपि huc refert; haec particula enim vel aliis verbis praeter धा et नह praefigitur; quod ex ipso Grammatices Indicae conditore discere poterit qui hoc negavit

Vir cl. *Boppius* (*Lehrgeb.* p. 77.) Restat ut exemplum addam haud dubium praepositionis उपरि ad modum ceterarum verbo praefixae: *Git. Gôv.* III, 5. चिन्तयामि तदाननं कुटिलभु कोषभरेण । शोषापचमिवोपरिभ्रमताकुलं भ्रमरेण ॥ *Add. Mègh. Dût.* 49. उपरिखिलसत्. — Sed redeo ad propositum; pro लिखतु S. लिखतु. — ततो नूनं P. — लुब्धकेन om. P. —

Lin. 16. तत्र om codd. — *Lin.* 17. post हेत्यामि pergit S: समाहिते लुब्धके भवन्त्या पलायितव्यं । — चय additum ex P. — सति omisso तथानुष्ठितेन Pp.

— 18. स om. Pp.

— 19. कर्त्रिकां et mox सुहृदमनाः Pp. — तत्रान्तरे S. अनन्तरं P.

— 20. आगत्य मन्त्रस्य अन्धनं द्विजं । स कूर्यः etc. S. — प्रविष्टः Pp. et L. — भृगश्च P.

— 21. विलोक्य edd. — अथाय om. Pp. — लुब्धको यावत् edd. अस्तौ omisso. — तत्तदं Pp. male.

— 22. तवत् तं P. — मया Pp. perperam. — मयासमीक्षकारिणः om. P. — अस्मीक्ष्य कारिणः S. Notum est, post litteram च a librariis pro lubito fere addi vel omitti semivocalem च; neque accuratiores hac in re esse editores Ser. quam quemlibet librarium, luculentis exemplis demonstrari possit, si operae sit pretium. Omitto igitur plerumque talem scripturae diversitatem; h. l. tamen enotavi, eo tantum consilio ut monerem, editores Serampurenses h. l. ipsos haud dubie doctrinae suae ignaros, protulisse lectionem doctam, cuius aliud exemplum ab omni suspitione longe remotum infra exstat Lib. IV, dist. 97; ubi hac de re amplius dicam. Hoc loco nulla erat ratio, cur magis insolitum loquendi genus obtruderemus orationi pedestri.

Dist. 205. b. च वेद्यते Pp. च inopportunum est, passivum contra P. 44. grammaticam. — d. एव च recepimus ex Pp. Ceteri एव हि; sed particulae caussali nullus hic est locus.

Lin. 3. ततो om. Pp. — अस्तौ व्याधः स्वकर्मवृत्तान्तिराशः P. quae scriptura sensum praebet nostrae prorsus contrarium, quem tamen non patitur locus; est praeterea अव्ययं semper adiectivum tantum, quam ob causam acquiescendum erat in scriptura edd. et Pp. — Ed. Ser. corrupte: — अव्ययान्तिराशः । Mirabitur mecum lector stuporem hominum, qui vitia scripturae Bengalicae tam obvia haud animadverterint; in Bengaliam isti editionem suam instituere, in Europa nostra qui prima stipendia meruere tirones sciunt, in omnibus codicibus saepissime omitti spiritum finalem, in Bengalicis autem libris frequentissime confundi litteras च et र; quae

- P. 44. negligentia tam late patet, ut in eodem libro, immo vero in eadem pagina eiusdem libri punctum diacriticum quo distingui solent istae litterae, promiscue addatur atque omittatur tum litterae ऋ, tum litterae ॠ.
Dist. 206. om. Pp. et W. — hem. b. दुर्गमानि वनानि च । edd.; sylvas impervias faciendas reliquimus sapientiae Serampurensium atque Hayleyburiensium.

Lin. 6. च addit primo incisi vocabulo Pp. — मुक्तापदः L. त्यक्तापदः S. त्यक्तं huc non quadrat, quod multis probare operae pretium haud erit.

— 7. सानन्दचेतोभिः, omisso उक्तं S. — Sequens incisum in Pp. et L. sic se habet: तत् सर्वे ते सुखिनः संपन्नास्तत् सिद्धं etc. सर्वे ते, omisso pronomine primae personae सर्वे, non sine elegantia dictum est; sed addi debet, tali ellipsi posita, aliud personae indicium, id est verbum finitum, personae signo praeditum; quod quum ab ista scriptura absit, durior est constructio, quam ut admitti possit. तत् praeterea initio prorsus est otiosum. — S. = सर्वे तत् सुते । सर्वे ते सुखिनः संपन्नास्तस्मात् सिद्धं, quae verba quauquam ab initio melius se habent quam in Pp. et L., eodem vitio in seqq. laborant atque in illis. Sequente praeterea statim संपन्न, inelegans evadit repetitio.

Lin. 8. एतावता S. — In comm. seq. Pp. अपरमार्गः संपादयन्तु । in quo hoc castigandum est, quod कार्य de discipulis suis usurpat Vishnuserman. — P. responsum Vishnusermanis hunc in modum in brevius contrahit: एतत् तावद्वन्तु भवतामभिलाषितं । quod per se haud male se habet, verum suspicor, rad. लष् producta syllaba radicali sensu desiderandi poni non posse.

Dist. 207. a. जनपदैः edd. male. — समालम्ब्यतां Pp. समालम्ब्यतां L. uterque peccat, sed more diverso. — b. धर्मे स्थिताः सर्वदा P. Lectionem admittit metrum. — c. मानसंतुष्टये L. contra sensum atque metrum. — In fine pro ऋ Pp. सा.

In titulo finali codd. प्रथमः

- P. 45. *Lin.* 1. मित्रलाभः श्रुतस्तदस्माभिः Pp. et L., idem praebet S. tantum तावद् pro तद् varians; peccat utraque scriptura contra constructionem in oratione pedestri legitimam.

— 2. सुहृद्दे om. Pp. — तावत् श्रुत S. male repetito adverbio.

Dist. 1. b. शृगेन्द्रखिणयोर्वने Pp. mira corruptio. — c. pro ऋति S. ऋपि, male.

Lin. 5. दक्षिणाप्ये L. perperam. — सुकर्णनाम (sic) Pp.

— 6. महाधने om. edd. — Pp. महाधने, male; collocat praeterea inop- P. 45. portuno loco ante निवसति । — प्रतिवसति P. — भूषतेरपि विने Pp. corrupte. — Pro प्रभूते S. प्रचुरे.

— 7. बन्धून् om. P. — समीक्ष्य pro अवलोक्य S.

Dist. 2. b. नोपज्ञायते P. — d. दरिद्रता Pp. perperam.

Inserunt post hoc distichon libri omnes aliud, quod apud nos Lib. I, 119. legitur. °

— 3. d. उपगृहीतुं edd. et codd. Emendationem flagitabat metrum.

— 4. c. वसंतोषो ed. L. et codd. contra metrum et sensum. Qui sorte sua contentus est, ad maiora nunquam erigitur. — वृत्तिभीहृत्वं edd. et cod. P. Vetat metrum.

Dist. 5. a. Conspirant libri omnes in scriptura hacce: संपदा सुस्थितं मन्यो, quae quum nullum omnino praeberet sensum, ad coniecturam confugiendum erat; eam quam recepimus validis rationibus defendi posse arbitror. संपदा, ut ab hoc incipiam, mutari vetebat sequens स्वल्पया; vitium igitur in सुस्थितं मन्यो haud dubie latet; notum est, ab inscitis librariis saepius superscribi signum nasalis mutabilis litterae य sequenti, quod h. l. factum esse satis est probabile; puncto igitur hoc deleto evadit सुस्थितमन्यो, quod quum nihili sit, neque improbabiliter intrusa littera य fuerit propter similitudinem cum seq. मन्ये, luculentam habuimus rationem huius य expungendae; मन्ये autem stare non posset in hac sententia, nisi in seqq. positum fuisset यस्य, genitivo casu. भवति यः praedicatum flagitat nominativo casu positum; scripsimus igitur सुस्थितमन्या. — In hem. d. Pp. pro तस्य praebet यस्य perperam. — मन्ये । dixi supra ad prooem. dist. 4. primam hanc praes. singul. personam rad. मन् orationi inseri sine ulla constructionis mutatione; cuius rei exempla tum per hunc librum, tum in aliis inveniuntur; ex. gr. infr. dist. 155. III, 138. Rām. II, 57, 20. Mēgh. Dūt. 82. Affirmat haec vox non simpliciter, sed interdum sicuti Latinorum *credo*, continet ironiam; quae vis cernitur tum in hoc versu, tum infra 155. et Rām. I. l. et observata iam est a grammaticis Indicis: PANINES I, 4, 106: ग्रहासे च मन्योपपदे मन्योहृत्त्वम एकवचनम् ॥ Notionem satis illustrat exemplum, a schol. ad h. loc. prolatum: एहि मन्ये जोदनं भोज्यसे । भुक्तः सोऽतिविभिः । Quin etiam accentum vocabulo मन्ये hoc sensu proprium Panines tribuit VIII, 1, 46.

Dist. 7. b. *fin.* अवलयात् S. अवलया Pp. — d. निःक्षिपेत् edd. et Pp., pun- P. 46.

P. 46. ctum geminum, quod sexcenties perperam omittunt, h. l. inopportune intrudentes. तैर्षे विनिक्षिपेत् P. Legitur dist. Man. VII, 99.

Addit post hoc dist. Ed. Lond. distichon nostrum I, 150. q. l. cf.

Dist. 8. Paullo audacius versati sumus in emendando hoc disticho, quod miserrime se habet in libris nostris.

L. = अलब्धमभीप्सितो ऽनुयोगादर्थप्राप्तिरेव ।

लब्धस्याप्यरक्षितस्य स्वयं भवति विनाशः ॥

S. = अलब्धमिहृतो ऽर्थयोगादर्थस्य प्राप्तिरेव ।

लब्धस्याप्यरक्षितस्य निधेरपि स्वयं विनाशः ॥

Pp. = अलब्धमनिहृतो अनुयोगादर्थप्राप्तिरेव च ।

लब्धस्याप्यरक्षितस्य स्वयं भवति विनाशः ॥

P. = अलब्धमलिप्सितो etc. ut L. ।

लब्धस्यापरिरक्षितस्य धनस्य स्यात् स्वयं विनाशः ॥

Vides omnes hasce scripturas peccare contra metrum (*drya* vocant Indi) neque sine coniectura medelam afferri posse; nos quidem rationem habuimus, quantum fieri potuit, codicum, in quibus omnino plus fiduciae est ponendum quam in editis. Ceterum non defendam ab omni parte coniecturas nostras, in quibus quae haud sine magna veritatis specie reprehendi possint, ipse video; sed faciundum aliquid erat in loco desperato, quem si quis lenioribus remediis sanare poterit, eius ingenium primi laudabimus.

Lin. 8. Pro hisce verbis, oratione soluta conceptis, haec praebet verba ed. Ser., more distichi disposita: अवर्धमानश्चार्थः काले स्वल्पव्ययोऽप्यनवनश्यमेति । अनुपभुज्यमानश्च निष्पयोक्तन एव सः । Sequitur tum dist. quod nos posuimus I, 151. Hoc excipitur a dist. 10, cui additus est slocus noster I, 150. His absolutis soluta oratione pergitur (ap. nos linn. 13 et 14) tum denique pervenitur ad dist. 9, cui subiunctum est 11. — Eodem fere ordine in ceteris libris se habet h. l. narratio, modo omnes prosam linn. 13 et 14 obviam reiiciunt post dist. 10 cui praemisum est 9. Ordo igitur hic est l. 8, dist. I, 151. — dist. 9. 10. 11. 13 et 14. dist. 11. Distichon istud fluctuans, quod apud nos editum est I, 156, quodque in ed. L. post

dist. 7, in ed. Ser. post dist. 10 legitur, a Pp. omnino omittitur, a P. P. 46. post 10 collocatur, sicuti in ed. Ser. — Disticha quae h. l. omisimus et libro primo adiudicavimus, ab hoc contextu omnino sunt aliena; agunt enim de divitiis sine usu otiosis; heic autem sermo est de divitiis acquirendis, atque propter diminutionem inevitabilem semper augendis.

Hisce duobus igitur dimissis, moneo, dist. 9 statim post prosam l. 8. collocandum esse probari vocabulo वृद्धिः, quod quasi vinculum est, quo annectitur ad praecedentia. Turbae autem unde originem traxerint, haud difficile est commonstrare. Addiderat aliquis in margine verbis istis अवर्धमान - एति l. 8. quae docent, divitias nisi augeantur continuo, sensim evanescere, observatiunculam suam, divitias nisi eis utaris, otiosas atque inutiles esse: अनुपभुज्यमान et quae seqq. Quae verba quum speciem versus prae se ferrent, in errorem facile inducere potuere librarios, eis partem effici distichi posteriorem, priorem autem contineri verbis अवर्धमान etc.; quae ratio vel propter hanc solam rem falsa est, quod verba posteriora ad leges distichi epici exacta sunt, priora si omnino in metrum quaecunque redigi possint, ad epicos modos certe sine maximis mutationibus accommodari nequeunt.

Solito perspicacius h. l. egit editor Hayleyb. qui quanquam utrumque comma retinuit, ad versuum modum tamen non disposuit; errorem ceterum commisit gravem: अवर्धमानस्यार्थस्य स्वव्ययोऽप्यज्ञनवत् ज्ञयमेति । अनुपभुज्यमानस्य निष्पयोक्तन एव च । Addam nunc varietatem lectionis in codd. obviam: P. अवर्धमानस्यार्थः कालेनाज्ञनवत् ज्ञयमेति । अनुपभुज्यमानस्य निष्पयोक्तन एव ॥ Pp. वर्धमानस्यार्थस्य स्वव्ययोऽप्यज्ञनवत् ज्ञयमेति । अनुपभुज्यमानस्य निष्पयोक्तन एव च ॥ Hisce expositis dimittere possem haec verba tam longa disputatione iam nos occupantia; sed addenda esse video nonnulla eorum potissimum gratia, qui diversam suscipere partem et in ea persistere sententia fortasse malint, distichon metro quodam compositum istis verbis contineri. A qua ratione quanquam ipse sim longe remotus, exemplo tamen demonstrabo, propter inopiam remediorum minime nos in aliam discessisse sententiam. Qui versum reficere velit, is aut retinere debeat alterum comma, priore ad idem metrum redacto aut prius comma quantum fieri poterit conservaturus, ad metrum Arya omnia ista verba accommodare; alterutrum praeferenti satisfaciam; scribat aut: अवर्धमानस्यार्थस्य कालेनाज्ञनवत् ज्ञयः । अनुपभुज्यमानस्य निष्पयोक्तन एव सः ॥

- P. 46. aut alio metro: अवर्धमानश्चार्थः स्वल्पव्ययोऽनन्तत्वात् ज्ञायमेति हि । धनमनुपभुज्यमानं तन्निष्पद्योक्तं
एव स्यात् । vel (hemist. d.) मन्येऽप्रयोजनं.
Dist. 9. b. Pro तु codd. et S. च. — d. कर्मणा P.
Lin. 13. नियुज्य Pp. et edd.
— 14. परिपूर्णं P. — आपिह्ये Pp. आपिह्यार्थं L. — चक्षितः Pp. et L. — गतः
काष्मीरं प्रति S. —
— 17. ततो om. Pp. अथ substituit S. — पर्वते om. S.
Dist. 12. a. करोति P. minus bene.
— 13. a. विस्मयश्च सहा हेयः Pp. voluit सदा. — d. साध्य Pp. Compositum
ferri potest. cf. proem. v. 1.
P. 47. *Lin.* 1. ab init. सिञ्चित्वैतत् P. — तत्र om. P. — स वर्धमानः Pp. वर्धमानः पुनः
स्वयं धर्मपुं edd.; sed auriferam urbem praefert haud dubie mercator. —
वर्धमानः पुनश्चलितः; ceteris omissis, Pp.
— 2. महाकायं om. P. — एकं addunt. edd. — ज्ञानीय P. पुनः om. edd. —
संज्ञीयकोऽपि codd. et S. Sed अपि non habet quo referatur. — S. initio com-
matis ततः addit. — कथं कथमपि Pp. et S.
— 3. त्रये edd.
Dist. 15 — 17. om. codd. et interpp. — 15. abest etiam ab ed. Ser.
— 15. c. अपि inseruimus, flagitante metro.
Lin. 12. स्नेहाहारपणःपानेन P. स्नेहाहारविहारं कृत्वा S. ubi statim अरण्यं.
— 13. च om. edd. et P. — *Lin.* 14. pro जाले edd. निवसति; de verbo
जाल् idem valet, quod supra de स्वा observavi; induit haec radix quodam-
modo naturam verbi auxiliariis, quod continuationi actionis indicandae
inservit. Alia exempla eaque satis luculenta infra leguntur. Cf. p. 67,
l. 18. 87, 15. 91, 1. 122, 19. 127, 15. 129, 15.
Dist. 18. c. विज्ञस्य codd. pro रात्यस्य.
Lin. 17. पिङ्गलकः पिपासाकुलितः सन् P. — अगच्छत् S. — यमुनातीरमवातरत् P.; qui
init. commatis seq. च omittit.
— 18. अनुभूतपूर्वकं L. अनुभूतपूर्वं P. अनुभूतं पूर्वं S. omnes absurde negationem
omittunt. Pp. aequae absurde quanquam aliter: नानुभूतपूर्वकं; न enim semper
ad verbum quoddam referendum est, अ privativum, sicuti particulae तु
et दुश्, nominibus tantum substantivis et adiectivis neque non nominali-
bus verbi formis praefigi potest; (i. e. infinitivo, participiis atque abso-
lutivo, quem modum alii gerundium appellare malunt). Haec est ratio,

cur Bhag. Gît. III, 12. legendum est cum codd. अप्रदाय; vid. not. SCHL. P. 47. ad locum. प्रलयकालघनगर्जितं P. पूर्वकालघनगर्जितं S. — Pro नर्दितं Pp. निनदं, quod vocabulum neutrius generis esse nequit; fraudem fecit librario अग्रावि, quod pro activo accepit.

Lin. 19. चात्तौ P. — सचकितः S. — परिवृत्य edd. — इदं om. P. — आलोचयन् S. et P.

— 20. तुष्णिं S. mendose. — स च S. et P. — अस्य om. L. — भृगालाभ्यां om. Pp. तंभुकाभ्यां substituit P.

— 21. Pro अवलोकितः edd. दृष्टः unde mox oritur ingrata eiusdem vocabuli repetitio. — तथाविधं च दृष्ट्वा P. तं तथाविधं दृष्ट्वा edd. किमिति om. Pp. किं substituit L. ubi transponitur: सत्वे अयं किं, कर्टक omisso.

— 22. सचकितो ante मंदं inserit S. cf. l. 19. — मन्दमन्दमिव P. — Pro मित्र in fin. P. सत्वे.

Lin. 1. अस्मन्मतेन S. unde L. fecit: मम सन्मतेन. — Pro सन्मतेन P. मतेन. — P. 48. Pro अस्य S. स्वामि. — अस्माकं addit commati S. haud male; de constructione supra dictum est ad I, dist. 13.

— 2. अतो L. यतश्च S. — राज्ञा विनापराधेन चिरदिवसमवधी° S. Otiosa verborum accumulatio. — चिरं om. Pp. et L.

Dist. 20. b. सहन्तो ये परासृताः P. sensu cassum. — L. et P. peccant in ये pro यान्. — c. तदङ्गेनापि L. तदङ्गेनापि Pp.

Dist. 21. d. वै unanimo librorum consensu defenditur, unde a corrigendo manus abstinenda erat, quanquam particulam वै sensu conditionali positam nullibi praeter hunc locum legere me memini. — Subiungit sola ed. L. hosce versus:

क्रीडन्ते भुङ्गतेः साङ्गै रमन्ते पर्योषितः ।

राज्ञानमपि सेवन्ते अहो साहसिको नरः ॥

Lege hem. a. भुङ्गतेः

Dist. 22. c. Pro ग्रह Pp. et L. सुख. ग्रह praebet etiam Vetlapanch. fab. IV, ubi hoc distichon itidem laudatur. — Vehementer errant qui docent इहि et एहि duas esse formas 2. pers. sing. imperat. act. rad. इ. Wilkinsius recte इहि solam formam exhibuit; gramm. p. 160. Boppius formam एहि addit, asserens augmento minori (Guna) praeter regulam auctam esse vocalem radicalem. (Lehrgeb. §. 346.) Quid multa? एहि est आ + इहि, adveni; quod vel hanc ob rem manifestum est, quod opposita

P. 48. sibi sunt h. l. एहि et गह. Quod si vir eximius sibi a me persuaderi haud patietur, in auxilium vocabo auctoritatem Sancaræ Acharyæ, qui haec verba Kathac. Upan. p. 4, l. 10. श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतः in scholiis p. 29, l. 10. enarrat: पुरुषं आ इतः एतः प्राप्नुतः । — Sed errorem suum perspexit Boppius ipse. Cf. add. ad l. l. p. 356.

Dist. 23. a. सुख्यैर्यर्थाभावाय Pp. minus bene.

— 24. a. प्रकृत्येव edd. vitiose.

Dist. 25. et 26. transponit S. — 26. omittunt codd. 26. a. pro मूकः editum est in ed. Bhartriharis, qui auctor est huius sententiae, p. 49 मूकः, et hem. c. धृष्टः पार्श्वे स भवति जनो . . . . . । मूकः tuetur praeterea Vetal. Panchav. fab. III, cui inseritur hoc distichon; ibid. hem. c. hunc in modum variatur: धृष्टः पार्श्वे वसति विचरन् दूरगोऽपि प्रयतः quae varietas nil habet quo se commendat.

Lin. 22. नैतत् वक्तुमुचितं P. absurde, quia animo loquela nec tribui potest, nec tribuitur ab Indis; animo autem ascribunt actionem; Bhag. Git. V, 11. कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि । योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये । quod quomodo intelligendum sit, non huius loci est exponere.

P. 49. *Dist.* 27. a. कथं त्वया न सेव्यन्ते L.

— 28. b. Pro उद्धृत L. et P. उद्धृत; sic etiam ut videtur Pp. — d. वाहिनी libri omnes; quod quum cum antec. construi omnino non possit, emendavimus वाहनाः, ut sit adiectivum et epitheton ad संपदः. Epitheton autem hoc aggregativum in duas partes distribuendum est, caesura prioris finem indicat. Hoc interest inter binas epitheti partes, quod in posteriori tres enumerantur res, quibus prosperitas hominis extrinsecus manifestatur; in priori quarta additur, cui duo epitheta praemissa sunt. उद्धृत insolentius est vocabulum, optimae tamen notae; उन् enim particula, nomini praefixa notat porrectionem, elationem, interdum etiam eruptionem. Sic dicitur Ram. Lib. I, LVI, 23. उद्धृत, armis porrectis, sublatis; Amarû Satac. 11. उद्धृतः lacrymis prorumpentibus (उद्धृतः schol.) उद्धृत, Râm. II, 39, 10. उद्धृत Mégh. Dût. 87.

Lin. 5. यतः । चव्यापारेषु edd. et Pp. Delevimus particulam cum P. Manifestum est, versum sequentem ab eodem vocabulo incipientem in errorem induxisse librarios.

— 6. सर्वथा न कर्तव्यः P. minus eleganter.

Dist. 29. c. स तथा Pp. Male.

P. 49.

Lin. 10. शुभदत्तनाम्ना कायस्त्रेण विहारः etc. Pp. Sic etiam ed. Ser. ubi pro कार्-
चित्तं legitur कर्तुं, minus apte. Ed. Lond. verbum caussativum ponit, sed
vitiose neutro genere exhibuit विहारं et आरब्धं et perperam ante postremum
vocabulum inserit मंडपं, ex glossemate, nisi fallor, textui obtrusum. De
infin. vid. not. ad p. 41, l. 1.

Lin. 11 et 12. Retinuimus quantum fieri potuit scripturam edd.
in quibus primum एकस्मिन् editum est vitiose, tum कौलकं निधाय सूत्रधारेण स्वा-
पितं (ed. S. pro hoc participio धृतं) legitur; attamen neutrius generis esse
nequit vox कौलक, unde patet emendandum esse sicuti fecimus. निधाय ex-
pungimus, quia otiosum est sequente alio verbo eandem rem indi-
cante. — Pp. = तत्र कर्कातपत्रे दार्यमापौककियदूरस्फाटितखण्डयमध्ये कौलकं निधाय धृतं । P.
= तत्र कर्पत्रविदर्यमापौः स्तम्भस्य कियदूरस्फाटितकाष्ठद्वयस्य मध्ये कौलं निधाय धृतं; in utraque scri-
ptura praecipuum est vitium, quod निधाय sine ullo regimine positum
est; alia minus bene dicta lectorum iudicio relinquo invenienda.

Lin. 12. अथ तत्र P. — सायदे ex P. — Pro वनवासी ed. S. बलवान्. — महा-
वानरयूथः Pp. et L. — Errat Wilso, in Lex. suo huic voci यूथ solam neutrius
notam apponens. Amarasinhas diserte probat generis masculini usum:
यूथं तिरश्चा पुनरुपुसकं । SCHL.

— 13. आगतः । तेषु om. S. — दण्ड om. P. et S.

— 14. Pro तस्य S. तत्र. — खण्ड om. P.

— 15. स च om. codd.; स tamen ante तं restituit P. आकृष्टे च तस्मिन् P.
आकृष्टे च कौलके S.

— 16. काष्ठभ्यां om. codd. et S. — सहसा पंचत्वमगमत् P.

— 18. एव om. S. et P. — सर्वस्मिन्धिकारे य एव नियुक्तः S.

— 19. सर्वथा न S. सर्वपि न P. qui et mox कर्णीया.

Dist. 30. a. पराधिकारे P. — c. चित्कारात् Pp. et L. Omisit Wilso vocabu-
lum; legitur Mál. et Mádh. prolog. v. 1. eadem variatione in quantitate
particulae चित् v. चीत्; explicat scholiastes per त्रासधुनिः ।

Lin. 1. — वयःस्थया सह P. ad idem redit; sed proprium est nomini- P. 50.
bus in अस् affixum क. महोरस्क Ram. I, 1, 12. अतपस्क Bhag. Gīt. XVIII, 37.
Sic enim rescribendum esse monuit me ipse v. cl. Schl.

Pro कान्तया S. बध्ना. — चिं निधुवनं कृत्वा S. Modestius et castius vocabulum
est केलि; haec est ratio, cur de Deo Crishna canat Jayadevus: श्रीवासुदेवर्ति-
केलिकथासमेतं । एतं करोति त्रयदेवकविः प्रबंधं । Contra de lucubrationibus suis ama-

P. 50. toriis Chauras: (v. 4.) अपापि तं निधुवनक्रमनिःसहाङ्गं । अपापुडुगपउपतितालककुन्तलासी ।
प्रहन्नपापकृतपन्तरिवावहन्ती । कपठावसक्तमृदुवाहुलतां स्मरामि ॥

Lin. 2. निर्भरमालिङ्ग्य edd. — तद्गृहद्व्यापि हर्तुं S. तस्य गृहद्व्याप्यपहर्तुं P.

— 3. उपविष्टोऽस्ति S. — pro तव S. भवतः ।

— 5. भद्र मम S. et pro किं minus bene न. — Post alteram virgulam.
न ज्ञानासि L. किं न ज्ञानासि S. —

— 6. यथा तस्य, omisso अहं, edd. — अहर्निशं om. codd. Pro ततो S. यतो absurde. — चिरनिर्वृतो P. चिरानिर्वृतो Pp. et L.

— 7. योगं Pp. — अपि ad अधुना transfert S. omittit omnino P. qui कृतः
commati addit. —

— 8. Pro विधुर् L. विधर्, P. विबुध; illud culpa operarum, hoc absurde.
न ante स्वामिनो inserit P. — उपजीविषु S. रे om. Pp. — Post vocem अर्धं subiungit
L. haecce verba, in ceteris libris non obvia: स्वभावतः प्रजातिरस्युष्यः । पुनरपि
सेवकजातिस्त्वं पश्य । sequitur tum distichon 31.

Dist. 31. Insolitum est unicum distichon inter duas personas
distribui, unde occasionem arripuisse videtur aliquis, unicuique ver-
sui alium addendi, ita ut prius distichon ab asino recitetur, alterum
a cane. Hanc rationem secutus est editor Londinensis: याक्ते . . . सुहृत् ।
तस्मिन् कार्ये विनष्टेऽपि भृत्येन सुहृदा किमु. Versus sensu est cassus. Ed. Ser. alium
praebet eius loco: अकार्यकार्यकर्ता यस्मिन्नादिष्टोऽप्यसौ सुहृत् । hactenus bene; sed
tum pergit: कुक्कुरो ब्रूते । Respondet deinde canis uno versu, qui in codd.
quem secuti sumus, alteram distichi 31. partem constituit. Slocos unius
versus ne canes quidem proferre decet. Editor Lond. huic incommodo
medelam allaturus, versui isti solivago socium hunc invenit: सर्वथा किं न
कर्तव्यं पोषणं भृत्यदारयोः ॥ In codd. et ed. S. hemistichium c. dist. 31. hunc
in modum foedatum est: भृत्यान् संभावयेयस्तु; sed negatio omnino non abesse
potest.

Dist. 32. b. *fin.* . . . . चिन्तने L. male. — d. pro न सन्ति Pp. वसन्ति. In
fin. L. प्रतिद्वन्द्वकाः ।

Lin. 13. ततो om. Pp. Idem mox pro यद् exhibet काः et voci उपेक्षा addit
particulam एवं. —

— 14. तद्वदु P. — भवतु तवत् S. — वयस्य स्वामी P. — ज्ञातरिष्यति S. praesens
usitatus est futuro in hac iunctura. — तन्मया S. et P.

— 17. स om. S. स कर्तव्य L. — चीत्कारं प्रहं P. — चिक्कारं, omisso प्रहं Pp. —
ततः om. L. — चीत्कारशब्देन, omisso तेन P.

— 18. Pro विमर्द edd. भंग; minus exquisitum vocabulum. — Edd. P. 50. addunt: तेनासौ पंचत्वमगमत्; P. गर्दभः पंचत्वमगतः ।

— 19. Pro अस्मन् L. अस्माकं, S. एवास्मन्; voluit एवास्मन्. — सा स्वनियोग etc. Pp. haud male.

— 20. Pro तथापि edd. तथा चर्चया. — किं तत्र प्रयोजनं Pp. — Pro यतः S. ततः, L. तत्, utrumque male. — आखयोस्तावत् codd. — भक्षितशेषः, omisso आहार P.

— 21. प्रचुरतोऽस्ति Pp.; — अस्ति pro तिष्ठति etiam edd. — मात्र omisso S. pergit: भवान् केवलं रातान् सेवते । एतदयुक्तमुक्तं त्वया । L. comma ponit post भवान्; tum pergit: सेवकेन एतदयुक्तमुक्तं; quocum in omnibus consentit Pp. excepto अयुक्तं, pro quo exhibet नयुक्तं.

Dist. 34. a. सुहृदामप्युपकार etc. Pp. contra metrum.

P. 51.

Interponunt edd. distt. 34 et 35 hosce versus:

जीविते यस्य जीवति विप्रा मित्राणि बान्धवाः ।

सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थं को न जीवति ॥

Omittunt hoc dist. pariter codd. et interpp. nec sine optimo iure; paraphras enim est dist. seq. haud magnopere elegans.

Dist. 36. b. पुराणः S. absurde.

Dist. 37. d. Pro न किं ed. L. et codd. सोऽपि, male; nec commodus inde elici potest sensus, nisi interrogandi vim particulae अपि tribuas; quam tamen quum habeat, sententiae praemitti debet.

Dist. 39. Legitur apud Bhartrih. p. 48. Praemittit S. haec verba: तथा हि स्वल्पमप्यतिरिच्यते । quae nulla quod videam commendatione gaudent. — Hem. a. अल्पस्नायु वसाचमेदमलिनं L. quam scripturam praebet etiam Pp. quamvis aperte corruptam; quid enim est चमेद? num voluerunt अचमेद? — S. स्वल्पस्नायु वसाचमेषमलिनं. अचमेदक recepinus utpote exquisitius ex P., haud memores, apud Bhartriharem etiam legi अचमेष. — स्वल्प exhibet quoque P. स्वल्पं scriptum est in ed. princ. quae scriptura vera est, me quidem iudice; referendum est ad अस्त्रिकं, स्नायु ad sequens compositum relato. — hem. b. बुधा ed. pr. et L. Admittit metrum. In ed. princ. praeterea legitur: न च तत् तस्य haud male.

Lin. 15. पश्य post अन्तरं reiicit S.

Dist. 40. ex Bhartrihar. p. 54.

Dist. 41. a. जीवति edd. absurde. — b. विज्ञात Pp. male. — d. अस्ति vitiose L. — Addit ed. Ser. sola hosce versus:

P. 51.

अपरं च । यो नात्मना न च गुरुर्न च भृत्यवर्गे ।
 दीने दयां न कुरुते न च बन्धुवर्गे ।
 किं तस्य जीवितफलेन मनुष्यलोके ।
 काकोऽपि जीवति चिरं च बलिश्च भुङ्क्ते ॥

Corrige बलिं च; ceterum furatus est auctor quisquis ille fuerit ultimum suum hemistichium e disticho antecedente; neque magna laude digna sunt cetera. Primo hemistichio inhaeret vitium grave; quod quomodo tolli debeat, fateor me nescire.

Dist. 42. b. श्रुतिसमये: S. श्रुतिसमये P. श्रुतिविषये Pp. Casus tertius requiritur a verbo composito बहिष्कृत्य; vid. Episod. Bharateae ad calcem libelli de Pentap. Indic. v. 5., quanquam ablativum poni etiam posse, ex verbi significatione probabile est. — तिरस्कृतस्य S. निष्कृतस्य L. contra metrum. — d. पुरुषपञ्चो: edd. et P. च addit Pp. omisso tamen seq. पञ्चोऽथ; prius च vel ex coniectura restituendum foret, flagitante metro. — कोऽपि न विज्ञेयः Pp. recalcitrante versu.

Lin. 22. तदाप्यावयो: edd. तथाप्यावयो: Pp. neutra particula huc facit.

P. 52.

Lin. 1. Pro पुनराह ed. Ser. ब्रूते. — अमात्यप्रधानतामप्रधानतां लभन्ते P. Melius S. अमात्या: sed cetera ut P. inserto praeterea suo loco वा. Pp. mendose: अमात्यः प्रधानतां वा लभेत ।

Dist. 43. d. Pro नयन्ति Pp. प्रयान्ति, mendose.

— 44. b. यथा यत्नेन भूयसा Pp. — Idem mox pro क्षणेन praebet सुप्तेन.

— 45. om. codd. atque interpp.

Lin. 9. भङ्गं edd. male. Pro स्वयत्न Pp. प्रयत्न. — स्वात्मा सर्वस्य, omisso उत्कर्षः S. in qua scriptura vocabulum आत्मन् more minus usitato positum est. Eandem tamen scripturam praebet P. उभयत्र प्रयत्नायत्नो स्वात्मा सर्वस्य ।

— 10. तावत् om. Pp. et L. — कुतो pro कुतोऽपि L. et Pp. interrogationem huc non facere e statim seqq. patet. Pro भयात् S. कारणात् et mox सचकितः ।

— 11. Pro तत्र S. et P. तत् त्वं, minus bene; तत्र est तस्मिन्नर्थे.

— 12. प्रस्तावतां om. codd. et S. inserto अत्र ante अवहितं.

Dist. 46. a. Pro बुध्यते edd. गृह्यते; utrumque vocabulum habet quo se tueatur. — b. pro देहिता: P. योजिता: . — Addunt edd. hosce versus, interpretibus et codd. ignotos, e Manu VIII, 26. desumptos:

आकरिरिङ्गितेर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥

P. 52.

Lin. 16. तद् sine अत्र S. — भयप्रस्तावेन L. Pro एवं P. एवं. — S. transponit:
... अलेनाहमेनं स्वामिनमात्मीयं करिष्यामि । — प्रस्ताप्रभावेण et mox करोमि P.

Dist. 48. a. et b. Emendavimus hunc versum; libri omnes: अनाहूतो
विशेषस्तु अपृष्टो बहु भाषते । (In primo vocabulo L. अनाहूतो, imperite).

Dist. 49. b. यत् सुन्दरमसुन्दरं P. — Emendatione egere videtur prior P. 53.
versus, ne addita particula अपि vim interrogationis tollat. Fortasse: किमि-
हास्ति. — SCHL.

Dist. 51. c. अवितर्था Pp. et S. adverbium praestare visum est.

— 52. abest hoc loco a codd. et S.; Anglice redditum ab interpp.
Inserit ed. Ser. infr. p. 158, l. 18. ed. nostr. In P. legitur loco distichi
II, 104.; in Pp. subiicitur dist. II, 103.

Dist. 53. a. अल्पेषु L. mendose. — d. स राजवसती वसेत् S.

Lin. 11. अनवसत्प्राप्य Pp.

— 12. अस्त्रेण S. Uterque modus in hac formula, quae a particula
restrictiva किंतु nonnunquam excipitur, usurpatur. — स्वामिसान्निध्यं S.

Dist. 54. b. तत् कापुरुषलक्षणं S. — c. pro भातः Pp. तात.

— 55. b. असंस्कृतं pro असंगतं ex Pp. — d. pro भवति edd. वसति.

Lin. 18. अयं om. L. — तत्र om. Pp. — किं वक्ष्यति भवान् S. — भद्रं तत्र गत्वा
किं वदिष्यसि P. — किं ante अनुरक्तो om. L. —

— 19. वा pro वापि edd. — मयि om. Pp. et P. — स्वामी ज्ञातव्यः (omissa
omnino particula disiunctiva) P. — तावत् commati addit Pp.

— 20. शृणु om. Pp.

Dist. 56. b. संप्रश्ने सादरो भृशं edd. male.

— 57. a. et b. तत्सेवकेनाप्यनुरक्तिज्ञानं प्रीतिविवर्धनं । L. contra metrum et syn- P. 54.
taxin; अनुरक्तिः (compositum enim quod exhibet ed. L. huc non facit et
operis tribuendum est) cum casu septimo construitur; tertius casus sylla-
bam supra numerum legitimum addit. ज्ञानं vitium est aut librarii, qui
male pinxit hanc figuram द, ita ut pro न legi posset (quod Bengalis
saepius accidit) aut editoris L. qui litteras istas male legerit; ज्ञानं scrip-
tum est etiam in P. तत् init. versus male intellexisse videntur editores
Seramp. unde occasionem arripuerunt versum suo modo emendandi i. e.

P. 54. foedandi: तदेव । असेवके चानुरक्तिर्दानं सप्रतिभाषणं । Sed optime se habet scriptura nostra; तत्सेवके compositum est et explicandum per तस्य सेवके; favor patroni, qui etiam extenditur ad servum *illius*, i. e. hominis, cui ipse favet. — c. pro ईश ed. L. ईश्वर, sensus idem, sed corrumpitur metrum; quod quum non fugeret sagacitatem Serampurensium, ediderunt: अनुरक्तेषु चिह्नानि. Pro चिह्नानि P. लिंगानि. — d. pro संग्रहः P. कौर्त्तनं.

Dist. 58. c. लिंगानि iterum P.

Lin. 5. यथा चायं edd. — ममानुरक्तो भवति स्वामी P. — भविष्यति edd. — करिष्यामि pro वक्ष्यामि S. —

Dist. 59. a. विपन्निषु P. metrum restituitur legendo विपन्निष्वुपाय etc. sed refragatur sensus. — d. परिस्फुरन्ती P.

Lin. 8. अप्राप्तप्रस्तावे Pp. prius vocabulum omittit P: अप्रस्तावे. Idem mox वक्तुं नार्हति; minus bene. Particula enim negativa न praemittenda est vocabulo, in quo praecipua negationis vis vertitur; in quoniam huius commatis vocabulo posita sit, ostendit sequens distichon voce वृवन्.

Dist. 60. c. प्राप्नोति बुद्धिहीनत्वं P. —

Addit L. hoc distichon, in ceteris libris h. l. omissum, in P. infr. post *dist.* 128. obvium et desumptum e Rām. III. (cf. Codic. Schl. fol. 51. recto.)

सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिनः ।

अप्रियस्य च पथ्यस्य [in Rām. तथ्यस्य] वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥

Lin. 11. वदिष्यामि S.

— 14. यदि च edd et P. — प्राप्तावसरेषां edd. अप्रावसरे, omisso मया, P. प्राप्तावसरेऽपि, मया post न reiecto, Pp.

Dist. 61. Inseritur prior huius distichi versus infra ante *dist.* 118. coniunctus cum altero qui eundem sensum praebet atque ille, quem h. l. legimus, sed aliis verbis conceptus est. Disticho isto infra omissio, alter versus h. l. exhiberi debet: कल्याणावचनं ब्रूयादपृष्टोऽपि हितो नरः । Sic edd. Aliter codd. अपृष्टोऽपि हितान्वेषो ब्रूयात् कल्याणाभाषितं ।

Dist. 62. a. कल्पयते L. वृत्तं L. — b. येन लोके, omisso च, P. — c. च abest a Pp. — d. रक्षणीयः Pp. रक्ष्यश्च P. संरक्षः edd. quod nihili est, nisi legatur संरक्षः. — वर्धनीयश्च P. Constituimus textum iuxta leges metri.

Lin. 17. तद्वत् । अनुताप्नीहि मां गमनाय । P. — वृत्ते om. codd. cuius loco P. commati addit: इत्युवाच । — यथाभिमतं L. यथाभिलषितं S. ubi hisce verbis praemittitur: शिवास्ते पयानः; quod additamentum aegre caret impera-

tivo क्तु । — इति addunt sermoni Carataci edd. otiose, quum antea^{P. 54.} ^{भूते}positum sit. Ceterum a Carataci nomine occasionem sumam ex V.V. D.D. quaerendi quomodo factum sit, ut nulli quadrupedi hoc nomen tribuant lexicographi Indici, (cornicem esse docent) dum hyaenam quam vocat Indicam ita appellatam esse docet Porphyrius: de abstin. III, p. 218. ed. Rhoer. ἡ δ' Ἰνδικὴ ὕαινα, ἣν Κροκότταν οἱ ἐπιχώριοι καλοῦσι; alii scribunt Κροκότταν, rectius, si Indicum nomen respicis.

Lin. 18. विलित इव edd. सविस्मयभाव Pp. ex nostra scriptura corruptum.

— अथ om. L. —

— 19. दृष्टः om. Pp. et S. ubi transponuntur inter se रत्ना et सादरं. — अष्टांगपातं L. male. — Pro पातं S. प्रणिपातं.

— 20. Eadem fere verba sed alio ordine exhibent edd. यद्यपि मया सेवकेन श्रीमद्देवपादानां न किञ्चित् प्रयोजनं etc. — श्रीमद् om. codd.

— 21. तथा pro तथापि male P. अत्रत्यं ad प्रापकालं transfert Pp. — इत्यालो-
च्यागतोऽस्मि Pp.

Dist. 63. et 64. et Lin. 5. omittunt codd. et S. — 64. Jonesius non interpretatus est, cetera reddidit. W. cum ed. L. et nobis consentit.

— 63. b. मानांगतुंगसुरभिः L. sensu cassa scriptura, quam interpretatione P. 55. Jonesii quamvis falsa (*the earth abounding with sweet scents and lofty elephants*) ducti emendavimus; patet enim Jonesium legisse मातंग. W. scripturam ed. L. secutus est, quam vereor ne difficile sit validis argumentis defendere. Ceterum in ipsius epitheti explicatione haereo; neque video, quid h. l. sibi velit सुरभिः, odorifera quum terra nil habeat, quo aut bellatorum fortitudo in ea sub potestatem redigenda magnopere conspicua fiat, aut quo victoriam reddat magis arduam atque difficilem; simile tamen quid h. l. desideratur. Admitti praeterea nequit constructio, quam posuit Jonesius; si altos elephantos ex hoc epitheto eruere quis velit, legere debet तुंगमातंग. Hac igitur interpretatione reiecta alteram proponam, ad grammaticam quod attinet certe legitimam, quamvis sensus quem praebet, mirus quodammodo vel mihi videtur; proponam tamen, meliorem a doctioribus edoceri desiderans. तुंग quum voci मातंग postpositum sit, explicandum est: मातंगवत् तुंगा सुरभिः यस्याः सा भूः । सुरभिः vacca est, sub cuius imagine terra ab Indis figuratur. Sensus igitur hic eruitur: terra, cuius vacca altitudine elephantos aequat; sed fateor, mirum in modum tali epitheto extolli magnitudinem orbis terrarum. Lass. —

P. 55. Ut poetam a culpa ineptae comparationis liberem, pauca monebo. Primo loco cogitandum est de elephantis orbem universum sustentibus, दिग्गज, de quibus cf. RAM. I, cap. 41, sl. 13 — 22. Cum horum statura apte comparari poterat vacca ista abundantiae, solennis terrae imago, propter fecunditatem. Cf. *Bibl. Ind.* nostra, II, pag. 288 sqq. Quod autem utraque सुरभि dicitur, *bene olens, odorata*, id non ad florum et aromatum copiam spectat, sed altioris est indaginis. Omnes philosophi inter Indos, quotquot novi, quinque rerum elementa statuunt, quorum singulorum vim et effectum ad animantium sensus referunt: aetheris ad auditum, ignis sive lucis ad visum, aëris ad tactum, aquae ad gustum, terrae ad olfactum. Propria igitur terrae virtus est odor: गन्धगुणा भूमिः । Cf. *Manūs Cod.* Cap. 1, sl. 75 — 78. Terra denique, in quam bellatorum tela incidunt, describitur tanquam vacca, vulneribus confossa. Sic omnia inter se cohaerent. SCHL. — Pro अर्जिता ed. L. अर्पिता. Cf. I. Ram. 5, 1. सगरान्ता मही येषामासीद्वीर्यार्जिता किल ।

Dist. 64. a. विदूषा L. — b. वरसुरतसमागमस्त्रीणां id. — c. द्रुषित id. certissimas emendationes suppeditat metrum.

Lin. 5. हेतुकेन ex emend. pro हेतुना.

Dist. 65. Pro राजन् Pp. वापि, minus bene repetitur haec particula disiunctiva. — b. *in fin.* चापि P. — d. पाणिज्जता Pp. contra grammeticam, quae docet affixum वत् iis tantum subiungi vocibus, quae in vocalem terminentur. Dubitans, an किं eodem sensu poni possit atque किमुनः, suspicor legendum esse: किम्बद्ध etc., metro non refragante.

Lin. 8. *initio.* यदपि P. quod ferri potest, seq. तद्; यद् enim coniunctionis partes agens, sicuti Romanarum *quod*, flagitat demonstrativum तद् ad quod referatur; praemittitur autem in lingua Indica यद् una cum sententia, in qua quasi agmen ducit, secundum eandem legem, quae in caussa est, cur sententiae relativae praecedant praecipuam enunciationem; qua de re supra dixi ad p. 15, l. 13. — यदपि excipitur h. l. a तन्न, elliptice posito; similis est ellipsis in formula चेन्न, de qua supra egi.

— 8. स्वामिना om. codd.; substituit S. देवपादैः, quod alio loco, ante वे collocat. — Pro विनाशः codd. et S. नाशः. — Addit in fine commatis L. मन्तव्यं । Ferri potest additamentum hocce, sed longe praestat nostra scriptura, cuius elegantiam editores istos fugisse omnino non miror; eiusmodi enim locutiones ad penitiora linguae Indicae pertinent. Transpo-

suimus distt. 66. et 67., quod tum ipse orationis nexus requirit, tum P. 55. vox प्रक्रीय, quae dist. 66. cum praecedenti oratione coniungit. Suasores nobis praeterea exstant editores Serampp. —

Dist. 66. Bhartriharis est. Cf. ed. Ser. p. 56. — a. कदर्थितस्यापि Pp. S. et ed. pr. *Satacorum*. Si nostra lectio admittitur, कदा et अपि licentia poetica seiuncta sunt vocabulo interiecto. Construe न कदापि i. e. न कदाचित्. Veruntamen haud scio an minus prudenter egerimus in reiicienda scriptura ed. S. कदर्थयसि legitur in hoc Bhartriharis disticho (p. 41. l. 4. infr.): किं कदर्थ कर् कदर्थयसि किं कोदपडकंकारितैः । रे रे कोकिल कोमलं कलत्वं किं त्वं मृग भाषसे । *Lass.* — Sine dubio कदर्थितस्य est vera lectio, siquidem अर्थित pro अर्थिन् positum admitti nequit. Verbum hoc denominativum कदर्थयति significat *vilipendere, parvi facere*. Compositum est cum particula कत् themate obsoleto pronominis किं, quod et ipsum cum significato contemptus vocabulis quibusdam praeponitur. Amarasinhas: किं पृष्टाय नुमुक्त्से । *SCHL.* — हि pro च recepimus ex codd. et ed. pr. quamquam durior sane est repetitio eiusdem particulae in eodem versu. — c. तनूपातो scribunt libri omnes; nos thema vocis तनूपाद् esse contendimus; utramlibet enim originem vocabulo tribuas, a तनूपा + अद्, vel: तनु + उन + पाद्, (tertia quam addit Wilso, a तन् + न + पा, admitti nequit) scriptura eadem manet. — d. यन्ति P. quod ferri etiam potest.

Dist. 67. c. यथैवास्तु तथैवास्तु Pp. यथैवास्ति तथैवास्ति P. (voluit haud dubie तथैवास्ति); यथैवास्ते तथैवास्तां S. — Prorsus aliam scripturam eamque haud malam praebet L. क्रयविक्रयवेलायां. — आस्ते huc non facit, verumtamen confiteor, ex mea sententia aut praesens aut imperativum repetendum esse; mallem tamen praesens.

Addunt L. et W. hosce versus:

यस्य ये च गुणाः सन्ति विकशन्ति न ते स्वयं ।

न हि कस्तूरिका मोदं सुपथेन विभाव्यते ॥

Wilkinsius reddit: "Those who are possessed of good or bad qualities are not sensible of it themselves. The good traveller doth not perceive that the *Kastúriká* hath any enjoyment of her precious perfume." कस्तूरिका accepit Vir clar. pro ipso animali, ex cuius vomica extrahitur muscus; quod secus esse nunc scimus. Cf. Wils. s. v. Animalis nomen est गन्धमृग; dicitur etiam पुष्कलाक, quod vocabulum a Wilsone omissum eruit Vir cl.

- P. 55. SCHL. ex Siddh. Kaumud. fol. 81. recto: चर्मणि दीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुतरे । केप्रेषु चर्मणे हन्ति सीमि पुष्कलको हतः ॥ addit Bhattôxes: सीमापडकोशः । पुष्कलको गंधमृगः । — Ceterum si eadem verba atque illa quae in ed. Lond. exstant, ante oculos habuit Wilkinsius, in interpretatione eius omnia fere non possum quin reprehendam; neque enim vero in versu priori विक्रम significare potest conscium esse rei, neque ad यस्य referendum est ते, sed ad ये; neque in posteriori सुपयेन bonum viatorem notat, sed bonam viam; sed omitto haec, ne Viro de his litteris meritissimo culpam, cuius insons sit, suscipiendam obtrudam. — In priori versu विक्रम vel potius विक्रम cum sibilo dentali est verbum proprium de floribus oscitantibus, quod luculentis exemplis si opus sit, probare possim. Cf. Wils. s. v. विक्रम. Sensus igitur est: virtutes quae cuiusque (hominis) sint, non ipsae per se patefiunt; quae sententia ut recte intelligatur, revocabo distichon Lib. I, 18. in quo docetur, hominis स्वभाव, indolem innatam et propriam, in fronte quasi versari (मूर्ध्नि वर्तते), idem autem non valere de ceteris qualitibus (इतरे गुणाः ibid.). De hisce qualitibus igitur secundariis quodammodo et ab ista primaria, innata atque immutabili hominis indole diversis loqui videtur auctor distichi interpolati, (interpolatum enim esse, statim ostendam); quas in lucem protrahi significat non sua sponte, sed occasione quadam data et aliqua caussa extrinsecus accedente. Hoc prioris versus sensu demonstrato primum patet, totum distichon ab hoc contextu esse alienum; sermo enim hic versatur in demonstrando, rem vere pretiosam, inferiori loco quanquam ponatur, non pretium suum amittere, atque eodem modo hominem re vera capaci ingenio praeditum nulla fortunae adversitate posse eo exui. Deinde secundo loco apparet, in versu altero legendum esse स्वपयेन, quo vel स्वयं vers. prior. nos deducit; omitto in libris Bengalice exaratis figuras स्व et सु nunquam posse bene distingui; flagitat emendationem similitudo, quae inter utrumque versum intercedere debet, more quem sententiarum talium auctores apud Indos sequuntur, ut priori versu placitum quoddam in medium proferant, altero eius illustrandi gratia imaginem addant, quam non comparationis loco ponunt, sed adiecta particula causali हि tanquam rationem sistunt, qua demonstretur praecedentis placiti veritas. Eodem modo हि legitur infr. dist. 70. et supr. I, 81. Restat मोद, quod corruptelam esse demonstrat significatio vocis, *laetitia*, haud minus quam genus; mascu-

linum enim est, neque accusativo ullus hic est locus; sed in promptu P. 55. est emendatio कचूरिकामोदः. — कामोदः est suaveolentia. Cf. Wils. s. v. et Mál. et Mádh. Act. I. Intelligendus videtur versus de musco, vomica incluso, unde nisi extricetur, facultas eius occulta remanet.

Lin. 13. तत् सर्वथा, S. ubi haec sententia disticho 67. praemittitur; ibidem mox विशेषणेन.

Dist. 68. a. निर्विशेषं Pp. Adverbium ferri potest. — b. समं Pp. et S. de quo idem valet. — c. उष्णः S. sinistre.

Dist. 70. a. हि युज्यन्ते L. et Pp. — d. नूपुरं शिरसा कृतं S. et P. quod ferri potest; cf. III, 24. — Pp. prorsus aliud hemistichium praebet: प्रभावान् इति बुध्यते ॥ omisso पादे, relicto tamen spatio ad lacunam explendam. Eandem scripturam ante oculos habuisse videtur Jonesius, verum minus recte eam interpretatus est.

Dist. 71. b. प्रतिबुध्यते mendose pro प्रणिधीयते P. — c. शोभते, omisso वि, edd. contra metrum. न चास्ति न शोभते P. Repetitio negationis ferri non potest; utrum अस्ति extra verbum compositum et separatim poni possit, necne, dubito; memini in Durgamahātmyo haud semel ita poni hanc praepositionem; sed valde erraverit, qui istud carmen vetustis et classicis Indicae poesis monumentis annumeraverit. विह i. e. *tintinnare*, quae significatio optime huc quadrat, ut nemo non videt; nulla igitur erat caussa, cur cum Wilkinsio statueret *Rosenius* meus, radicem ह, praemissa praepositione वि, induere sensum *querendi*. Subiungunt edd. hunc slocum, in codd. et interpret. Jonesii omissum; neque W. eum in exemplari suo legisse videtur, quanquam interdum difficile sit discernere, quatenam dist. ille re vera ante oculos habuerit; nimis licenter enim nonnunquam in versibus per Hitopadesum dispersis interpretandis versatus est:

मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः ।

न हि दोषो मणोरस्ति किंतु साधोरविज्ञता ॥

साधु, quod feneratorum notat auctore Wilsone, hoc atque aliis locis (cf. p. 65, l. 10.) negotiator gemmarius est. In versu priori subintelligendum esse videtur यदि.

Dist. 72. b. अयं शूर इतो भयं । S. quae ita intelligenda sunt, ut duo p. 56. ultima verba significant अयं भेतव्यः; nam इतो idem est atque अस्मात्. — इतोभ-

P. 56. यमना ऋः P. quibus vitium inest in crasi इतेभ्यः pro इत उभय; voluit fortasse इहेभ्यमना, quae scriptura tamen posthabenda foret nostrae. — d. भूयैः संयुज्यते नृपः । L. — S. नृप. Sed nominativo opus est.

Dist. 73. a. ग्रहं च ग्रहं च Pp. contra metrum. — c. हि ex coniectura addidimus ad metrum explendum. — d. भवन्त्ययोग्या योग्याश्च L. et P. Obstat metrum, sensus idem est. — Pp. veram scripturam praebet, sed peccat scribendo आयोग्याः. —

Dist. 74. b. श्रानुपकारिणा Pp. mendose.

Dist. 75. a. Pro राक्षो S. प्राक्षो mendose. — b. . . . तत्प्राप्ताप्याद्वति न edd. — तत्प्राधान्यान् भवति P. त्वप्राधान्याद्वति न Pp. quam scripturam secuti sumus,posito tantum तत् pro तु et omisso alpha privativo. — c. भवति न हि codd. qua lectione metrum quidem non turbatur, sed minus convenit haec positio negationi. — d. Pro अवग्रहं S. अवग्रहं male.

Dist. 76. Praemittit Pp. अपरं च देव. — Pro नित्यं P. सर्व. — Conservavimus ऋणपदा correpta prima syllaba propter consensum librorum, licet in promptu foret coniicere ऋणपदाः; verum edocendi potius hoc loco sumus, ऋणपदं interdum poni pro ipsis regionis cuiusdam incolis.

Dist. 77. a. गृहीतव्यं ex editione L. in nostram irrepsit; scribendum ग्रहीतव्यं propter infinitivi formam ग्रहीतुं, a qua semper pendet hoc participium. — c. रवेर्विषयं Pp. male. Est septimus casus absolutus.

Lin. 15. अस्मदीयं pro अस्माकं S. et Pp.

— 16. Pro कियन्तं S. et P. इयन्तं; L. एतावत् hoc male; nam addito कालं adverbialiter non poni potest एतावत्. कालं यावत् S. et P.; sed यावत् ab hoc contextu alienum est. — कुतश्चित् om. L. कुतः substituit Pp. interrogatio neque huc quadrat, neque continetur vocabulo कियन्तं. — कुतोऽपि S. quod haud magnopere differt a कुतश्चित्. — Pro पिबुनवचनात् P. सलवचनात्; quod in सलात् corruerunt editt. Serampp. — कुपितः ex P. ceteri om. — Inserit P. ante इदानीं hoc incisum: तत्कालमेव दुःखमनुभवामि ।

Lin. 17. किञ्चित् तदुच्यतां om. Pp. तद् abest ab edd.

— 18. किमिति codd. et S. quam particulam recipere debebamus. — विस्मय Pp. mendose. Neque pro uno vocabulo haberi possunt verba: किमिति विस्मय. — आगतस्तिष्ठति L.

— 19. et 20. Secuti sumus edd.; — aliter codd. P. = भद्रमुक्तं किमस्माकं सोऽस्ति यस्य रहस्यं कथ्यते । अणु कथयामि । वनं etc.; Pp. भद्र किमुक्तं किं रहस्यमुक्तं । कश्चिद्भि-

ब्रह्मभूमिर्स्ति । शृणु कथयामि । et quae seqq. In utraque scriptura sunt quae P. 56. displiceant; neutra nostrae praestat.

Lin. 20. संप्रति वने etc. edd. Otiosum adverbium abest a codd. — त्वार्यं । वनेन हेतुना विस्मितोऽस्मि । तथा च श्रुतः etc. edd. Omisimus, codd. suadentibus, incommode insertum incisum. — तथाविधः pro तथा P.

— 21. अपि post त्वया om. P. — मयापि महानपूर्वशब्दः । edd. — Cum codd. faciunt interpp. त्वया igitur maiore auctoritate gaudet, quam ob causam a nobis praelatum est; quanquam aliquid in hoc loco me offendere haud dissimulabo. Non enim pro certo affirmare potest leo, a thoe etiam auditum fuisse sonum illum; interrogationem ponunt interpp. optime; sed ut hanc verbis vindicemus, legendum erit अपि श्रुतस्त्वया अपूर्वः शब्दो महान् । omisso तथाविधः. Scriptumne fuit: अश्रुतपूर्वस्त्वयापि?

Lin. 21. Pro अस्य P. तस्य, Pp. च तस्य. — महता बलेन, omisso अपि edd. सुमहता Pp. —

— 22. देव अस्ति edd. et P.; praemitti debet cum Pp. verbum substantivum, quia Damanacus leoni suffragatur, dicendo: *est* sane gravis caussa, ob quam timeas. तावत् h. l. est particula concedentis et affirmantis. — महाभयहेतुः L. minus bene. Diserte enim h. l. indicandum erat, adiectivum महत् ad हेतु, non ad भय pertinere.

Lin. 1. init. स शब्दः S. haud male. — Pro आकर्षितः Pp. श्रुतः । — स्वभूमि - P. 57. P. Pro युद्धयोगेण et seqq. edd. पश्चाद् युद्धं चोपदिशति अपरं च अस्मिन् कार्यसंदेहे भृत्यानां etc. Pp. पश्चात् omittit, pro अस्मिन् कार्यसंदेहे substituit देव, pro एव सातव्यः in fin. सात एव. P. युद्धयोगेण (unde nostra emendatio युद्धयोगेण), tum in seqq. cum nobis facit, modo अपि voci भृत्यानां subiungit et एव post उपयोग omittit.

Dist. 78. a. भृत्यस्त्रीष्वन्धुवर्गाणां P.

Lin. 5. भद्र मे महती शंका वर्तते Pp. — सिंहः सभयमाह । भद्र मां प्रति महती शंका उत्पन्ना P. — Sequens incisum hunc in modum vitiant edd. दमनकः पुनराह स्वगतं । S. दमनको. (sic) चिन्तयामास स्वगतं L. De स्वगतं, vocabulo poesis dramaticae supra dictum est; neque non notum nunc esse debet Hitopadesae lectoribus, verba *dicendi* omitti posse post haec vocabula: स्वगतं et प्रकाशं ।

Lin. 6. Secuti sumus L., quocum conspirat S. omisso tantum male कथं । — Pp. अन्यथा किं त्वां रक्षतुषं (sic) परित्यज्यात्रागत्य मां संभाषते, cuius scripturae vitia per se patent. P. = अन्यथा सर्वकार्यं परित्यज्य अस्मान् संभाषसे; desideratur sane particula interrogativa.

— 7. किंतु om. Pp. male. — आश्रयस्यातां P. mendose.

- P. 57. — 8. आपत्काले प्रतीकारे Pp. आपत्प्रतीकारे, omisso काल P. आपत्प्रतीकाराय L. आप-
त्प्रतीकारकाले S. ex quibus scripturis nostra concinnata est.
- 9. महा om. P. Pro महाप्रसादेन S. et Pp. सर्वस्वेनापि; favore leonis haud
dubie contenti fuerunt thoes. Pro पूजितौ P. पुरस्कृतौ; sed hoc verbum in
tali contextu quod sciam nunquam ponitur. — परिज्ञाय प्रचलितौ Pp.
- 10. स श्रव्यप्रतीकारोऽयं P. स sinistre est additum. - अयं praebet etiam
Pp. in edd. male omissum. भयहेतोः L. insulse.
- 11. न ज्ञात्वा edd. minus bene. — भयोपश्रमे, omisso प्रतिज्ञाय, Pp. male.
- भयोपश्रमार्थं प्रतिज्ञाय P. — कथमयं महाप्रसादो edd. कथमयं प्रसादो P. — यतो om. Pp.
- 12. उपायं Pp. — च om. edd. ; ad रक्तः trahit Pp.
- Dist.* 79. et 80. desumta sunt ex Manu; cf. VII, 8. et 11. In ed. L.
et P. 79. a. pro श्रीः leg. अस्ति; in Pp. et S. आस्ते. — d. pro हि सः ed. L. नृपः ।
- 80. c. Pro ह्येषा P. पूज्या.
- Lin.* 17. Pro आस्यतां P. आस्य Pp. आगच्छ; utrumvis absurde; hoc, quia
नृणां adverbium est, illud, quia radix आस् eiusmodi formam producere
nequit; voluit: आस्य, 2. pers. sing. imper. med.
- 18. नर्दनं P. — चैत् P. हि तत् Pp. तत् edd. unde fecimus ह्येतत्. —
अपि om. P. male. —
- 19. Pro तदा Pp. तावत् quod adverbium ab hac iunctura alienum
est. Pro किं priori S. किं पुनः, male; irrepsit पुनः e mox antecedentibus.
किं hoc om. Pp., alterum solum exhibens. Pro किं altero edd. किमिति haud
male. At geminatio interrogativarum particularum a lingua Indica haud
aliena est. Cf. aliud exemplum supr. lin. 10 — 11.
- 20. Ex codd. - स्वात् a P. omissum retinuimus cum Pp. et edd. -
Utraque editio repetitionem intolerabilem praebet: यदि स्वामित्रासस्तत्रैव मुच्यते
तदा कथमयं महाप्रसाद etc.
- 21. शृणु ex codd. adiectum.
- P. 58. *Lin.* 1. उत्तरापये post अस्ति addunt edd. Suspectum est hoc vocabulum,
quod ad analogiam vocis दक्षिणापथ formatum est; omittunt h. l. etiam in-
terpp. Conservavimus infra p. 111. l. 14. auctoritate codd. moti.
- 2. दुर्दान्तो नाम महाविक्रमः ed. S. sola. — Pro कुहरं edd. कन्दरं minus ex-
quisite. — अधि om. L. male. Pro प्रत्यहं codd. सर्वदा; adverbium temporis
omnino omisit L.
- 3. कश्चित् om. L. et Pp. — Transponit S. कश्चिन्मूषिकः प्रत्यहं.
- 4. Pro स सिंहः edd. ततः — Pro लूनं P. द्विन्नं नूनं; नूनं ortum est a

male lecto लूनं, cui glossema द्विन् additum fuerat. — Pro दृष्ट्वा P. सात्वा. — P. 58. न abest ab edd. किम्त्र विधेयं om. edd. — P. addit hisce verbis: भवतु । एवं श्रूयते, quae verba excipiuntur a dist. 82.

Dist. 82. a. यस्य pro यस्तु L. — आहन्तुं edd.

Lin. 7. तेन सिंहेन om. L. सिंहेन tantum S. Pro ग्रामं L. नगरं. — दधिकर्षानामानं विडालं मांसाहारदिना संतोष्य बिलसमीपे स्थापितवान् । L. Post ग्रामं गत्वा pergīt S. विश्वासं कृत्वा दधिकर्षानामा विडालो यत्नेनानीय मांसाहारं दत्त्वा स्वकन्दरे स्थापितः । — P. = दधिकर्षानामविडालस्य कन्दरे मांसायाहारं दत्त्वा प्रयत्नादानीय धृतः । Pp. = दधिकर्षानामा विडालः स्वकन्दरे मांसायाहारं दत्त्वा यत्नादानीय धृतः ॥ Scriptura nostra ad codd. proxime accedit.

— 8-10. Pro ततः edd. अनन्तरं — मूषिकोऽपि edd. absurde, quum nullum aliud animal praeter murem prosperere dicatur. — Pro न बहिः S. बिलान्. — मूषिकस्य शब्दं Pp. — यदा et तदा semel tantum posuerunt codd. minus bene; यदा यदा *quotiescunque*. — विशेषं मांसायाहारेण न etc. codd. Quod ad sensum vocabuli विशेषः attinet, optime huc quadrat, sed haud scio an adverbium esse possit, nisi addatur affixum तसि vel praefigatur स.

— 11. बहिः संचरन् edd. — विडालेन codd. qui mox tertium verbum subiungunt: खादितश्च । — स सिंहे om. h. l. codd.

— 12. कदापि, omisso चित्, Pp. Suspecta mihi est iunctura कदाचिदपि, quia utralibet particula, चित् et अपि, interrogationem iam sola tollit. In versu Bhartriharis (p. 59. fin.) अपि non cum कदाचित् iungendum est, sed cum यदि ita ut efficiatur particula conditionaliter concedentis यपि. Versus hic est: यदि नाम दैवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि ज्ञातं । अवकर्निकर् विकिरति तत् किं कृक्वाकुरिञ्च हंसः । परिचरितव्याः संतो यपि कथयन्ति न सदुपदेशं । यास्त्वेषां स्वैरं कथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ Prorsus aliam protasin praebent edd. अनन्तरं स सिंहेऽनेककालं यावन्मूषिकं न पश्यति तत्कृतरावमपि न शृणोति तदा et quae seqq. — Pro उपयोगभावात् edd. तस्यानुपयोगात्; तस्य inopportuno loco positum; referendum enim foret demonstrativum ad sequens विडालस्य; unde recte Pp. उपयोगभावात् तस्य; idem voluit P. ubi scriptum est: उपभोगात् तस्य.

Lin. 13. init. विडालस्यापि S. — Proximum comma ततो . . . . भवतु ex codd. inseruimus; चिरात् ante दुर्बलः exhibet P.; om Pp. cui paruimus.

— 15. Pro तत्र codd. ततः, minus bene. — तहमूले Pp.

— 16. *init.* Edd. संजीवकसमीपे गत्वाब्रवीत् pro तं वृषं etc. quae repetitio est intolerabilis. — एषोऽहं S. absurde. — एष त्वां, omisso in seqq. त्वां, L. — आस्तापयति codd.

— 17. न चेत् edd. male. — अस्मात् pro इतो edd.

P. 58. — 18. ते विहृङ् फलं भविष्यति edd. glossam sapit. — Post haec verba ed. Ser. sola hunc in modum pergit: न जाने कुङ्कः स्वामी किं विधास्यति । तच्छ्रुत्वा संजीव-
कमायात् । आत्ताभङ्गे etc. [cf. supr. dist. 52.] ततो देव etc.

— 19. साष्टाङ्गपातं कटुकं edd.

Dist. 83. b. तदभावे Pp. minus bene.

Lin. 22. सशकं Pp. et L. non dubitabat bos, sed timebat. मया किं P.
तदभिधीयतां om. codd.

P. 59. *Lin.* 1. Pro अत्र codd. अस्मिन्, अरण्ये pro कानने, et mox आशा विपत्ते pro
इहा वर्तते. Pro enuntiatione conditionalis S. praebet: वृषभ अत्र कानने तिष्ठति । अस्म-
द्देवपद etc. — श्रीमद्देवपद codd. — गत्वा प्रपाम codd.

— 2. तदभयवाचं मे यद् गङ्गामि edd. minus bene. L. perperam अभयं वाचं. —
प्रयङ्ग मे codd. — तदा गङ्गामि ex Pp. om. P. In edd. sermo Carataci incipit ab
hisce verbis: शृणु रे बलीवर्ध.

Praemittunt edd. disticho 84. aliud, ab interpp. et codd. omissum:

प्रतिवाचमदत्त केशवः शपमानाय न चेदिभूभृते ।

अनुकुरुते धनधनिर्न हि गोमायुरुतानि केशरी ॥

In hem. c. deest syllaba longa post अनु; metrum restituitur legendo अनुसं-
कुरुते, sed dubito, an omnino hae duae praepositiones tali ordine positae
radici praefigantur. Sed a coniecturis omnino abstinere possum, post-
quam contigit mihi, genuinam auctoris manum reperire. Distichon le-
gitur in carmine *Māghae*, cui inscribitur *Sisupāla-Badhā* lib. XVI, 25.
Versus posterior hunc in modum est legendus: अनुहुंकुरुते धनधुनिं न हि etc.
In versu priore lege cum ed. princ. भूभृते. अनुहुंकुरुते explicat scholiastes per
प्रतिगर्हति. Ex scholiis ad versum priorem hoc appono, eorum maxime
gratia, qui putent abiiciendum omnino esse indigenarum grammatico-
rum studium atque perfectam linguae Indicae cognitionem ex ipsorum
ingeniis hauriri posse pro sapientia sua gloriantur. Eos igitur summo-
pere rogo, ut hoc scholion aut falsum esse ostendant, aut, scholio legi-
time explicato, demonstrent, quomodo tandem se habeat res ista, ad
quam alludunt haec verba: शपमानाय क्रोशते । स्वरितत्वादात्मनेपदं ॥

Dist. 84. b. *fin.* सर्वता: L. — c. तहन्; ita grammatica et orthographia
pro more neglectis.

Lin. 6. कियद्दूरे S.

— 7. अवलोकितो Pp. quod spernere haud debebamus. अपविष्टो P. haud

displicet च. Copula posita duae efficiuntur sententiae, ad quarum prio- P. 59.
rem tantum pertinet राज्ञः; in nostra scriptura unica est positio, in qua
राज्ञः ad उपविष्टौ trahi nequit, quanquam melius me iudice fluere oratio,
si posita esset forma caussativa उपवेष्टितौ sc. राज्ञः. Sed hoc argutius fortasse
disputatum est. — Pro दृष्टः ज्ञन्तुः edd. त्वया स दृष्टः i. e. a te conspectus est
ille, quod scire non potuit leo; ponenda igitur erat interrogatio, ut fit
in codd. ordine verborum inverso; दृष्टः स ज्ञन्तुः । quod idem est atque अवि
दृष्टः स ज्ञन्तुः । alias enim participio, verbi finiti partes agentis, locus est in
fine sententiae. — Pro दमनको ब्रूते codd. तावाहन्तुः.

Lin. 8. विनतश्च om. codd. et S. — Pp. देव post sequens किन्तु reiiicit;
P. utroque loco exhibet. — Ed. S. post किन्तु pergit: यद्देवेन ज्ञातं तत् तथा महाने-
वास्तौ देवं द्रष्टुमिच्छति । किन्तु महाबला (sic) ऽस्तौ । ततः सज्जौ etc. Male, ut vides, con-
fusa sunt verba. — यथा देवेन ज्ञातः । codd. यथा देवेनाज्ञातं L. Praestat scriptura
codd. masculinum ponens, licet haud prorsus inauditum foret neu-
trum tali iunctura poni; praestare etiam videri posset h. l. ज्ञातः pro
ज्ञाज्ञातः, quanquam haud inficias ibo, discrimen utriusque verbi me haud
satis esse assecutum. Quum autem praestare dicam masculinum ज्ञातः,
respicio scripturam ed. Lond. in seqq. तथाप्यस्तौ देवपदं etc. A तथाप्यस्तौ nova
sententia oritur, et verba यथा - ज्ञातः ad antecedens incisum महाबलौ ऽस्तौ tra-
henda sunt: «verum magni roboris est ille, prout a te agnitus est; nihilo
tamen minus (haec enim vis est particulae तथापि) tuam maiestatem ado-
rare cupit.» Hanc interpretationem secutus est Jonesius, et patet, optime
pro partibus, quas agunt, ad thoes eiusmodi loquelam quadrare. Resti-
tuendum igitur censeo तथापि, siquidem persuasum habeo, तथैव eodem sensu
omnino non posse poni. Aliam viam ingressus est W. ज्ञाज्ञातः vel potius
ज्ञाज्ञातं vertens: sicuti iussum a te fuerat. Sed hoc sensu legendum foret
ज्ञाज्ञातं et interpungendum ante यथा; tum autem minus apte dictum foret
किन्तु. Sensus, quem ipse mox praeferendum esse iudicavi, ex scriptura
ed. Ser. levi emendatione facta et iusta interpunctione prodit: किन्तु यद्देवेन
ज्ञातं तत् तथा । महान् एवास्तौ । (तथापि) देवं द्रष्टुमिच्छति महाबलौ ऽस्तौ । Ceterum cum antecc.
etiam melius consensit interpretatio nostra; nil iusserat leo, iudicio Da-
manaci omnem rem relinquens, dixerat (56, 21.) autem magni roboris
esse istud animal ex coniectura sua.

Lin. 9. Pro देवपदं codd. देवं. — सः ex codd. — उपविष्ट्यर्ता, omisso दृष्ट्यर्ता,
ed. L. — किन्तु देव, omissa l. 10, P. — किन्तु om. S. inserto एव post शब्दमात्रात्.

P. 59. Pro किंतु L. तत्र, praemissis praeterea huic commati versibus hisce, a loco prorsus alienis, nihilo tamen minus ab utroque interpr. redditus:

यतः । अम्भसा भियते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरक्षितः ।

पेशुन्याद्विद्यते स्नेहो वाग्भिर्भेद्यो हि कातरः ॥

Dist. 85. b. कुट्टिनी गौरवं गताः P. कुट्टिनीगौरवं गताः P. Ex consensu utriusque codicis apparet, hoc non merum vitium esse, sed potius aliam scripturam, durioram tamen quam ut admitti possit. Ad गता, subintelligi potest लोकाः. Hactenus bene; sed tum गौरवं explicandum foret non de auctoritate, qua quis fruitur, sed de ea, quae aliis tribuitur; quam significationem huius vocis quanquam minus usitatam haud prorsus inauditam esse reor. Compositum कुट्टिनीगौरवं praestat in hac iunctura gemino accusativo, qui tamen defendi fortasse poterit.

Lin. 13. Pro अभिधानं edd. बाह्यं.

— 14. नरकं pro नरं mendose Pp. — तच्छिष्यप्रदेशे S. — तत्र शैलप्रसरे L.

— 15. सदा म्रूयते P. — चौरः स च व्याघ्रेण Pp. male; nam participia praesentis partes verbi finiti rarissime agunt et ne id quidem, nisi addatur verbum substantivum, ita ut coniugatio quaedam periphrastica efficiatur, attamen vel ea ad vulgarem sermonem restringenda esse videtur. Sanscritum exemplum prorsus nullum nunc memoriae obversatur, Pracritici memini initio Actus secundi Mālatī-Mādh. तुमं किंपि मन्तवन्ती आसि । i. e. त्वं किमपि मन्तुयन्ती आसीः ।

— 16. आदितश्च abest a S. — तत्पाणिपतितं edd. — ते om. S.

— 17. अनुज्ञापं om. codd. Substituit Pp. वृक्षमारुह्य. — ततो नगरं नैः edd. — स om. codd. — मनुष्यः edd. — प्रतिदिनं L.

— 18. घण्टावाद्यं L. — घण्टारवः S. utrumque male. — मनुष्यान् edd. मनुष्यं P. आदति घण्टां च वादयति इति etc. edd.

— 19. Pro नगरात् L. नगरं त्यक्त्वा; Pp. तन्नगरात्. — बहुशो विमृश्य om. edd.

— 20. स्वयं om. L. et P. — Otiosis additamentis oneratum est hoc comma in ed. Ser.: ततः करालया नाम कुट्टिन्या विमृश्य अनवसरोऽयं घण्टावादः तत् किं मर्कटा घण्टां वादयन्ति इति स्वयं विज्ञाय राजा etc. — मर्कटो pro वानरे (l. 19.) etiam L. धनव्ययः L. कियकनोपपत्तयः S.

— 21. एनं om. codd., अहं et घण्टाकर्णं inter se transpositis. — तस्यै धनं दत्तं, omisso प्रस्थापिता, S. तत्तस्यै प्रचुरधनं दत्तं L. ubi mox pergatur: तत्तत्तदनें प्रविश्य etc. p. 60, l. 1. omissis quae intermedia sunt.

— 22. च post चक्रादिभिः reiiicit Pp. मण्डन S. vitiose sicuti mox: चक्रार्थगौरवं. P. 59.
मण्डनपूजा est celebratio rituum magicorum, in quibus circulus primarium
locum tenuisse videtur. Maxime huc facit locus ex fabulis *Sivaddsi* in-
editis, quibus index est Vêtâlapanchavinsati: cf. fab. 1. versus finem:
भट्टारकेपोक्तं । कृष्णाचतुर्दश्यां रक्तपुष्पैर्मण्डनं पूजयित्वा योगिन्यः पुरुषमेकं विदार्य भागं कृत्वा यावद्भक्षयन्ति
तावन्मया दृष्टः ॥ — Vocabulum गणाचक्र me nondum satis exploratum habere,
ingenue confiteor.

Lin. 1. आदाय S. — आकीर्णानि S. praepositio आङ् huc non facit; recepi- P. 60.
mus अथ ex scriptura codd. अवकीर्णं दत्तानि । Aliter L.: . . . प्रविश्य तत्तले फलानि
तपुलानि च भूसौ निक्षिपानि । — घण्टा om. P.

— 2. — आनरैः घण्टां परित्यज्य L. सर्वे om. P. — कुट्टिनी च codd. et S. —
Pro आदाय edd. गृहीत्वा; transponit praeterea L. घण्टां गृहीत्वा कुट्टिनी. Pro समागता
S. नगरमागता, L. गृहं समागता. — ततः सा ex Pp. Om. ceteri.

— 3. सर्वजनपूज्या S. तद्देशपूज्या L. — Pro अभवत् L. आसीत्.

— 4. ताभ्यां om. edd. — आनीय S. — राक्षो om. S. — कारितं et in antecc.
संज्ञीवकं P. Scriptura quamvis docta falsa tamen. Quum enim dicatur
कारयामि संज्ञीवकं राजदर्शनं, obiectum primarium est संज्ञीवक, quod hanc ob caus-
sam nominativo poni debet casu, verbo activo in passivum mutato. Ed.
L. = ततः संज्ञीवकमानीय दर्शनं कारितवन्तौ ।

— 5. सोऽपि om. Pp. in ceteris conspirant codd. quos secuti sumus.
L. = पश्चात् तत्रैव वने चिरमतिप्रियेण वसति । S. = पश्चात् तत्रैवाश्रिततया अन्योन्यं परमप्रीत्या चिरं
वसति । — Transponit P. अथ तस्य भ्राता कदाचित्. Nomini Stabdhacarni addunt
codd. सिंहः otiose.

— 6. Pro तस्य codd. तद्. Compositum ferri potest. — तमुपविश्य edd.
उपविश्य codd. Factitivum ex emendatione est.

— 7. आहाराय edd. — पशुं S. — चलितः codd. et S. — अत्रान्तरे edd.

— 8. क्लृप्तं मांसं codd. — ततः abest ab edd. — *Lin.* 9. देव स्नायतां codd. —
Pro विहस्य S. विमृश्य.

— 10. व्यसितं pro व्ययितं Pp.

— 11. श्रीमत् om. codd. — अगोचरं paucis erit explicandum. गोचरं ab
origine pastorum est vocabulum, viam qua ad pascua aguntur boves
vel pascua ipsa, locos, bobus depascendis permissos, significans, posthac
in scholas receptum et ad nobiliores usus reservatum. Designat provin-
ciam, uniuscuiusque sensus perceptioni propriam eique obiectam, in
qua sensus quisque quasi in dominio suo versatur et regnat, quam

P. 60. quasi depascitur. Sic res visibiles provinciam constituunt visus; hoc sensu dictum est: पंच चेन्द्रियगोचराः। Bhag. Gīt. XIII, 5. Tum गोचर proprietas est rerum diversarum, qua distinguuntur et percipiuntur a sensibus, veluti *color*, et *figura* rerum visibilium, *sonus* rerum auditui obiectarum. Denique res omnis sensuum perceptioni proposita. Ad primam significationem pertinet sensus, quo posita est vox Māl. Mādh. p. 17. मनागवतीर्षोऽसि रतिर्मयावापगोचरं, paullulum delapsus es in spatium quod percellunt sagittae Amoris, quasi in provinciam sagittis eius obnoxiam. Eodem sensu dicit Bhartrihares p. 37. लोचनगोचर, adiective, i. e. quod intra oculorum ditionem versatur, id quod cernitur. In वनगोचर Rām. II, 50, 30. aut respici potest originaria vocabuli vis: qui sylvam perambulat, aut quod magis est probabile, tralato sensu est accipiendum: anachoreta (तपस्व) cui sylva provincia quasi est propria, cui in sylvis degenda est vita. Nostro loco ऋगोचर est aut in *absentia* domini aut *sine cognitione* domini; hoc veri similis est propter casum tertium. Cf. praet. infr. p. 63, l. 20.

Pro अथ किं Pp. किं. - अथ किं particula est composita; valet *immo*, et per अथ explicatur in scholiis ad Mālatī - Mādh. p. 29. Edd. pro hac particula, cuius vim haud perspexisse videntur, substituunt: मदीयगोचरेष्वैव क्रियते.

Dist. 86. d. ऋगोचरे edd. minus bene. — नान्यत्र L. mendose. Obiter moneo अन्यत्र male omissum esse a Boppio gram. 339. inter praepositiones, ablativum regentes, quibus optimo iure annumerari potest. Cf. Bhag. III, 9. Kath. Up. p. 5. Rām. II, 12, 23. 4, 14. 66, 5. et alibi.

— 87. c. नृपते किं ऋषो मूर्खो S. नृपते किं ऋषो मूर्खो L. किं in compositis saepissime vim habet derogandi; cf. supr. ad dist. 66. किं quum dico, intelligo omnes pronominis interrogativi formas, quae a themate क्व vel कि originem trahunt. क्व superstes est in adverbio interrog. क्व. Omissa semivocali ab eadem stirpe antiquitus formabatur neutrum कत् vel कद्, unde, uti recte vidit Vir. clar. Boppius, componebatur particula कच्चित्; contemptum significat eadem forma in quibusdam vocabulis compositis, observante *Schlegelio* supr. l. l. Inde est etiam कति, et कथं pro कथा, quod in Vedis legitur. Vid. Pan. V, 3, 26. A कि, omissa itidem semivocali, neutrum किं formatum est contra analogiam, quae किन् requirebat. Formam genuinam praebet Latinum *quid*. A कि pro कि derivatum est कियत्, mutante similitudine antec. vocalis affixum क्त् in कत्. Vid. Pān. V, 2, 40. Reiecta contra vocali et mutata semivocali in vocalem sibi affi-

hem nascuntur adverbia कुतश्, कुत्र et quae saepissime derogandi sensu P. 60. praefigitur, particula कु. Pro कु veteres interdum dicebant क्व et का. Pan. VI, 3, 108. क्वपयः । कापयः et कुपयः । का explicandum est e क्त्, compensante vocalis productione omissam consonantem त्, veluti in यावत् et तावत्. क्व e कु auctum est. Sin quaeritur, quomodo factum sit, ut pronomen interrogativum contemptum indicet, facile est observatu, hoc ex ellipsi ortum esse. किंनर वाlet: quid? istudne animal homo est? Eodem modo alia eiusmodi vocabula explicanda sunt. Interdum dubius haerere possis, utrum किं re vera cum seq. vocabulo compositum sit, necne. Ex gr. in exemplo, quod affert *Panines* II, 1, 40. (किं क्षेपे) किंक्षा यो न रक्षति ।

Si scribis किं रक्षा et supple s, legitimam habes enunciationem interrogativam et किं non compositum est. Sed assentiendum est veteri grammatico propter accentum vocis किंक्षा, quem ille audivit, nos ignoramus. Pervenio nunc ad verba किंक्षणा et किंक्षरक, quae in nostro disticho leguntur. In his किं contemptum quidem significat, sed aliter quam in किंक्षा, किंनर, कुपय, aliis. किंक्षणा enim non valere potest *momentum temporis malum*, sed est homo, qui *nihili facit momentum temporis*. Repetenda est haec vis ab ellipsi: किं मेऽस्ति क्षणेन । इति यः सदा ब्रवीति स किंक्षणाः । —

— 88. a. Pro श्रेयो Pp. श्रेये, quod merum est vitium. Pro hoc hemistichio prorsus aliud praebent edd. qui versum priorem hunc in modum scribunt: स क्षमात्यः सदा श्रेयान् काकिनीं यः प्रवर्धयेत् । Eandem scripturam ante oculos habuit uterque interpres; sed nemo non videt ex hemistichio b. sensum loco idoneum erui omnino non posse. — c. कोषाः S. minus bene. को यं कोषो यतः प्राणाः Pp. idem voluit P. initio exhibens: कोषं, sensu cassum. Scriptura Pp. ita explicanda foret, ut कोऽयं कोषः pro quaestione accipiat, ad quam responsum sit: यतः प्राणाः । Sed hanc oratio minus bene procedere videtur.

Dist. 89. a. Edd. et codd. किं चान्यैर्न कुलाचारैः । Hanc scripturam Anglice reddere conati sunt interpp. in quo negotio misere se torserunt, neque enim sana esse possunt ista verba. Primo aspectu apparet ex versu seq. धनहीनः a priori versu non abesse posse vocabulum *divitem* notans; apparet etiam hoc vocabulum धन्य fuisse, quod quum propter similitudinem sequentis अन्यैः omissum fuisset, ad versum ipsum tracta sunt verba disticho praemittenda किं च. Sed emendatio nostra, nisi fallor, ultra metam

- P. 60. progressa est; retinendum esse arbitror न कुलाचारैः; homo dives venerationem nanciscitur non moribus honestis, sed aliis remediis.
Lin. 22. एतच्च राज्ञे प्रधानं भूषणं Pp.
- P. 61. *Dist.* 90. a. अनवेक्षा च S. — c. pro क्लेषणां edd. मोक्षणां; Pp. घोषणां.
 — 91. a. Pro जुहं edd. क्षिप्रं, quod ferri potest, si adverbii loco accipiat et ad verbum असपायते referatur. — c. pro असपायते S. परिशीयते; L. परिशीयत् contra metrum et grammaticam.
Lin. 6. *init.* तदाकर्ण्य L.; verba ततः — शाश्वतित्वा om. S. — चिराश्रिताभावेन Pp.
 — 7. कार्य om. Pp. — कारिणौ च edd. et codd. Abundat copula. — कार्याधिकारी omisso, pergunt edd. कदाचिदर्थधिकारे न नियोज्यौ ।
 — 8. नियोगि Pp. — यन्मया श्रुतं तन्मया कथ्यते edd.
Dist. 93. c. *init.* सर्वस्वं S.
 — 95. a. अधिकारस्य L. pessime. — d. श्रवितुमिति edd. Praepositioni अद् verbo praefixae et ipsi verbo nulla alia unquam interponitur praepositio.
 — 96. a. सपाठश्रीडितो Pp. श्रापशुश्रीडितो P.
 — 97. a. Pro सदा edd. क्षमा. — Fabula, ad quam alluditur in versu posteriori, ignota mihi est. शकटारः est avis rapax. Cf. Haught. Gloss. Bengal. s. v. Desideratur vocabulum ap. Wils. Repetunt hoc distichon codd. interpp. et S. post dist. 140. Ibi codd. praebent समायुक्तः ।
Dist. 98. a. सदायात्यो न साध्यः स्यात् edd. — Codd. uti nos, modo vitiose exhibent सदायात्यां, quod vocabulum ab hoc loco prorsus est alienum. — c. Pro आदेशः P. उद्देशः. — Repetunt edd. codd. et interpr. hoc distichon infra post dist. 123., eadem lectionis varietate.
- P. 62. — 99. a. प्राप्पार्थग्रहणं edd. quod vix sensum loco accomodatum praebet.
 — b. परिवर्तो Pp. — परिवर्तित्वोपधेयं L. sensu cassum. — d. भूषणं Pp. mendose.
 — 100. a. नियोगयनुग्रहोपायो Pp. नियोगार्थग्रहोपायो edd. — b. परिज्ञां edd. quae vox ab hoc loco abhorret. — d. धर्मविपर्ययः P.
 — 101. a. निपीडिताः edd. quae scriptura sensum prorsus contrarium praebet. — c. महीपते S. — c. दुष्टवृषा Pp.
 — 102. a. Pro बोधो L. बाध्या, quod sensum praebet quidem, sed a contextu alienum; melius S. बोध्या; sed apparet ex seq. hemistichio neutrum editorem sensum huius loci assecutum esse; editum enim est a S. वसुधाया महीपते, a L. वसुधाया महीपते: — c. सकृत् किं पीडितं edd. असकृत् *haud semel*, postulatur ab antec. मुहुः । — असकृन्निपीडितं codd. sensus idem, sed syllaba longius fit hemistichium. — d. pro बहुदकं S. हुतं पयः

Lin. 9. Transponit S. यथावत् सत्त्वा male. — एवं et किंतु om. Pp.

P. 62.

— 10. Pro किंतु P. यद् haud male, si यद् pro coniunctione accipitur.

— वचनकारिणौ S.

— 10. एतच्च सर्वथानुचितं codd. — एतत् सर्वमनुचितं सर्वथा S. सर्वथा male additum ex praeced.

Dist. 103 et 104. transponit Pp.

Dist. 103. a. ज्ञेमेत् Pp. vitiose. न ज्ञेमेत् स्वसुतान् अपि edd. Haud scio an activum nunquam usurpetur. — c. et d. Secuti sumus P., emendato tantum in fine versus वा pro हि; confirmat scripturam nostram Pp. ubi tamen peccatur in hem. d. चित्रगतस्य हि ॥ चित्रगतः est pictus; cf. infr. p. 64, l. 1. चित्रगतः nulla alia ratione defendi posset, quam si quis comprobaret चित्रगतः idem esse atque संकल्पितः; de qua re tamen vehementer dubito. Ed. S. विशेषः कोऽनुरागस्य राजचित्रगतस्य च । L. विशेषः कोषदोषेण राजचित्रगतस्य वा ॥ quarum lectionum neutra ad hunc locum quadrat; L. sane sensu est destituta.

Dist. 104. Om. P. alio substituto, quod apud nos legitur supr. II, 52.; similitudo initio utriusque distichi (dico II, 52 et II, 103.) in causa fuit, cur etiam in Pp. exaratum fuerit dist. II, 52. post 103. नष्टक्रियस्य ex Pp. — नष्टेन्द्रियस्य edd. minus bene. — d. प्रमत्तनिकास्य prim. man. Pp. sed emendavit iam secunda manus.

Lin. 19. तद् abest ab edd. — सर्वदा P. — यद् pro अस्मद् L. Pro अथ S. अपि; L. अथय.

— 20. अतः et paullo post च om. edd. — भोजननाधिकारे L. — एतद्वचनात् तथा etc. edd.

— 21. भृत्य addidimus ex codd. — परित्यागेन edd. Offendunt gemini casus tertii in eadem sententia a diverso regimine pendent.

— 22. वर्तते, omisso अति, P. — अतो pro ततो P. दाने edd. —

Lin. 1. तदाह S. दमनक आह, omisso तत्र, L. — Pro कर्तव्यं L. विधेयं; — मित्र P. 63. किं कर्तव्यं S.

— 2. कृतेऽपि edd. च om. Pp. — परिदेवनविनोदोऽप्यसुखमः codd. quae verba bene se habent, sed huc non convenire videntur.

Dist. 106. b. आत्मानं S. male. — c. स्वमणिं pro च मणिं S. Notum est, vel esse sane debet, adiectiva a verbis desiderativis derivata et in सु desinentia casum accusativum interdum regere more atque vi participiorum. Exempla in legibb. Manus passim inveniuntur. Cf. I, v. 8. etc. De साधु cf. ad pag. 55, l. 22.

P. 63. *Lin.* 6. औरविक्रमो नाम राजा L.; नाम om. S.

— 7. साधुद्वितीयकेन S. Inusitatus sane est affixum क numeralibus addere; de ipso hoc more loquendi cf. nott. ad Bhag. Git. XV, 7. Bopp. ad Ep. Bhar. p. 101. Pentap. p. 80. Pro अथः S. हन्त्यः.

— 8. ततो राजपुरुषाः Pp. — Pro किमिति ed. L. किं.

— 9. ते आहुः Pp. et L. perperam. Sed in pedestri oratione interdum negliguntur euphoniae regulae tales.

— 10. द्वीपे S. minus bene. — सिंहलनाम्नो द्वीपस्य Pp. — नाम in fin. om. edd.

— 11. *init.* अथ om. edd. — समुद्रस्य मध्ये Pp.

— 12. तले रत्नावलीकिरपाकर्षुरपर्यङ्के edd.

— 13. कन्या काचित् edd. — Pro अतो edd. ततो.

— 14. तत्रागतः edd. male. — Post virgulam तत्र गत्वा Pp. et edd. — गत्वा, omisso तत्र P. — पर्यङ्के ईमगना edd. — Mox iidem तथैव सा, omisso मया. Post अल्लोकिता deinde pergunt: ततः सा सखीसमेता समुद्रमध्ये मगनादृश्याभवत् । ततस्तत्सलावपय etc. — मयापि S. — मया प्राप्नुदुध्या L. — तत्पश्चात् om. L. तत्पश्चात् तदुपरि Pp. Alterutrum glossema est. — प्रदत्तः S. male. — तदनन्तरं कल्पतरोः प्राप्तामाकृष्य तस्याः कनकपन्नं L. Ceteri additamentum haud agnoscunt; तदनन्तरं praebet etiam S.

— 16. कनकपन्नं गतोऽहं । तत् पन्नं प्राप्य etc. Pp. — सा om. S. — ad मया (l. 17) trahit Pp. — पर्यङ्के स्थिता S. पर्यङ्कस्था L. — विपाधरिभिः L. mendose. — अल्लोकिता edd. haud male.

— 17. तथा चाहं L. — *Lin.* 18. ततस्तत्सल्या च मया पृष्ट्या edd.

— 19. प्रतिज्ञाविवाहा ex coniectura est prorsus necessaria; libri enim omnes contra tenorem narrationis peccant; S. tamen ad scripturam nostram proxime accedit: प्रतिज्ञाविवाहिता सा विपते; sed विवाहिता h. l. falsum est, quia nondum nupta est; विपते melius abest — L. नाम । अनया प्रतिज्ञा विवाहितः यः कनकपन्नं etc. ex quibus verbis qui constructionem probabilem extorquere poterit, is magnus mihi erit Apollo. P. iusto brevius rem expedit: ... नाम स्वयमनुभूयता । इति तयोक्तं । अथ वृत्ते etc. (l. 21.). Vel maiorem lacunam praebet Pp. नाम । अथ वृत्ते etc. J. cum codd. facere videtur, W. cum edd. In tali librorum dissensu iudicio nostro uti non haesitabamus.

Lin. 20. गोचरेण L. cf. supr. ad p. 60, l. 11. मनसा संकल्पः om. L. et pergit: तदिमां गन्धर्वविवाहेन परिणीतवान् । sed praestat omnino scriptura ed. Ser.

— 21. अथ तत्र वृत्ते S. — विवाहे वृत्ते L. — गान्धर्वे P.

— 22. एव om. edd. — सहाहं, omisso in seqq. तत्राहं eiusque loco posito चिरं, L. — रमयापोऽवतिष्ठते (sic) Pp. — तत्रैकदा codd.

Lin. 1. सर्वदा खेद्या सर्वमिदमुपभोक्तव्यं L. — S. ut codd. et nos, in उपभो- P. 64. त्वं tantum cum L. congruens. — किन्तु abest a codd. et S. male.

— 2. न कदाचित् S. न कदाचिदपि L. — सृष्टव्या libri omnes una voce defendunt, quanquam propter infinitivum सृष्टुं dicendum foret सृष्टव्य. Silent grammatici. — Pro पश्चात् L. ततः. — तद्वचनात् om. codd. et S. Transtulimus ex sola ed. L. verba narrationem egregie illustrantia.

— 3. स्वर्णरेखा स्तनमण्डले सृष्ट्वा L. स्वर्णरेखा स्वहस्तेन सृष्ट्वा S. स्वर्णरेखायाः स्तने सृष्ट्वा P. स्वर्णरेखास्तसृष्ट (sic) Pp. Confiteor me nondum animo concipere potuisse, quid tandem in caussa fuerit, cur locum tam planum et intellectu facillimum talem in modum corruerint editores aequae atque codicum opifices. — च abest a codd. Pp. praeterea pro तया mendose तथा. — तथा कृत्वा om. S. et P. — चरणपंक्ताहतः L. — Pro आहतः S. ताडितः, Pp. हतः.

Lin. 4. init. यथागत्य स्वराष्ट्रे पतितः L. et P. अगत्य स्वराष्ट्रे पतितः S. यथाहं गत्यात्मराष्ट्रे निपतितः Pp. Sed formula haec यथागत्य, pro qua saepissime dicitur यथागतं adverbialiter, interdum etiam यथागतं adiective, huc omnino non facit, quia modo prorsus diverso ab illo quo advenerat rediit Candarpacetus. — Pro तदारभ्य Pp. तदपारभ्य; अथ inepte insertum est. Edd. अथ, nil amplius. — अहं om. P. — परिवृजितः et परिभ्राम्यन् S.

Lin. 5. Incisum, quod ab adverbio अत्र incipit, sine ulla varietate in codd. legitur, ed. Ser. in अथ pro अत्र tantum dissentit. Ed. L. contra in prorsus alia verba discedit: अत्र चात्तं गते रवौ प्रविशन्नेवास्तनूतगोपगृहे आवासं प्रार्थितवान् तेन च निम्नगोहस्यैकदेशोऽनुज्ञातः । अनुज्ञाय च कथिता गृहिणी (i. e. गृहिणी) यावदहमागच्छामि तावदयं यथा भद्रेण तिष्ठति तथा करिष्यसि । इत्युक्त्वा गतः । अथ तस्या भार्या पुंश्चली दूत्या सह मन्त्रयन्ती यावद्वतिष्ठति तावत् तस्याः पतिर्गोष्ठादगत्य स गोपः स्वबधूं मंत्रयन्ती दूत्या सहापश्यत् । (1. 6.) In seqq. etiam haud parum dissentit, sicut mox videbimus, nunc ad alios libros revertar. — ततः in fin. l. 5. om. S. et P.; inseruimus haud scio an recte ex Pp. qui huic commati praemittit dist. a nobis supra exhibitum I, 17.

Lin. 6. प्रदोषसमये सुहृदां पालनं कृत्वा स्वगोहमागतो गोपः स्वबधूं दूत्या सह किमपि मंत्रयन्तीमपश्यत् । S. Summopere laudo amicitiae studium in pastore conspicuum; at probabilius mihi est, cordi magis fuisse pastori boves quam amicos. प्रदोषसमये गोपालः कश्चिद् (sec. m. कदाचिद्) अगतः । स गोप स्वबधूं Pp. in ceteris cum P. et nobis faciens.

— 7. Post verba mox exscripta pergit L. अपश्यत् । सा गोपी पतिमास्तोच्य अत्युत्पन्नमतिर्निवृत्ता मन्दिराभ्यन्तरे शयनाशक्तपश्यत् । ततस्तां गोपः (sic) ताडयित्वा etc. l. 7. —

- P. 64. रात्रे एतस्य नापितस्य अधूर्तौ पुनस्तौ गोपीमुपेतावदत् । तव etc. S. — असौ ex P., असावेव Pp. — एतस्य नापितस्य अधूर्तौ P. sic etiam Pp. modo तस्य loco एतस्य; videmus nunc retinendam fuisse hanc scripturam, quam tuetur etiam S. एतस्य *δεικτικῶς* dictum est de tonsore in praesentia agente. Cf. p. 63, l. 6. quanquam defendi possit scriptura L. a nobis recepta, एतस्या: referendo ad गोपी. — आगता om codd.

Lin. 8. Pro वियोग S. विरह; dissolvit compositum L. वियोगादनलदग्धो etc. minus bene. Usitatissima est haec metaphora apud poetas eroticos; unum exemplum sufficiat. Châur. Panchâs. v. 19.: अपापि तां विरहवह्निविषीडिताङ्गी । — स्मरामि. Sed constanter वियोग, विरह, cetera eiusdem significatus vocabula aut cum ignis quodam nomine componuntur aut genitivo casu efferuntur; alio casu posito, prorsus fatuus evadit ignis. मुग्धुर्बुध्वा om. P. इव om. Pp. et S. in qua editione vocabulo मुग्धुर्बुध्वा: praemissum est: स्मरभारत-र्जितो; epitheton huic simile supra iam legitur p. 39, l. 22.

Lin. 10. वर्तते महानुभावः L. et P.

Dist. 107. abest a P. et W. — a. रत्ननीकरायेन P. — d. दृष्ट्वा मनोभवः सलु ॥ Pp.

Lin. 12. Inserit post dist. 107. S. hoc comma: तस्य तादृशीमवस्थामवलोक्य परिक्षिप्तमनास्त्वामनुवर्तितुमागता । तदहमत्रात्मानं etc. — संतोष्य et mox: आगमिष्यसि S.

Lin. 13. स गोपः edd. — न यासि कथं, male collocata particula interrogativa, L. — Prorsus aliter S. इदानीं त्वां पापिष्ठां ज्ञातान्तिकं नयामि ।

Linn. 14. 15. ततो . . . . हिन्ना ex codd. Dissentiunt edd. — S. pro न किञ्चिददति praebet न किञ्चिदपि ब्रूते; tum: तदा क्रुद्धो गोपः दर्पान्मम etc., denique इत्युक्ता कोपेन तेन (ed. S. तेन) कार्तिकामादायास्या नासिका हिन्ना । — L. = ततश्च ये दूतौ न किञ्चिद् ब्रवीति तदा दर्पदुर्गरमात्रं न ददासीत्युक्ता प्रकुपितेन गोपेन तस्या नासिका हिन्ना । Pro seq. inciso substituit L. पुनः सुप्रः nimis abrupte, praesertim quum mutata sit constructio; om. omnino codd.

Lin. 16. Pro अथ L. अनन्तरं, अथ तथा Pp. — Pro आगता सा S. आगत्य. — दूति om. edd. — पश्य om. codd.

— 17. पश्य मां S. पश्य मे मुखं नासिकैव वार्तां कथयति L. कथयति S. quoque et Pp. — तथा कृत्वा आत्मानं बद्ध्वा S. nimis prolixè. — अथस्थिता pro स्थिता L.

— 18. तां om. P. et L., in qua ed. deest etiam इयं च. Pro गृहीत्वा codd. आदाय. — निरगृहमुपगतवती विषादं भावयन्ती स्थिता L. — प्रातरेव Pp. et S.

— 19. गुरभापडे याचिते सति सा गुरभापडमदत्त्वा गुरमेकं प्रादात् । L. nimis diffuse praeter morem huius libri. — स्वबध्नुं गुरभापडं याचिता सती गुरमेकं प्रादात् S. quae verba ipsi construant boni viri. — सा अस्मै गुरं etc. Pp. सा तीक्ष्णां गुरं P. — Pro

हृषा L. प्रकुपितः. Verba prorsus diversa exhibet S.: ततोऽ समग्रभाषये प्राप्ते समुपद्रातको- P. 64.
योऽयं नापितः तत्पुरं दूरादेव गृहे क्षिप्वान् ।

— 20. *init.* चुरं दूरादेव गृहे प्रक्षिप्वान् L. — चुरं om. Pp. — अथ कर्तितनासिकेयं L.
अथ कृतार्त्ररावेयं S. राव *nunquam quod sciam, de hominibus dicitur.* Pro
स्वामिना L. अनेन. Sic etiam S. sed transposito: मे नासिका अनेन.

— 21. इत्युक्त्वा धर्माधिकारिसमीपमेनमान्नीतवती । edd.

— 22. Verba pastoris द्विन्ना नासिका ते et mox seqq. इति निर्भर्त्य om. edd.
पुनः praeterea abest a L. — Pro पामर् S. गोप, L. et Pp. पाप. — को मां, in
seqq. omisso कः, edd.

Lin. 1. किमन्यत् om. edd. — व्यवहारमकल्पयं edd.

P. 65.

Dist. 108. c. Hiatus in च उभे ab omnibus libris defenditur; itaque
nil mutavimus. — d. धर्मश्च edd. Legitur dist. in episod. de Sacuntal. ed.
Chèzy VII, 27. levissima scripturae varietate.

Linn. 5. et 6. usque ad किं बहुना desiderantur in codd. Pro ययं L.
ततोऽहं यदि. — परमसती S. Post hoc vocabulum in omnia diversa abit S.
nil omnino tamen bonae frugis suppeditans: परमसती स्यां त्वां विहायान्यं न ज्ञाने
पुरुषान्तरं स्वप्नेऽपि न हि भजे तेन धर्मेण द्विन्नापि मम नासिका अद्विन्नास्तु मया त्वं भण्य (sic) कर्तुं शक्यते
(sic) । किंतु स्वामी त्वं लोकभयादुपेक्षते प्रश्य मनुष्यं etc. l. 6. — किं बहुना । मम मुखं पश्य ex
codd. est additum. — गोपः om. P.

Lin. 7. दीपं प्रज्वाल्य S. प्रदीपमादाय L. — तन्मुखमक्षतमपश्यत् L. तन्मुखमवलोकते S. —
तावदुन्नसं मुखं S. Adiectivum उन्नस minus apte nisi fallor h. l. positum, quam-
vis tale adiectivum formari posse (melius tamen me iudice diceretur
उन्नास a नासा) haud dubium mihi est. Cf. quae de praepos. उत् in eius-
modi compositis annotavi ad dist. II, 28. — Discrepat et peccat L.: तावदेव
क्षम्यतां ममापराधं इत्युक्त्वा परिभ्रम्य हृष्टहृदयो बन्धनाद्विमुच्य तत्क्षरपायोः पतित्वोवाच । धन्योऽहं etc.

Lin. 8. तां बन्धनाच्च मुमोच । sermone pastoris omnino omisso, codd. —
S. contra verba mox laudata omittit et participio पतितः statim subiungit:
धन्योऽहं यस्येदृशी भार्या परमसाध्वीति एतद्वृत्तान्तं श्रुत्वा etc. inseruntur scilicet satis inop-
portune h. l. verba, quae cum codd. infra l. 17. in fine totius fabulae
exhibuimus q. l. cf. — Sermoni pastoris additur in ed. L. hoc distichon
a ceteris omnibus praeter W. omissum; W. praeterea exhibet h. l. etiam
alios versus, a nobis supra I, 114. editos:

मधुरसश्च वाचि योषितां हृदि हृत्ताहृतमेव केवलं ।

अत एव निपीयतेऽधरो हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते ॥

P. 65. Peccavit ed. Lond. secundum morem suum contra metrum in hem. a. Corrigat vitium ab isto commissum ipse distichi auctor, Bhartrihares, qui scripsit: मधु तिष्ठति वाचि etc. vid. ed. Seram. p. 39. निपीयतेऽधरः audacius est dictum, sed eleganter neque aliis poetis eroticis inaudita est talis loquela: Chauras sl. 3: अद्यापि तां यदि पुनः कमलायताक्षी । पश्यामि पीवरपयोधरभारसिन्ता । संपीड्य वाहुयुगलेन पिवामि वक्त्रं । उन्मत्तवन्मधुकरः कमलं यवेष्टं ॥

Lin. 9. Pro यश्च S. यदि, stolide; tum कथयामि pro शृणुत. — L. = ततश्च सा-
धोर्वार्ता शृणुत वृष्टं राजपुरुषाः । — निःसृत्य L. निर्गतो S. — द्वादशभिः L. et Pp.

— 10. वाणित्यं कृत्वा om. codd. et S. — नाना दुर्लभानि रत्नानि L. नाना inde-
clinabile est adiectivum, quod, si bene memini, a nomine, quocum
coniunctum sit, nunquam seiungitur alio vocabulo interposito. Neque
huic sententiae obstat locus Kath. Up. p. 9. नानेव पश्यति, ubi adverbialiter
positum esse videtur नाना, sicuti paullo ante नेह नानास्ति किंचन, ubi patet
नाना idem esse atque पृथक्; in priori loco explicat scholiastes per भिन्नं. —
Pro अनुप्रापः L. आगतः ।

Lin. 11. च om. edd. — Pro तस्या L. ततः male; तत्र codd. quod ferri
potest. — वृत्ति L. vitiose.

— 12. मूर्धनि S. — अत्युत्कृष्टं L. — तद्वत्तुल्येन codd. अनेनैव P. idem voluit Pp.
ubi mendose exaratum est अनेनै. — L. = तद् दृष्ट्वाऽर्थतुल्येन (sic) साधुना, omisso
अनेन.

— 13. हस्तौ प्रसार्य यदा रत्ने हस्तौ दत्तौ Pp. — P. mutat ordinem: रत्ने हस्तौ
यदा. S. = रत्नं गृहीतुं यत्नः कृतः, perperam omisso: यदा. — तदा, omisso एव, S. —
तेन om. P. — सूत्रसंचारितेन वाहुभ्यां, codd. संचारितः L. — परि abest ab edd. et P.

— 14. अयं चकार S. — साधुपुत्र L. अरे पुरुष codd.

— 15. सर्वथा सर्वरत्नानि Pp. — प्रयत्नास्मै S. अस्मै nulla alia ratione defendi
potest, quam si ad वेताल referatur; melius tamen abest. न चेद् L. male.

— 16. चेटकस्तत्तात्वा etc. (vid. lin. 18.) P. perperam omissis quae inter-
iecta et sunt et esse debent. Inseruntur tamen eadem prorsus verba infra
post fabulam absolutam; scilicet adscripserat in margine librarius verba
a se omissa, et posthac inopportuno loco ab alio quodam sunt inserta.
कृतः om. edd. quo facto locus magnopere depravatur. — Pro ततो Pp. अतो. —
Pro साधुना च S. यथा, quod sensum praebet haud malum, si explices यथा per
ita ut. — अपहृत S.

Lin. 17. अस्माभिः L. अस्मात् सभागात् मिलितः S. inepte repetitis verbis idem

fere significantibus. — न्याये धर्मधिकारी प्रवर्तितः S. न्यायः प्रवर्तितः L. — Seqq. usque P. 65. ad अतोऽहं om. edd., nos codicibus debemus.

— 20. Pro तत् S. अथ, L. ततः, prius inepte, posterius ad idem redit atque तत्. — अपि नोचितं codd. नोचितं S.

— 21. सहस्र abest ab edd., corrumpit P. in सहः स. Pro एव तयोः P. एतयोः. Edd. यथानयोः सौहार्दं मया कारितं.

— 22. मया कार्यः edd. minus eleganter repetito vocabulo मया.

Dist. 109. c. सप्त pro सप्ते Pp. Ceterum vix opus erit annotare निम्नोन्न- P. 66. तानि compositum esse copulativum (dvandva) pro निम्नानि उन्नतानि च ।

Dist. 110. a. Pro अपि codd. च. — d. जगद्द्वयं तथा Pp. vitiose.

Lin. 5. *fin.* पूर्ण edd. mendose; nam thema est पुरी, cuius vocis prima syllaba nunquam omnino produci potest; पुर, vocabulum a Wilsone non enotatum, nominativum solum producit: पू ।

— 6. च post सा om. edd. — Pro ग्राममौल्येन edd. ग्रामस्य; P. ग्राममौल्येण; Pp. prima manu ग्राममौल्येण; sed emendavit secunda. ग्राममौल्यं est quod ad ग्राममुल्ल, vicum urbanum, oppidulum, pertinet, veluti h. l. eiusmodi loci magistratus.

Dist. 111. a. . . तप्यति . . . Pp. inepte.

— 112. Inest huic disticho ellipsis hunc fere in modum explenda: . . . न शास्त्रेण नियम्यन्ते स्त्रियः । किंतु सर्वथा विषमाः सन्ति । — Omisit hunc slocum J. Subiungit L. duo disticha, ceteris ignota praeter W. qui tertium, in ed. L. omissum, hisce duobus interpositum, addit, initium tantum interpretatus, ne, ut in notis confitetur, castas mulierum Britannicarum aures offenderet:

यतः । गुणाश्रयं कीर्तिमत्तं कान्तं रत्नं विधेयं सधनं रत्तिज्ञं ।

विह्वय शीघ्रं वनिता व्रजन्ति नरान्तिकं शीलगुणादिह्रीनं ॥

In hem. d. legendum est नरान्तरं; gravioribus vitiis laborat versus prior, quem si hunc in modum reficis, metrum certe restituitur: गुणाश्रयं कीर्तिमत्तं कान्तं रत्नं पतिं विधेयं सधनं रत्तिज्ञं । Alterum distichon sic se habet:

अपरं च । न तादृशीं प्रीतिमुपैति नारी विचित्रशय्यां शयितायि कामं ।

यथा हि दूर्वादिविकोर्णभूमौ प्रयाति सौख्यं परकान्तसंगात् ॥

Suspisor mendum in hem. b.; औ cum accusativo haud facile construitur. *Lass.* — Expungenda videtur littera nasalis, ut sit compositum. *Schl.*

- P. 66. *Lin.* 12. अथ कदाचित् सा S. अथ सा कदाचित् L. — Pro पुत्रेण L. सुतेन.
 — 13. रन्तुं तत्रागतः S. — . . . नायकस्यायान्तं दृष्ट्वा तत्पुत्रं etc. intermediis omissis, L. — तस्यायान्तं दृष्ट्वा S. — कुशुले hic et infr. l. 18. mendose S. — Pro धृत्वा edd. निःक्षिप्य; oportebat saltem scribere निक्षिप्य. — Pro समं S. et Pp. सह. — क्रीडति S.
 — 14. भर्ता गोपो edd. गोपः exhibent etiam codd. sed om. मोक्षन्. — गोप्योक्तं । किम्पुना विधेयं । दपडनायक त्वं etc. codd.
 — 15. Pro याहि S. गहः. — तथा तेनानुष्ठिते, reiecto सति, S. तथा कृते L. ubi statim pergitur: गोपेनागत्य पत्नी पृष्ट्वा (sic).
 — 16. गोपेन S. ubi mox च desideratur. — Deest च in Pp. et S. — सकोपः समागतः L. समागतयात्र स्थितः S.
 — 17. कार्येषां pro कारणेन S. minus apte. — Pro मार्यमापाः L. पलायमानः.
 — 18. *init.* अथत्र S. Particulae अपि hic nil est negotii. — ततो om. edd.
 — तत्पित्रा S. — अन्विष्यात्र L. et P. अन्विष्यात्र S. vitiose. — गृहे desideratur in S.
 — 19. अत एवायं S. एव per se optime huc facit, sed displicet repetitio eiusdem particulae. अयं दपडनायकः Pp. nomen retinet P. pronomine reiecto. — कुरुः edd. et P. Retinuimus कुपितः quia कुरुः mox antecesserat. — Pro अवतार्य S. बहिष्कृत्य; sed minime h. l. convenit verbum बहिष्कृत्य; cf. quae dixi ad Pentap. Ind. p. 80.
 — 20. स्वामिनं ex codd.
Lin. 1. Pro अस्त्वेवं edd. अस्त्वेवं; quanquam haud magnum est inter
 P. 67. utramque formulam discrimen, est tamen et, nisi fallor, hoc quidem; अस्त्वेवं est affirmantis, अस्त्वेवं est concedentis, sed ita ut ad aliud argumentum pergatur, priori dimisso.
 — 2. महान् निसर्गः ज्ञेहं Pp. absurde. महास्रेहः P. महानिसर्गस्रेहः L. nostra scriptura concinnata est ex ed. S. महानन्योन्यनिसर्गोपज्ञातस्नेहः ।
 — 3. Pro चिन्तनीयः S. क्रियता.
Dist. 114. c. et d. काव्या . . . सर्पो निपातितः S. — d. . . . अताडयत् codd.
Lin. 7. च abest a L. — तत्रह् etc. L. — तत्कोटरावस्थितानि S. तत्कोटरावस्थित etc. codd.
 — 8. वायसी वायसमाह S. — Pro स्वामिन् S. नाथ. — अत्रैव तस्मात् L. अत्रावस्थितकृष्या-सर्पेषावयोः etc. S.
 — 9. आवयोः कदाचिदपि प्रज्ञावर्द्धिर्न भविष्यति L. आवयोः संततिः सततं भव्यते । S.
 — 12. एतस्य मया P. — महापराधः edd. et Pp.
 — 13. Pro निग्रहीतव्यः edd. पुनर्न ज्ञानव्यः । — Pro जनेन S. et P. एतेन. — विग्रहीतुं S. विगृहीतुं P.

— 14. Pro समर्थः Pp. प्रकृतः

P. 67.

Dist. 116. b. अजोधस्य S. निर्बोधस्य L. — Pp. prima manu ut S., secunda uti P. atque nos. Hiatus hunc tolerari posse supra iam monitum est.

— d. fin. निवासितः P.; voluit haud dubie विनाशितः ।

— 17. Pro अभिधाने edd. नाम्नि; iidem aliud leonis nomen exhibent दुर्दान्त. W. nobis suffragatur; in ed. opp. Jonesii mendose exaratum est दुर्दान्त; legit Vir clariss. in exemplari suo sine dubio दुर्दान्त.

— 18. च abest a P. — सर्वदा पशूनां अर्थं कुर्वन्नास्ते edd. — Nos secuti sumus codd. तत्र receptum est ex Pp.

— 19. स सिंहो edd. — Pro उच्छेद Pp. द्वेद. In diversa abeunt edd. L. = किमर्थं सर्वपशुचेदः (sic), omisso स्वामिन्. S. = हे मृगेन्तु (sic) किमर्थमेकदा पशुघातः ।

— 20. यदि प्रसादो भवति तदा वयमेव etc. S. nimis prolix. — आहारार्थं S. — Pro उपलोक्यामः L. दास्यामः; P. उपलोक्यामः; quatenam littera praefenda sit, ignoro; cf. Rosen. s. v. टोक. Per उपलोकन explicatur उपहरण Amarū Sat. dist. 13. Cf. scholl. p. 19. — ततः सिंहेन S. — एवमस्तु L. pro भवत्वेन. Aliter S.: यथेतदभिमतं भवतीं तर्हि भवतु नाम ।

— 21. पशुं भक्षयन्नास्ते L. पशुमुपकल्पितं भक्षयन्नास्ते । S. — कदाचित् कस्यचित् P.

Dist. 117. a. आसहेतोर्विनीतित्तु edd. — d. Pro मे L. वा.

P. 68.

Lin. 3. तन्मन्दमन्दं codd. उपाङ्गामि L. गङ्गामि S. Sequens incisum desideratur in codd. — Pro उपाङ्गति Pp. उद्गति. — Pro अथ edd. ततः — तमालोक्ष्य om. edd.

— 4. तमुवाच edd. — विलम्बागतोऽसि Pp. विलम्बाद्गतोऽसि P. Secuti sumus ed. Ser. nisi quod pro समागतोऽसि cum codd. scripsimus आगतोऽसि । Verba prorsus diversa substituit L. किमागमने विलम्बकार्णः । — नाहमपराहः L. देव नाहमपराहः S. utrumque contra usum loquendi.

— 5. आगच्छन् ante पथि ins. S. — अवलोकितः ante अलाद् ins. L. — सन् ex codd. receptum. Inserit S. ante पुनर् haec verba तस्याग्रे; sic loquentem sexcenties observavi auctorem Vêtâlapanchavinsatidis, unde persuasum mihi est, ad popularem loquendi morem referendum esse hunc vocabuli अग्रे usum, quo septimo casu et praepositionis loco positum nulli alii rei inservit, quam casui cuidam designando; sic राजाग्रे कथितं in isto libro nil aliud valet quam राजः कथितं.

— 6. आगतोऽसि edd. — श्रुत्वा सकोपं P. — तं दर्शय codd. (in P. vitiose scriptum est तद्दर्शय), unde duae sententiae constituendae sunt, commate post दर्शय ponendo.

P. 68. — 7. Pro असौ codd. et S. च. — अशक्तः post गृहीत्वा reiciunt codd. — दृष्टं abest ab edd.; in Pp. inscite exaratum est दृष्टं. — कृपं दर्शयितुं गतः S.

— 8. Pro अत्र S. तत्र. — Pro पश्यतु L. पश्य, absurde, quum subiectum sit स्वामी. — स्वयमेव पश्यतु S. — तस्मिन् omisso, कृपान्तर्जले L. Utinam ex mortuis resuscitare possem bonum virum Hayleyburiensem, ut ex eo discerem, quid sit कृपबहिर्जले; si enim istud in rerum natura locum habeat, hoc etiam reperiri debebit; sed scribere voluit: कृपजलस्य अन्तः । — एव a तस्य ad सिंहस्य trahit S. तत्सिंहस्य L. sed तद् hunc in modum componi nequit.

— 9. 10. Pro अतो edd. ततो. — दर्पध्यातः कोपात् L. क्रोधाध्यातो दर्पात् S. — निःक्षिप्य S. et Pp. mendose. Post तस्योपरि pergīt L.: पपात उर्ध्वपादः अधःशिखा (sic) तज्जले मग्नः पञ्चत्वमगमत्.

— 11. सर्वं श्रुतं । संप्रति यथा कर्तव्यं तदुपदिश्यतामिति L. श्रुतं मया सर्वं । संप्रति यथा कर्तव्यं तदुद्बुद्धिं S.

— 12. प्रत्यहं om. Pp. सततं substituunt P. et L. — समागत्य Pp. — Pro स्नानसमये Pp. ततः. — अक्षतारिततीर्थशिलानिहितकनकचूर्णं edd.

— 13. Pro धृत्वा edd. विधृत्य. — धरिष्यामि Pp. — Librarius, qui cod. Pp. exaravit, male transposuit sententias अथ — व्यापादयितव्यञ्च atque अथ कदाचित् etc. Similitudo initii fraudem fecit librario. Eandem transpositionem praebent edd. in hoc tantum discrepantes, quod दृष्टे व्यापादितञ्च legunt, quod bene se habet, si ipse auctor narrationem excipit et ad finem perducit.

Lin. 14. Pro राजपुरुषैः P. पुरुषैः । — तत्र तत्कोटरे edd.

— 15. Incisum तथानुष्ठिते om. edd.

— 17. *init.* तर्हि गच्छ भवन् S. Qui vocativum vocabuli भवन् loco nulli dubitationi obnoxio confirmare potuerit, is vel ingens Sisyphi saxum volvere non recusabit.

— 18. आत्ययिकं वचनमकुप्राप्तं मन्यमानः L. आत्ययिकं किमपि महाभयकारिकार्यं मन्यमानः S. Nostram scripturam tuentur codd. — समागतः edd.

Dist. 118. Praemittunt huic disticho edd. codd. atque interpp. aliud, cuius versus prior haud differt ab alio, supra edito et No. 61 insignito; ad quem locum de hac re dictum est. — c. Scripsimus cum codd. परिधुंसात् pro परिधुंसी ।

P. 69. *Dist.* 119. c. — अवाप्तिः Pp. mendose.

Lin. 4. अयं तावत् om. S. substituens देव. — असदृशव्यवहारी edd. Praefixo adiectivo substantivum व्यवहार adiectivi loco haberi potest, non opus igitur est suffixo इन्. Addit huic vocabulo S. इव लक्ष्यते । — Pro मत् edd. अस्मत्;

sed modestius haud dubie locutus est Damanacus. Pp. सततसंनिधान, quod P. 69. corruptum esse videtur ex scriptura cod. P. स मत्संनिधान. — एव abest ab edd.

Lin. 5. Pro स्वामिनः edd. श्रीमद्देवपादानां.

— 6. सभयः P. — आश्चर्य Pp. male; neque enim sine praefixo स, vel sine addito signo accusativi neutrius, adverbialiter poni potest आश्चर्य. मत्वा ante तृष्णीं inserit S. otiose.

Lin. 7. त्वया abest ab ed. L. — S. = एक एवायं यत्त्वया सकल etc. et mox स एव दोषः quod sensu cassum est, nisi scribatur यत् pro यः. — Pro कार्य Pp. राज्य.

Dist. 120. desumptum est ex dramate Mudrá-Râxasa, Act. IV. fol. cod. Par. 36. verso.

Dist. 121. a. राज्ये प्रमाणां S. राज्ये प्रधानं L. राज्यप्रधानं P. — b. मोहाश्रित्यते P. मोहाश्रित्यते Pp. — d. स्वातन्त्र्यं Pp. mendose.

Dist. 122. a. विषदिग्धस्य omissio च S. — विरक्तस्य च L. — b. . . . गलितस्य. । L. absurde. — d. उद्धरणं सुखं S. उद्धरणं वरं L. Disticho 123. subiungunt edd. et codd. neque non interpp. aliud quod supra iam exhibitum est No. 98. q. l. cf.

Lin. 19. स च abest a S. — . . कार्ये L. — स्नेहा यतः Pp. quod h. l. nullum praebet sensum. Notum esse debet, affixum तत् saepius loco terminationum, quibus ablativus casus indicatur, usurpari et nisi fallor memoria, hoc in femininis in आ longum desinentibus potissimum locum habet et quidem praecipue, quum casu ablativo caussa, ex qua proficiscitur actio quaedam, significetur. — Pro एतज्ज्ञानाणि L. ज्ञानानि, neglecta virgula, quasi ad स्वामी referendum esset verbum; at de constructione vocabuli प्रमाण supra iam dictum est. Ed. Ser. verbum tertia persona effert, एतत् tamen servat; pronomen demonstrativum ad sententiam statim sequentem spectat, ut nemo non videt.

Dist. 124. a. Pro राजन् edd. लोके. — b. श्रेयं S. vitium horrendum. — c. pro रम्यां L. भार्या — d. सादरं S. — In fine retinuimus च कः cum ed. L. haud scio an recte; minus apte coniungit copula च pronomen interrogativum cum relativo. Scripturam, quam amplexi sumus, suspectam praeterea reddit discrepantia ceterorum librorum; S. उत्र कः, quod melius est; sed tum legendum erit लोके, sicuti posuerunt editt. Serampp. Codd.: उत्र कः, quam veram esse huius loci scripturam, facile mihi persuadeo propter similem iuncturam अथ किं, quibus voculis affirmativa efficitur particula, uti supra commonstravi; अथ कः vi quadam peculiari

P. 69. interrogare suspicor, ita ut haud dubium esse possit, quid responsum sit futurum.

Lin. 22. विमृश्य edd. — संज्ञीवके मम महान् स्नेहः Pp. संज्ञीवकेन सह मम महान् स्नेहः edd. — Secuti sumus cod. P. correcto tamen महा pro महान्.

P. 70. *Dist.* 125. c. Pro अनेक edd. praebent अनेक.

126. c. . . . . सारोऽपि Pp. inscite.

Lin. 5. पुनरेव S. — अतिदोषः edd.

Dist. 127. b. आरोह्यति edd. — d. आग्रियते codd. male. — नः in fine. Pp.

— 128. a. अग्रियस्यापि edd. — b. परिनामः codd. et edd. quod contra auctoritatem Paninis peccat. Cf. p. 1179. ed. Calcutt. Sequitur in P. distichon, a solo Jonesio h. l. Anglice redditum, de quo verba feci ad dist. 60. hac sola discrepantia, quod hemist. b. sic se habet: वक्तारोक्तुविसन्ति ये । quod legi etiam potest, uti monuit, qui ipse cod. Par. contulit, *Schlegelius*, वक्तारोक्तुविसन्ति ये । Enotavimus supra post dist. 60. hoc distichon ex ed. L. ubi hem. b. hunc in modum scriptum est: सततं प्रियवादिनः । qua scriptura recepta facilis intellectu evadit versus; defendit eam praeterea Jonesius vertens: «*Men who speak only* ;» nisi is forte legit केवलं pro सततं, quam huic rei minime insisto; permulta enim in ista interpretatione perperam reddita sunt. Verum patet, aliam omnino scripturam ante oculos habuisse librarium P. quae qualis fuerit, mihi non liquet: inveniet fortasse alius.

Lin. 10. अयं om. Pp. — आगन्तुः P. — Deest कृत् in P.

— 11. पश्य ex codd.

Dist. 129. a. मूलभृत्यान् परित्याज्य S. vitio correcto sensus idem remanet, sed nostra scriptura concinnior. उपराधेन Pp. contra usum loquendi. — b. नागन्तून् edd. et codd. — परिपालयेत् edd. — c. pro स्योऽस्ति edd. दोषो; codicum scriptura recepta, corrigendum fuit in antecedd. आगन्तुं; diversi enim numeri haud facile hunc in modum coniunguntur.

Lin. 13. किमाश्चर्यं om. P. — Pro अयं S. यद्, quod ferri potest.

— 14. मह्यं दुःकृति S. — शृणु om. edd. देव quoque P. —

Dist. 130. a. विकृतिं P. नास्ति S. — d. pro इव Pp. अपि; sed aegre caremus h. l. particula comparativa.

Dist. 131. c. युक्तो codd. et ed. L. Praetulimus cum S. युक्तो, quod cum praeced. hemist. b. melius congruit; attamen युक्तो tuetur etiam W. Omittit hoc dist. J.

Dist. 132. a. वर्क्यन् S. stulte. — Pro वाच L. चाच; P. नाच; posterius vix P. 70.
h. l. admitti potest; neque enim abesse potest particula aut disiunctiva aut copulativa.

Dist. 133. Verba disticho praemissa om. Pp. — d. विपरीतमतोऽन्यथा edd. वैपरीत्यमतोऽन्यथा P. — Quae scripturā vix ferri potest. Quid enim aliud valet विपरीतमतः quam अन्यदस्मात्; अतः pro ablativo positum est; विपरीतं est diversum, contrarium, oppositum; addito igitur अन्यथा, sub specie aliquid dicendi nil fere diceret auctor; est omnino huiusmodi mos nil dicendi a recentioribus inventus eisque relinquendus. अतस्तं receptum est ex Pp. et se ipsum tuebitur.

Dist. 134. b. यार्थविधायिनी Pp. minus bene. — c. pro सुधीः edd: सुधी. — P. 71.
d. ... हितकारकं P. हितकाङ्क्षयत् Pp. ne prius quidem admitti potest, quia मित्र
h. l. necessario a pronomine relativo excipi debet, sicuti श्रीः, स्त्री, cetera quae antecedunt vocabula; neque exstat caussa, cur a scriptura edd. discedendum sit; कृत्रिम ignotum fortasse fuit librariis vocabulum; sed a Wilsone est enotatum et optimae notae. Cf. Rām. I, IX, passim. Pro च पुरुषो P. कापुरुषो, quod sensu destitutum est, nisi deleatur in seqq. negatio; quod factum tamen non est. Vetat praeterea metrum.

Lin. 5. init. तद् desideratur in edd. — व्यसनादितौ Pp. quod quid sit, ignoro; quanquam suspicor, nil esse quam lapsum librarii, signum literae caninae superne pingendae inscite iusto longius deorsum trahentis ita ut diphthongus ओ cum Rephae signo coniuncta in औ abierit; quod in scriptura Bengalica facile accidere potest. — Pro तदा भृत्ये S. तदस्मादृशि भृत्ये; Pp. तदामात्यस्य.

Dist. 135. b. स्वहृदः edd. Sed abverbium praestare videtur. — c. मानः ध्यातः edd., दर्प plus est quam मान ideoque ad hunc locum accommodatius; ध्यात nullum quod sciam habet sensum praeter primum flandi; inflatus Indice dicitur आध्यातः.

Dist. 136. a. न परस्य प्रवादेन codd. न परस्यापरार्थेन S. hoc omnino displicet, illud minus placet quam अपवादः. — c. आत्मनावगतं S. haud male; sensus idem est; eadem lectio ante oculos fuit librario Pp. finxit tamen monstrum scripturae: यात्मनावगतं; num voluit: यत्नाद्वगतं? आत्मनावगमनं कृत्वा P. haud fert versus. — d. पूजयेच्च वा edd. et P. vereor ne difficilior sit, hasce duas particulas inter se conciliare.

Dist. 137. b. विधिर्वा ग्रहनिग्रहे P. विधिर्न ग्रहनिग्रहे S. विधिना ग्रहनिग्रही L. Nos se-

- P. 71. *cuti sumus* Pp. ग्रहनिग्रहो huc non facit; neque enim adiectivum esse potest ad गुणदोषो, neque alterum accusativum regere potest gerundium अनिश्चित्य; ponendus igitur erat cum Pp. locativus; composita aggregativa (*dvandva* dicta) singulari numero elata satis sunt nota, quanquam omnis haec res, doctrinam dico compositionis, accuratius quam hucusque factum est, tractari debet; magna enim Indicae syntaxis pars ea continetur. Ceterum monendum est, totum versum priorem subiecti partes h. l. explere, ab eoque regi dativum स्वनाशाय, qui positus est तदर्थे; neque opus esse nominativo विधिः, qui potius totam loci constructionem everteret.

Lin. 16. तदा संजीवकः किं प्रत्यादिश्यत edd. किं alienum esse a loco, statim seqq. docent. — संसंभवात् Pp. male; cf. supr. ad dist. 14. prooem. — Prius मा om. L. — 17. एतावन्मंत्रो ज्ञायतां Pp.

Dist. 138. a. Pro गुप्ते P. यत्नात्. Pp. पक्व.

Subiungit ed. L. sola huic disticho aliud:

आदरस्य प्रधानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः ।

क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिवति तद्रसं ॥

tum pergit: तदवश्यं समारब्धो महता प्रयत्नेन संपादनीयः । In verbis hisce aut legendum est समारब्धं, aut समारम्भो — संपादनीयः । Distichon istud a ceteris alio loco exhibitum est; h. l. et infra agnoscit W. qui etiam sententiam, a qua excipitur, Anglice reddidit. Post verbum संपादनीयं in ordinem redit L.

Dist. 139. a. योधा इवाधीरः (sic) L. योषित् legit J. reddit enim per *woman*.

Lin. 22. Pro यद् L. यदि, quod ferri potest, quanquam यद् melius congruit cum seq. तद्. S. = यद्वा; disiunctione nil opus est h. l. — Edd. निवर्त्य, quod ita explicandum esset, ut दोषान् pro accus. plur. acciperetur, nisi fortasse आत्मानं supplere mavis (दोषादात्मानं निवर्त्य) quod in causativis interdum locum obtinet; ex. gr. दर्शयामास in *Sāvityupākhyāna* ed. Bopp. p. 9, sl. 8. Bhag. Gît. XI, 4. Sed optime se habet primitivum निवृत् cum ablativo constructum; cf. prorsus similem locum Bhag. Gît. I, 39.

- P. 72. *Dist.* 140. a. Pro तु codd. च. — c. स मृत्युरेव P. mendose. Inser. h. l. S. codd. et interpp. distichon nostrum II, 97. q. l. cf.

Lin. 3. किमयमस्माकं L. — Disticho praemittunt edd. vocativum देव.

Dist. 141. Ad vocem अङ्गाङ्गिभाव cf. infr. l. 9. निर्ङ्ग et apud Wilsonem quartam nominis अङ्ग significationem.

Lin. 6. कदाचित् om. edd. अथ कदाचित् P. — दक्षिणासमुद्र etc. edd.

Lin. 7. Pro तत्र L. ततः.

P. 72.

— 8. योग्यस्थानं निभृतमनुसंधीयतां edd. — भर्ते नन्विदं etc. S. — स्थानं प्रसूतियोग्यं L.

— 9. Pro एतद् L. इदं. — Transponit S. व्याप्यते स्थानमेतत् ।

— 10. Pro अवस्थित Pp. द्वास्थित, in ceteris cum P. consentit; sententiam mutilam exhibet S. omissis भद्रे, ac mox vocabulis, qui inter अहं et समुद्रेण leguntur; tum pro विग्रहीतव्यः praebet नियहीतव्यः । Aliam profert sententiam L. : भद्रे किमहं निर्बलः मम गृहावस्थितान्यपदानि समुद्रेणापहृतव्यानि । quae verba propter sequentia stare nequeunt. Verum fateor, me in scriptura nostra etiam haerere et quidem in voce विग्रहीतव्यः; quod defendi nequit, nisi monstrari potest, विग्रहं construi solere cum accusativo; verum dicitur विगृह्णामि तेन vel तेन सह, ita ut constructio passiva instrumentalem subiecti requirat. Aut corrigendum igitur erit विग्रहीतव्यं, aut ponenda forma causativa: विग्रहायितव्यः. Tum legendum esse videtur अवस्थितः; quo facto तेन adverbialiter erit accipiendum; स, uti plerumque fit, pro diversitate subiecti significatum mutat: «egone patrono careo? ideo in mea domo consistens ab oceano invadendus sum.» — Ita ut hisce verbis diceret maritus: videndum est, an me, patrono haud destitutum, aggredi ausurus sit oceanus; quod si fecerit, auxilium contra eum a patrono petam. Cf. variet. script. ad lin. 17. — स्वामिन् om. P. नय substituit L.

Lin. 11. चिद्विभोऽवदत् om L. et codd. neque aliter interpp. Sed retinenda erant cum S. ista verba propter sequens distichon, ex quo quamvis satis sit obscurum, hoc sane patet, ab uxore timoris plena id recitari non posse.

Dist. 142. Asterisco notavimus hosce versus, corruptiores, quam ut sine aliorum librorum manuscriptorum ope restitui possint. Scriptura quam exhibuimus, est codicis P. यः tantum pro च ex ed. L. incaute repetito. Ad hanc scripturam proxime accedit Pp. exhibens: अथ सा दुःसमात्मनः परिहृनुमेवं योग्यो न वेत्ति वा । etc. uti P. et nos. — L. = अथ वा । पराभवं परिहृनुं योग्यायोग्यं न वेत्ति यः । अस्तीह यस्य विज्ञानं स etc. S. = अथवा । दुःसमात्मा परिहृनुमेव योग्यो न वेत्ति यः । अस्तीह यस्य विज्ञानं कृष्टेणापि न सौदति ॥ Interpp. nil certi afferunt. Particula praemissa अथ वा indicari videtur distichon h. l. excidisse, atque duo re vera in edd. leguntur, sed alterum, quod huc apponendum est, nostro subiunctum est:

P. 72.

अनुचितकार्यारम्भः स्वजनविरोधो बलीयसा स्पृहा ।

प्रमदाजनविश्वासो मृत्योर्द्वाराणि चवारि ॥

L. प्रमद, contra metrum et sensum; प्रमदा sensu mulieris अ suum longum etiam in compositis retinet; vid. Nal. I, 25, ubi प्रमदावने minime reddendum est cum cl. V. Boppio «in voluptaria sylva;» est viridarium gynaecei. Cf. Amar. Kôsh. s. v. Attamen fatendum est, hoc distichon minus bene ad hunc contextum quadrare, in primis si uxori, non marito, cum L. tribuis. Persisto igitur in ea opinione, ante distichon 141. aliud quoddam, fortasse etiam nonnihil solutae orationis, librariorum negligentia excidisse, et totum locum in medio relinquendum esse reor, dum novis adiumentis instructi ad hunc locum reverti possimus.

Lin. 14. ततः सकृद्वेषा स्वामि etc. L. Vocabulum a loco alienum e dist. antec. huc irrepsit. — स्वामिनो Pp. — Post virgulam pergunt edd. एतत् सर्वं श्रुत्वा समुद्वेषा etc.; अपि omittit praeterea L. — तच्छक्तिं cod. uterque; quam scripturam quanquam in textu sequi non ausi sumus, digna est, quae commentario nostro consignetur. Nam sicuti adiectiva in सु a desiderativis verborum formis derivata, participiorum more casum regere possunt, eodem modo haud absurdum erit suspicari, nomina in सा, ab iisdem verbis oriunda, pro infinitivis posse usurpari; sed alia desidero exempla maioris auctoritatis.

Lin. 15. Pro अथ S. ततः — सप्रोक्ता P.

— 16. Pro नष्टानि L. अपहृतानि; P. पतितानि.

— 17. Post समीपं pergunt edd.: गतः । तत्र गत्वा सकलवृत्तान्तं दृष्टिभेन भगवतो गृह्यते पुरतो निवेदितं । देव समुद्वेषाहं स्वगृहावस्थितो विनापरार्थेनैवं निगृहीतः । ततस्तद्वचनमाकर्ष्य गृह्यता प्रभुर्भगवान् नारायणः etc. Constructio primi commatis postulat nominativos pro accusativis. Nos, codices secuti, auctori concinnam suam brevisloquentiam reddidimus.

Lin. 18. fin. विसृष्टः edd. omisso सन्.

— 19. समुद्रमपडदनायादिदेश । — 20. दृष्टिभाष्य edd., om. P.

— 21. Absolutae fabulae hosce versus subiungit L.:

शास्त्रातिक्रममज्ञात्वा वैरमारभते द्विषः ।

स पराभवमाप्नोति समुद्रमिव दृष्टिभात् ॥

Agnoscit praeterea W. qui pronomen relativum in versu priori aegre

desideratum interpretatione sua expressit ac vel sine eius consensu pro P. 72.
द्विषः corrigendum esset हि यः ।

Lin. 21. मया ज्ञातव्यः P.

— 22. यदासौ सदर्पः शृंगाय etc. edd. — चकितं edd. — इति in fine addunt codd. —

Lin. 1. तत्तलं om. edd. — 2. ते deest in codd.

P. 73.

Dist. 143. d. . . वे राजसेवकाः L.

— 144. b. भूवि edd. contra metrum et grammaticen. — Pro नाम L. वास्ति. — c. . कालस्य भूजान्तरं न हि गतः S. भूज inventum est Serampurens. कालस्य भूजान्तरं न च गतः L.

Lin. 10. किमेतत् desideratur in ed. Ser.

Dist. 145. a. निर्मज्जन् codd. insolentius atque haud scio an omnino usitatum निर् cum radice मज्ज् componere. L. = मज्जन्पि पयोराशौ. — S. totum versum priorem hunc in modum vitiat: समुद्रे मज्जनं लब्ध्वा यथा सर्पावलंबनं । c. init. नो codd. De hac particula cf. quae dixi ad p. 18. l. 18. चाधत्ते edd. male. — d. pro तथा codd. तदत्. — Pro मूढः edd. मुग्धः; dubito an usitatum sit मुग्ध eodem sensu atque मूढ usurpare; quod nisi ostendi possit, मूढ unice huc facere concedendum erit.

Dist. 146. b. नृपयन्त्यन्यत्र बान्धवाः S.

Lin. 15. निप्रवस्य S. vitiose. — ब्रूते । भवान् ब्रह्मकृतस्तः । तथापि मित्र etc. S. Transponunt codd. सुविस्तर् मित्र.

— 16. विषयणा इव ex codd.

— 17. आगतः स्थितः codd. Participio स्थितः copulam addit S. quod sane melius est. Nos vocabulum omisimus, nulla re h. l. commendatum. — तत् ante मया om. L. — तन्मयात्र S. — परलोकहितार्थिना Pp. हित absurde h. l. est insertum.

— 19. *init.* रहस्यमुक्तवान् edd. — एव abest a codd. neque opus est h. l. particula hacce. — तर्पयामीति P.

— 20. उपागतः S. et Pp.

— 21. प्राप्कालं codd. quod adiective est accipiendum. संज्ञीवकः om. Pp. — Pro उवाच L. आह; abest omnino a S. verbum, quod ut saepius iam monitum est, ferri potest. — सुष्ठु om. S. Pro सुष्ठु सलु L. सुमुखात्.

— 22. Verba स्मरन्ते — प्रव्यते edd. aequae atque codd. disticho 148. praemittunt. Nos huc traximus, quia haud satis commode ea, quae

P. 73. dist. 147. continentur, coram thoe a bove proferri possunt; distichon praeterea 147. verbis, de quibus nunc agitur, subiungi debet. Varietas lectionis in codd. obvia haec est: किमेतद् विचेष्टितं न वेत्येतद् व्यहारान्निर्णेतुं न शक्यते । P.; alter codex in hoc tantum differt, quod pro न वेति praebet न वेत्ति; quod sensum praebere quidem intelligo, si एतत् ad thoem referatur, वेत्ति ad leonem: quomodo fit, ut is (leo) eius (thois) agendi rationem non intelligat?" verum tamen hac scriptura recepta, ea quae post इति sequuntur, supervacua redduntur, imo prorsus inania; melius praeterea cum mente bovis congruit dubitare, utrum ea quae mox prodiderat thos, re vera ita se habeant, an molimina sint maligni animalis. Recepimus igitur scripturam edd. correcto न वेति एतद् pro न वेत्ति तद्, praecedente cod. P., omnino relicto व्यहारं, quam scripturam sensu cassam exhibet L.

P. 74. Dist. 147. a. Pro अनार्यः Pp. आचार्यः, quae scriptura habet, quo se commendet; nam quo tandem modo vulgatam scripturam explices, hoc semper restat, quod ceterorum hemist. quodque unam eamque in se absolutam sententiam teneat, prius autem merum epitheton. Accedit quod ipsum hoc epitheton explicari quidem potest, habet autem aliquid inconcinne atque insolenter dicti; W. interpretatus est: «*Unworthy to be found by bad men*», quod concedere nequeo viro clariss. अनार्य enim nunquam omnino eodem sensu ponitur atque अनर्ह. J. totum distichon dissimulavit. Nullam aliam video explicationis viam, quam totum epitheton in duas distribuere partes; दुर्जनगम्य atque अनार्य; गम्य passivam certe significationem habet, et sensu huic loco cumprime apto in Lexic. Amara-Sinhae p. 271. ed. Col. exhibetur: *accessibilis*. Haec hactenus; nam explicanda fuit scriptura edd. eorum caussa, qui ab ea discedere nolint; nunc ad Pp. revertor, ex quo quam enotavi scriptura optimum praebet sensum, levi tantum emendatione facta, eaque haud prorsus inevitabili, scilicet scribendo दुर्जनगामी (दुर्जनगम्याचार्यः) pro दुर्जनगमी; hoc auctoritate Wilsonis (cf. s. v. गमिन्) defendere possem, illud locis sexcentis. Habes igitur quatuor optimas res, indigno loco collatas; doctrinam male ea utentibus communicatam; dignitates indigno viro tributas, divitias parcis, pluviam denique in montes atque oceani ἀνάπτωτα πηδία demissam. — hem. b. प्रायेण पात्रभृत् Pp. contra metrum et sensum. — c. pro धनं Pp. फलं male. — d. . . . गिरिजलधिवर्षो च (वर्षो apud nos operis esttribuendam) edd.

fert metrum: . . . निर्गुणविर्षो च । Pp. Sed aegre h. l. mari carerem. देव P. 74. dicitur deorum princeps Indras, i.e. Iupiter pluvius, a veteribus iam hoc nomine appellatus: Strabo XV. *σέβονται μὲν τὸν ὀμβριον Δία οἱ Ἴνδοι.*

Eandem admodum sententiam alio disticho repetunt edd. ne Wilkinsium quidem sectatorem nacti:

नीचमाश्रयते लक्ष्मीकुलेन सरस्वती ।
अपात्रं भजते नारी गिरौ वर्षति वासवः ॥

Lege: अकुलीनं.

Lin. 5. Pro कथमेतत् P. किमन्यत्, Pp. तत् किमेतत्, L. autem haec verba substituit: तत्र विचिन्त्योक्तं । कष्टं किमिदमापतितं । यतः । sequitur tum dist. 149.

Lin. 7. abest a S. — तदयमश्रव्यार्थः प्रमेयः । L. तदयमश्रव्योऽयमर्थः प्रमत्तुं codd. in qua scriptura hoc potissimum miror, quod in utrumque codicem अये istud otiosum irrepsit.

Dist. 150. c. ex emend. pro: अकार्पादेभि मनस्तु यस्य, quod contra metrum peccat. — d. . . . परितोषमेष्यति Pp.

Lin. 10. प्रकाशं ex Pp., quod vocabulum vel ex coniectura addendum fuisset propter praecedens स्वगतं. — अथवा edd. अथ ex codd. est. Melius convenire nobis olim videbatur huic loco particula continuativa atque quodammodo conclusiva. Sed अथवा, quippe quae affirmet particula, optimo iure defendi potest. Cf. ad p. 23. l. 1. Pro निर्णयितुं (sic enim scribere oportet) S. नित्य, minus bene. — Vocabulo . . . कारिणः copulam subiungit L., particulam हि S.

Dist. 151. a. Pro किञ्चित् L. कश्चित्, stulte. देखितं P. Parum refert. — b. प्रीतितामेति सत्यं S. — c. चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां edd. — d. idem hemistichium iam supra legitur dist. 26. d. atque in caussa fuit, cur totum dist. in edit. S. h. l. repeteretur; editum est enim post dist. nostrum 152.

Dist. 152. a. सुकृतं pro कृतं edd. Refragatur metrum. — b. अशुद्धेषु L. Vetat iterum metrum. Idem mendum invenio in Savitryupākhyāno, a V. clar. Boppio edito, p. 29, sl. 30. a. ubi flagitat metrum शुभ pro शुद्ध. — c. कष्टेषु edd. et P. contra verum. Iidem eodem modo mox peccant ponentes अचेतनेषु.

Dist. 153. c. Transponunt edd. et codd. सला भोगेषु (P. solus singularem भोगे praebet). Transpositionem a nobis factam postulat versus. — d. न च om. S. सलं substituit L. utrumque vitiose.

- P. 74. Repetivit deinde editor Lond. distichon hocce, desumptum e codice Wilkinsii, qui praeterea alium slocum exhibet, in omnibus nostris libris omissum:

मूलं भुजंगेः कुसुमानि भृङ्गेः शाखाः प्लवंगेः शिखराणि भस्त्रेः ।
नास्त्येव तच्चन्दनस्य पादपस्य यन्नाश्रितं दुष्टैः कुपङ्केः ॥

Claudicat metrum in hemistichio quarto; corrige: दुस्तरपौः, nam mutatio litterarum dentalium in cerebrales hic locum non habet. SCHL. — Eandem ob caussam in hem. c. certa emendatione scribendum est चन्दनपादपस्य. Composita enim talia, in quibus nomini proprio epitheton vel appositio adiuncta sit, valida gaudent auctoritate. En aliud exemplum, Bhartrih. p. 37. कामिनीकायकान्तारे कुचपर्वतदुर्गमे । मा संचर मनःपान्य तत्रास्ते स्मृतस्करः ॥

Lin. 20. *init.* दमनको ब्रूते । अयं etc. L. et codd. Absurde, quum post l. 11. nulla alia persona fuerit locuta. — यथा desideratur in edd.

Dist. 154. a. . . . पण्डितार्क L. corrupte. — Non sunt in promptu exempla formae caussativae verbi च cum praepositione उत् cum compositae; sed, ut ex hoc loco patet, उत्सारयति significat *vacuefacit*. Teste Wilsono उत्सारक est *ianitor*, nimirum quia homines importunos ab aditu arcet. Magnopere igitur differt प्रोत्सारित a प्रसारित quod supra legitur I, 46. Neque hoc mirum: nam quaecunque praepositio proxime antecedit, praecipue sensum verbi determinat. SCHL. — प्रोत्सारितार्कस्य adiective dicitur de homine, qui alii dimidium sedilis, cui ipse insidet, cedit; प्रोत्सारितं अर्कस्य येन स; est autem, quod vix annotatione eget, ad विधि: referendum. Huius moris exemplum si quaeris, cf. Arjunasamāgam. a Boppio editum p. 97, sl. 56. ददावर्कस्य प्रीतः शक्रो मे ददती वरः । — b. दत्तादरः edd. minus apte. — c. अन्तर्भूतविषो

P. 75. L. — d. pro अपूर्व codd. अतीव.

Lin. 3. पश्य ex codd.

Dist. 155. hemistichia a. et b. inter se transposita praebet S. — b. मदन्धकारिणां L. contra metrum. — b. दर्पेयशाल्ये edd. et Pp. Praestat locativus propter antecedd. — c. pro यत्र edd. यस्य, quod ferri posset, sed melius huc convenit casus septimus. — d. pro मन्त्रे codd. प्रायो.

Lin. 8. Pro ब्रूते edd. पुनर्निब्रूय; P. चण्णं, omisso ब्रूते । Nos hoc vocabulum infra l. 11. collocavimus, ubi melius quadrat. Utroque loco om. edd. — Pp. चुगलं, commate praeterea post ब्रूते positum; quod cum statim seqq.

conciliari nequit. — निपत्तिव्यः edd. et P. mendose. सिंहे निपत्तिः Pp. quod P. 75. prorsus alium sensum praeberet.

Dist. 156. omittitur in codd., in ed. S. et interp. Jonesii; satis tamen se ipsum commendat atque agnoscit W.

Lin. 11. न ज्ञाने ad finem commatis reiciunt edd.

— 12. च et mox एव om. edd.

Dist. 157. c. Pro इव Pp. एव mendose.

— 158. a. Pro तेजः S. भेदः, minus bene. — d. . . . इतस्ततः = Pp.

Lin. 17. *init.* तत् codd. — संग्रामे L. — चाश्रित्य Pp. perperam; pro hoc verbo L. वरः । — In fin. अयुक्तं edd.

Dist. 159. a. प्राप्स्यामि S. — b. शत्रुं हत्वा edd.

Lin. 20. युक्ते edd. minus bene; poni debuisset genitivus; vel huic anteponendum est cum codd. compositum.

Dist. 160. a. Pro मृत्युः Pp. नाशः — c. तं कालमेकं Pp. तं कालमेकं P. एकयुक्तं, si omnino dici posset, ab hoc loco sine ullo dubio esset alienum. Legitur distichon in codd. et S. infra p. 114, l. 13. Praemissum est ei ibi in S. *dist.* 161. Var. scripturae infr. haec est: 160. a. pro मृत्युः codd. नाशः; pro युवं S. युवः. — c. तं कालमेकं . . . S. — 161. a. अभियुक्तो यदा . . . S.

Dist. 161. et 162. Desunt heic in codd. et S.; inserenda curavimus P. 76. ex L., utroque interprete adstipulante. — 162. b. मृते वापि ex coniect. pro मृतेनापि; quia particula disiunctiva in tali positione omitti non potest.

Lin. 5. ex codd. — Edd. pro प्रकाशं praebent: एतच्चिन्तयित्वा संतीवकं वाह । — कथं om. edd.; pro मया exhibent मं, इति denique omittunt.

Lin. 6. Pro पिङ्गलकः edd. सत्त्वकर्षाः, quod cum seqq. conciliari nequit. Cf. infr. linn. 19. et 22. — Pro उन्नतचर्पाः S. सन्नतपादः, codd. समुन्नतचर्पाः. — त्वं पश्यसि S. quo quid absurdus excogitari nequit.

Lin. 7. त्वमेव edd.

Dist. 163. c. . . . दीयते . . edd. inepte.

Lin. 10. एवं abest. a L.

— 11. Pro च वाह edd. दमनकेनोक्तं, pro अयं in fine. वसौ.

— 12. कोऽत्र संदेहः L.

Dist. 164. a. . . . दुष्टानां edd. — b. कुप्यते को न याचिताः । L. male.

— 165. a. धुक्ते L. mendose. — b. . . . हितेष्ट्या S.

— 166. abest ab edd. et interpp. h. l. Cf. ad p. 120, l. 17.

Lin. 19. ततः om. S. — पिङ्गल Pp. — In fin. तत् Pp.

- P. 76. — 20. इत्युक्ता abest a P. — पूर्वोक्ताकारं L. — अथ om. L.
 — 21. अगत्य L. सन् desideratur in edd. — विकृतिमापन्नं S. Eadem scriptura ante oculos fuit librario Pp. qui tamen alterum vocabulum omisit. — Pro दृष्ट्वा S. अवलोक्य.
 — 22. Pro महाह्वे L. युद्धे, omisso वृत्ते. Transponit S. वृत्ते महाह्वे, quod contra leges orationis solutae est. — विकृतकः ad व्यापाप reiicit L.
- P. 77. *Lin.* 1. संज्ञीवकं सेवकं L. — इव तिष्ठति । L. इव व्यातिष्ठत् S: ubi praeterea वृत्ते omisum est. Pro अवस्थितः P. आस्थितः । — वृत्ते च L. — मया निष्कृष्टोपनसिद्धाहणं कृतं । S. कर्म desideratur etiam in Pp.
Dist. 167. a. . . . . वित्तं codd.
 — 168. c. . . प्रणाशं Pp. — d. नष्टपि edd. et Pp. हि unice huc facit भूयोः L. perperam. In versu priori anacoluthon est, cuius aliud exemplum me nullum deprehendere memini.
Lin. 8. Pro नयो edd. न्यायो.
Dist. 170. a. धर्मार्थकामतत्त्वज्ञः edd. — Pro नृपः codd. अपि, minus bene, quum de regibus h. l. sermo sit, atque haud commode subiecto careat sententia. — c. pro अर्थे L. अन्नं atque mox भक्षितुं pro रक्षितुं.
Dist. 172. c. Pro हि edd. et P. तु. — d. जीवोत्सर्गात् S. sed tum अपर etiam ablativo casu poni debebat.
 — 173. d. त्याग्या अयो सप्त कृतं न वेत्ति यः । codd. et S.; L. in eo tantum differt, quod pro अयो praebet इमे. Emendationem flagitabat versus. Corruptela inde repetenda est, quod ab aliquo margini adscripta fuerit vox सप्त, quae quum in textum irrepsisset, ad finem versus reiectum est pronomen यः, omissa est copula, qua carere nequit haec sententiae pars, atque turbatum est metrum.
Lin. 19. Verba: इत्थं et quae seqq. desiderantur in edd.
Dist. 174. Auctor est Bhartrihares; vid. ed. Ser. p. 54. ubi pro रत्न editum est नित्य, pro वेश्याङ्गना autem वाराङ्गना; hoc vocabulum praebet etiam S.; retinuimus वेश्याङ्गना propter consensum codd. et L.; ad sensum nil refert. Pro रत्न codd. et S. मित्र; W. रत्न legit, J. मित्र. — नित्य ab hoc loco alienum est atque ex praecedente vocabulo intrusum videtur; praetulimus रत्न, quia melius cum antecedente नित्यव्यया, cui oppositum esse debet, congruere visum est; si sequens वेश्याङ्गना tantum respicis, optime se habet मित्र.
Lin. 22. Pro परि edd. सं.

Lin. 1. समुपविष्टः edd. qui mox अयं omittunt. — Verba शुभमस्तु सर्वज्ञतां P. 78. desiderantur in ed. S.

— 3. इति सुहृद्भेदः Pp. — शुभसावद्विदिः edd. — सद्गताश्च भूता वयं Pp. — Edd. aliter: भवत्प्रसादात् शुभः सुखिनो भूता वयं ।

— 4. पुनरेवास्तु P. sed subiecto इदं nequit carere locus. Edd. = अपरमपीदमस्तु ।

Dist. 175. d. कथारम्भे रम्ये क्ततं etc. edd. Irrepsit prius vocabulum ex initio libri sequentis.

Lin. 1. कथारम्भे, omisso काले, P. — उचुः, antecedente रत्नपुत्राः, edd. — P. 79. नः desideratur in Pp.

— 2. तदेव, om. L. एव tantummodo. S.

— 3. विग्रहः om. edd. male.

— 7. स च om. Pp. सः substituit P. quae particula ad antecedens verbum referenda foret; sed omitti nequit pronomen स, quippe quo omisso caret subiecto sequens sententia.

— 8. रम्ये, omisso पक्षि, P.

Dist. 2. b. प्रजाः Pp. et L. quod cum seq. singulari haud congruit. — c. अकर्णधारो, L. vitiose. — d. विप्रवेत हि S.

— 3. a. . . रजति हि . . P. — d. pro सद् Pp. तद्, quod nullum praebet h. l. sensum.

Lin. 13. Pro कमल S. कनककोमल, P. सुवर्णकमले, hoc ferri potest, quia aurei flores poetica licentia dici possunt; illud absurdum est, nisi fortasse Sriramapurae molle aurum effoditur. — सः om. edd. — वृत्तः sine praepositione S.

— 14. Pro तिष्ठति Pp. आसीत्. Pro तं L. ततः, pro देशात् S. दीपात्.

— 15. Pro दीर्घमुखाः edd. सः. Semel sit h. l. monitum, in seqq. libris nomina propria a nobis posita esse, quotiescunque aliquis librorum supeditaret, ne eis omissis narratio obscurior fieret; quod lectori edd. saepius contingere non haesitans contendo, ipse hanc rem experientia edoctus.

— 16. तां वक्तुं सत्वरमगतोऽहं । L. — आख्यातुकामः S.

Lin. 2. निवसति edd. et P. — दग्धार्पणमध्ये edd.

P. 80.

— 3. असीति P. Particula इति, ut saepenumero in codd. manuscri-

P. 80. ptis, prorsus est otiose addita. — Pro ततो edd. तदा. — अहं om. L. male. कर्पूरदीप S. et codd. quod si secuti essemus, incommodum genitivorum geminorum concurrentiam evitavissemus. रत्नचक्रवर्तिनः L.

— 4. हंसराजस्य S. Quod una manu largiuntur edd. isti, altera eripiunt; quem mox fecerant imperatorem, eum nunc in regem commutant. — अनुचरोऽहं L. — अगतोऽसि L.

— 5. Pro एतत् S. et P. तत्. — Init. incisi seq. तत् omissio, pergīt L. : अनयोः (sic) देशयोः को etc., minus bene. ततो desideratur in L.

— 6. अन्तर्मनयोः Pp. — Prius द्वितीयः om. codd. et S.

— 7. स्वर्गपतिरिन्द्र इव S. — स्वर्गपतिरेव Pp. एव haud displicet. — तद् om. edd. — पत्तिषा S. et P. — वृषं om. P. et S. वृषं L. mendose. किं वृषं Pp. — देशे L.; nominativus praestat, ferri posset accusativus, vitium est locativus.

— 8. तत्तत्तद्वचनं P. — तत्तत्तद्वचनं Pp. — Pro ते पत्तिषाः L. सर्वे.

Dist. 5. b. Pro तु Pp. च; male. — c. अथ pro अज्ञान् L. et Pp. — d. स्वात्मज्ञः L.

Lin. 13. पर्यतोपत्यकायां abest ab edd.

— 14. आत्मलिङ्गः Pp. compositum, nisi fallor, in tali iunctura usitatus est. — निम्नचक्षुर्निर्मित S.

— 15. वर्षास्त्रपि वृषं वसन्ति S. निवसन्ति वृषेन वर्षासु L. — अथ कदाचित् codd. — नीलपटलैरेव edd. — जलधरपटलैः P. — जलदपटलैः Pp. et S.

— 16. et 17. ex codd.; contra L. = ततो वानराश्च तहतलेऽवस्थितान् शीतकुलान् कम्पमानान् अवलोक्य कृपया etc. S. = तत्र तहतले वानरांसित्यतः शीतार्तकम्पमानान् अवलोक्य etc.

Dist. 6. in S. praemittitur श्रूयतां, in L. शृणुत. — d. सीदत Pp. male.

Lin. 20. गर्भावस्थिताः L. — गर्भावस्थानमुसिनः S.

— 21. पत्तिषाः abest a Pp. — तद् om. L. तत्तत् desideratur in S.

Pergit deinde post verbum उपश्रमः L. अनन्तरं एकवानरेषोक्तं ।

श्रूचीमुखा इराचारा मूर्खाः पण्डितमानिनः ।

अशक्ता गृह्कर्णो शक्ताश्च गृह्भञ्जने ॥

Versus haud optimae notae in nullo alio libro reperiuntur atque sine ullo damno reici poterant, uti fecimus. Pro श्रूचीमुखाः legendum esse videtur शुचिमुखाः । Lass. — Mallem श्रूचीमुखाः, derisores qui ore quasi pungunt. SCHL.

Lin. 22. पानीयवर्षे consensu librorum defenditur, quanquam negari nequit, mirum esse vocabulum. — वृषं edd. — तेषां पत्तिषां Pp.

Lin. 1. Verbis राजाह । ततस्ततः omissis statim ad sermonem Dirghamu- P. 81.
khi pergit S. *Lin.* 2. Pro ततस्ततः L. ततस्तैः किं कृतं । Verum formula ततस्ततः
hominis est, impatienter aliquid ex alio quaerentis et saepenumero hac
vi in dramatis Indicis usurpata; neque semel in ipso hoc fabularum
libro legitur. — Pro पक्षिभिः L. तैः, quod pronomen deinde excipitur a
vocabulo कोपात्. — तत्र om. L.

— 3. राजा कृतः edd. — अपि abest a L. — Pro अयं ते S. युष्मदीयं.

— 4. ते सर्वे S. — Pro ततः Pp. अतः — अपि ad सुविक्रमः trahit P. quod
falsum est; अपि enim postpositiva est particula, hoc autem loco oppo-
nuntur sibi ते atque मया, non हनुमुपताः atque स्वविक्रमः. Pro स्वविक्रमः L. सुवि-
क्रमः, male lectis litteris स्व et सु, quae quidem apud Bengalos facillime
confunduntur.

Dist. 7. a. पुंसि edd. qui etiam mox b. योषित्तां ponunt. — d. क्षेत्रात् edd.
et Pp. Frequens est commutatio litterarum स et य in libris Bengaliciis
atque ab hodierna pronuntiatione orta. — सुर्येष्टिव Pp. stulte.

— 9. b. श्रेयः श्रयं codd. श्रेयः पश्यत् L. Displicuit comparativus श्रेयः h. l.

Lin. 11. विलासो नाम, priore nominis parte reiecta, edd.

— 12. अतिवाहनात् edd. अतिभारवहः Pp.

— 13. अरण्यसमीपे L. — क्षेत्र om. S. क्षेत्रे, omisso मध्ये, L.

— 14. तं om. L. — आलोच्य S. — व्याघ्रमुदध्या तमवलोक्य codd. quae trans-
positio prorsus est inepta. Incisum स च et quae seqq. om. S.; substituit
L. गर्दभस्तत्रास्यभक्षणाददिने दिने पुष्टाङ्गोऽभवत् ।

— 15. अथैकदा S. — . . . रक्षकेण धूर्तेन Pp. — धनुःकाण्डं S.

— 16. . . . कृत्यैकान्तस्थितः, displicet compositum एकान्तस्थितः, nominativus
contra grammaticam peccat. अतिदूरे Pp. अदूरे P. — स गर्दभा Pp. et S. —
जातबलः om. L. amplificavit S.: यथेष्टास्यभक्षणात्जातबलः.

— 17. Pro मत्वा S. ज्ञात्वा, Pp. कृत्वा, illud falsum est, hoc sensu desti-
tutum. — उच्चैः शब्दं S. — स धावितः L. — धावितः S. et P. — ततस्तेन om. L. —
प्रास्यरक्षकेण edd.

— 18. Pro ज्ञात्वा Pp. मत्वा, male. इति चीत्कारशब्दान्निश्चित्य S. — लीलायैव S.

— 19. राजाह । ततस्ततः । om. edd. — Pro पश्यत् तैः edd. ततः.

— 20. . . . वक्त्रं कक्षाकं भूमी चरन्त्याकं edd. — इदानीं om. L.

— 21. अस्माभिः abest ab edd. — सकोपं P. — *Lin.* 22. स हंसस्तत्र राजा edd.

— राज्याधिकारः S. — एव desideratur in edd. — एकान्तमुदुः edd.

Lin. 1. स्यं pro गतं edd.

P. 82.

P. 82. — 2. किं तत् तस्य codd. quae verborum positio praestare videtur. तत् abest ab edd. — किं त्वं च edd. Alterutra particula abundat; praetuli-
mus cum codd. च; copulam postulat etiam sensus, non adversativam
particulam. — मण्डूकस्य L. quod quid sibi velit, haud assequor.

Dist. 11. c. et d. Pro hoc versu substituunt codd. alium: पयोऽपि
श्रीपिडनौहस्ते वाहूपौत्यभिधीयते । eandem scripturam ante oculos habuerunt interpp.
quanquam W. mirum in modum sententiam sit interpretatus. Consen-
tiunt cum codd. etiam edd. In S. tamen exhibetur versus, quem nos
propter priorem distichi versum, quocum egregie convenit, non potera-
mus quin praeferremus, statim post versum a nobis reiectum, cum an-
notatiuncula hac marginali, quae per se optima est, sed in ore gruis
prorsus ridicule audit: कुत्रचित् पुस्तकेऽयं पाठः । Cf. Praefat. partis prioris,
p. IX. In ed. L. interpositus est aemulis hisce versibus slocus integer:

न स्थातव्यं न गन्तव्यं क्षणमप्यसता सह ।

असतां संगमो मृत्युः सतां संगो हि भेषजं ॥

Prior versus ex *dist.* 22. a. et b. variatus esse videtur.

Dist. 12. b. निर्गुणो L. inepte. Verba आध्यात्मिकं significare videntur *fa-
cultatem in arctum spatium contrahendi*. Intellige speculum concavum.

— 13. a. व्यपदेशेऽपि edd. — d. fin. सुखमेधते Pp. et L. mendose.

Lin. 11. ततो मया codd. — अपि ante वर्षासु exhibet S. male; abest omnino
haec particula a Pp.

— 12. कोऽयुपाय L. inepte. कोऽभ्युपायो S. et P. cuius vocabuli sensus est
diversus, neque huc facit. Addit हि vim interrogationi. — जीवनाय om. edd.

— 13. *init.* नास्ति, omisso अत्र, edd. absurde. — निमज्जनस्थानाभावात् S. Pro
अन्धाः S. मृताहः, insulse. अन्धः om. S. क्व यामः substituit L. Obiter moneo,
scribendam esse hanc radicem per litteram initialem अ, non per व; est
enim verbum irregulariter per reduplicationem derivatum et corruptum
a अम, quasi pro अमम, quae forma frequentativa legitur Mund. Upan. p. 14,
lin. 12.

— 14. किं वा कर्मः (sic) L. — किं कर्मः क्व यामः (sic) S. — तेषां ex codd.

— 15. *init.* ततो दिनेषु गङ्गसु S. — स्थिताः P. — गङ्गयूपदाहतिभिः L. — गङ्गपादाहतिभिः S.

— Scribendum est omnino पाद, quod praebent etiam codd. — शुद्धग्रन्थाः S.
quod vocabulum praeterea in fine sententiae collocat. — चूर्णिता अभ्युः L.
चूर्णिकृताः P.

Lin. 16. सर्वान् आहूय insertum est ex P. — विचारयामास ex coniectura pro P. 82. विनयामास, quod huic loco minime est accommodatum, ut verba mox seqq. satis superque demonstrant.

— 17. एव abest ab edd.; praebent etiam अतो pro ततो. — विनयति S. — Pro अथ edd. ततः

— 18. मा विनोदत desideratur in P.

— 19. ततो pro इति S. male. — अतो om. L. — मया abest a S. ubi pro निकटे dictum est समीपे.

Dist. 14. Desumptum est ex Rameide. Cf. Lib. II, XXVI, 35. ed. Schl.

Lin. 1. *init.* अथ pro अतः L. male. — निवेद्यामि pro वक्ष्यामि L. संवादयामि S. P. 83. — तेन तथा S.

— 2. Pro दूतः S. प्रशक्तः. — भवदन्तिकं प्रेषितः S.

— 3. शृणु गन्त्रेन् additum ex Pp.

Dist. 15. c. et d. सर्वत्रावध्यभावेन वयार्थस्य हि वाचकः. edd. Praetulimus scripturam codd. quia hoc praecipue inculcandum erat hoc versu, nunquam laedi debere legatum, vel ingrata proferentem. *Lass.* — Recte quidem hoc monuit Lassenius noster; sed hanc ipsam ob causam neutra lectio mihi prorsus satisfacit. Nam वयार्थं significat *apte, accommodate*; cf. *Col.* ad *Am. Co.* Praeterea omnes, tum codd. tum edd. in genitivo conspirant; at vehementer dubito, an hoc vocabulum, quod ab Amara-sinha inter indeclinabilia duntaxat recensetur, nisi aliud quid accedat, pro adiectivo usurpari possit. In nostra scriptura facile est supplere व privationis: ते वयार्थस्य, et omnino sic scribere debebamus. Manet tamen contractio particulae अपि ante caesuram, paullo durior. Mallem legere: अययार्थस्य वक्तापि स वृत्तयो भवादृशां । nisi haec foret nimia emendandi licentia. SCHL.

Lin. 6. *init.* तदा pro तद् L. male.

— 7. Pro न भद्रं codd. न युक्तं, S. अनुचितं. — ततो Pp. male. प्रशक्ताः ante ते inserit idem, prorsus otiose. — S. = ते प्रशक्ताश्चिरमस्माकं रक्षिताः । omisso यतः. — L. = यतो वस्मदीयप्रशक्ताः, quod absurdum est; nam subiectum et obiectum in unum vocabulum compositum congregari nequeunt. — लोके ex P. — मय pro मे L. — Pro इति P. एव, male.

— 8. स om. edd. — आह । प्रणिधेहि इदं etc. S. Significatio verbi प्रणिधत् huic loco accommodata nulla mihi innotuit.

— 9. न गमिष्यामि L. Pro hoc verbo substituit S. कर्तव्यं. — यथेवं तद्वत् etc.

P. 85. S. — प्रकम्पमाणं Pp. Ingratam hanc praepositionis ꣳ repetitionem evitavit L. scribendo कोपात् प्रकम्पमानं; utrique vocabulo praepositionem demit S. भगवन्तं चन्द्रमसं L. भगवन्तं शशाङ्कं S.

— 10. प्रसाध प्रणम्य Pp. copulam omittit S. quoque, ordinem verborum ipso sensu commendatum servat. — तेन om. S. — तं नीत्वा Pp. वृषपतिं नीत्वा S. Utraque scriptura, ex studio perspicuitatis, ut videtur, orta, constructionem prorsus evertit, quum eiusdem vocabuli nominativus casus in eadem sententia sequatur. — तत्र om. codd. — सृसि जले L. male. जले, omisso इदं S. — चन्द्रबिम्बं P. et S. चन्द्रप्रतिबिम्बं Pp. — स वृषपतिः Pp. — ज्ञातानादेव Pp. Particula tolerari potest, praepositio haud item. — S. = कारितः । उक्तं च तेन । देव ज्ञातानादनेनापराधः कृतस्ततः क्षम्यतां नैवं वारान्तरं विधास्यते इत्युक्ता etc. S. Verbo प्रस्थापितः praemittit L. : तेन प्राक्केन स वृषपतिः ।

Lin. 13. अस्मत्प्रभू राजहंसः S. — महाप्रतापवान् Pp. — Post अतिसमर्थः sequitur in edd. त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं तत्र युज्यते । Hisce verbis addit porro S. : किं पुनः राज्ञमिति । Pro अथ S. तदा. — तैः om. Pp.

— 14. अदृष्टा abest a S. in qua editione interrogationi कथं praemittitur दुष्टः.

— 15. पुरतः L. — उपदिश्य L. प्रदर्शय S. — तैः ante प्रणम्य collocant edd. — दुष्ट L.

— 17. राजहंसस्य post nomen Hiranyagarbhi collocant edd.; omisso राज्ञः, हिरण्यगर्भनाम्नः S.

— 18. Pro तत्र codd. तस्य. — मुख्यो edd. — ततो मया codd. — सर्वज्ञास्वार्थपारमः सर्वज्ञः etc. edd.

— 19. प्रयुज्यते Pp. — Pro ज्ञातः edd. ज्ञः.

Dist. 16. a. . . . . कुलाचारे L. कुलाचारं S. Suspicionem adiective non poni posse hoc vocabulum. — b. . . . . अथवाशुचिं S. Quocunque modo verba haec disponas, absurda est scriptura. — c. अस्मत् codd. मन्त्रं S.

P. 84. Dist. 17. a. . . . . व्यवहारं edd. — b. मौनं L. Culpa est editoris inconsiderate legentis; न et लः enim in scriptura Bengalica haud facile distinguuntur. — c. . . . . शस्यं P. — Pro सम्यक् S. चैव.

Lin. 3. मन्त्रिषुकेन Pp. — देव om. codd. . . . . आद्योऽपि codd. — लघुदीपाः om. Pp. — लघुदीपान्तर्गताः P. Fraudem fecit librario vox दीपः bis recurrens.

— 4. अत्रापि Pp. contra nexum orationis. — . . . पादानामेव S. Si quis particulam एव huic sententiae inserere velit, is eam adverbio तत्र subiungere debebit. — अधिपत्यं L. male.

Dist. 18. b. प्रमादी edd. — अनगर्भिता Pp. perperam. — c. अभि pro अवि

edd. et P. — d. . . . लभ्यतेऽपि यत् edd. प्राप्यते तु यत् P. Sic etiam Pp. prima P. 84. manu, secunda, uti nos.

— 7. मात्रेण edd. — अपि abest a codd.

— 8. अस्ति desideratur in codd. minus bene, quia h. l. affirmationi vim addit verbum substantivum. — उच्यते om. edd.

— 9. सु abest ab edd.

— 10. तदा pro तदनन्तरं edd. — प्रयास्यति S. प्रस्थास्यति L. — तत्र ex Pp.

Dist. 19. d. प्रतिभानवान् Pp. Disputabat de incerta huius vocabuli significatione Boppius V. cl. ad Indralôkâg. p. 92.

Lin. 14. गृध्रो घटति deest in codd. minus recte, ut seqq. docent. — एव दूताः pro एवंभूताः edd. qui mox pro तथापि praebent किंतु atque दूतः omittunt.

Dist. 20. a. प्रसादं edd. perperam. — b. . . . नाभियाचते L. et P. नाभिया-
च्छति S. Neutrius scripturae vim me assequi confiteor. — c. . . . कालकुलस्य
edd. mendose. — d. नापैतीप्रवरसंगम्यात् L. et P. Cum his facit S. ubi tamen
mendose editum est या pro न.

Lin. 17. राजा पुनराह ex Pp. desunt verba in ceteris. — एव abest a P.
— वक्षेन om. edd. et Pp. — तत्र deest in edd. — किंचेवदुर्जनः Pp.

— 18. तद् omisso, L.: दुर्जनेन सह कुचिन्नं गङ्गामि.

Lin. 3. उक्तयिन्यां Pp. — वर्त्मप्रान्तरे S. — प्रान्तरे om. P. — महान् omisso, प्रकृतः P. 85.
pro पिप्पलवृक्षः S. पिप्पलो Pp.

— 4. पयि आन्तः Pp.

— 5. *init.* पान्यस्तत्र Pp. Pro तत्र L. तत्. — च om. edd. — संनिधाय edd.
— तत्तत्तपो P. — तत्तत्तपोन Pp. Pro ततः L. तत्र.

— 6. Pro अनन्तरं edd. ततः.

— 7. Loco तद् L. exhibet कृपया, quod verbum omnino abest a P.
कृपया तद्दृष्ट etc. Pp. . . . स्थित L. — पुनस्तत्र om. L. पुनस्तन्मुखे S.

— 8. सुखेन L. — तेन om. P. अथुगेन abest ab edd. — पर om. edd. pessime.
Initium huius commatis usque ad तन्मुखे desideratur in P. — स्वभावाद्दुर्जनेन Pp.

— 9. तस्य मुखे L. तत्र मुखे S. — यावद् abest a L. असौ a codd.

— 10. Pro सहस्रोत्थाय S. पान्य उत्थाय. L. om. सहसा. — Pro वृक्षाग्रं edd. et P.
उद्गर्ध्वं; pro निरीक्षते L. पश्यति. Post तेन pergit P. हंसोऽवलोकितः । कापडेन हत्वा व्यापादितश्च ।
Copulam Pp. omittit; recte, nisi legatur हतो. Nos secuti sumus S. addita
tantummodo copula in fine commatis. L. = तावदंसो दृष्टत्वेन प्रारेषा हत्वा व्यापादितः.

— 11. अतोऽहं अवीमि et quae seqq. om. S. Post इत्यादि hosce versus
ceteris ignotos inserit L.:

P. 85.

यतः । त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमं ।

कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर नित्यमनित्यतां ॥

देव वर्त्तक etc. L. — Pro वार्ता S. कथा.

Lin. 12. Mutat constructionem S. ए० भा० ग० या० सर्वे पक्षिणः । — समीपवा-
त्राप्रसङ्गेन Pp. idem vult P. praebens: शमीयात्राप्रसङ्गेन; neutrum quid sibi velit,
nimis intelligo.— 13. Pro प्रचलिता: L. et P. चलिता:, S. गता:. — Pro तत्र S. ततः male.
— गोपस्य L. गोपालकस्य P.— 14. मस्तकावस्थितस्य P. शिरसि स्थित L. abest utrumque a S. — लप्यते edd.
सादितं codd. — दधिं L. perperam; est praeterea inopportuno loco colloca-
tum, ante वारं.

— 15. Pro निधाय P. धृत्वा.

— 16. Contra consensum codicum et editorum pro सेदितः legendum
esse censeo: सेदितः । Istud quidem est participium legitime formatum a
caussativo radicis सिद्; sed significatio huc non quadrat. Verbum minus
usitatum सिट facile a librariis corrumpi potuit. SCHL. — काक्य Pp. qui
mox प्राप्: om. — Edd. = वर्त्तक: (deest च) स्वभावनिरपराधो मन्दगतिस्तेन प्राप्नो etc.

— 17. दुर्जनेन न गन्तव्यं इत्यादि Pp. sed cf. dist. 22.

— 18. श्रीमद्देवस्तथा S.

— 19. एवमस्तु किंतु L. अस्त्येवं किंतु P. अस्त्येवं किंच S. किंच huc non facit; in for-
mula hac, quae per se concessiva est, sed ita usurpatur, ut statim restri-
ctio sequatur, praesens frequentioris esse usus videtur quam imperativus.*Dist.* 23. b. संमितानि Pp. संमतानि L.*Linn.* 21. et 22. दुर्जनत्वं (horrendum vocabulum iam in dist antec.
legitur) भवतो वाक्यादेव ज्ञातं यद् etc. S. — च om. P. — तत्र वाक्यव्यापारादेव Pp. —
मया om. L. — यतोऽनयो: etc. codd. quod ad idem redit (utrumque enim,
यत् et यतः, h. l. valet *quia*) sed in hoc praestare videtur codd. scriptura,
quod ex ea constructionis ratio manifestius appareat.P. 86. *Dist.* 24. a. प्रत्यक्षेण कृते . . codd. — b. शान्तेन S. et P.*Lin.* 3. यौवन desideratur in L.— 4. एव om. edd. male. किंतु quoque S. pessime. Cetera verba prae-
bent edd. alio tamen ordine eoque minus apto.— 5. हि quanquam insolentius in hac positione propter auctori-
tem utriusque codicis recepimus. — अहं om. L. — गमिष्यामि id.

— 6. सन् ex codd. Dictum est de hac constructione supra ad p. 35. P. 86.
l. 18. — सद्गतलं प्रविश्य L. सद्गायां, omisso gerundio, S. — निभृतं om. codd.

— 7. Pro मम भर्ता S. et codd. रथकारः. — प्रज्ञात P. — तथा om. Pp. —
Brevius, sed minus bene L. = इति विश्वासात् ज्ञातः. S. = इत्युपज्ञातविश्वासः स ज्ञातः
संध्याकाल एवागतः.

— 8. एव desideratur in L. — इतः sine praepositione Pp. — सह pro
समं L. — सा om. L. सा निर्भरं om. S. — क्रीडति L.

— 9. सद्गतले किंचिद् etc. L. सद्गतलस्थितस्य भर्तुः किंचिद् etc. S. सद्गायलेन (corr.
तले) स्थितेन तेन सह भूता किंचिद् etc. P. — स्वामिनं मायाविनमिति विज्ञाय S. — सा विषयणा
L. et P.

— 10. Pro किमिति L. किं, omisso त्वं — रमसि L. Minus usitatum est
activum huius verbi.

— 11. विस्मित एव L. absurde. — प्रतिभासि P. stulte. — प्रतिभासि मे त्वं S. —
अथ तयोक्तं । शृणु मूर्ख योऽसौ मम प्रापोऽस्वरः etc. Pp. Aliam prodosin praebet S. :
अनभिज्ञोऽसौ मम प्रापोऽस्वरो येन ममाकौमारं सख्यं सोऽथ etc.

— 12. विना om. codd. et L. quo facto, तेन accipiendum foret pro
अतः, quod re vera eius loco praebet Pp. — अयं om. S. — ग्रामो मां प्रति अर्पय-
वत् भाति S. ग्रामो मां प्रत्यर्पयवत् प्रतिभाति P. ग्रामस्तावन्मां प्रत्यर्पयमिव प्रतिभाति L. — किं भावि
et quae seqq. usque ad virgulam desiderantur in codd.

Linn. 14. et 15. Post virgulam तत् किं etc. L. quem ceterum in hoc in-
ciso secuti sumus. Codd. et S. in diversa abeunt : S. तव किमेवं स्नेहभूमौ रथकारः ।
अन्धव्यवदत् । रे अर्धर किं वदसि । P. = किं एवंविधः स्नेहभूमिः स ते रथकारः । अन्धकी हूते । शृणु
रे अर्धर किं त्वं ब्रवीषि । Pp. = किमेवंविधः स्नेहभूमिः स ते रथकारः । तत् कथमेवं करोषि । अन्धकी
ब्रवीति । शृणु रे अर्धर किं ब्रवीषि ।

Dist. 25. a. . . . . या प्रोक्ता S. — c. वा . . . . . L. . . . . मुखा P.
— d. . . . . भाजनं P.

— 26. d. तासां लोके सुखोदयः L.

— 27. a. . . . . नार्याः edd. — c. . . हि रहिता . . Pp. — d. शोभनापि
न शोभना edd.

Lin. 1. च ex codd. — ज्ञातः पापमतिर्मनो etc. S. — . . कदाचित् सेव्यसे कदाचिन् P. 87.
च S. — स च मे स्वामी Pp.

— 2. विक्रेतुं om. P. — Pro वा edd. अवि, minus bene. — Pro समर्थः S.
ईश्वरः. — समर्थः स्यात् L.

Dist. 28. Accidit nescio quomodo, ut hoc distichon in codd. et
ed. Ser. prorsus fuerit corruptum, ita ut orationis solutae more scribe-

P. 87. retur: S. = तस्मिन् जीवति जीवामि तन्मरणे चानुमरणं करिष्यामि इति प्रतीतिरु वर्तते । — इति निश्चयः in fine Pp. cetera ut S. neque melius quidquam e P. erui potest. Recepimus igitur scripturam ed. L. emendato tantum hemistichio c. ubi editum est contra metrum: तन्मरणे चानुमरणं.

Dist. 29. a. . . कोट्यर्द्धकोटी च L. corrupte; corruptius S. . . कोट्यर्द्धकोटी च. Tribuitur hoc distichon vetustissimo vati, Angirasi. Vid. Rémus. Mélang. Asiat. T. I, p. 393.

— 30. d. तेनैव सह मोदते । Pp.

— 31. Abest a codd. et interpret. Wilkinsii, qui tamen aliud ex suo codice protulit, ab editore L. receptum:

यस्मै दद्यात् पिता तेनां भ्राता चानुमते पितुः ।

शुश्रूयेज्जीवितं हि तं वृत्तं चानुशयेदिति ॥

Corrigendum est शुश्रूयेज्जीवितं तं हि et अनुशयीत च. — वृत्त h. l. significat *mortuus*, quo sensu in legum codice haud semel reperitur. Ceterum in *dist.* 31, hem. c. editum est in ed. S. कृत्वापि पापं प्रातःस्थमप्यसौ, quod propter particulam अपि bis in eodem hemistichio obviam et productam primam syllabam minus placet.

Lin. 12. सर्वं abest a P. — . . रथकारोऽवदत् । धन्योऽहं यस्येदृशी प्रियवादिनी स्वा-मिवत्सला भार्या इति etc. S. — Pro सहजवत्सला L. स्नेहवती, cetera ut nos, modo च omittit l. 13. — P. pro एतादृशी exhibet ईदृशी, in ceteris cum nobis facit; neque dissentit a nostra scriptura Pp. nisi in eo, quod post धन्योऽहं inserit: इत्यभिधाय, quae varia est lectio mox seq. निधाय, alieno loco inserta.

— 13. जार pro पुरुष Pp. — शिरसि pro मूर्ध्नि codd. — Pro चिरं S. सानन्दं; abest a codd.

— 14. नृत्तवान् P. — Pro ततः L. et Pp. जतः, quod vel propter mox praemisum जतः displicet.

— 15. . . . व्यवहारेण codd. — आगङ्गान्वेज्ज्वाले Pp. De वास् verbalis auxiliariis partes agente dictum est ad p. 47. l. 13.

— 16. ज्ञात्वा pro विज्ञाय L. परिज्ञाय S. — अनुसंधीयतां S. इति ante virgulam inserit L. male.

— 16. Vox चक्रवाक infra l. 21. recurrens fraudem fecit qui codicem. P. exaravit, ita ut omnia, quae hiece duobus vocabulis interponi debebant, oculos eius fugerent.

— 17. Pro वकेन Pp. एकोऽपि, prorsus absurde. — देशान्तरमपि Pp. et S. P. 87. Otiosa est particula. देव post किंतु inserunt Pp. et S. — Pro एष L. एव.

— 18. मूर्खाणां om. Pp.

Dist. 32. b. इति वित्तस्य संमतं S. In Pp. primum distichi hemistichium tantum, adiecto इति, legitur.

Lin. 21. Omnia usque ad चक्रवाकः desiderantur in Pp. — Pro चले S. किं, quod h. l. ad idem fere redit. — Pro चतीत L. चनेन.

Dist. 33. a. Pro वर्ष Pp. कर्ष; male. — प्रतिधुनैः edd. — b. pro गज edd. P. 88. वक्र. — c. . . . मनो धीराः edd. et Pp. Addit ed. S. sola aliud distichon, W. etiam ignotum, verum a Jonesio, ut videtur, Anglice expressum: चाकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्रविकारभ्यां सायतेऽन्तर्गतं मनः । Cf. ad II, dist. 46.

Lin. 3. Alterum ततः om. L.; utrumque S. — स्थितः S. minus recte.

— 4. एवं S. quod haud prorsus est spernendum. — प्रेषणाय edd. male.

Dist. 34. a. . . . . श्रीमान् codd. — b. व्यसनी च Pp. व्यसनीयः edd. perperam. — d. सद्धर्षो नृपतेज्जेनः (sic) S. corruptissime.

Lin. 7. Pro निरूपणीयं codd. चिन्तनीयं, omisso पश्चात् — यथा संप्रति यत् Pp. quod ferri potest, in primis si sequatur तत् तथा. — Pro ब्रूहि S. निरूप्यतां.

— 8. Pro गच्छु S. प्रहीयतां, L. प्रस्थीयतां omisso तावत्.

Dist. 35. b. . . कार्यावलोकने edd. Praestat विलोकन, quia praepositioni वि inest vis *distinguendi*.

Lin. 12. वक्रः om. edd. — द्वितीय codd. — Sequens incisum concinnatum est ex discrepantibus inter se librorum lectionibus: S. . . . स्वयं तत्रावस्थाय द्वितीयं तत्रत्यमनुकार्यं सुनिभृतं निश्चित्य निगम प्रस्थापयति । Ad haec proxime accedit L. omittit तत्रत्य et निश्चित्य, pro निगम exhibet संपाद्य, pro praes. प्रस्थापयति futurum ponit. Codd. usque ad अनुष्ठाय cum nobis faciunt: deinde pergit P.: द्वितीयं कार्यं सुनिभृतं समुप प्रस्थापयेति । Pp. in fine tantum dissentit, प्रस्थापयति exhibens. Textus, qualis a nobis constitutus est, facile defendi potest; hoc enim in consilio erat, ut speculator cum comite suo communicaret, quae exploraverit, et nuntium eum ad regem de illis certiore facendum mitteret.

Dist. 36. a. तीर्थाग्रमपुर्स्थाने L. तीर्थाग्रमे सुस्थाने S. तीर्थाग्रमवस्थाने P. तीर्थाग्रमपुर्स्थान Pp. Quae lectiones omnes contra sensum peccant; emendandi igitur necessitas nobis imposita erat. हेतुना h. l. accipiendum est eo sensu, quo frequentius invenitur व्याजेन, interdum, praecipue apud senioris aevi scriptores, दारेण, i. e. praetextu. — d. pro च Pp. च.

P. 88. *Lin.* 17. गृहचारश्च यो ज्ञाने स्वले चरति ततोऽसावेव वक्तो नियुक्तानां edd. Praetuli-
mus uti debebamus, scripturam codd. in qua emendatum est वेतने pro
वेतने. — युज्यतां, omissa praepositione P. — Post नियुक्तानां pergunt edd. एतादृश
एव कश्चिदको द्वितीयत्वेन प्रयातु । तदृह etc. quae nimis prolixae sunt dicta.

— 18. तदृहं लोकश्च . . . . तिष्ठतु P. तदृहे लोकश्च — तिष्ठतु Pp. Singularis ferri
potest, गृहे atque गृहं aequè corruptum est; गृह igitur recepimus ex edd.
cum quibus pluralem etiam dedimus, राजद्वारे eis relinquentes. देव एतदपि
सुगुप्तं etc. edd. — देवैः pluralis est maiestatis; tertium casum recte intelli-
ges, si reputabis, in passiva constructione instrumentalem casum idem
valere, atque in activa nominativum; nominativus autem cum tertia
verbi persona e reverentia ponitur; haec eadem est ratio formulae sexcen-
ties in dramatis obviae: यथाज्ञापयति देवः quod reverentius dictum est quam:
यथाज्ञापयसि देव । Similes dictiones ex linguis Europaeis pro doctrina sua
quisque comparet.

Dist. 37. b. तथा प्राप्ताश्च वर्तया S. तथा गुप्तस्य वर्तया L. Neutra lectio sensum
commodum praebet; in nostra quoque nexus secundi hemistichii cum
primo est satis obscurus. Supple भवितव्यं. Similis ellipsis est his posita in
dist. 16. prooem. *Schl.* — d. . . . महीभुजा L.

— 38. a. Pro ऽपि Pp. हि. — b. भवन्ति पृथिवीपते S. भवन्ति पृथिविपते: L. Men-
dosum utrumque. — c. . प्राच्यन्ते . . . . Pp. Aegre desideratur, praemisso
relativo, in apodosi demonstrativum.

P. 89. *Lin.* 1. मम pro मया P. — देव deest in S. — तदा pro तर्हि edd.

— 2. संग्रामविजयः S. संग्रामेऽपि जयः Pp. Male posita particula अपि; nam in
quam alia re quam in bello vincere voluit rex iste? verum id dubi-
tari posset, utrum vinceret, necne. — प्रविश्य om. P.

— 3. शुकः om. Pp. — आलोकते edd.

— 4. कृतावासे तं स्थापय पश्चादानीय द्रष्टव्यः । L. तावदन्वावासे तिष्ठतु पश्चादानीय द्रष्टव्यः S.
Sequens comma om. codd. Aliis verbis expressum est in S. प्रतिहारस्तमावासा-
स्थानं नीत्वा गतः.

— 5. समुपस्थितः S. आगत्योपस्थितः P.

— 6. चक्रो ब्रूते S. et P. Reperitur saepius, praecipue in P. haec
forma चक्र pro चक्रत्वाक, quae omni quod sciam auctoritate caret, atque ex
compendio scripturae orta videtur. — देव प्रागेव विग्रहो न विधिः । S.

Dist. 39. abest a L. et Pp. — a. स किं भृत्यः स किं मन्त्री S. — d. . . .
अविचारयन् P.

— 40. c. Pro साधितुं P. विज्ञेतुं । . . . प्रयते चारीन् edd. sensu cassum. Ce- P. 89. terum abest hoc distichon a Pp. Pro duobus huius distichi versibus quatuor nobis venditant edd. hoc ordine:

- a. विज्ञेतुं यतते चारीन् न युद्धेन कदाचन ।
- b. अनित्यो विज्ञयो यस्माद्दृश्यते युध्यमानयोः ॥
- c. साम्रा etc.
- d. साधितुं et quae seqq.

Facile nobis erat intellectu, alterutrum tantum distichon esse retinendum, versusque a. et d. minima varietate inter se differentes in caussa fuisse turbarum. Praetulimus igitur versus c. et d. receptis ex aliis libris, quae magis placerent; cuius consilii ratio est obvia; h. l. enim de varia belli fortuna nondum disseritur, sed id inculcatur, alia in promptu esse eaque minus aerumnosa remedia ad hostem profligandum. Posthabuimus igitur iudicio nostro auctoritatem cod. P. et interpp. qui versus a. et b. agnoscunt, c. et d. omittunt. Dum haec typis mandabantur, obliti eramus loci in legibus Manūs exstantis, qui et veram nostri distichi scripturam et causam turbarum indicat. Locus est VII, 198. 199. ubi haec duo leguntur disticha: साम्रा दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् । विज्ञेतुं प्रयतेचारीन् न युद्धेन कदाचन ॥ अनित्यो विज्ञयो यस्माद्दृश्यते युध्यमानयोः । पराजयश्च संग्रामे तस्माद्युद्धं विवर्तयेत् ॥ Vides, ut hoc primum absolvam, विज्ञेतुं genuinam esse auctoris manum, pro qua in textum Hitopadesi irrepsit साधितुं, verbum ad hunc contextum satis accommodatum. Meminerat deinde doctus quidam lector legum codicis, et adscripserat in margine versum, qualis apud Manum legitur विज्ञेतुं etc. Hic versus, in textum inscite invectus, loco suo depulit alterum dist. 199. versum (पराजयश्च etc.); nam utrumque distichon e Manu laudasse Hitopadesi auctorem, vel inde mihi persuasum est, quod arcto vinculo inter se coniuncta sint ambo atque prius miram exhibeat quodammodo sententiam, nisi altero quasi fundamento suo nitatur. Omisso isto versu a पराजयः incipiente, et eiusdem argumenti versu bis recurrente, non potuerunt quin orirentur turbae, quibus amovendis infelicem adhibuit manum is, qui dist. 198. reiecit, 199 retinuit depravatum, neque maiore laude dignus est is, qui ordinem distichorum invertit. Restituendi igitur erunt ex mea sententia duo loci,

- P. 89. aut si quis unum tantum malit, retinendus erit is, qui a nobis est receptus eas propter rationes, quas supra indicavi. Ceterum cave ne dist. 40. d. iungas न कदाचन; nam न opponit युक्ते ceteris instrumentis. कदाचन ad verbum pertinet: «interdum *non bello, sed* etc. Aliter quidem sentit Culluca-Bhattas; sed refragatur usus loquendi; न कदाचन semper significat *nunquam*.

Dist. 41. b. श्रानासादितविग्रहः edd.

— 42. b. प्राप्तिभिः edd. male; — in fin. L. तथा, pessime.

Lin. 15. तथापि विग्रहः समुपस्थित (:) । व्यवहियतां P. corrupte. — विलोक्य edd. — व्यवहियतां edd. et Pp. perperam.

Dist. 43. a. यथाकालं समारब्धा P. sic etiam Pp. prima manu, altera, uti nos. — यथाकालकृतोद्योगात् edd. — c. pro चापि edd. देव.

— 44. a. . . . हरे . . . L. contra metrum. — b. . . . गुह्यता . . . codd. — c. pro च L. et Pp. हि. — लोको Pp. et S. — d. धीरतामनुगच्छति । S.

— 45. b. . . . प्रथमः किल । edd. — d. fin. भूतलं L.

Lin. 22. देव om. edd.

P. 90. *Dist.* 46. d. . . . मृत्युमात्रहेतु edd.

— 47. et 48. om. P.

— 47. d. . . पक्षोद्गमोपमः Pp.

— 48. b. . . . वर्णयेत् S. et Pp. Voluisse videntur वर्णयेत्. — c. संग्राहकाले . . . Pp. minus bene omitta particula adversativa.

Lin. 7. शृणु'देव om. edd. देव abest a P.

Dist. 49. a. . . श्रवणो . . . Pp. अपि pro copula haud frequentatur, at commonstrat sequens versus श्रवणे veram esse scripturam, unde sequitur, अपि h. l. idem esse atque तथा; respondet enim वृत्त antecedenti महत्, तृण autem श्रवण; ad infinitivum subaudiendum est कर्म: — b. सम एव L. quod pro समे acceptum volueritne, an pro समः, parum liquet; neutra tamen ratio huc quadrat; समं est: *aeque*.

Lin. 9. Variant in hoc commate libri: edd. अतस्तदुद्गतोऽप्याश्रयास्य तावद्विद्यतां यावदुद्गताः (sic utraque ed.) सज्जीक्रियते । P. = अतस्तदुद्गतोऽयं समाश्रयास्य प्रत्याप्यतां यावद् etc. Pp. अतस्तदुद्गतोऽयं श्रुतः समाश्रयास्य प्रहीयतां यावद्. Primum sequenti narrationi (cf. p. 92, l. 20. 21.) hoc adversatur, dimissum esse legatum istum, antequam arx exstructa fuerit; ex consilio contra fuit, eum *retinere*; प्रियतां igitur scribendum erat cum edd. Praestat etiam addere तावत्; quo adverbio addito perspicuitati admodum consulitur. *Lass.* — In utroque codice negatio ante imperativum excidisse videtur. *SCHL.*

Dist. 50. d. . . . . विप्रोच्यते codd. In legum codice VII, 74. unde de P. 90: sumtum est hoc distichon, pro शत legitur दश, et विधीयते pro विप्रिष्यते.

— 51. a. et b. सुदुर्गविषयो कस्य नारे: (sic) परिभवास्पदं । L. quod ferri sane posset. सुदुर्गो विषयः कस्य नारे: etc. S. quod per interrogationem idem exprimit ac nostra scriptura. सुदुर्गो विषयः कस्य नारे: परिभवास्पदः P. quod absurdum est; idem valet de Pp. सुदुर्गो विषयः कस्य नारे: परिभवास्पदं । — c. सुदुर्गो (ऽ) नाम्नयो राज्ञा S. haud male. सुदुर्गो विषयो राज्ञा codd. corrupte, nisi fortasse dicere voluerunt सुदुर्गोऽविषयो, ita ut posterius praedicatum sit, prius epitheton ad subiectum राज्ञा referendum. — d. गोत्र pro पोत L. male.

Dist. 52. b. . . . . . संयुतं edd. Deteriorem hanc scripturam secunda quaedam manus codici Pp. obtrusit. — c. सयंत्राणुजलं Pp. सयंत्रं सजलं S. सयंत्राणु-जलं L. — प्रैलं codd.

— 53. a. विस्तीर्णं चातिवैषम्यं L. विस्तीर्णं चातिविषमं S. विस्तीर्णं इति वैषम्यं Pp. Corruptae huic scripturae insunt vestigia verae, a P. suppeditatae. Adiectiva in edd. obvia a loco sunt aliena; flagitantur nomina, ut nemo non videt. — b. धनधान्यरसान्वितं edd. व्यसनानीन्धनगृहः P. व्यसनीन्धनगृहः Pp. (sic contra metrum). In desperato loco opus erat emendatione; in edd. scriptura hoc primum offendit, quod adiectivum praebat, propter quam solam rationem relinquenda fuisset. In codd. इन्धन speciem veri prae se fert atque in promptu fuit, इन्धनं scribere; compositum enim huius loci non esse, demonstrat primum vocabulum inflexum व्यसनानि, tum, quamvis ipsum corruptum, गृहः vel गृहः, singularis signo instructum. Pro hoc scripsimus गुहा, magis propter inopiam melioris emendationis, quam quia veram scripturam divinasse nobis fuerit persuasum. यावसानि pro व्यसं coniectura, quam praeter utriusque vocabuli similitudinem in sono, indicavit ipse Indorum legislator, arcem hunc in modum instrui iubens: तत् स्यादायुधसंपन्नं धनधान्येन बाह्यैः । ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्यत्रैर्यवसेनोदकेन च । — c. अप्रवेश्यसाराश्च S. Lass. — Inter septem commoda arcis munitae vix omitti potuit aquae copia. Rescribe in fine prioris versus: ग्रहिः, puteus. SCHL.

Addunt edd. hosce duos slocos:

स्वाम्यमात्यः(ः)सुहृत् कोषो राष्ट्रदुर्गबलानि च ।

परस्पररोपकारी च [कारीणि?] राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ।

दुर्गाध्यक्षो बलाध्यक्षो धनाध्यक्षश्च भूपतिः ।

दूतः पुरोधो देवज्ञो भिषज्ञो मन्त्रिणो मताः ॥

P. 90. Ex silentio interpp. apparet, ed. Seram. deberi haec disticha inscite h. l. intrusa. Corrige in tertio versu भूतेः, in quarto भिष्क् च.

Lin. 18. Pro दुर्ग L. दुर्गपुरस्य. — चक्रः S. et P. qua de re iam dictum est.

Dist. 54. b. तत्र तं L. — c. कार्येष्वदृष्ट . L. — Pro यः P. च, male. — d. . . . विमुक्तं edd.

Lin. 21. सति om. P. — समागतं L. — आश्रयाय Pp. आलोच्य edd.

— 22. भो सारस S. — सत्वरं edd.

P. 91.

Lin. 1. एव abest a codd. — किंतु om. Pp. किंतत्र pro किंत्वेत्त् S. — वर्ति S.

— 2. Pro धान्य codd. et S. द्रव्य; cf. autem initium dist. seq. — कार्यतः S.

Dist. 55. c. निःक्षिप्तं Pp. पुं P. utrumque mendose.

— 56. c. गृहीतं च . . . . S.

Lin. 7. तं om. edd. et mox इदं. — अनुतिष्ठ S. — पुनः om. codd.

— 8. एष om. codd. — वायसः, omisso राज्ञः, edd.

— 9. दारि तिष्ठति pro प्रणमति edd. — पुनः om. codd. — . . . दृष्टा च भवति । तद्वति etc. codd. Dispicet admodum repetitio. S. = काकाः पुनः सर्वज्ञा बहुदृष्टारश्च (sic) — दृष्टः pro दृष्टा L.

— 10. देव — किंतु om. L. insertis contra post स्यलचरः hisce verbis: वयं सलचराः.

— 11. विपक्षपक्षे नियुक्तः P. विपक्षे नियुक्तः S. utrumque ferri potest. — विपक्षपक्षे निक्षिप्य L. perperam. — संयास्याः Pp. et S.

Dist. 57. a. . . पक्षपरित्यागात् codd. et L. — b. . . पक्षे च L.

Lin. 14. अक्षरपये कश्चित् शृंगालः S. — स abest ab edd.

— 15. भाष्यन् नगरोपान्ते codd. — नीलपाचनभाषणे L. — पतितः S. — ततः om. L.

— 16. संप्रदर्श्य Pp. — नीलीसंधानभाषणस्वामिना L. — Seqq. iusto brevius in codd. expediuntur: . . . स्वामिनासौ दूरं नीत्वा धृतः । (l. 18.) S. brevis etiam est, verum aliter: . . . स्वामिना इति ज्ञात्वा तस्मात् समुत्थाय दूरे नीत्वा अपसारितस्तस्मात् पलायितः । ततोऽसौ etc. (l. 18.) Recepimus scripturam L. inserto दृष्ट्वा, correcto मृत pro मृतं, post मत्वा omisso तदुत्थाय, recepto denique ex codd. धृत्वासौ pro परित्यक्तः.

— 18. स्वकीयमात्मानं S. absurde.

— 19. इदानीं नीलवर्णा उन्नमवर्णाः । तदात्मनः औत्कर्ष (sic) किं न साधयामि । L. — . . . उन्नमवर्णास्तदाहं स्वकीयोत्कर्ष किं न साधयामि । S. Pro उत्कर्ष Pp. उत्कर्. — विदधामि pro साधयामि । P. — Pro आलोच्य L. उक्ता.

— 21. पश्यत यूयं, omisso तत्, L. Totum hoc incisum desideratur in S. — Pro अक्षरपये Pp. राज्ञे. — तदक्षरपयेऽसदात्मनो व्यवहारः कार्यः S.

— 22. ततः शृंगालाश्च Pp. — Transponunt edd. तं विशिष्टं. — अष्टाङ्गपातं sine P. 91. स codd.

Lin. 1. आस्तापयसे S. — इति om. L. — ततो om. S. — अनेनैव codd. et S. P. 92. Recipiendam particulam esse arbitror. पशुषु स्वाधिपत्यं L. praebet स्व vestigium incaute omissi antecedentis vocabuli. — पशुषु om. S. — अर्पयवर्तिषु om. P. अर्पयवर्तिषु legitur in S.

— 2. तस्याभवत् om. L. — Pro अभवत् S. अभूव. — ततः etiam priori तेन praemittit S. — आधिक्यं S.

— 3. परिजनानवलोक्य शृंगालांश्चावलोक्य codd. — Post प्राप्य addit S. सदसि. — अवस्तया om. P. अवस्ताय L. — स्वज्ञातयः सर्वे दूरीकृताः edd.

— 4. शृंगालान् om. P. — केनचित् om. L. — . . . शृंगालेनैव P.

— 5. मा विधीदत् यदनेनानभिज्ञेन नीतिविदो मर्मज्ञा वयं स्वसमीपात् परिभूताः S. मा विधीदत् एवं चेदनेनानीतिज्ञेन वयं मर्मज्ञाः परिभूताः । L. Nostra scriptura codd. nititur, in quibus tamen च post एवं inopportune est additum; मर्मज्ञाः om. P. Finem commatis hunc exhibuit Pp.: वयमवधीरिता मर्मज्ञाः । — Non intellexerunt editores वाक्यता, quod cum vi peculiari positum est pro यदेतादृशेन. Cf. p. 19. l. 3. SCHL.

6. नश्यति edd. न पश्यति P. — तथा pro तत्, omisso मया S. — ततः pro यतः S. et codd. male. — Pro अमी L. अत्र.

— 7. Pro इमं Pp. इव. — परिचितो भवति S. — Pro तथा P. तत्. — तथाहं करिष्यामि Pp. परिचित i. e. *notus*, cf. Wils. s. v. परिचय et initium dramatis *Murdrâxasae*, ubi hic versus legitur: नामैवास्यास्तदेतत् परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः । Ex participio colligi potest significatio ipsius verbi.

— 8. च om. L. — अनुष्ठेयं edd. — Pro यदा L. et codd. यत्, S. यतः; emendavimus यदा, quae coniunctio unice huc facit. — सर्वे om. L. — तत् om. S. et Pp. अस्य substituit L. — ययं inserunt codd. post तत्सन्निधाने. — Pro एकदेव L. एक.

— 9. ततस्तत् श्रुत्वा P. — ज्ञातिस्वभावात् edd.

Dist. 58. Praemittit S. haec verba: ततस्तथानुष्ठिते etc. l. 12.; male per se et contra ceteros libros. — 58. a. . . . . यस्यास्ते S. Pro यः init. Pp. यत्. — b. स नित्यं . . . . S. — c. राज्ञा pro भोगी edd. et P. — d. तत् किं नाश्रयुपानहं (sic) S.

Lin. 12. ततः शृंगालः शब्देनाभिज्ञाय etc. P. In proximo commate idem om. सति. Admodum variant edd. in hisce duobus incis; S. posterius supra l. 9. collocat, hic praebet; ततः शब्दादभिज्ञाय स व्याघ्रेण हतः । L. = ततस्तथानुष्ठिते शृंगालो *य इत्यभिज्ञाय व्याघ्रेण व्यापादितः ।

P. 92. *Dist.* 59. a. चित्रं pro द्विं P. absurde. — Pro मर्म codd. कर्म. — b. हि यो . . L. — d. शुष्कं S. et P.

Lin. 16. यथेवं तथापि दृश्यतां तावदयं दूरादागतः । edd. — Ut nostra scriptura recte intelligatur, monendum est वृत्तौ haud ad वाक्यः esse referendum, sed subiectum esse sententiae parentheticae, particula इति finitae et insignitae. — Pergit post hoc comma P. ततो विग्रहे विचारः । etc. *lin.* 20. cetera igitur desiderantur. Nos debemus Pp. Edd. cum P. in omittendo consentiunt, sed pro verbis iam ex P. laudatis praebent: तत् संग्रहे विचारः कार्यः; similitudo verborum संग्रहे, संग्रहे et विग्रहे fefellit oculos librariorum. Operarum culpa factum est, ut omissum sit स ante वासितः । Sed vel hoc pronomine inserto aliquid desideratur; inserendum est aut चक्रवाकेण, aut scribendum वासितवान्.

Lin. 20. तत्र post कृते reiciunt codd. Pp. tamen eius loco praebet ततः; neutram particulam agnoscunt edd. — प्रणिधित्तत्र Pp. प्रणिधेत P. corrupte pro प्रणिधिधेतः.

— 21. Pro संग्रति edd. वृत्तः, P. ततः. — Pro वान्तीय P. वान्तीय. Pp. समालोच्यश्वस्य. — प्रत्युत्तरं दत्त्वा ex Pp. ceteri om. — यतो देव et quae seqq. absunt ab edd. et P. retinenda tamen erant, in primis quum coloris quid narrationi addant; sensus autem hic est; dimittendum esse hostium legatum, quamquam explorandi caussa venerit, dicit consiliarius, hanc maxime ob causam, quod ipsi, haud secus atque adversarii, exploratores sub legatorum nomine misissent. Deinde autem lacunam in codice esse, ex disticho seq. apparet; quae Latine hunc fere in modum expleri potest: «Cave autem, ne sine stipatorum praesidio legatum istum in praesentiam tuam admittas.» Distichon ipsum spectat ad traditionem historicam, cuius mentio in dramate Mudrâ - Râxaso saepius iniicitur: Chânakya a summis consiliis fuisse Chandraguptae, atque regem Nandam dolo interemisse, missa ad eum venefica. Quae omnia fusius exponuntur in ipso isto dramate, ad cuius imitationem Anglicam ablegare possum qui plura hac de re edoceri velit. Variare in priore distichi versu codices et editiones, non mirabitur, qui librariorum ignorantiam, editorum sordidiam reputaverit. S. नन्दो ज्ञान चानक्यं तीक्ष्णदूतप्रयोगतः । P. मल्लं ज्ञान चानक्यस् etc. L. मंत्रज्ञयो न चाश्वस्य etc. Pp. नन्दं ज्ञान चाशक्तस्तीक्ष्णदूतप्रयोगतः । — hem. c. तद्वान्तरितं . . L. तद्वान्तरितं . . S. ततश्चाराचितं . . Pp.

Lin. 3. ततः सर्वा कृत्वा दूतः शुक्रः काकश्च edd. ततः सर्वा कृत्वा शुक्र आदूतः काकोऽपि P.

ततः स राजर्हसः समागत्य सर्भां कृत्वा स शुक्लस्तत्रनीतः काकोऽपि । Pp. - राजर्हस eo quo oportet P. 93. casu positum ex Pp. scripturae edd. addidimus; शुक्ल आहृतः transposuimus suadente P. — तत्र om. edd. — शुक्ल Pp. — उन्नत edd.

— 4. दत्तासने उपविश्य S. दत्तासनमुपविश्य L. — चोपविष्टः । ततो ब्रूते । P. — महाराजाधिराज (sic) श्रीमच्चित्रवर्णस्तत्त्वां S. Sic etiam L. omissis tamen भो भो हिरण्यगर्भ, et posito gemino puncto post . . अधिराज. — श्रीमत् om. P. — श्रीमान् legitur in Pp. additis hisce verbis: महानन्दिस्सम्भासवदनश्चित्रवर्णो मयूरराजः.

— 5. तत्र प्रयोजनं Pp.

— 6. न चेद् edd. male. — Nimis prolixè in h. l. versatur Pp. . . . प्रपन्न । त्वदर्पितस्य सकलकर्पूरदीपस्य समस्तकर्भागराजार्हाराज्यानि धनधान्याद्यादाय त्वमस्मान् मिलिष्यसे । नो चेद्वस्त्यान् आत्मस्थानं त्रापां च चिन्तयिष्यसि । वयमपि तत्रागतप्राया एव । ततो हिरण्यगर्भो राजा सकोपं ब्रूते । etc.

— Pro स्थानान्तरं P. स्थानं.

— 7. कोऽपि नास्माकमत्रेति । यो ह्यमुं घातयति । तत etc. P. — ततः om. S. — देव आसाप्यसि दुष्टशुकं निहन्मि, omissis तावदमुं, Pp.

— 8. तावदमुं om. edd. — दुष्टं शुकं S. et Pp. — श्रान्तयन् (sic) ब्रूते S. अत्रान्तरे चक्रवाको राजानं श्रान्तयन्नाह । L. श्रान्तयति forma est verbi, quae in catalogis radicum non reperitur, quanquam per se nulla obstat ratio, cur minus a part. श्रान्त, quam a gerund. श्रान्त्वा verbum derivetur. — युक्तं etc. om. L. शृणु तावत्, S. et P. — मैवं युक्तं etc. Pp.

Dist. 61. b. . . . ये प्रवदन्त्यधर्मान् Pp. — d. . . . यद्वयम् . . . । L.

Lin. 11. चैवः S. et codd. pro स्तेवः.

Dist. 62. d. नृपते: codd. et L.; hic genitivus nimium distat a vocabulo, ad quod unice referri potest; praestat vocativus. — द्विं L. mendose. — S. = दूतो वदति नान्यथा; quae verba ex dist. 15. huc innecta sunt.

— 63. a. et b. स्वापकर्षं परोत्कर्षं न दूतो मन्यते कुचित् । L. — स्वापकर्षं परोत्कर्षं दूतोर्मेमन्यते तु का । S.

Lin. 16. स्त्रां प्रकृतिं S. et Pp. — आपन्नः edd. — Pro च edd. अपि.

— 17. अनीय प्रबोध्य edd. — आदिकं om. codd. — शुकः om. edd. स्वदेशं abest a S. — Additamentis ceterum auctus est Pp. hunc in modum: . . . अनीय आतिथ्यसत्कारं विधाय कनकालंकारं विधाय दत्त्वा संतोष्य शुकः etc. — Pro अय in fine L. ततः. — S. शुकोऽपि, omisso ततः ।

— 18. स्वराजानं चित्रवर्णं L. — विंध्याचलराजानं, omisso गत्वा, S. perperam. — च ex Pp. — तं . . . चित्रवर्णो absunt a Pp. — मयूरो राज्ञोवाच Pp. —

— 19. एव om. codd.

— 20. संप्रति युद्धोपोगं L. संप्रति युद्धोपोगः S. — स्वर्गेकाङ्क्षः om. Pp. स्वर्गेकदेशः edd.,

P. 93. interponentes praeterea huic vocabulo atque sequenti कथं haec verba:

राज्ञा च द्वितीयः स्वर्गपतिः । cf. p. 80. l. 7.

— 21. तत्तत्तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञा सर्वान् बाहूय codd. — सर्वान् जिह्वान् edd. — च बाहू L. male; बाहू च S. et P. quae scriptura ita intelligenda est, ut उपविष्टः pro verbo finito accipiatur. — Inseritur in cod. Pp. post प्रवृत्ते haec sententia: जिह्वासहस्रद्वितीयेनापि सर्पेभ्यस्त्वं स्तोतुं समर्थो यतः गुणाः प्राप्ता च तस्य का कथितव्या । Priora verba usque ad यतः ex libro primo (vid. p. 27. l. 7.) huc irrepserunt.

— 22. विग्रहविषये L. Recentioris usus est haec additio vocabuli विषय, quo saepius nihil aliud exprimitur, quam notio, quae propria est casui septimo, ut ipso hoc loco: «quod attinet ad bellum instans». — कर्तव्यमुपदिश्यतां L. — . . कर्तव्योपदेशं श्रुत्वा S. — पुनर् om. L.

P. 94. *Dist.* 64. a. et b. Singulari numero omnia exhibet nomina Pp.; संतुष्टं et पार्थिवं tantum P.

Lin. 3. ततः et मंत्री om. edd. et P.

Dist. 65. a. . . . सुहृद्गणाः L. — c. . . विपरीताश्च S. idem voluit L. ubi editum est: विपरीताश्च.

— 66. c. यदि तत् . . . . Pp.

Lin. 8. Haud paucae exstant huius loci variae scripturae in codd. et edd. unde consultius cum lectore actum erit, si primum ex unoquoque libro verba separatim apposuerim. L. = राज्ञाह । मम वचनादिदं तावदवलोकयतु मंत्री तदेतेषामुपयोगः केन वर्तनदानेन क्रियतां । तावदाहूयतां मौहूर्तिकः । S. राज्ञाह । मदलं तावदवलोकयतु मंत्री तदेतेषामुपयोगो ज्ञायतामेवमाहूयतां मौहूर्तिकः । P. राज्ञाह । मम बलानि तावदवलोकयतु मंत्री तदेतेषामुपयोगः किं केषामुपयोगः किं वर्तनदानमेवं तदाहूयतां मौहूर्तिकः । वर्तनमेव परं ततश्च मौहूर्तिकः शुभलग्नं etc. quae postea tractabimus. Pp. राज्ञोवाच । मम बलानि तावदालोकयतु मंत्री । तदेतेषामुपयोगः । किमेतेषां वर्तनदानमेव परमस्तीत्यभिधाय साटोपं पुनर्वाच । तदाहूयतां मौहूर्तिकः et quae mox enotabuntur. — Ut dispiciat lector, quasnam habuerimus rationes huius loci eum in modum quo a nobis exhibitus est constituendi, dicendum erit, quid significant vocabula उपयोग et वर्तन; ab horum enim significatione omnia pendent. Quod ad posterius attinet, non est quod in eo moremur, est enim stipendium, quod militibus persolvitur; difficilius est prius definire, quippe quod haud secus atque उपयुक्तं verbum, et उपयुक्तं participium in lexico Wilsoniano non sit enotatum; nam quod dicit उपयुक्तं valere *apprehendere*, neque huc facit, neque satis est probabile. *Rosenius* s. v. युज् locum laudat Hitopadesi (p. 98, l. 14. ed. nostr.) ubi उपयुक्तं significet *utilis*, pro quo fortasse rectius dixerit *idoneus*. In hac

exemplorum penuria haud alienum erit ab hac annotatione locos lau- P. 94.
dare, quibus vocabulorum istorum significatus accuratius definiri possit.
Még. Dût. 13. सिन्ः सिन्ः सिन्ः पदं न्यस्य गन्तासि यत्र । क्षीपाः क्षीपाः परिलुप्य पयः श्रोतसां
चोपयुज्य ॥ Coniungenda sunt gerundia न्यस्य et उपयुज्य; «pede (nubem allo-
quitur) montibus summis imposito atque rivorum aqua perlevi as-
sumta». Est h. l. primaria ut videtur verbi compositi vis: subiungere,
sibi adiungere, apponere, assumere. Drâupadîpramâtha IV, 19. न वै
प्राज्ञा मतस्वीकृतं भर्तारमुपयुज्यते । युज्जानमुपयुज्यते न श्रियः प्रक्षये वसेत् ॥ Reddit cl. Boppius
उपयुज् h. l. per *amare*, quod nimis a vi verbi propria mihi recedere vi-
detur; quanquam Vir. clar. auctoritate scholiastae probabiliter se tueri
poterit; sed is sensum non significatum reddere voluit. Est potius *ad-
iungere sibi* (medium est enim) quod pro istius loci sensu, non tam
nubere, quam fidem praestare marito valere videtur; युज्जान autem
idem est atque युक्त, idoneus, dignus. A primaria ista significatione
adiungere longius iam distat उपयुज्, quum sit *idoneus*, quae translatio
eadem fere est, quae in Latinorum *aptus* cernitur; *utile* etiam hoc par-
ticipio designari, Rosenio omnino, non negaverim. उपयोग denique, si
originem spectas, est adiunctio, qua res quaedam alii subiungitur;
ex vi participii probabile est, eadem voce designari idoneitatem, si
ita dicere liceret, utilitatem; si alios Hitopadesi locos comparas, p. 50,
l. 7. p. 57, l. 2. p. 58, l. 12. p. 99, 12. potius est *usus*, qui ex re qua-
dam peti potest. Nostro loco est utilitas copiarum, quae alacriores red-
duntur dato stipendio. Aliam vocabuli vim ex hisce grammatici verbis
erueri licebit (Pan. I, 3, 32.) उपयोगे धर्मादिकलको विनियोगः । E caussativa verbi
forma est उपयोजन, qua significantur iumenta, quorum alia *iungebantur*
curribus aliorum deorum. Vide Rigved. Spec. ed. Rosen. p. 7. Obiter
moneo in hymno isto in Auroram verba वहन्ति सीम् ऋषासो हृशन्तो गावः non
vertenda esse cum Rosenio meo: vehunt eam lucentes fulvi *radii*, sed v.
eam l. f. *boves*. Id docent verba a Rosenio in nota allata. Enumera-
tis diversis animalibus additur: इति दशादिष्टोपयोजनानि ॥

Quae quum ita sint, iam patet per se ratio, cur nulli librorum
obtemperandum fuerit, sed eligendum ex variis scripturis, quod loco
accommodatius videretur. Longius foret ostendere, quid in quoque libro
minus recte se habeat; id silentio praetermitti nequit, in cod. P. केसमुप-
योगः notam esse marginalem cuiusdam, qui de sensu loci dubitaret. Ce-

- P. 94. *terum video aliorum quoque librorum scripturam esse foedatam notis marginalibus lectorum, varie locum tentantium.* — निर्णय ex S. — यत्र P. male. — करोतु L. — Pp. = ... मौढूर्तिकः । सोऽस्माकं समरवित्तवयात्रार्थं शुभलग्नं सत्त्वरमागत्य ददातु ।
Lin. 10. देव om. P. et S. देव तथापि L. — अयुक्तं L.
Dist. 67. om. Pp. — b. ये विशन्ति बलाबलं P. (येऽविचार्य बलाबलं?)
Lin. 13. अस्मिन् मम यात्राभङ्गं etc. codd. अस्मिन् corruptum est pro मन्त्रिन्. — विन्तिगीषुर . . आक्रमति (S. आक्रामति) तथा कथय । edd.
 — 14. देव तत् कथयामि edd. — अपि ex codd. — अनुक्तिं codd. pro अनुष्ठितं, quod vocabulum moveri nequit propter distichon seq.
 — 15. एव om. codd. — फलदं P.
Dist. 68. a. अनुष्ठानात् S. Alium versum substituunt codd. श्रुतेन मन्त्रसिद्धिश्च भवेन्न पृथिवीपतेः. — d. व्याधः शान्तिं . . . Pp. mendose.
Lin. 18. च नाति° Pp. — इति om. S. — यथा श्रुतं तन्निवेदयामि S. यथा तन्निवेदयामि codd. — देव om. S.
Dist. 69. b. . . . . नृपः L. absurde; नृप S. — c. सेनानी Pp. et edd. — d. बहुतरैर्बलैः । L.
Dist. 70. d. कोषभूतं . . . . L. कोषः फल्गु . . . . S. फल्गु a loco omnino est alienum.
- P. 95. — 71. b. . . . पार्ष्वतो . . edd. — c. . . . पार्ष्वतो . . L.
 — 72. a. यथा . . . . . P. perperam. — b. in fine. तनैः P. male. — c. . . . सुभटैर्युक्तः edd. — d. प्रतिगृह्य . . . . P. प्रतिगृह्य बलं नृपः edd. —
 — 73. a. समेऽश्वैर्विषमे नामैः codd. quae scriptura vix defendi potest.
 — 74. c. तदङ्गचतुरङ्गानां codd. sensu cassum. तदन्यश्चतुरङ्गानां L. itidem.
 — 75. a. शैलेषु pro वनेषु edd. — c. सुयोधे Pp. सुखयोधे (sic) P. — d. शयनं pro स्वपनं edd. — योग codd.
 — 76. b. दुर्गेः L. — मर्दकैः S. utrumque male. c. . . . प्रवेशेन Pp. — d. . . आरविकान् . . . edd. perperam.
 — 77. a. . . . ततःकोषाः S. — b. . . कोषान् . . . . S. — c. स्वभृत्येभ्यः . . . edd. — d. . . दातुर्न युध्यते edd. Pro युध्यति P. स्वध्यति, quod nihili est.
 — 78. b. दासश्चार्यस्य . . . S. minus bene. — भूपतेः L. male.
 — 79. a. . . . . बुध्येत P. absurde. — b. रक्षोचैव . . . . edd. — d. . . सैन्यस्य . . . codd.
 — 80. a. पदातिश्च edd. stulte. Iidem mox महीपाल pro assueta eorum negligentia. Legitur hic versus Man. VII, 175. exceptus ab alio, qui in Hitop. est 82, a et b. Praemissus contra versus 82, c d. est alii, ab Hitopa-

desae compositore ut videtur omissio: समवस्कन्दयेचैव राज्ञौ विव्रासयेत् तथा. — c. उपख्या- P. 95.
रातिमासीद् P. quod sensu est destitutum. उपख्यारातिमारात् Pp. quae lectio si
metrum respicis minus placet. आसीत् corruerunt edd. et L. quidem in
आसीत्, S. in आसीत्.

— 81. b. अनुये L. mendose. — c. वृते pro आवृते Pp. — Ex Manu VII, 192.

— 82. b. यवसानौदनेन्धनं Pp. Aqua haud libenter carebimus. — c. भिन्देचैव P. 96.
codd. perperam. — d. परिशंसया edd. male.

— 83. a. इनेषु . . . . . codd. — d. pro स्मृतः codd. च स्तः ।

— 84. a. बलमध्यस्थ . . . codd. quae scriptura admitti nequit, quia
mentio fiat in priori versu equorum necesse est. — b. प्राकार L. vitiose.

— 85. a. युष्माना (sic) ह्यारोहाः Pp.

— 86. c. . मार्गयोधशोधित्वं S. Pro विप्रोधित्वं P. विरोधित्वं — d. प्रचक्षते L.

— 87. a. . . . . प्रमृज्जं codd. corrupte — b. . . . . तितम्रियं Pp. Contra
sensus. — c. प्रसिद्धं L. — Pro प्रायं codd. प्राप्. Potestne प्राप् significare *oriundus*?

— 88. a. तथा . . . . . Pp. male — b. युष्यते Pp. perperam. युध्यन्ते . .
यानवाः. edd.

— 89. b. न कुर्यात् pro न बह्वी S. — सुपडमपडली edd.

— 90. a. अप्रमादो Pp. vitiose. b. देशानां . . . . . codd. mendose ut vi-
detur. — c. . . . . प्रतिकारः L. — d. तनुरेवात्र कारणं codd.

— 91. a. . . . . शत्रोः edd. perperam. — b. . . . . पोषयेत् edd. ab-
surde. अभिषेचयेत् Pp. — c. सुखसाध्यं L. सुखसाध्य S. — d. . . काल L. — प्रपीडनं Pp.
दीर्घप्रायापापीडितं S.

— 92. a et b. P. praebere videtur (difficilior lectu est enim h. l.
codex) . . . . . न कृत्योपस्त्याकर्षणो . . . unde conicio scribere voluisse aut
sane debuisse istum librum: . . . . . नास्ति योऽस्यो ह्याकर्षणो द्विषां । quod
transpositione tantum differt a scriptura codd. Pp. — Ed. = ...
मन्त्री नास्ति भेदकरो द्विषां (S. मन्त्री). Sed nec मन्त्रिन्, nec मन्त्र ex hoc loco est.

— 93. a. . . . . राज्येन edd. perperam. — d. अभियोक्तुः स्थिरादलं P. अभियोक्तुं P. 97.
स्थिरादलं Pp. Neutra scriptura magnopere commendabilis, utpote obscurior.

— 94. Asterisco notavimus hunc slocum tanquam corruptum supra
quam ut sine aliorum codd. ope restitui possit. Exhibebo primum va-
rias librorum quorum consulendorum data nobis erat facultas, scriptu-
ras; indicabo deinde, ubi lateat corruptela: S. = कूर् मित्रं रपो चापि भङ्गं दत्ता
विवातयेत् । अथवा गोप्रहाकृष्टात् तल्लक्ष्याश्रितबन्धनात् ॥ — L. = देव्यं मित्रवरैश्चापि भङ्गं दत्ताभिवा-
तयेत् । अथवा गोप्रहाकृष्टः तन्मुख्यं प्रतिबन्धनात् ॥ — P. = दृष्यमिबलैश्चापि (sic) भङ्गं दत्ता विवा-

P. 97. तथेत् । अथवापाग्रहाकृष्ट्या तल्लक्ष्यस्यातिबन्धनात् ॥ — Pp. = पुण्यमित्रबलेणापि भङ्गं दत्ता विघातयेत् । अथवापाग्रहाकृष्ट्या तल्लक्ष्यस्यातिबन्धनात् ॥ Denique ut omnia quae huc faciant, unum in locum congesta habeamus, interpp. verba ipsissima apponam: W. *And when a chief shall have given him an overthrow by means of his nearest friends, he may put his enemy to death.* Quibus verbis haec subiuncta est nota: «*This verse is defective in the original.*» JONES loco quo exhiberi oportet hoc distichon, haec verba habet, quibus quae subiecta fuerint Indica difficile est dictu: *He may even after having defeated the enemy destroy them, with troops eager for gain; or seize and carry off their cattle or even imprison their chief.* Ex hemistichio b. quod in omnibus libris admodum sibi constat, hoc primo adspectu apparet, sermonem esse de hoste fraude circumveniendo, quae fraus, ut ex eis, quae in hem. a. sana sunt, coniici potest, in eo consistat, quod discordia excitetur inter hostem atque amicos eius, quibus ipsis utendum sit ad eum profligandum. Quae quum ita sint, prior versus scribi potest, qualis a nobis exhibitus est neque haerendum est in चपि, quod multo potius huic disticho cum antec. coniungendo inserviat. Ista autem regula illustrata fuit simili, quod omnino obscuratum est culpa librariorum, ita ut vix huic versui probabilem opem afferre possimus; simile esse ex arte sagittandi petiit demonstrant vocabula वाण, शकृष्टि, लक्ष्य (i. e. scopus); sed corruptela in eo primum cernitur, quod omissa sit particula comparativa; hanc tamen facile restitues legendo यथा pro अथ. Hemist. d. porro sanum esse crediderim, praebet enim hunc sensum: sicuti propter scopum nimis alte colligatum, ita ut sagitta ad eum usque sursum mitti nequeat. Cum ceteris haec satis bene conveniunt; nam dicere vult auctor, hostem nimia potestate valentem quam ut vi vinci possit, adeundum esse insidiis, veluti sagittarius, qui scopum propter celsitudinem attingere nequeat, artificio quodam utitur; quodnam autem hoc sit artificium, id hem. c. contineri debet.

List. 95. a. . . . वा हरेद्वाजा codd. perperam. — b. . . देशावगाहनत् S. . . . . हारणात् L.

— 96. a. . . . . ज्ञानि: Pp. et S. — c. इत्युरीकृत्य . . . L. तदुरीकृत्य . . . S. — d. वाचस्पत्य: Pp. mendose. — प्रतायते P. प्रभायते Pp. Neutrum quid sit, assequor. — उरीकृत्य (per उ longum enim effertur a Panine, I. 4, 61.) huc facere non videtur; nam ex praecedentibus regis verbis manifestum est,

hoc distichon eo consilio esse allegatum, ut admoneat, agendum esse, P. 97. non verba facienda. Hinc sequitur construendum esse दूरीकृत्य वाचस्पत्यं, (abiecta arte oratoria) कृतिभिः प्रतीयते; postremo verbo qui sensus h. l. tribuendus sit, accurate definire haud ausim. *Lass.* — तत् h. l. non est coniunctio caussalis, sed pronomen, quod referri debet ad द्वयं. Attamen dubito, an तत् प्रतीयते dici possit pro: तस्य प्रत्यय उत्पाद्यते. Praeterea suspicionem movet triplex variatio in ultima distichi voce. Denique nimis contorta est constructio. Mallem rescribere: तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रहीयते ।
SCHL.

Lin. 10. मंत्रिणा विहस्योक्तं सर्वमेतत् किंतु । L. मंत्रिणा विहस्योच्यते सर्वमेतत् विशेषतश्च उच्यते । किंतु etc. S. Praestat scriptura codd. a nobis recepta; सर्वमेतत् ex edd. est additum, haud scio an recte.

Dist. 96. b. . . . . इत्थं . . . . . codd. male. — c. सामान्याधि . . . . . edd. et Pp. सामान्याधि . . . . . P.

Lin. 13. ततः om. P. हुनं substituit Pp. — ग्रहित omissio तत्र edd.

— 14. प्रणिधिश्चरः edd. male. — गर्भसमीपमागत्य प्रणम्योवाच । L. — समागतः P. समागतो, sequente प्रायः L. Hoc peius illo, neutrum bonum.

— 15. Pro उपत्यकायां S. अधित्यकायां. — कटक om. codd. — Hoc vocabulo una cum anteced. समावाप्ति omisso, स्कन्धावरे L. — अनुवर्तते S. — दुर्गसाधनं L. — दुर्गसाधनं च P. Unde ortum sit hoc च, docet plenior codicis Pp. scriptura: तृया च देव बहुधानुरक्षां दुर्गसाधनं च मनु (sic) संधातव्यं, unde apparet च esse insertum; scriptum enim olim erat: - साधनमनु - atque च inserto relictum est inopportune littera न, expressa iam per punctum litterae न superscriptum. च autem si additiciū sit, idem pronuntiandum est de अनुरक्षां.

Lin. 16. *init.* Pro अनु L. अत्र. — Pro असौ codd. अयं. — किंच केनचित् सह तस्य विश्वास etc. edd.

— 17. Pro एतद् S. एव तद्. — इङ्गितं edd. — मया om. L. — Pro अनेन edd. एतेन. — प्रागेव om. L. — विनियुक्तः P.

— 18. तर्हि post देव inserit Pp. — असौ abest a codd. — राजाह desideratur in Pp.; consiliario igitur tribuitur regis sermo, cui praeterea haec verba adduntur in eodem libro: न तत्र युज्यते भवता । यतः शृणु । यथेवं etc.

— 19. तदा om. P. — Pro तेन Pp. अनेन राजहंसेन शुक्ल्य etc. — अभिभवोयोगः S. minus bene. — शुक्ल्य गमनात् codd. quod sequi nos oportet: "post eius discessum". — Pro तत्र edd. तस्य, ad quod subintelligendum foret राज्ञः; sed praestat तत्र intellectu facilius. — Sequens comma virgula distinguendum

P. 97. erat, ea omissa obscurior fit in edd. sermo; augent obscuritatem codd. omittendo च, quod de cornice intelligendum est: «iste iam inde a longo tempore apud nos moratur.»

— 20. अगन्तुकः L. — सदैव ex Pp.

— 21. Post शंकनीयः । pergit Pp. अगन्तुः कदाचिदपि नोपकुहते यतः । तत् शुक्ला राजाह etc. — Incipit in Pp. sequens incisum a कदाचित्. — अगन्तुका हि edd.

— उपकाराः Pp. — L. = हितकरा दृश्यन्ते क्वचित्, omisso कदाचित्. — शृणु om. Pp.

P. 98. *Dist.* 98. a. . . . हि हितो . . Pp.

— 99. b. शुभकस्य महीपतेः L. — Pro महीभुजः S. महीभुजः; illud exquisitius. शुभक etiam in seqq. repetit L.; veram lectionem esse a nobis receptam probat tum ceterorum librorum consensus, tum hoc, quod Sudraci nomen Indorum traditionibus sit celebratum; tribuitur huius nominis regi antiquissimum, quod exstet, Indicum drama. Eodem modo scribitur nomen in Vetālapanchavinsatide, cui libro inserta est haec de Viravaro narratio. Cf. Wils. *Hindu theatre* Vol. I. Proleg. ad Mrichchhatim.

Lin. 6. Pro सह edd. महा (महानुरागवान्).

— 7. महाराजपुत्रः S. — दारि, omisso राज, codd. — राजदारमुपगम्य प्रतीहारमुवाच S.

— 8. उपगम्य L. — मां deest in S. — 9. मया abest a Pp. — 10. किं त्व

Pp. — 11. Pro दङ्क L. सुवर्ण. — S. = प्रत्यहं सुवर्णप्रतानि पञ्च देहि ।

— 12. द्वितीयश्च Pp. absurde. — दत्तं om edd. — तत् pro एतत् edd. — प्रपाय्य om. S.

— 13. Pro दत्ता codd. कृता fortasse melius. — 14. अथ om. edd. Vix monendum est coniungendum esse अथ cum seq. वा — Pro ततस्तद् S. इति ततो मेन्निवचनात्. — L. om. ततः, in ceteris ut S.

— 15. वीरवराय S. Om. L. — दङ्क P. cf. Wils. s. v. टंकपति. — दत्तं codd. — पञ्च प्रतानि सुवर्णानि दत्तानि S. — L. = . . . दत्त्वा तद्वर्तनं दत्तवान्. Subiungit deinde hosce versus prorsus inopportune narrationis nexum turbantes, in ceteris libris omissos, e Wilkinsii codice petitos:

ताम्बूलं कटुतिक्तमिश्रमधुरं क्षारं कषायान्वितं ।

वातघ्नं कफनाशनं कृमिहरं दौर्गन्धिदोषापहं ।

वक्त्रस्याभरणं मलापहरणं कामाग्निसंदीपनं ।

ताम्बूलस्य सखे त्रयोदश गुणाः स्वर्गेऽप्यमी दुर्लभाः ॥

pergit deinde वर्तनविनियोगस्य राज्ञा सुनिभृतं निरूपितः । In postremis verbis consentit P. 98. etiam S.

— 16. तदर्थं वीरवरेण, omisso posthac तेन, edd. — Pro अपरादुर्धं et quae seqq. S. स्थितस्यार्हं दुःखितेभ्यः तदवशिष्टं भोज्यव्ययविलासव्ययेन । — L. = अपरस्तृतीयो भागो दीनेभ्यो दत्तः तदवशिष्टं च भोजनाय विलासाय च व्ययितः (sic) ।

— 17. व्ययेन Pp. mendose. — तथैतत्, omisso एव, P. — एतत् omisso तथैव edd. — च om. edd., et mox स.

— 18. राजम्, omissis ex nimia festinatione syllabis द्वार Pp. — Pro सेवते S. श्रेते. Invenerunt boni isti viri in codd. श्रेते (nam व et र in codd. Bengalicis nulla certa regula distinguuntur) unde infelici coniectura fecerunt श्रेते quod vel propter pluralem numerum rejiciendum est. — आदिश्रुति Pp.

— 19. Pro उप edd. अपि. — अथैकदा कृष्णाचतुर्दश्यां S. Sic etiam L. omisso tamen एकदा. — निशीथे स abest ab edd. — सकृपां (L. सकृपा) क्रन्दनध्वनिं edd. — तं श्रुत्वा ex codd.

— 20. द्वारि तिष्ठति । तदा तेनोक्तं L.

— 21. Pro वीरवरोऽपि L. सोऽवदत् । S. — वीरवरः omisso अपि. — Pro यद् edd. यथा.

— 22. प्रणम्य चक्षितः । codd. — ततः om. edd. — राज्ञा च S. — कृतं(१)अयमेकाकी राजपुत्रो मया सूचीमेवे etc. S. Omissis न-कृतं pergit L. eodem modo atque S. अयं etc. sed mox monstrum vocabuli profert सूचीमेवे. Nos codd. secuti, emendato यदयं pro यतोऽयं. Pro सूची P. शूचि Pp. सूचि. Utraque forma, सूचि et सूची legitima est. Ne in vocabulo सूचीमेव haereant tirones, haec moneo. Compositum est e सूचि acus et मेव, *findendus*, *fissilis*. Valet igitur: *quod acu perforari potest*. Comice h. l. vocabulum de tenebris ita densis, ut prehendi quasi et acu perforari possint, usurpatum esse dicerem, nisi invenirem Calidāsam eadem usum fuisse voce Megh. Dūt. 39. — राज्ञौ । रुक्मालोके नरपतिपथे सूचिमेवेत्यमोभिः ।

Lin. 1. प्रणिधि(ः)मेधितः Pp. Pro postremo verbo S. प्रेरितः. L. प्रहितः. Addit P. 99. L. तदनुचितं, omisso तद् ante ग्रहं. — Pro ग्रहमपि गत्वा S. अनुगत्वा; sed licentia haec in usu formarum त्वा et व poetica est et ne omnis quidem generis poetis permissa; frequens est in epica poesi antiqua, in Rameide, Bharateā, et quorum dictio utrumque carmen presse imitatur, in Puranis; rarior in legibus Manus; rarissima, si omnino obvia, apud epicos recentiores, scenicos et lyricos. Quae licentia quibus sit legibus circumscripta,

P. 99. nondum satis indagavi neque huius loci esset docere. — किमेतदिति om L. verbo निरूपयामि adiiciunt codd.

Lin. 2. Pro तद्-क्रमेण L. तदनुचलितः — तत्र om. S. ततः substituit L. च Pp. — Transponunt codd. च गत्वा.

— 3. काचित् स्त्री post भूषिता reiiiciunt edd. — Pro विलोकिता edd. दृष्टा.

— 4. का त्वं om. Pp. — इति abest ab edd. — Omisso ततः, pro तया edd. स्त्रिया — राज्ञः S.

— 5. लक्ष्मी L. mendose. — महता om. Pp. — च ex Pp. — अन्यत्र om. codd. — दुःखिता in fine incisi inserit L.

— 6. Post सूते pergunt edd. यत्रापायः (L. यत्रोपायः) संभवति तत्रोपायोऽप्यस्ति (L. तिष्ठति, omisso अपि) ततः पुनरुद्वावलम्बनं भवत्याः (L. भावत्याः) । — Nos तत् retinuimus ex edd. cetera ex codd. dedimus; in P. भवत्याः legitur.

— 7. त्वं om. P. त्वां Pp. perperam. — शक्तिधरं S.

— 8. तद् pro तदा Pp. mendose. — सुप्तेन et mox सा abest ab edd.

— 9. निद्रायमाना स्वबधूः प्रबोधितः पुत्रश्च edd.

— 10. उत्थाय om. codd. — Pro उपविष्टौ Pp. प्रबोधितौ, male. — च तयोः समर्पणं om. edd.

— 11. सानन्दः शक्तिधरः S. शक्तिवरः सानन्दः L. Illud ad idem fere quo scriptura codd. redit; hoc ferri non potest, nisi corrigatur सानन्दः; in prosa enim oratione epitheta praemittuntur nomini, ad quod pertinent, paucis admodum locis exceptis, ubi aliud postulat orationis ratio. De adiectivo, quum sit praedicatum, hoc non valet; quod vix me monitore eget. — अन्योऽहं यदेवं etc. P.

— 12. एवंभूतो यत् स्वामिरक्षणां समोपाययोगः (sic) Pp. minus bene. — स्वामि om. L. — Pro रक्षायां S. रक्षार्थं. — Pro यस्य P. मय; S. यन्मय. Optandum erat inter यस्य et यत्; quod vocabulum in hac iunctura naturam coniunctionis induit, sicuti Latinorum quod eodem modo in coniunctionem transiit. Praetulerimus यस्य, quod exquisitius est et h. l. idem valet atque यन्मय; uti editum est in ed. Ser. Observavi hanc vim accedere relativo, quum praecedant vocabula एतावत् et composita cum एवं, fortasse etiam cum तथा; quanquam hoc dubium mihi est, quia ex linguae Indicae ingenio est praemittere relativa, ita ut तथा plerumque ad antecedens यथा referendum sit; quo facto, constructioni, de qua hic agitur, nullus potest esse locus. Luculentum huius constructionis exemplum invenies p. 11. l. 5. Haud opus est addere h. l. मय; nam praecedens चहं primae personae vindicat

etiam sequens यस्य. — Ed. Ser. habet: . . उपयोगः ग्राह्यः, additum fuisse vi- P. 99. detur verbum ex linea sequenti. — तत् om. L. — तावत् om. S. — अधुना abest a L. — विलम्ब्य codd. विलम्बस्य S.

— 13. कदापि तावत् om. edd. — एवंविकर्मणि codex uterque; quod miror, duntaxat non intelligo. विकर्मन् verbum est optimae notae; cf. Bhag. Git. IV, 17. Sed quomodo nomen esse potest, praemisso एवं? aut quomodo aliter accipi potest एवं? — एतस्य om. edd. — Addunt post ग्राह्यः codd. interpp. et S. slocum a nobis supra iam exhibitum I, 38. — Hem. c. S. सन्निमित्तं.

— 14. अस्मत्कुलोक्तिं om. codd. — केनाप्यनेन कर्मणा मुख्यस्य S. sed अपि interrogationem tollit. मुख्यस्य corruptela est ex अधुना orta; primam syllabam अ absorbit praecedens vocalis; pro अ in nonnullis provinciis Indiae scribitur et effertur ऋ; मुख्य igitur factum est, quod quum minus bene cum seq. महावर्तन in unam coalescat vocem, emendatum est in मुख्यस्य. — तदा केनापरेण कर्मणास्य. L. तत् केनाप्यनेन कर्मणामुष्य codd.

— 15. महा om. Pp. वर substituit P. — Pro निष्कयः L. निस्तारः et mox भवेत्. — . . मङ्गलायाः स्थानं S. सर्वे et गताः iuxta collocant codd.

— 16. विजयतां geminat S. — महाराजः edd.

— 17. अयं abest a S. — चिचेद L. चिच्छेदः (sic) S. — Pro अय edd. ततः.

— 18. तावत् om. edd.; qui mox कृतः pro भूतः — Pro अधुना L. संप्रति. — निष्पुत्रस्य S. — Pro विउम्बनं S. अलं. In L. deest hoc verbum una cum seq. इति.

— 19. अपि om. edd. — शिरःश्लेदः कृतः S. — चिन्वान् (sic) L. — स्वामिपुत्रशोकार्तिता तदनुष्ठितं edd.

— 20. ततः स राजा एतत् सर्वं श्रुत्वा दृष्ट्वा च चिन्तयामास L. तत् सर्वं (omisso ततः) दृष्ट्वा साश्चर्यं चिन्तयामास S.

Dist. 100. a. त्रिवन्ति L. vitiose. — b. बुद्धबुद्धयः L.

Lin. 1. Pro त्यक्तेन P. मुक्तेन. — Mox अस्ति om. idem. — L. = एतत्परित्यागा- P. 100. द्वाज्येन मम किं प्रयोक्तनं । S. = तदेतेन परित्यक्तेन मम राज्येनापि अप्रयोक्तनं । — Pro इति edd. ततः. — शूद्रकेनापि S. शुभकेन राजा L. — चेत्तुं L.

— 2. सङ्ग उत्थापितः L. सङ्गः समुत्थापि (sic) S. — Pro साक्षान्मूर्तिमत्या edd. भागवत्या; in L. tamen post मंगलया legitur प्रत्यक्षभूत्या. — राजहस्तः edd. unde fecimus राजा हस्ते; prius verbum sic scribunt codd. alterum omittunt. — उक्तञ्च S.

— 3. पुत्र प्रसन्नास्मि ते एतावता साहसेन अलं (L. अलं साहसेन, om. एतावता) त्रीवनान्ते ऽपि तव राज्यभोगे नास्ति edd. — राजा च edd.

— 4 et 5. वा किं (conservato etiam priore किं) S.; ibidem deest अस्ति.

P. 100. L. = देवि राज्येन वा मय प्रयोद्धन् नस्ति. — In seqq. S. admodum differt: ययद्वयमुक्त्यनी-
वस्तदा ममायुःशेषेण अयं सदापुत्रो वीरवरो जीवतु. — L. ab his in initio dissentit scribens:
यदि मयनुकम्पा क्रियते तदा ममायुःशेषेणाप्ययं राजपुत्रः सपुत्रदारो जीवतु. — Nostra scriptura e
codd. — जीवितुं । Pp. mendose; deinde hunc in modum pergit: अहं पुनर्मममि-
ष्यामीति । idem praebet P. quae scriptura, ut nemo non videt, emenda-
tione eget; certam in promptu non habentes, recepimus scripturam
edd. अन्यथा etc. Lass. — Fortasse rescribendum erat यथाप्राप्ति SCHL.

— 6 et 7. Ex codd. - पुत्र अनेन S. — ते सत्योत्कर्षेण edd. — सर्व om. L.
eius loco in S. est तव. — तुष्टा edd. — इदानीं om. edd. qui et mox pro सदा-
पुत्रः praebent सपरिवारः ।

— 8 et 9. Ex L. omisso tantum तथैव ante गत्वा, et mulato पृष्ठं in गर्भं.
Ceteri narrationem invertunt: S. . . . अभवत् । ततो वीरवरः सपुत्रदारो गृहं गतः ।
राजापि तैरलक्षितः सत्वरमन्तःपुरं प्रविष्टः । अथ etc. de quibus mox agemus. Codd.
om. verba: इत्युक्त्वा . . . अभवत्; deinde pergunt: तथाभूते सति वीरवरः सपुत्रदारो गृहं
गतः । राजापि तैरलक्षितः प्रासादगर्भं गत्वा तथैव सुप्त्वा स्थितः । अथ etc. — Lin. 9. fin. पुनर
sequenti भूषालेन praemittunt codd., eius loco in S. legitur प्रभाते. Transpo-
nitur in iisdem libris: वीरवरो द्वारस्थः. — द्वारस्थः exhibet P. द्वारस्थः Pp. hoc
nisi Visarga addatur, mendosum est. Lass. — Auctor commentarii in Pa-
ninem, qui *Casika-Vritti* dicitur, docet, spiritum finalem ante sibilan-
tem, sequente consonante muta, legitime elidi posse: सर्परे शरि वा विर्गलोपो
वक्तव्यः । Eandem regulam repetit *Bhattoji-Dīkṣita*. SCHL. — Pro पृष्ठः codd.
दृष्टः. — आह pro उवाच edd. — अवलोक्य edd.

— 11. वार्त्ता विधत्ते edd. — ततः et संतुष्टः absunt a codd.

— 12. श्राप्यः edd.

Dist. 101. a. . . कुर्याद् . . . S. — b. . . अपिकथनः P. vitiose. — c.
. . . सत्पात्र . . . स्यात् L.

Lin. 15. शिष्ट om. P.

— 16 et 17. सर्व Pp. — प्रसादात् तस्यै edd. — अगन्तुतातिरिक्त्वा दुष्टः(ः) । codd. —
किंतु sequenti तत्रापि praemittunt iidem. — Pro संभवन्ति edd. सन्ति.

— 18. मंत्री ब्रूते codd.

Dist. 102. d. तत्र प्राप्तेदकार्यतः edd.; quid sit प्राप्ते, videant ipsi. मन्दाग्रो न
त्वकार्यतः codd. Initium hemistichii emendationem flagitabat, nostram certis-
simam esse censeo. Explicata est supra constructio वर् . . . न तु । — तस्य (तन्मन्त्राः
valet enim तस्य नाम्नाः) referendum est ad नृप.

— 103. om. codd. et interpp. — कोषेभ्यः insolentius pro कोषैः ।

— 104. c. . . भिषु महालोभान् edd. — d. . . . . मृतः P. यथा edd.; at P. 101. verbo finito carere nequit sententia.

Lin. 3. पुरि ex codd. Desideratur apud Wilsonem vox पुर, nom. पुः.

— 4. . . मयिनाम्ना Pp. — धनार्थिना edd. — चिरमाश्रितः iidem.

— 5. Verbis ततः — प्राप्वान् omissis, pergīt L. तस्यास्तया यक्षेऽश्वरेण स्वप्ने आदिष्टः । यत् स्वमय et quae seqq. S. locum hunc in modum variat: ततः क्षीपापापोऽसौ स्वप्ने दर्शनं दत्त्वा भगवदादेशादयक्षेऽश्वरेणादिष्टः । यत् स्वमय etc. — आदेशप्रस्तादात् codd.

— 6. . . . हस्तः सन् स्वगृहे L., लगुडं हस्ते कृत्वा गृहे S.; द्वारि igitur omittitur in utraque ed. sicuti mox बु.

— 7. ततो यदागतं भिषुकं, omisso sequente वं, L. ततोऽस्मिन्नेवागन्ने भिषुं, यदा atque वं aequae reiecto, S. — पश्यसि edd. — एव om. S. — लगुडप्रहारेण edd.

— 8. ततोऽसौ भिषुकः तत्त्वगात् सुवर्णपूर्णकणसः L. — स भिषुः om. S. — परिपूर्ण om. S. et P. — एव in fine om. edd.

— 9. स्नेह्या om. S. — Pro तदनन्तरं P. इत्यनन्तरं, Pp. इति तदनन्तरं, L. अथ नद् (mendose, nisi aut addatur अनन्तरं, aut corrigatur तस्मिन्, vel potius तद् corruptum est ex तथा, quod deest); S. ततः. — सति repetimus ex L.; ceteri om.

— 10. init. तद्वृत्तं edd. — तच्च om. L.; तत्र substituit S. — .. कर्णायाम् नीतेन edd. — तत्सर्वमालोक्य L. — आलोक्य etiam S. — Pro अथे S. et Pp. अहो. —

— 11. तद् deest in S. — स om. S. — प्रतिदिनं post लगुडहस्तः reiecit L.; प्रत्यहं praebet S.

— 12. तथाविधः edd. — प्रातः om. edd. — Pro भिक्षोः L. भिषुकं. — उपेक्षते codd. अपेक्षते L.

— 13. तेन om. L. — तथा om. edd. — Pro प्राप्ताः L. समागतः. — भिषुकः L. — इत्वा om. S. — Absurdam scripturam mox exhibet L. तेनापराधेन राजपुरुषस्ताडितः पञ्चत्वं गतः । Pro ताडितः पञ्चत्वमगमत् S. व्यापादितः insulse.

Dist. 105. c et d. स्यान्निष्कारणो बन्धुर्वि किं वा . . . . . edd.

Lin. 18. अनुसंधीयतां S. — चेत् चित्रवर्णः S. Particula conditionalis ab hac sententia aliena est.

— 19. आगतं प्रो आयात edd. — मया मृतं edd. — Pro यत् L. तत्, male. Omittit coniunctionem यत् Pp. यः praebet S., omittens verba mox seqq. महामंत्रिणाः — उपदेशे; perperam.

— 20. उपदेशः L. absurde, quum seqq. non mutata sint in अनादरीकृतः. — Pp. चित्रवर्णो नाम देवः कृतः । inscite. — ततोऽसौ मूढो भेतुं प्रव्यः edd.

Dist. 106. a. . . क्षुरोऽवशः . . L.; in eadem ed. mox legitur भिः, sed

- P. 101. talia peccata silentio praetermittere praestat. — b. प्रमादिभिर्विहितः S. — c. pro मूढः codd. नृपः. — d. . . भेषः . . . . L.
- P. 102. *Lin.* 1. ततोऽसौ यावदस्मद्दुर्गद्वारोधं न करोति edd. Facile est perspectu, अवरोध corruptum esse in अवरोधं (दुर्गारोधं) quod quum nihili sit, inde factum est द्वारोध. — Pro वर्त्मसु codd. दुर्गेषु.
— 2. नियुज्यन्तां edd. et P.
Dist. 107. Om. Pp. — hem. d.: . पिपासाहितकृन् P.
— 108. a. प्रसक्तं . . . . L. — b. . . . . पीडनं P. Prior huius distichi versus desideratur in Pp. — c. असंस्थितं . . . . edd.
— 109. a. Pro क्लिन्नं S. क्लृप्तं, P. आकीर्णं — b. . . . वर्त्मवर्जितं L. दस्युविदुतं tuentnr codd. et S.; interpp. nil certi praebent. Est autem compositum haud satis mihi expeditum; potest enim विदुत vario modo intelligi; vero simillimum est vocabulum explicandum esse per दस्युवद् विदुत, i. e. exercitus latrocinandi caussa huc illuc discurrens. — *Dist.* d. . . . . विनाशयेत् L.
— 110. a. अवस्कन्तं Pp. — c. दिवा सैन्यं समाह्वयाद् codd. समाह्वयाद् legitur etiam in S.
Lin. 11. ते omisso, in fine commatis S.: दिवानिष्ठं वृन्वस्मत्सेनापतयः । — यथा-कालं Pp. — वा ante धन्तु inserit L. male.
— 12. Incisum a तथा incipiens iusto brevius contraxit L. in: बह्वो निहताः । — S. = चित्रवर्णस्य सैनिकाः सेनापतयश्च बह्वो निहताः । — ततः om. Pp.
— 13. Pro किं priori edd. किमिति, et pro किं अपि paullo post किं क्वापि; praestat omnino codd. scriptura.
Dist. 111. d. Pro ऋरा Pp. रज्ज, e transpositione syllabarum orta corruptela.
— 112. In ed. Lond. more orationis solutae dispositum est hoc distichon neque dubito, quin editor iste metrum omnino non assecutus fuerit. a. श्रियं L. mendose. — b. कल्याणं P. minus bene et vetante metro.
— अवरोगे च S. अवरोगे न च L. utrumque contra metrum.
— 112. d. Pro च विनीतः S. विनीततः male.
Lin. 18. देव ऋणु edd.
Dist. 113. b. क्षामबुद्धोपसेवया L. — c. . . श्रियं L.
— 114. a. . . . . दूतं Pp. mendose. — b. . . भूषणं . . . Pp. — c. : दण्डायश्च . . . S. corrupte. — d. दूषणानि महीभुजां L. व्यसनानि महीभुजां S.
- P. 103. — 115. a. Pro रस L. वस; sed ponendum erat रस propter eiusdem vocabuli repetitionem l. 3. In codd. scriptum quidem est वस, sed hoc

potius legendum est रस, quoniam punctum 'diacriticum, quo in scri- P. 103.
ptura Bengalica distingui vulgo dicuntur litterae र et स, sine ulla regula
certa a librariis ponitur, littera स autem rarissime vocabulo रस tribui-
tur, atque constanter in nomine रस invenitur. — b. सन्तर om. L. flagitat
metrum. — c. .... शक्यमवाप्तुमूर्जिताः edd.; quam scripturam reliquimus ho-
minibus istis. — एकान्त eodem modo alii nomini subiungitur quo सन्तर, मात्र,
अतिशय, alia eiusdem generis vocabula, quae in plerisque aliis linguis
per adiectiva reddi debent; सन्तर ex gr. per *aliud*; एकान्त per *solum*.
Modo prorsus simili in lingua Arabica usurpatur vocabulum راس. Cf.
supra I, 46.

Lin. 3. च excidit in edd. — Pro रसिकेन S. वसिना. — उपन्यस्तेषु edd.

— 4. Pro अवज्ञानं edd. अनवधानं.

Dist. 116. d. स्वीकृताः edd. absurde. — Pro न Pp. नि (स्वीकृतानि) corrupte.

Subiungitur in edd. hocce distichon, quod ante oculos habuisse
etiam W. videtur, quanquam pro certo haud affirmaverim, prorsus
eadem verba, atque in edd. leguntur, in eius libro inveniri:

मुदं विषादः शरदं हिमागमस्तमो विवस्वान् सुहृदः कृतघ्नता ।

विशुद्धबुद्धिः शुचमापदं नयः श्रियः समृद्धा अपि रुन्ति दुर्नयः ॥

In ed. Ser. legitur सुकृतं pro सुहृदः, quod placet; pro विशुद्धबुद्धिः editum est
श्रियोपपत्तिः quae scriptura Londinensi anteposenda esse videtur.

Lin. 9. इत्युक्त्वा तेन मंत्रिपालोचितं । S. perperam. — रज्ञा ex S. — नो चेत् et
quae usque ad finem commatis sequuntur, ex S. desumpta sunt; L. muti-
lus est et sensu cassus: कथमन्यथा मम नीतिकथाभिर्वर्तयति । — Codd. aliam scriptu-
ram praebent, quae mihi nondum satis est expedita, in primis quum va-
rios legendi modos admittat scripturae Bengalicae squalor. Cod. P. exhi-
bet: नो चेत् नीतिशास्त्रकथां सुवासुपर्णाभिर्न्तरयति । e quibus verbis sensus vix eliciri po-
terit. In Pp. scriptum esse videtur: नो चेत् नीतिशास्त्रकथां सुवासुपर्णाभिर्न्तरयति । Id
certum est, कथं ab hac sententia haud bene abesse, unde suspicari fortasse
licet, hunc in modum corrigendum esse locum: — नीतिशास्त्रकथां कथं स्ववागुल्काभि-
र्न्तरयति । Sic legisse Ionesium, e verbis eius apparet: *consumes the dictates
of sound instruction by the fire of his own words.*

Lin. 13. इत्यालोच्य तूष्णीं S. — अथ रज्ञा edd. — अथ excidit in L.

— 14. इदानीं यथावशिष्टबलसहितं प्रत्यावृत्य बिन्ध्याचलं गङ्गामि तत्रोपदिश । S. इदानीमवशिष्ट-

P. 103. बलसहितोऽपि विन्ध्याचलं यथा गमिष्यामि तदुपदिश L. — यथाहमवशिष्ट etc. omissio in seqq. यथा, codd.

— 15. Pro क्रियता L. कर्तव्यः. — Pp. चिन्तयतमत्र, inscite omissis syllabis ति क्रियता.

— 18. मंत्री प्रहस्य ब्रूते च । देव मा etc. S. Sic etiam L. omissio tamen च et विहस्य praebens cum codd.

Dist. 119. a. मंत्रीणां L. pessime. — b. सन्निपातिके S. male. — c. कर्मणि प्रेष्यते प्रसा S. कर्मणि युज्यते प्रसाः L. hoc corruptissimum. — d. सुखः L. minus bene.

— 120. b. in fine च pro ते edd. — d. तिष्ठति L. mendose.

P. 104. *Lin.* 1. तदत्र भवत्यतापादेव edd. — Pro त्यक्ता iidem भङ्गा. — बल om. iidem. — अचिरोपौव Pp.

— 2. नेष्यामि edd. — Pro अमुना edd. अमुना; iidem तत् et संपपते.

— 3. दीर्घसूत्रता edd. — Pro सिद्धिः iidem सिद्धेः.

— 4. Pro भाविनी L. भावः, S. भावि लक्षणां. — Pro अथ S. सहसैव. — दुर्गद्वार-
रोधं करिष्यति Pp. दुर्गद्वारारोधं (sic) विधीयतां P. दुर्गद्वारोधो विधीयतां L. दुर्गावरोधः क्रियतां S.
Post hoc comma inseritur in Pp. रात्रहंसो ब्रूते । विधीयतां । — अथ abest ab edd.
— प्रहित om. codd.; deinde pergunt: प्रणिधिवक्त्रेण; praetulimus scripturam codd.
quanquam talia composita minime sunt inaudita.

— 5. तत् om. codd. — एवायं edd. — चित्रवर्णः excidit in codd.

— 6. — उपस्तम्भेन edd.; चागत्य om. iidem. — रात्राह । S.

— 7. et 8. अमुना excidit in codd. — वदति देव दुर्ग etc. codd. — Pro
दुर्गद्वारबले L. स्वबले atque pro क्रियता praebet विचार्य, quod quid sibi velit,
omnino non assequor. Hunc in modum enim procedit oratio: स्वबले
सारासारः विचार्य स्वर्णवल्गादिदानेन यथार्हं पूज्यतां । Quae verba ex ed. Ser. emendari
debent: स्वबले सारासारविचारः क्रियतां । तत्तात्वा स्वर्णवल्गादिकं यथार्हं प्रसादप्रदानं क्रियतां ।
Codd. agnoscunt तत्तात्वा, quod ut otiosum reieciimus. Cetera, in quibus
a nostra scriptura variant codd. vix digna sunt quae enotentur: P. prae-
bet. सुवर्ण et प्रसादं दानं च; postremum manifesta est corruptela. प्रसाददानं च
scribitur in Pp. quod ferri sane potest.

Dist. 121. b. Pro अन्विष्यते edd. समुहरेत्. — c. pro स्वानेषु edd. कालेषु; स्वान
i. e. occasio. — मुक्तहस्तस्य L. et P. quod vel ideo corruptum est, quod
caesura separatur compositum in duas partes, quarum altera (स्व) extra
compositionem nil valet.

— 122. c. . . . नारीषु नरेषु बान्धवेष् S. — बन्धुषु L. et P. (in Pp. omissa
est ultima syllaba णु, ita ut sit बन्धु बन्ति-) Quod ad sensum attinet, eo-
dem redit; verum evitandus erat hiatus. — d. अभिव्ययः P.

— 123. d. इव pro एव L. mendose.

P. 104.

Lin. 15. इदानीं pro इहसमये L. इहसमये pro vocabulo composito est accipiendum; significatio: *his rebus, hoc rerum statu; saepius: rebus tam adversis valere videtur*. Utrum nomen sit per omnes casus flexibile, an ad locativum restrictum, ignoro; hoc conicio propter particulam इह, quae notionem locativi vix exuere potest. Recurrit praeterea haud semel hoc vocabulum in seqq. — -तथा चोक्तं codd. Haec tamen verba fraudem fecerunt librario, qui codicem Pp. exaravit. Transiluere enim oculi eius ad eadem vocabula disticho 124. praemissa, ita ut totum locum intermedium omitteret. — Hemistichium cuius initium laudatur, exstat supr. I, 36. et desumptum est e Manūs libr. VII, sl. 213. Originem trium ceterorum hemistichiorum, hoc dialogo laudatorum, ignoro. Vix me monitore eget, quatuor hisce hemistichiis effici slocum legitimum. Notus fuit Indis ingenii lusus, quo pars quaedam proponitur distichi, ab alio quodam explendi. Pars haec proposita proprio nomine dicitur समासार्था. Cf. Wils. s. v.

— 16. श्रीमती P. — कुपिता L. चलते pro कुप्यते S.

— 17. पुनर om. S. et P. — तदेवं L. — विमुच्य pro परित्यज्य S.; ibidem transponitur: दानमानाभ्यां स्वभटाः.

Dist. 124. a. . . . . संवृष्टाः S. — b. प्रापान् त्यक्तुं सुनिश्चिताः L. — c. कुलिनाः L. perperam. — द्विषदलं S.

— 125. a. स्वभटाः . . . . . edd. — b. संभूताः . . . . . Pp. संवृष्टाः . . . . . edd. — c. पंचशतं S. पंचशत L.

— 126. a. अविशेषाक्तः Pp. perperam. — c. न exhibent libri nostri uno P. 105. ore, quamvis in promptu foret omittere negationem, quae post किं पुनः abesse solet; verum tribuendum aliquid erat consensui codd. quorum scripturae metrum favet. — Pro hemistichio d. aliud prorsus diversum in edd. legitur: यश्चाप्यात्मभरिर्नरः L. यश्चाप्यात्मभरिर्नरः S.

— 127. a. Pro तथा edd. दया. — c. pro एतैः S. एभिः. — Pro मुक्तः L. त्यक्तः, Pp. युक्तः.

Lin. 5. Praemittit S. huic commati: ईदृशि प्रस्तावे. — Pro तावद् L. एव; S. तावदेव. — अवश्यं om. edd. — पुरस्कार्याः Pp.

Dist. 128. a. प्रतिबुद्धः edd. प्रतिबन्धः Pp. quae scriptura habet quo se commendet; sed propter versum sequentem praestat प्रतिबन्धः; de प्रतिबन्धः enim dici nequit नियोक्तव्यः. — b. उद्यो व्यो edd. Praestat scriptura codd.;

P. 105. copula enim च continetur composito aggregativo et vis affixi ad utrumque vocabulum extenditur: cuius rei supervacuum erit exempla addere.

— c. सु pro च edd.

— 129. a et b. Substituatur in edd. versus prorsus diversus: धूर्तः सौ
वा शिशुर्यस्य मंत्रिणाः स्युर्महीपतेः । (L. मंत्रीणाः absurde) Male procedit constructio. —
d. . . . च निमज्जति edd.

Lin. 10. ऋणु pro पश्य edd. — देवः (sic) S.

Dist. 130. a. यतो यस्य Pp. mendose omissa alterutra lineolarum, quibus insignitur diphthongus औ medialis. Pro hoc vocabulo edd. समो, quod vix probum est. Si enim loca comparaveris, ubi सम eadem significatione atque h. l. legitur (*aequabilis*, *par* ea est), invenies, सम aut praefigi et dici per compositum समदुःखसुख (Bhag. Gīt. II, 15. VI, 8. XIV. 24.) aut separari a nomine, cui in composito praefigi solet, et locativum regere (समः सिद्धसिद्धयोः et similia cf. Bhag. Gīt. II, 48. IV, 22. IX, 29. XII, 18. bis.) qui locativus servatur etiam, quum सम pars sit alius compositi (ibid. IV, 18. समदर्शिनः शुनि श्रवणाके च et his similia VI, 9. 29. 32. XII, 4.). In omnibus his locis de homine dictum est, de *rebus* etiam usurpatum reperio, sed de talibus, quae aequabili i. e. eodem loco ab homine haberi aut aequabiliter temperari possint. (प्राणापानौ समौ कृत्वा Bhag. Gīt. V, 27. सुखदुःखे समे कृत्वा etc.). Verum enim vero contendo, सम nunquam dici posse omnino de rebus, quae tam inaequabiles sunt, ut aequabili loco neuti-quam haberi possint, quaeque quum in hominem cadant, potius omnino sunt repellendae atque amovendae, quam aequo animo tolerandae. Quales sunt Indis ira atque exultatio. Aequum absurdum igitur foret, hominem appellare समक्रोधहर्ष atque iram et gaudium सम; quia homo, qui istis affectibus se tradat, ea ipsa re impeditur ab aequabilitate animi atque hi affectus ipsi inaequabiles semper manebunt. — b. कोषः स्वप्रत्ययेन च codd. Praetulimus scripturam L. siquidem प्रत्यय sensum huic versui aptum nulum vindicare posse nobis visi sumus. Habet tamen instrumentalis स्वप्रत्ययेन, quo in eo offendaris. S.: शास्त्रार्थे प्रत्ययस्तथा. — c. नित्य Pp. - भृत्यानपेक्षा L. falso. भृत्यानपेक्षा S. quae vox est nihili.

Dist. 131. b. Hemistichium novem syllabarum praebent editi libri ac manu scripti neque in promptu est certa emendatio. — अमात्याः, omisso ते, S. male. — लब्ध्वा ex Pp. ceteri राज्ञा. — अस्मन्नेत् suspectum est propter formam activam.

— 132. a. महीयुतः edd. — b. संकीर्णस्येव दन्तिनः S. — c. स्वलतो हि L P. 105. mendose. — d. सुसुद्धत् चिरेचेष्टितं edd. Corruptela orta videtur e vitiosa syllabarum transpositione, qua prima verbi सचिव syllaba a corpore suo avulsa vocabulo सुद्धत् praefixa sit; चिव deinde mutatum est in चिर, seu potius ab edd. isto modo lectum.

— 16. तथा pro अथ Pp. — Pro एष युद्धार्थे S. इदानीं.

— 17. Post दुर्गद्वारि L. addit तिष्ठति, S. वर्तते. — स्व om. Pp.

— 18 et 19. पादस्य codd. — Idem inciso addunt particulam इति. — Prius na ex P. — दुर्गाग्रयणमेव S.

Dist. 133. a. अपि (ऽपि) pro हि L. — b. . . . निर्गतोऽवशः S. — c. pro सत्यं S. शूरः.

Lin. 22. आयसो ब्रूते देव etc. L.

Dist. 154. b. योधयेदवलोकयन् edd.

P. 106.

Lin. 3. Pro अनन्तरं edd. अथ. — दुर्गद्वारि Pp. — महाबलं P. minus bene, nisi pro कृतवन्तः legitur दर्शितवन्तः. — अपरैषुः L. mendose. — चित्रवर्णो गृध्रोवाच Pp. quo modo haud semel peccatur.

— 4. तात om. Pp. — यत् प्रतिज्ञातं तदधुना पालय L. — Pro तावत् L. देव ऋणु तावत्.

Dist. 135. a. . . . अत्यल्य (sic) S. vox nihili est et operarum negligentiae tribuenda. — b. . . . नामकं Pp. perperam. — c. स्वगुप्तीह्युद्धं च P. सुगुप्तीह्युद्धं च । Pp. neutra scriptura sensum praebet idoneum. सुगुप्तं भीह्योधश्च S. contra sensum et grammaticam. अगुप्तं भीह्योधश्च L. Prius recepimus, posterius grammatica respuit.

Dist. 136. a. . . . चिरावोधः S. corruptela orta est ex ambiguitate scripturae Bengalicae, ut saepius. — b. . . . पौरुषः L. Vocabulum तीव्रपौरुष in lexicis desideratur, sensus tamen manifestus est. Significat expugnationem per vim apertam, in qua opus est militibus manu fortibus, in qua cernitur viri fortitudo. Hinc patet, formam तीव्रपौरुष haud prorsus esse spernendam.

Lin. 9. च om. S. — वक्ति pro शक्ति L. mendose. — क्रियते S. — युद्धं pro यत्तः L. — एवमेव om. L. ibidem mox pro ततः scribitur तत्र. Dubito, annon hoc loco legendum sit एवमेवं, quam formulam in iunctura prorsus simili usurpatam invenio in dramate Mudrā-Rāxaso; dicit ibidem Chānakyas, servum negotio quodam arcano instructurus: एवमेवं; praemissum est कर्णे; in narratione, uti oportuit, additum est कथयति ।

- P. 106. — 10. Post भास्करे addit L. प्रातः काले. — दुर्गद्वारेषु S. — वृत्ते युडे S. प्रवृत्ते युडे L. — दुर्गभ्यन्तरे गृहे गृहे L. — Post - गृहेषु addit S. एकदा. — मेघवर्षा om. edd. मेघवर्षाकाकेनैव Pp. काकेः S. काकेन L.
- 11. निःक्षिप्तः Pp. male. — Alterutrum गृहीतं om. L. et Pp. — Pro अनेकगृहेषु S. सर्वतः.
- 12. पावकं प्रदीपे L. प्रदीपार्णि S. omisso sequente प्रत्यक्षेण. — राजहंससेनिका दुर्गवासिनश्च S.
- 13. Pro वृद्धं L. ब्रह्म.
- .Dist. 137. a. सुसंतीतं L. pessime. — c. कार्यकाले . . . S. प्रादक्काले L. — d. कुर्यान्न तु . . . edd.
- Lin. 16. सुखि desideratur in S. — द्वितीयश्च edd. male. — सेनापतिः Pp. corrupte. Voluit fortasse सेनापति, ita ut compositum sit cum seq. कुलकुटेन.
- 17. Pro राज्ञा S. सारसं. — सारस om. Pp.
- 18. आत्मानमधुना न व्यापादय codd. — Pro न S. कथं. — त्वं गन्तुं L. — त्वमधुना गन्तुं शक्तः S. male collocatis vocabulis. — Pro गत्वा S. कृत्वा; male. Alio modo peccant codd. तद्वद् दुर्गद्वारि गत्वा ब्रह्म etc.
- 19. प्रविश edd.; pergit deinde S.: आत्मानं परिरक्ष अस्मत्पुत्रं चूडामणिनामानं सर्वज्ञसंमत्या etc. — चूडाकर्षणामानं L. — सर्वज्ञसंमत्या P. सर्वज्ञसंमत्या Pp. — कारयिष्यसि edd. — करिष्यसीति codd.
- 20. एव P. — यावत् चन्द्रार्कौ दिवि तिष्ठत edd. — तावत् om. codd.
- 21. Commate posito, scribi oportet देवः, ut praebent codd. requiritur enim nominativus. — अहं देव, omisso एव post पुनर्, P. — अहं देव, omisso पुनरेव S. पुनर्देव Pp. Scribendum erat cum L. पुनरेव, nam particula एव sola praecedenti पुनर्, immo toti sententiae vim suam propriam impertit. — तद् om. S. et pro मम statum absolutum मत् ponit. — Pro दुर्गद्वारेण S. द्वारवर्त्मना, L. वर्त्मना.
- 22. अपरं च देव codd. अपरं च, omisso देव S. अपरं च et देव om. L.
- P. 107. Dist. 138. a. अर्थे pro क्षमी codd. — b. . . भागेन . . . L.
- Lin. 2. Desideratur omnino in ed. L. — S.: राजाह । सत्यमेवैतत् किंनु ।
- Dist. 138. d. ज्ञाने भृत्येऽपि . . . S. mendose. भृत्यः सलु सुदुर्लभः L.
- Lin. 4. सारसो ब्रूते । शृणु देव edd.
- Dist. 139. b. वृक्तं S. mendose. अन्यथा L. repugnat sensus. — c. एवं L. refragatur metrum. — d. मुक्ता om. codd. tuetur metrum. L. = सत्ता, quod nihili est. — क्षियते codd. et S. क्षियन्ता L. prius contra metrum peccat;

hoc etiam contra grammaticam. Emendationem nostram metrum requirit atque defendit. P. 107.

Lin. 9. देव त्वं च edd. — सर्वथा iidem. — In ed. Ser. praemittitur hisce verbis dist. 143. Nos servavimus ordinem a ceteris commendatum. — In codd. transponuntur distt. 141 et 142.

Dist. 141. a. . . . स्वामिनं त्याक्त्वा (sic) S. Repetit hosce versus S. infr. IV. ante dist. 58. correcto स्वामिना, at pro त्याक्त्वा aeque vitiose scripto त्याक्त्वा; tum ibi est गतायुषः. Repetunt eodem loco codd. sine ulla varietate.

— 142. a. नरेणे जीवलोकोऽयं S. — b. उन्मीलति निमीलति L. prorsus absurde. न मीलति न मीलति Pp. quod nihili est. न मीलति निमीलति P. negatio huc non facit; corruptela orta esse videtur ex inscientia librariorum, qui non viderint, alterutrum निमीलति (prius credo) locativum esse participii, cum नरेखरे coniungendum. — c et d. उदेत्युदीयमाने च रवाविव सरोरुहं । S.

— 143. a. स्वाम्यमात्यं च . . . codd. Videant qui ita scripsere, an अमात्य neutro genere collective de omnibus regis consiliariis dici possit; equidem exemplum, quo id probem, habeo nullum. — c. राज्यंगानि . . . L. mendose.

Lin. 16. Primum incisum desideratur in S. — शरीरे abest a codd. — सत्तर्नखाघातः edd.

— 17. ततः excidit in S. — राजा om. L. — Omisso अनन्तरं pergit S. . . राजा तले क्षिप्तः अथ कुक्कुटैर्नखमुषप्रहरात्तर्नरीकृतेन सारसेन कुक्कुटसेना बहुशो हताः (sic) । पश्चाद् et quae mox enotabuntur.

— 18. मुख om. L. — सारसेन deest in codd.

— 19. कुक्कुटोऽपि सेनापतिः L. कुक्कुटसेनापतिरपि codd. Genitivus सेनापतेः ex emendatione; dici enim debet, a quo occisus fuerit. पक्षिभिः om. P. — Invertit ordinem verborum L. : पश्चात् सारसोऽपि भुङ्गिभिः (sic) पक्षिभिः संभूय व्यापादितः । S. = पश्चात् सारसोऽपि चंचुप्रहारेण विभिद्य व्यापादितः ।

— 20. राजा om. S. et P. — Pro तद् edd. दुर्ग; sensus haud differt, sed nimis ingrata est repetitio.

— 21. शब्दैः edd. — Pro स्वस्वन्धावारं L. वहिः, ieiunius. स्कन्द scribitur in codd. mendose, si fides habenda Wilsoni s. v. स्कन्धावारं.

— 1. *init.* अथ inserit S.; ubi mox राज pro राजहंस. — असौ सारसः पुण्यवान् P. 108. येन L. स पुण्यवान् सारस एव येन S. — एवं om. edd.

— 2. त्यागेन pro दानेन S. — Pro स्वामी L. राजा,

P. 108. *Dist.* 144. b. सर्वा एव S. — c. विषया Pp. mendose. — उन्नमित codd. उल्लिखित edd.

Lin. 5. Pro स तावत् et quae seqq. substituit L. haecce: स्वभावतः स्वदेहेन क्रीतानन्तयलोकान् विधाधरीपरितनोऽनुभवतु महासत्त्वः । S. omittit स्वसत्त्वक्रीतान्-प्राप्य atque l. 6. समन्वितः; in ceteris cum nobis et codd. consentit.

Dist. 145. b. स्वान्यर्थे S. — c. कृतास्ताश्च Pp. mendose.

— 146. a. यत्र तत्र edd. — b. . . . परिवारितः । L.

Lin. 11. Pro hisce verbis L.: विग्रहः सुतो भवतिः । राजपुत्रैर्हन्तं । सुत्वा सुस्मिने भूता वयं । विष्णुशर्माब्रवीत् । अपरमयेवमस्तु ।

Dist. 147. b. न कदाचिद् L. contra metrum. नोदकाभिभवत् Pp. quae corruptela orta est ex transpositione litterarum क et द et permutatione labialium प et भ. — महीभुजां L. महीभुजां S. absurde. — c. समाहृतं Pp. समाहृतः L. quae peccata eo tantum consilio enotavi, ut commonstrem, quanta viti-
tiorum abundantia ubique sit in edd. aequae atque codd. — Pro संग्रयान् P. संग्रयान्.

P. 109. *Lin.* 1 et 2. Edd. = पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रैर्हन्तं । अर्थः विग्रहः सुतोऽस्माभिः संधिरधुनाभिधीयतां । विष्णुशर्मणोक्तं । श्रूयतां । संधिमपि कथयामि यस्यायमाद्यश्लोकः । Pp. prima manu विधीयतां ।

Dist. 1. c. स्थिराभ्यां . . . . . codd. .

Lin. 5 et 6. राजहंसेन edd. — अयं deest in edd. — निःक्षिप्तः Pp. क्षिप्त P. — Pro किं etc. codd. प्रायेण केनचिद् विपक्षप्रयुक्तेन ।

— 7. युक्तेन L. — मेघवर्षोऽभिधानः (sic) Pp. — Edd. देव भवतो निष्कार्पाबन्धुरसौ मेघवर्षाः सपरिवारो न दृश्यते ।

— 8. -वारोऽपि Pp. — Mox S. pro एतत् praebet एव, addito in fine commatis इदं; L. eodem loco exhibet इदं, omittit एव.

— 9. एव S. — किन्तु om. edd. — Pro दुर्देवं L. दुर्भाग्यं.

Dist. 2. a. देवस्य S. — b. न पुनर्मन्त्रिणामयं edd. — c et d. . . सुवटितं यत्नात् देवयो-
गादिनश्यति । L. Idem legitur in S. nisi quod pro यत्नात् cum codd. praebet क्वापि.

Lin. 12. एव om. L. et P. — तत् pro एतत् Pp.

Dist. 3. c. . . . . दोषाश्च edd.

— 4. c. कुर्म L. in qua voce sexcenties peccatur ab editore isto.

P. 110. *Lin.* 1. माधविषये कुल्लामिधानं P. माधदेशे कुल्लामिधानं Pp. पुल्ल pro कुल्ल L. mendose; in eadem editione mox simili peccato अभिधानं.

— 2. चिं S. Nomina anserum proferunt edd. haecce: संघटविकट L. P. 110. संघटविकट S. praestare videtur scriptura L. — Testudinis nomen addunt edd. कम्बुग्रीवनामा कूर्मश्च scribentes. — निवसति Pp. — अथ एकदा edd.

— 3. अथ et अत्र locum inter se permutare iubent edd. यद् h. l. idem valet atque Graecorum ὄτι, Persarum و. — मत्स्यकूर्मादयः edd.

— 5. मया किं codd. atque sic legendum, quia praecipua orationis vis in मया posita est; testudini enim difficilius erat, in alias migrare sedes. — Pro विधातव्यं edd. कर्तव्यं.

— 6. Prius मा desideratur in edd. — Pro यतः et quae seqq. L.: यद्दृष्टव्यं तत् कर्तव्यं, quae corruptela orta est ex vitiosa prioris sententiae cum hac confusione.

Dist. 5. d. Pro विनश्यति Pp. भविष्यति; male.

Lin. 9. अस्मिन् pro एतस्मिन् S. — Alterum एव abest ab edd.

— 10. अवलोचितं Pp. — Transponunt edd.: - नामैको मत्स्यः । — आलोचितं pro उक्तं S. तेनोक्तं om. L.

— 11. Pro पुनर् edd. तावत्, omissa in seqq. hac voce. Pro गतः L. प्रविष्टः. — च in fine om. edd.

— 12. भविष्यदर्थे edd. — कुत्र मया गन्तव्यं edd. — 13. तदुत्पन्ने यथा कार्यं तदनुष्ठेयं edd.

Dist. 6. d. प्रत्यक्षे गोपने कृतः S. quod nihili esse arbitror. *Lass.* — Nisi forte गोपने significat praetextum, quo aliquid occultatur, tentare possis: गोचरीकृतः । SCHL.

Lin. 16 et 17. Pro अस्ति S. पुरा. — समुद्रनामा Pp. — वनिगस्ति (sic) S.

— 18. सदा om. codd. — Post रमते inserunt codd. distichon supra exhibitum I, 189. Jon. totam fabulam IV. omisit. In L. haec leguntur disticha, quae W. etiam Anglice reddidit, unde patet ex eius codice esse desumta:

नैतावत् समवेक्षते न चावयवनिश्चयं ।

सुदृपं वा कुदृपं वा पुमान् इत्येव भुञ्जते ॥

शास्त्रं मुचित्तितमपि प्रतिचिन्तनीयं । आराधितो नरपतिः प्रतिशङ्कनीयः ।

अङ्गे स्थितापि युवतिः परिशङ्कनीया । शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतो वशित्वं ॥

Hisce slocis interponit porro W. eundem, quem codd. et S. In prioris distichi hem. b. mendum suspicor, emendationem ignoro.

— 18. सा रत्नप्रभा S. et P.; prius vocabulum recepimus, posterius re-

P. 110. iecimus; utrumque om. L. अथ सा एकदा Pp. — सेवकस्य om. L.; ubi vitiose mox legitur ददति. — तेन समुद्रदत्तेन P. — आलोकिता L.

— 19. च abest a codd. — सा सत्वरं om. L. — S. transponit: सा अन्धकौ — उपागम्य Pp. गत्वा edd.

— 20. तावत् om. edd. — निर्द्विः iidem. — Verba युष्मदर्धमप्राति om. codd. S. hunc in modum pergit: यतोऽयं चौरिकीकृत्वा कर्पूरं सादतीति मयास्य मुखमावाय ज्ञातं । तथा चोक्तं । आहारो द्विगुणः स्त्रीणां इत्यादि । तच्छ्रुत्वा etc. l. 21. Distichon, cuius initium laudatur, legitur supra II, 113.

— 21. अस्य वदने कर्पूरगन्धो मयाघ्रातः । L. Post verbum आघ्रातः inserit P. ipsum illud distichon, cuius initium in S. laudatur, ut mox enotavi. — अपि ex codd.

— 22. यस्य स्वामिनो गृहे एतादृशी भार्या तत्र etc. edd. — Pro तत्र Pp. तस्य; — ibidem pro यत्र legitur यतः, praemisso इति. — Edd. गृहीणी mendose; pro hac voce P. अथ; in Pp. vitiose exaratum est अथः.

P. 111. — 1. सन् ex codd.; om. S.; eius loco in L. legitur: ततोऽसौ; male; nam eisdem verbis incipit sententia. — प्रबोध्यनीय omissis pergit L. यन्नात् संतोष्य रक्षितः । S. eodem modo pergit post omissa ista verba, sed pro संतोष्य praebet प्रबोध्य.

— 3. Pro initio distichi laudati totum exhibet S. Legitur apud nos Prooem. 28. — Pro अथ edd. ततः. — सन् om. iidem; scilicet non assecuti sunt huius constructionis vim, quam explicui ad p. 35. l. 18.

— 4. संदर्श्य edd. दर्शयित्वा P. — उत्पत्य codd. Sed ण्यु melius de piscibus dicitur, quam पत् — गंभीरनीरं P. गंभीरं जलं L. गंभीरं नीरं S.

— 5. अहं excidit in Pp. — 6. Pro तथा codd. तत्.

— 7. *init.* जलाशयान्तरे प्राप्ते तव कुशलं स्थले गङ्गत्से को विधिः । edd. quae quamvis nimis verbosa, per se sensum satis bonum praebent; interpungendum est post कुशलं. — Pro कुतः P. कथं. — अपि deest in edd.

— 8. यामि pro गङ्गामि edd.; et mox pro स उपायः substituunt तथा. — कथमुपायः संभवति edd.

— 9. Pro काष्ठं P. काष्ठसपडं; obiter observo, एक h.l. non recentiorum Indicarum dialectorum more esse positum; idem enim lignum ab utroque ansere ferri vult. — कर्तव्यं codd. mendose. Edd. sic: युवाभ्यां चक्षुर्धृतं काष्ठसपडमेकं मया मुखेनावलम्ब्य गन्तव्यं युवयोः पक्ष्मलेन मयापि मुखेन गन्तव्यं ।

— 10. सपड Pp. mendose. — आलम्बनं P. perperam.

— 11. एव pro एषः L. et Pp.

Dist. 7. b. Pro हि L. अपि (ऽप्य) pessime, sequente paulo post eadem P. 111. particula.

Lin. 14. पर्वतः pro गिरिः L. — नाम्नि पर्वते S.

— 15. तत्रैव रेवातीरे L. Revam fluvium, utpote qui septentrionem versus collocari nequeat, ab hoc loco esse alienum, nulla eget demonstratione; ita tamen legit etiam W. qui nota sua ostendit, nominis significationem sibi esse ignotam. Reya aliud Narmadae sive Nerbuddae est nomen: cf. Wils. s. v. et ad Megh. Dut. p. 26. Alium in modum fluminis nomen corruperunt codd.: तत्रैवातीरन्यगोधे; verum praebet J. In S. fluminis nulla omnino fit mentio: post पर्वते enim pergit: महान् पिप्पलवृक्षः । तत्रानेकवका निवसन्ति । — न्यग्रोधपादपे L. — तद् वृक्षस्याधस्तात् L. — तस्य वृक्षाधस्तात् S. corrupte. In eadem editione contrahuntur duo commata: सर्पो बालापत्यानि खादति ।

— 16. स च सर्पस्तेषां वकानां codd. — Pro ततः edd. अथ.

— 17. विलापं S. — केनापि Pp. — वृद्ध deest in S.; ibidem अभिहितं pro उक्तं. — यूयं कुरुत P. कुरुत L. mendose. — एवं न कुरुत यूयं S. — Pro आनीय S. उपादाय.

— 18. आरभ्य om. L.; substituunt codd. आगत्य. — एकैकशो मत्स्यान् om. S. — Pro धनं S. विकिरत, L.: आसीर्य दातव्याः; absurde.

— 19. नकुलैर्यमगात् इष्टव्यः Pp. Nomen सर्पः omittit etiam P. nullo tamen substituto pronomine. — देष्यात् S. — Post देष्यात् L. pergit: सर्पविवरं दृष्ट्वा प्रविश्य स सर्पो हन्तव्यः । — च in fine ex Pp.

— 20. L. om. तद्वृत्तं । अथ, post अनुष्ठिते addens: सति. — ततस्तत्र वृक्षे नकुलैः omissis: S. तैः; — ibidem रावः pro आरावः. — Diffusius L. post अनुष्ठिते सति pergit: तैर्नकुलैस्तद्विवरं प्रविश्य सर्पो सारितः । ततो नकुलैर्वृक्षोपरि पक्षिश्रावकानां रावः श्रुतः । अनन्तरं तद्वृक्षमाहूय पश्यतां वकानां श्रावका भजिताः । — पश्चात् तैर्वृक्षमाहूय वक्त्रश्रावकान् खादन्ति । (sic) S. — पश्चात् तैर्नकुलैस्तैः श्रावका वृक्षमाहूय सर्व एव etc. codd.; quae verborum collocatio in eo peccat, quod वृक्षमाहूय positum est, quasi ad श्रावका referendum esset; quod contra contextum est.

— 22. एवं et च om. edd.; त्वं abest a codd. — दृष्ट्वा pro अवलोक्य L. ubi in fin. commatis additur: आश्चर्यत्वात्; quod παρέλκει.

Lin. 1. यदि edd. — दास्यसि S. — तव pro त्वत् L. — सत्तु om. S. भविष्यति P. 112. substituit L. — Pro इह edd. अत्र.

— 2. अप्रक्तः Pp. अस्तः P. prius mendose. — Sequens comma augent edd. his verbis praemissis: नाहमुक्तं दास्यामि; deinde transponunt: किमपि न वक्तव्यं मया; S. om. मया. — वक्तव्यमिति तत्तल्लया etc. P. — ततः praebet etiam Pp., verum om. तथानुष्ठिते. — अनुष्ठिते सति L.

- P. 112. — 3. *init.* आकाशे नीयमानं तं कूर्म, omisso तथाविधं, L. — आलोच्य edd. — Post
वदन्ति च inserit L. अहो महदाश्चर्यं पक्षिभ्यां कूर्मः समुत्पते ।
- 4. Pro ययं etc. codd. = अत्रैव पक्षा भोक्तव्योऽयं कूर्मः । — भोक्तव्यः ex codd.
eius loco S. सादितव्यः, L. सादितव्यः मया. — Deinde S.: कश्चिद्वदति । अत्रैव दग्धा (1.
दग्धा) सादितव्योऽयं । कश्चिद्वदति । गृहं नीत्वा भक्षणायः । Quae hunc in modum varian-
tur in L.: कोऽपि निगदति खण्डशोऽयं कृत्वा नेतव्यः । कश्चिद्वदति । गृहं नीत्वा दग्धा भक्षणायः ।
- 5. एवं दुःसहं पुरुषवचनमाकर्ण्य L. इति तद्वचनं श्रुत्वा S. — क्रोध codd. — S.:
कोपाविष्टो विस्मृत etc. — अथ ex Pp.
- 6. तान् om. edd. — Pro अवदत् S. प्राह. — पतन्नेव codd. quod propter
seq. पतितः ferri non potuit. — S.: वदन्नेव पतितसौख्यापादितश्च । L.: वदन् काष्ठात् पतितो
गोरक्षकैर्घापादितः ॥
- 7. च om. P. — In L. sequitur post इत्यादि hoc distichon, quod
praeter W. nullus librorum agnoscit:

रक्षितव्यं सदा वाक्यं वाक्याद्ववति नाशनं ।

कुंसाभ्यां नीयमानस्य कूर्मस्य पतनं यथा ॥

cuius sententiae meminisse debebat ipse distichi auctor.

- 8. प्राक् प्रहितः om. edd. — तत्रागत्य edd. — तं om. S. et P. — निगदितं
pro निवेदितं S.
- 9. यद् desideratur in edd. et abesse sane potest; amant Indi
quae est linguae eorum in periodis formandis inopia, orationem direc-
tam. — हि प्रतीक्षायां S. — कार्यं codd. — अतस्तदनवधानस्य L. sic etiam S. omisso
अतः. — इदं om. S.
- 10. अनुभूतं pro आगतं edd. इति addit praeterea S. — चायं abest a S.
— मेघवर्षेण, omisso नाम्ना idem. — वायसराज्ञेन P.
- 11. निषवस्य S. et P.
- Dist.* 8. b. विस्वप्राप्ति L. mendose. — c. स सुप्तः Pp. — वृक्षागुत् edd.
- Lin.* 14. Pro इतः edd. ततः — तदागतेन प्रसादितेन चित्रवर्णरासोक्तं । Codd. Irre-
psit vox आगत e mox antec.
- 15. अयमेव codd. quod placet.
- Dist.* 9. d. दिष्ट्या P. दृष्ट्या S. neutrum huc facit; deest totum disti-
chon in Pp.
- Lin.* 18. Verba देव-राजाह desunt in S. et codd.; Pp. om. etiam चक्र-
वाको श्रुते.

- 19. कथयति pro उवाच codd. haud male. — Pro उक्तं S. अभिहितं. P. 112.
 — 20. किमपि ante क्रियतां inserit S.

Dist. 10. a et b. Pro scriptura ed. Londin. quae unice in hunc contextum quadrat, codd. et S. praebent: अविचार्यतो युक्तिकथनं तुष्यपउनं । Quae scriptura me iudice sana non est; nostram ante oculos habuit W. neque non, si recte video, J. — hem. d. वालुकामिव . . . L. वालुकामिव सूत्रितं S. hoc procul dubio mendosissimum. Pro ultimo vocabulo scribere fortasse voluit सूत्रितं, uti legitur in Pp.

— 11. b. कदापि न कर्तव्यः, omisso. altero versu, codd. et S. Solutam P. 113. igitur orationem ponunt. Consentunt interpp. Ingeniosior tamen versus posterior visus est nobis, quam qui omitti deberet.

— 12. b. हन्तुं pro लोपुं edd.

Lin. 5. Pro हृदयार्थं L. मृगः, S. मंत्री. — गौतमस्य S. — शब्दे: Pp. मुने: L.

— 6. Pro मुनिः Pp. श्रुतिः. — Pro श्रेयः L. काकः. Longius abest S.: तत्र तेन मुनिना काकेन नीयमानो मूषिकश्चावको दृष्टः । ततः स्वभावदयात्मना तेन मुनिना etc.

— 7. पश्चात् omisso, L.: तेन दयायुक्तेन स्वकीयाद्वारविशेषैः पालितः । — तेन ante मुनिना inserit P. — सः deest in P. et S. — Pro पालितः S. संवर्धितः. — Pro तं च S.: ततो विडालस्तं, omisso, ut oportet, in seqq. विडालः.

— 8. अन्विष्यन् Pp.; — मुनिना deest ibid. — Dissentit S.: खादितुमनुधावति । तमवलोक्य मूषिकस्तस्य मुनेः श्रोत्रे प्रविशेत् । ततो मुनिनोक्तं । मूषिकं त्वं मार्जारो भव । ततः स विडालः कुक्कुरं दृष्ट्वा पलायते । ततो मुनिनोक्तं । कुक्कुराद् बिभेष्टि त्वमेव कुक्कुरो भव । स च कुक्कुरो व्याघ्राद् बिभेष्टि । ततस्तेन मुनिना कुक्कुरो व्याघ्रः कृतः । etc. quae postea enotabuntur. — Verba ante तपःप्रभावात् hunc in modum variat L.: तं मूषिकं भीतमालोक्य तपः — etc.

— 9. Pro मूषिकः legitur in L. बलिष्टः, quod epitheton foret sequentis विडालः, nec tamen huc faciens nec recte scriptum. — च om. P. et L. — विडालः repetit post स L. — असौ om. P. असौ विडालः om. L.

— 10. सोऽपि व्याघ्राद् बिभेष्टि । ततोऽसौ व्याघ्रः कृतः । L.

— 11. तं व्याघ्रं S. — विशेषेण P. male. निर्विशेषं L. मूषिकोऽयमिति पश्यति । S. — अतः सर्वे तत्रस्था जनास्तं मुनिं दृष्ट्वा वदन्ति । L. अथ तं मुनिं दृष्ट्वा व्याघ्रं च सर्वे वदन्ति । S.

— 12. अयं deest in S.

— 13. च व्याघ्रः Pp. स व्याघ्रः S. — व्यथितः सन् Pp. सव्यथः deest in S. — स्वातन्त्र्यं pro जीवित्वं S. — Pro इदं L. मम, S. इदं मे, omisso in seqq. मम.

— 14. Post पलायिष्यते S. addit मूषिकः; scilicet non intellexere edd. isti rariorem huius verbi usum, quo significat: cessare, abire. — समालोच्य et mox समुपतः L. — Pro उपतः S. गतः ।

- P. 113. — 15. मुनिना om. codd. — Pro ततो मुनिना etc. L.: मुनिस्तस्य चिकीर्षितं सात्वा.
 — मूषिको भव इत्युक्ता desunt in codd.
 — 16. सुकर्मिदमिति न मन्तव्यं edd.
Dist. 13. c. .. लौल्यात्मकः.. Pp. — d. स मृतः कर्कटग्रहात् Pp. मृतः कर्कटग्रहात् S.
Lin. 19. अस्ति मगधविषये पद्मकेलिनामधेयं सत्: । S.
 — 20. वृद्धः S. — सामर्थ्य S. mendose. — इव abest a L.
 — 21. केन pro केनचित् Pp. perperam. — दूरादेव om. edd. — भवान् सन्न edd.
 — 22. त्यागेन S. — Pro उक्तं L. अभिहितं Pp. काकेनोक्तं, absurde. — जीवित
 Pp. — Pro ते L. mala repetitione: मत्स्याश्चात्रावप्रथमेव प्रातः कैवर्ते: etc. Verba चा-
 वप्रथमत्र desunt in S.
- P. 114. — 1. इति वार्ता, omisso posthac पर्यालोचना, edd. — Pro आकर्षिता S. श्रुता.
 — 2. *init.* अतः S. तदितः P. — अभावादेव S. अभावेन L. — अहं deest in edd.
 — अनादरः S.
 — 3. कृतः om. P. — तच्छ्रुत्वा सर्वे: om. edd. eorum verborum loco in
 L. legitur ततः — एवायं लक्ष्यते edd.
 — 4. पृच्छतां L. absurde.
Dist. 14. d. लक्षं edd. et Pp.
Lin. 7. भो वक् कोऽत्र S. भो वक् अस्माकं कुत्र L. — Pro रक्षाहेतुः repetunt edd.
 रक्षणोपायः.
 — 8. Pro गमनं edd. आश्रयणं. — एकैकशो युष्मान् edd. male; dissimulare
 enim debet grus. — मत्स्या आहुः, perperam omisso भयात्, S.
 — 9. दृष्ट om. S. — तावन्मत्स्यांस्तान् L. तान्मत्स्यान् S. — Pro अभिज्ञायत् S. आदति;
 post नीत्वा pergīt L.: कस्मिंश्चिद्देशे सादित्वा पुनरगत्य वदति ते मया ज्ञेयाश्रयान्तरे स्थापिताः ।
 अनन्तरं etc.
 — 10. कश्चित् deest in edd. — In P. कुलीरश्चित् lapsu calami. — नयेति codd.
 — 11. Pro नीतवान् et quae seqq. edd.: नीत्वा स्थले धृतवान् । — In fin.
 कुलीरोऽपि edd.
 — 12. मत्स्यकण्टकाकीर्णा भूमिं दृष्ट्वाचिन्तयत् L. मत्स्यकण्टकाकीर्णा तत् स्थलमालोचयामिन्तयत् S.
 — 13. व्यवहरिष्यामि edd. — Post hoc vocabulum inserunt codd. et S.
dist. I, 50. hac varietate: a. . . भयादिभेतव्यं S. b. तु pro च S. et codd. Pro
 दृष्ट्वा S. व्रीह्य. — d. गृहीतव्यमभीतवत् codd. — ग्रहीतव्यमभीतवत् S. — Sequitur deinde
 in S. aliud distichon, quod apud nos legitur II, 161.; huic porro sub-
 iunctum est II, 160. Posterius praebent etiam codd. prius S. habet
 sibi proprium. Tria agnoscunt cum S. interpp.; nullum L. — इत्यालोच्य
 कुलीरस्तस्य (वक्त्राय addit L.) ग्रीवां चिह्नेद । स वक्त्रः पञ्चत्वं गतः । edd.

— 14. तं करेण Pp. insulse.

P. 114.

— 15. स atque राजा om. L. पुनः deest in P. — Confusa sunt inter se verba in S.: शृणु ततश्चित्रवर्णोऽवदत् । मञ्जिन् तावत् मया etc.

— 16. महामञ्जिन् L. — यद् om. L. — अनेन ante मेघवर्णेन inserit L. — मेघवर्णेन om. Pp.

— 17. वस्तूनि तावन्ति pro इव्याणि तानि L. Sic etiam S. sed male transpositis vocabulis: वस्तूनि कर्पूरद्वीपस्योत्तमानि तावन्त्यस्माकं etc. — च om. edd.

— 18. महासुखेन S.

— 21. देखकीकटनगरे Pp. देखीकोटे नगरे L. — देखीकोटनगरे S.

— 22. तेन महाविषुवसंक्रान्तौ शक्रपूर्वाशरावैकः प्रापः edd. — ततः excidit in S. — Secuti sumus codd. utpote duces maiore fiducia dignos, quanquam confitendum est, in utraque scriptura quaedam inesse, quae haud satis expedita nobis sint; neque enim nimis patet, quid sit शक्रभूतः शरावः, neque cur aequinoctii tempore tale quid potissimum acceperit Devasarman.

Lin. 1. कुम्भकारस्य S. — मण्डप S. मण्डपस्य L. मण्डपिका P. मण्डपैवैकदेशे Pp. ex P. 115. quo composito exit forma vocis inaudita: मण्डपैव. मण्डप forma a Wilsons sola recepta est, sed inde legitime derivari potest मण्डपिक, quo deducit scriptura cod. P. व enim pro प posita recentioris est corruptelae e depravata pronuntiatione ortae, loquelam vulgarem, Pracriticam dictam, iam pervadentis. Tertiam formam aequae legitimam मण्डपक ex Sinhâsani prooemio enotavi. — शयने क्षिप्रदेहः L. quibus verbis et sequenti राज्ञी, omisso सन्, haec interponit: शक्ररक्षार्थं हस्ते दण्डैकमादाय; quae verba agnoscit etiam S. praemissis praeterea hisce: रौद्रिणाकुलितः सुप्तः ततः शक्ररक्षार्थं etc. quae cur omiserimus, in manifesto est.

— 2. इमं om. S. — कवर्ककान् P. — प्राप्स्यामि S. — तदात्रैव तेः कपर्दकैर्घटशरावा-
दिकमुपक्र्रीय, omissō seq. विक्रीय, edd.

— 3. घटान् Pp. — तद्धनैः S. — पूगवत्पादोन् Pp.

— 4. Post उपक्र्रीय inserit L. तं विक्रीय, S. विक्रीय. — Pro उत्पाद्य edd. कृत्वा.
— *Iidem* mox करिष्यामि. — Pro ततः S. अनन्तरं.

— 5. तासु सपत्नीषु द्रपयौवनवती या S. तासु या द्रपवती L. — अतीवानुरागं Pp. अधिकानुरागं edd. qui deinde करिष्यामि ponunt. — अनन्तरं व्रतार्थ्यास्तत् desunt in edd. — तत्पत्न्यः codd. absurde. Corrigi posset मत्पत्न्यः; सपत्नी suppeditabat S.

— 6. करिष्यन्ति edd. — तदा abest a codd. — पत्नीः et इत्थं om. edd.; ताडयिष्यामि *iidem*.

- P. 115. — 7. उत्थाय om. edd. — तेन post क्षिप्तः reiicit S. — प्रक्षिप्तः L. — अतः om. edd. अथ P. — च deest in S.
- 8. ततस्तेन शब्देनागतेन edd. — Pro तद्दृष्ट्वा च edd. तथाविधानि भाषणानि अवलोक्य.
- 9. मपउपात् omisso गर्भात्, edd. गर्भ eleganter ponitur pro interiori aedium parte; sic Mālatimādh. Act. I. p. 17. गर्भभुवनान्, e medio aedium; scholiastes explicat per मध्यावासात्.
- 10. गृध्रं मंत्रिणं पप्रक्ष L. — तथोपदिश edd. उपादिश P.
- Dist.* 16. b. Pro इव P. एव.
- Lin.* 13. शृणु (om. L.) देव किमस्माभिर्बलदर्पदुर्गे भानं न किंतु तव प्रतापाभिहितेनोपायेन edd. In utraque scriptura, codicum dico et editionum, aliquid corruptelae suspicor.
- 14. तद्यदि P. — Pro तदा P. ततः.
- 15. स्वदेशं गम्यतां L — स्वदेशो गम्यतां, omisso अधुना, S. — वर्षाकाले प्राप्ते edd.
- तुल्यबलेनानेन सह om. S.
- 16. Verba पुनर्विग्रहे सति in edd. ante अस्माकं leguntur.
- 17. -शोभार्थं edd. — च ante संधाय legitur in codd. — दुर्गे भानं कीर्तिश्च etc. edd. minus bene pro orationis huius tenore.
- Dist.* 17. a. Pro धर्मं Pp. सर्व. — b. भित्ता Pp. male. — प्रियाप्रिये L. — c. pro आह Pp. अपि, omisso omnino verbo, quo carere nequit sententia.
- 18. c. . . . दोलस्थं L. mendose. — Ceterum disticha haec 18—20. iuxta argumentum disposuimus; 18. in edd. ultimo loco legitur; et distichi 19 versus alter neque non dist. 20. priora duo hemistichia desiderantur. Praeterea observandum est, fabulam IX. totam desiderari in codd. et apud Jon.; neque sine caussa; vix enim quempiam vel paullo accuratius legentem fugiet, dicendi genus per hanc narrationem obtinens toto coelo distare ab oratione, quae in reliquis Hitopadesae fabulis regnat. Medium locum tenet, si dicendi genus tantum respicis, haec fabula inter simplicem Hitopadesae orationem prosariam et calamistra ista, quibus usi sunt plerique scenici poetae atque earum narrationum, quas चम्पू Indi vocant, auctores.
- P. 116. *Dist.* 20. d. नष्टौ तुल्यबलौ न किं ॥ edd. — Accusativus अन्योन्यं, quum neque a नष्टौ, neque a हतौ, regi possit, adverbialiter positum esse videtur. — Seqq. usque ad राजाह l. 19. omissa sunt, ut iam dixi, in codd.
- Lin.* 6. काय et राज्य om. S.

— 7. परितुष्टो वरं वृथैर्वा पार्वती याचितव्येति मनसि कारितं यथावयोः etc. S. Deest igi- P. 116.
tur totum comma l. 8. positum.

— 8. अभिहितवन्तौ pro अभिहितौ ex emendatione.

— 9. भवान् S. — 10. निमित्तेन वरदानस्य etc. S. perperam. — Pro विचारमू-
ढयोः L. मूढतया च. — पार्वत्या इव प्रदायि S.; nominativo opus est.

— 11. तस्यामनुग्रह S. male. — लावन्या L.

— 12. पृच्छतां edd. mendose. — 13. Pro भर्ता S. भट्टार्कः. — इयः S. —
इति e coniectura insertum. — पृच्छतां L. mendose.

— 17. Ex coniect. pro सत्रधर्मानुगो युद्ध एव etc.

— 18. Pro उक्ता edd. कृत्वा. — समकालं S. — अतोऽहं-इत्यादि desunt in S.

— 19. तत् प्रागेव codd. — 20. इदं om. edd. इयं P. mendose. — Pro
तदा किं मम वचनं edd. मदचनं किं.

— 21. श्रुतं pro अवगतं edd. — तथापि iidem. — यतः e codd. — Pro संशय
edd. साधु; Pp. संदेह qui lapsus est calami.

— 22. हिरण्यगर्भो राजा codd. — च e codd.

P. 117.

Dist. 22. a. सत्यार्यो धार्मिकोऽनार्य edd. — d. pro सप्त Pp. परि.

— 23. a. सत्येन . . . . . L. अनुपालयेत् S. — b. pro संशितः codd. संहतः. —
c. प्रापाबाधे edd. प्रापाबाधे P. — d. याति pro आयाति codd.

— 24. a. अभिमुखस्य S. mendose. — b. pro युध्यते edd. पूज्यते; perperam.
— d. दुःखोच्छेयः S. दुःखोच्छ्रियः (sic) P. दुःखच्छ्रियः Pp.

— 25. a. . . . . कार्या edd. mendose. — b. . . . , नियते सति codd. — d.
कुर्यान् . . . . . edd.

— 26. a. संहत्वा तपया . . S. absurde.

— 27. a. योक्तव्य P. vitiose.

— 29. c. तत्प्रतापानतस्याशु codd. — d. . . . आयाति शत्रवः " edd.

Lin. 17. तत्र तावत् pro तदत्र S. — राजहंसः L.

— 18. Quae uncis inclusa sunt, a nobis sunt addita, postulante
simile quid narrationis perspicuitate. Adstipulatur J. in cuius interpre-
tatione haec leguntur: *When the Chakra had heard this conversation re-
peated by the spy.*

— 19. अधिगतं codd. — भो वक्ता desunt in codd. — Pro विधिं L. विश्वं.

— इति in fine addunt codd. — S. brevius et peius exhibet hoc comma:
प्रपिधे सर्वमवब्रज गत्वा पुनरागमिष्यसि । — Pro अथ हिरण्यगर्भः S. राजा.

— 20. Pro कति Pp. के तु. — अपि male omissum in edd.

- P. 118. *Dist. 30. c. . . . भीहक . . S. exquisitiorem formam e codd. dedimus. L = . . . भीहजनको, mendose.*
- 31. a. विविक . . . . . codd. विरिक्त S. quod est idem verbum aliter lectum; neutra scriptura placet. — b. pro वति Pp. वपि; perperam. — सक्तिमान् codd. et L.
- 32. b. तथा दैवप्रायणः । S. दैवचिन्तक एव च । L. Rarissimi usus est affixum क in partic. praet. pass. in त; इतक significatione tamen ab इत differre nequit.
- 33. a. . . . . रिपु L. vitiose. — d. विंशति L. mendose. — वयो edd.
- 35. d. ज्ञातुं P. et S. quae lectio ob seq. ज्ञालिङ्गः haud prorsus est contemnenda.
- 37. c. त (i. e. ते) ज्ञातयः . . . . .; S. absurde, sequente statim in eodem versu eadem voce. — तत्र चैनं . . . . . L. et, ut videtur, P.; facillime in scriptura Bengalica confundi possunt signa त्र et ए. — d. कृतेयस् pro ज्ञातयस् Pp. quod nihili est. — ज्ञातयमानिनः L. minus bene. ज्ञातयसाकृत explicari potest ex hoc Bhartriharis loco p. 74. ed. Ser. ज्ञातं ज्ञातयवश्यामाशु विवशं मृत्युः करोत्यात्मसात् ॥ in quo loco significatus *sibi subiiciendi, sibi arrogandi*, manifestus est; unde participio accrescere potest vis *subiectus sibi*, i. e. qui tantum a studio omnia in usum suum convertendi regnat, ut sui sit quasi servus. Simili sensu usurpatur participium कृत in अहंकृत.
- 38. b. . . एव प्रपाद्यति S. — c. तथैव भीहजनकः L. भीहको भीहपुरुषैः S. Scripturam codd. ut oportuit, praetulimus, emendato पुरुषैः cui emendationi munimentum est primum hem. c. dist. 30., deinde sequens तैः, cui in ista scriptura nullus est locus; nostra emendatione posita eleganter refertur pronomen तैः ad nomen, quod composito continetur. Cuius rei, si velim, exempla proferre possim permulta.
- 39. a. Pro असंविभागित्वात् S. आसन्नभागित्वात्, quod sensu est destitutum. — b. युध्यन्ति L. minus bene. अनुयायिनः S. — c. सुब्धानुजीवकैरेष S. सुब्धानुजीवितैरेव codd. सुब्धानुजीविकैरेषो (sic) L. Ansam praebuere codd. emendationi nostrae, qua nulla certior esse potest, nec magis necessaria.
- 40. a. . . त्याज्यते . . . . . edd. perperam. — b. विमुक्त . . . . . P. male. — c. . . . . योदयो . . . . . edd. — d. . . . . शक्तिमान् L. et codd. contra sensum.
- P. 119. — 41. a. . . . . तु S. et codd. — b. भेषो भवति संजिपा S. — d. pro कार्ये तैः S. कार्यतः; quod quanquam minus placet, sensum praebet haud ab hoc loco alienum. — समुपेक्ष्यते codd.

- 42. c. स्वेन pro स्वेन L. P. 119.
- 43 et 44. Anteponuntur in S. dist. 42. eorumque loco repetitur versus posterior distichi 40. hac varietate: सुखाभियोगेन भवति विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
- 43. c. . . . . L. mendose. — d. आत्मानमपि चेष्टते । edd. absurde.
- 44. a. दुर्मिक्षो व्यसनी . . Pp. male. — b. विसीदति S. अभिसीदति codd. neutra praepositio praestat h. l. scripturae L. अवसीदति. — d. यंत्रिप्रति: S. quod quid sibi velit, haud assequor. — Pro विपते edd. ज्ञायते ।
- 45. a. Pro हि Pp. अपि, minus bene. — b. in fine: हन्यते edd. — d. गतेषु Pp.
- 46. a. Pro बहु L. भू, stulte. — d. Pro असौ S. et codd. आशु.
- 47. b. Syllabae ते काल exciderunt in P.
- 48. b. संदधान्न . . . . S. — c. . . . . संहित: codd. quod eodem redit.
- Lin. 17—21.* Locus hic, qui e Manu VII, 157—168. illustrari potest, in edd. et codd. mala virgularum positione prorsus est obscuratus; accedunt scripturae vitia, quae breviter enotabo. l. 17. संश्रयात् S. — द्वैधीभा-
मन् codd. — षड्गुणाः L. — कर्मणा pro कर्मणां P. male.
- 18. उपायाः Pp. perperam. — Pro संपद codd. संमत absurde. संपद L. male omisso signo quietis. पुरुषत्वे द्रव्यसंपद S. quae scriptura e glossemate orta videtur. — अरिनिपातः प्रतीकारः S. अरिनिपातप्रतीकारः L. निपातप्रतीकारः Pp.
- 19. इति excidit in S. — In fine शक्ति om. L.
- 20. मंत्रशक्तिः desideratur in P. — उत्साहप्रभुमंत्र इति L. vocabulo शक्ति ter ponendo omnino omisso. — Pro नीत्या P. नीपा, S. नित्य, L. नित्यं.
- 21. Pro महान्तः codd. राजानः.
- Dist. 49.* c. Pro वेष्ट, L. मेष्टे, S. पश्य. — d. Pro प्र codd. च. P. 120.
- 50. a. समं विभक्तं pro च संविभक्तं S. — b. गुरुश्च L. mendose. गुरुश्च: संनि-
भूतश्च . . S. — d. pro प्र Pp. च, male.
- Lin. 5.* देव deest in edd. — संधि L. absurde. — न ante तथापि P. contra sensum repetita eadem particula. — राजा abest a codd. — तेन राजा om. S.
- 6. संप्रति om. S. — ज्ञयार्वाङ्ग मन्त्रं L. — अवमन्त्रं S. — देव तदेवं edd. — अस्मिन् ante तन्मुद्दीपे leguntur in S.
- 7. पश्चात्प्रकोपं P. पश्चात्कोपं S. et Pp.
- Dist. 51.* a. सुगुप्ति S. — सुसिंहतेन S. sensu cassum. — b. Pro वीरः codd. बीमान् — c. . . . . सुसंप्रतप्तस् codd.
- Lin. 10.* ततः om. S. — राजा edd. vitiose. — निगप pro उक्ता S. — सुगुप्त edd.

- P. 120. — 11. *init.* प्रहितः S. — पुनः om. S. — उक्तवान् L. — तत्र pro तत्रत्य P.
 — 12. यद्देव codd. et S. Cf. quae de यद् dicta sunt ad p. 110. l. 3.
 — संशेयगुणयुक्तः edd.
 — 13. राज्ञा om. S. — ततोऽसौ समाहूय राज्ञा पृष्टः, brevius edd. — आहूय codd.
 — 14. वायस कीदृशः edd. — राज्ञा om. S. — मंत्री वा कीदृशः edd. — वायस उवाच S.
 — 15. सः om. S. — युधिष्ठिर इव L. — सत्यवाक् deest in S.
 — 16. Pro सदृशः edd. समः, omisso च. — आलोचयते codd. — राज्ञोवाच । कथमेतत् । Pp. quod est initium fab. X. desunt igitur quae l. 17. et 18. ed. nostr. leguntur neque non dist. 52. Fraudem librario fecit vox कथं. — Pro तदा P. तत्.
 — 17. Pergunt dein edd. et P.: विहस्य (om. L. et P.) मेघवर्षो ब्रूते । देव (om L.) । विश्वासप्रतिपन्नानां वस्त्रे का विदग्धता । (विचित्रता L.) बहुमालस्य सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषं ॥ शृणु देव तेन etc. Distichon supra iam legitur II, 166.; quo etiam melius facit. — चक्रवाकेषां मंत्रिणाहं, omisso तेन, P. — प्रथमदर्शन एव ज्ञातः S. et P. Melius huc convenit विज्ञातः. Cf. quae de ज्ञान et विज्ञान docte disputata sunt in bibl. Indic. II, p. 350.
Dist. 52. c. Pro तथा P. एव. Particula एव ab hoc loco minime abhorret, sed opus est तथा. Pro धूर्तः ibid. तेन; minus bene, solet enim auctor personas in fabulis partem primariam agentes hisce distichis indicare.
Lin. 21. गौडार्णये S. गौतमस्यार्णये L.
 — 22. उदासीनः ante कश्चित् inserit S. — Pro सः Pp. स्व. — च यत्तर्क्य om. codd. — ग्रामान्तरात् et mox. उपक्रौय स्वन्धे desunt in S. — Pro कृत्वा edd. नीत्वा.
 P. 121. — 1. प्राप्य om. L. et P. — लभ्यते pro खाद्यते L. — S. = — धूर्ताः समालोच्य वृक्षत्रयतले etc. l. 2. unde patet, verba यथेष्ट et quae seqq. usque ad ग्रान्तरे excidisse.
 — 2. ब्रह्मतले pro वृक्षत्रयतले P. — तले क्रोशान्तरेण तस्य ब्राह्मणस्यागमनं प्रतीक्ष्य पथि स्थिताः । तत्रैकेन etc. l. 3. edd.
 — 3. Pro तत्र P. ततः. — Edd. transponunt: गङ्गन् च etc.
 — 4. त्वया om. edd. — किन्तु यत्तद्गङ्गाः, omisso चयं, edd.
 — 5. अथानन्तरस्थितेनान्येन धूर्तेन तथैवोक्तं । edd. — तं om. iidem.
 — 6. Alterutrum मुहुः om. edd. — दोलायमानः, omisso मति L.
Dist. 53. a. सत्यं pro नूतं S. — c. त्रिभिः pro ताभिः S. male. — चासौ pro यः च S. योऽसौ L. — d. Nomen cameli minus idoneum चित्रवर्णं legitur in codd. L. et W. verum praebent S. et J.; quod in seqq. ubique reposuimus.

- 10. मदोत्कोटः L. sensu cassum. P. 121.
 — 11. सेवकाः pro अनुचराः S. त्रय्युकः pro शृगालः ibid.
 — 12. सार्थाद्भष्टः om. L. — कुगलः codd.
 — 13. ततस्तौ, omisso च, edd. — सिद्धेऽसौ edd. — च post तेन deest in edd.
 — 14. Post स्वयितः inserit L. : एवं कालो गच्छति । — वैकलान् Pp. — वैकुल्यात् S.
 — भूतान्तिवृष्टि etc. codd.
 — 15. आहारमेव P. — Pro व्याकुलाः edd. व्यस्ताः. In P. huius vocabuli loco व्याघ्रादयः; sed praedicato opus est sententiae. — ततस्तैरालोचितं S.
 — 17. अस्माकं deest in edd. — Pro स्त्रीकृतः L. गृहीतोऽयं । S. अनुगृहीतः. — तत् om. L.
 — 18. संभविष्यति । L. — काको ब्रूते S.

Dist. 54. a. . . जुधात्रो महिलां स्वपुत्रं S. mendose. — b. भुङ्गी L. contra metrum.

- 55. a. . . . . चोन्मत्तः edd. et codd. Delenda erat copula a loco omnino aliena. — b. आन्तः क्रोधी . . . . L. आन्तः praebent etiam S. et P. Pro क्रोधी S. क्रुद्धः; जुब्धः tuentur codd.

Lin. 1. सर्वे om. codd. — किञ्चित् प्राप्तं S.

P. 122.

- 2. Pro काको ब्रूते S. तैरुक्तं. — किञ्चिन् प्राप्तं L. et P. न प्राप्तं किञ्चित् S.
 — 3. नाथ स्वाधीन etc. codd. देव स्वाधीन . . S. — परित्यागात् edd.
 — 4. समुपस्थितः P. — कोऽब्राह्मणः, omisso स्वाधीनः codd. — कर्णे om. P.
 — 5. कथयते L. minus usitate. — ब्रूते च om. edd. — मयैतस्य om. S.
 — 6. प्राक् deest in edd. — अभयवाचं दत्त्वा गृहीतं च कथमेवं युज्यते । L. अभयवाचं दत्त्वा धृतोऽयमस्माभिस्तत्कथमेवं संभवति S.

Dist. 56. a. . भू . . . . . सुवर्णदानं S. . . . . न च भूमिदानं L. — b. . गो-
 प्रदानं - तथान्नदानं । S. . . . . न पयः(ः) प्रदानं L. — d. सर्वेषु दानेष्वभय . . . S.

— 57. c. . . . . लभते सम्यक् edd.

Lin. 11. किञ्चस्माभिरेव तथा कर्तव्यं edd.

- 12. स्वयमेव om. edd. — स्वदेहः edd. nec non P. Utroque posito nimis abundat oratio. — अङ्गीकरोति est offerre, praebere. Bhartrih. p. 59. किञ्चङ्गी-
 कृतमुत्सृजन् न मनसा ग्राह्यो जनो लज्जते । — तच्छ्रुत्वा om. Pp.
 — 13. असौ om. S. — कूटं कृत्वा edd. — Pro गृहीत्वा iidem आदाय. — सि-
 हान्तिकं S. — अगस्तः L.
 — 14. यत्नादपि om. codd. — Pro क्रिष्टः S. सिन्हा.
 — 15. Loco सर्वथा in edd. legitur इदानीं.

P. 122. Disticho 58. praemittitur in S. codd. et interpp. aliud, quod editum iam est III, 141. q. l. cf.

Dist. 58. a. एव pro एताः S. — b. . . संप्रत्ययः . . L. — c. अपि pro हि edd.

Lin. 18. भद्र om. edd. — ईदृशि (ईदृशे L.) कर्मणि प्रवृत्तिः edd. — ततः om. edd.

— 19. ततः deest in codd. — आस्ता deest in edd. — वा prius om. L. मास्ता वा मयैवं P.

— 20. एतत् pro एवं codd.

— 21. ज्ञातसंप्रत्ययः codd. ज्ञातविश्वासः S. — तथैव edd. haud male. — Pro आत्म P. स्व. — आत्मानमाह S. perperam. — ततस्तद्वचनात्नेन S. Cum codd. facit L., omisso tamen ततः. — एवासी codd. — असी inserit etiam S. sed post व्याघ्रेण, pro quo verbo L. exhibet द्वीपिना. — प्रविदार्य P.

— 22. च excidit in S. — इत्यादि in fine fabulae additum fraudem fecit librario cod. Pp., ita ut hoc epimetrum cum eisdem verbis fabulae proxime sequentis fini subiiciendis permutaret et omnia, quae p. 123. l. 1 — 4. usque ad verba राजाह leguntur, omitteret. — In brevius narrationem contrahit mox P. et quidem hunc in modum: तदनन्तरं तृतीयधूर्मवचनं मुत्वात्मानं निश्चित्य द्वागं त्यक्त्वा ज्ञात्वा च गृहं ययौ । etc. (p. 123. l. 3.) — Similiter S. ubi स्वमतिभ्यं pro आत्मानं legitur; cetera, in quibus a P. dissentit, nullius sunt momenti.

P. 123. *Lin.* 1. उक्तं L. mendose.

— 2. चिन्तति post आकर्ष्य inserit L. abundat verbum hoc, sequente mox इति.

— 3. Transponunt edd. तैर्धूर्तैर्नीत्वा. — Pro भक्षितः P. खादितः.

— 4. मेघवर्षाः S. mendose. — शत्रुमध्ये त्वया S.

— 6. Alterutrum किं om. edd.

Dist. 59. a. लोके Pp. absurde. — b. न excidit in L. — न मूर्ध्ना दग्धमिन्धनं Pp. मूर्ध्ना दग्धमिन्धनं P. शिरसा दग्धमिन्धनं S. — c. वृक्षांश्चिं edd. — d. नदीवेला edd.

Lin. 11. मन्दविसर्पो नाम सर्पः P. et L. sic etiam interpp. मन्दगतिस्पर्पो नाम सर्पः Pp. male.

— 12. आहारमप्यन्वेष्टुमक्षयः S. स्वाहारान्वेषणोऽप्यक्षयः L.

— 13. दूरदेव S. — किमिति त्वं, omisso स्व, S. et codd.; quod placet. — नान्वेष्यसि L. नान्वेष्यसि (sic) S. — इति addunt in fine commatis edd. et interpp. otiose.

— 14. भद्र deest in L. गृह in S. — ते om. S. reiecto किं post प्रप्तेन. — वृत्तान्तं L. absurde; excidit hoc verbum in S. — Pro ततः S. च, post कौतुकः inserto च च. — संज्ञात edd.

— 15. - कौतुकः स भेकः L. — कौतुकः स च भेकः S. — इत्याह S. omissis तं सर्व; P. 123. quae verba non solum, sed etiam आह desunt in L. — ब्रह्मपुरासिनः edd. omisso अत्र, cuius loco in S. legitur भद्र.

— 16. सौपडल्यस्य Pp. सौपिडन्यस्य edd. sed ल et न sexcenties confunduntur in scriptura Bengalica. — नामः deest praeterea in edd. — देहीयः pro देशीयः, si bene legi, P. cf. Panin. VI, 3, 42. वर्षीयः edd. — दुर्देवान्मम नृशंसस्वभावाद्ददष्टः edd.

— 17. ततः post virgulam ponunt codd. — Nomen filii omittit S. post पुत्रं collocat L. — अवलोक्य मूर्हतः (sic) सौपिडन्यः पृथिव्यां लुलोठ । S. अवलोक्य सौपिडन्यः श्लोकेन पृथिवीतले लुलोठ । L.

— 18. वासिनः edd.

— 19. तस्य om. L. — Post उपविष्टाः addunt S. et codd. dist. I, 67. — S. pro चैव hem. a. praebet युद्धे et in fine hem. b. राष्ट्रविप्लवे. Omisimus distichon utpote loco magis idoneo iam positum, qua in re antecessit editor L.

— 19. Pro तत्र P. अत्र, L. ततः.

Dist. 61. d. तथा edd. —

— 62. b. स्व . . . . . Pp. male.

P. 124.

Excipitur hoc distichon in codd. S. et interprett. ab alio supra edito ideoque neque ab editore L. neque a nobis repetito. Cf. I, 202.

— 63. d. विप्रोर्षाः सन् . . . . edd.

— 64. b. मृत्योर्नन्तोः S. मृत्योर्नन्तुः codd. quod propter verbum seq. recipi nequit. — d. pro इव P. एव mendose.

— 65. b. . . . व्यय . . . Pp. male. — c. . . . . संवादः codd. — d. मुक्ते . . . . . edd.

— 66. c. . . . स्व . . . . P. Cf. Rām. II, 105, 24.

— 67. Deest in codd. et interpp. summa cum loci iniuria.

— 68. a. . . . निर्मिते . . edd. — d. . . . . वेदना S. et Pp. minus bene.

— 69. a. तावतः . . . . Pp. mendose. — c. . . . . ऽपि लिख्यन्ते edd. quod absurdus est absurdo. — अङ्कु translate dicitur de moerore animum penetrante et hastae instar quasi vulnerante, sicuti eiusdem significatus verbum अल्य; unde repetendus est h. l. usus verbi निस्सन्, et oppositae potestatis उद् de liberatione ab aerumna. Urvasi Vicrama Act. I. अवि पाय सो राएसी उद्धरे पाो दिअससल्लं । (= अपि नाम स राजर्षिरुद्धरेन्तो हृदयप्रालयं ।)

Dist. 70. b. कस्यचित् केनचित् कुचित् । L. — d. किमुतान्यैः पृथगुपाः । L.

- P. 124. — 71. E codd. inseruimus distichon hoc dignum omnino, quod hic locum obtineat. Sequitur in codd. aliud, quod e variatione distichi 68. ortum esse apparet:

पञ्चभिः संभृतः कायो यदि पञ्चवमागतः ।

कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ॥

— 72. Omisso priore huius sloci versu, alium exhibet L. post eum, qui in libris ceteris secundum locum tenet, collocatum: इन्मनार्सहस्राणि वि-
योगः संगमं क्षणं ॥ Hemistichium d. corruptum est.

- P. 125. — 73. c. अपथ्यानां edd. et pro अन्तानां S. अन्तानां, L. अन्तानां. — d. pro हि edd. अति.

— 74. E codd. receptum legitur Rām. II.

— 76. a. Pro लवः edd. परः; pro तु codd. हि. लव recurrit infr. sl. 99. Aliud exemplum est Mēgh. Dūt. 22, d. आरंगस्ते बललवमुचः सुचयिष्यन्ति मार्गं । लव nomen est, quod eodem modo atque अन्तर, मात्र etc., alii nomini subiunctum notionem adiectivi nomini praefigendi continet; cf. not. ad III, d. 115. — d. . . . बुवि Pp. unde emendavimus बुवि & सू procreatio; ceteri धुरि, quod vix h. l. probum est.

— 77. c. Pro अति Pp. अलि vel अनि, quod nihili est.

— 78. a. सत्कृतान्येव . . . codd.

— 79. b. मनुष्य L. contra metrum. — d. सर्व edd.

— 80. b. निवासी edd. mendose. — c. प्रयासः S. male.

Lin. 17. अतः pro अथ P. et S. haud male. ततः Pp. अविचार्यत edd. in quibus mox एव deest.

Dist. 81. Libri nil variant; in interpretatione haereo.

— 82. a. Pro पत्र edd. पात. — b. अक्षणां . . . . . edd. — d. अचिन्तेव Pp. male. — महोषधं L. महोषधी S. — Una tantum me iudice patet via, quam in hoc disticho interpretando ingredi oporteat. अचिन्ता regit genitivum प्रहारणां, nulla vulnerum, quae a profundo moerore oriuntur, cogitatio. Ad haec vulnera referenda sunt epitheta अकापउपत्रातानां et मर्मभेदिनां; a मर्म pendet ग-
त्राणां, intima membrorum pars; vulnera quae intimam medullam pene-
trant. अक्षणां falsa est scriptura, quia de his non dici potest अकापउपत्रातानां. Taceo, viri sapientis quidem esse aerumnas fortiter pati, earumque, si possit, oblivisci; levitatis et temeritatis foret, si quis opinaretur, se immunem esse ab impetu fortunae adversae.

Lin. 1. निश्वस्य edd. — प्रवृत्तः Pp. perperam.

P. 126.

— 2. निवासो Pp. falso. वासेन edd. — वनमेव S. — गमिष्यामि codd. — कपिलः पुनराह S.

— 83. b. गृहेषु, omisso अपि, P. — d. Ex emendatione pro निवृत्तरागस्य.

— 84. e Manu, nisi fallor memoria, petitur.

— 85. c. . . . वक्तव्यार्थे edd. — d. दुर्गाप्यपि तर्न्ति ते edd. male. — . . अभिभवन्ति. P.

— 86. a. . . . संयमपुण्यतीर्थाः (sic) S. — c. तत्र S. Desumptum est distichon ex libro nescio quo Bharateae.

— 87. a. वेदनाभीरुपहुतं S. ई productum mendum est; उपहुतं per se haud malum. Dicitur enim proprie de portentis terrorem incutientibus; अभिप्लुत de inundatione. — c. pro इमे edd. et codd. इदं — उपन्ने S. male pro कृत्यन्ते, quod est adverbium ad वसार्; ludunt perpetuo poetae Indici in वसार् et संसार.

— 88. a. दुःखमेवास्ति न सुखं edd. et P. — b. . . . लक्ष्यते edd. — d. . . संज्ञाभिधीयते । Pp.

Lin. 15. एवमेवं Pp.

— 16. Pro कपिलो ब्रूते et quae seqq. L. : अथ कश्चिद्ब्राह्मण उवाच । कपिलोपदेशाद्विग्रान्तं ते हृदयं तथा हि शृणु ।

— 17. ते deest in Pp.

Dist. 89. b. च pro चेत् S.

— 90. b. सं चोक्तुं . . . . S. mendose. — c. स मोक्षं . . . . et d. स हि . . . . . codd.

Lin. 22. कपिल om. codd. — प्रज्ञान्त edd.

Lin. 1. ततः Pp. — वोढुं edd. — अहयत्र codd.

P. 127.

— 2. मण्डूकनाथस्याग्रे L. omisso nomine regis. — जनपदनाथोऽग्रे S. nomen minus aptum. Pro वसवावागत्य L. समागत्य.

— 3. नाथस्य, omisso तस्य, uterque codex. — अधिष्ठितवान् pro आश्रितवान्. codd.

— 4. ततोऽपरेषु codd. — असमर्थः S. absurde. — किमप्य भवान् edd.

— 5. देव आहार edd. — 6. महा om. L.

— 7. स om. S. सादितवान् S. — स मण्डूकनाथोऽपि P. — 9. पुरावृत्ताख्यानकथनं edd.

— 10. तामस्माभिः Pp. incaute omissis syllabis: वदय.

— 13. अवतिष्ठते edd. — तं om. codd. et S. neque prorsus est necessarium.

— 14. गृध्रो ब्रूते, omisso स्वागतं, L. गृध्रः स्वागतमुवाच S. mendose. — मन्त्रिन् सर्वतः साधु साधु S. मन्त्रिन् साधु, ceteris omissis, L. — साधु सर्वसाधु codd.

P. 127. — 15. तावदयं तमेव गत्वा codd. — तावदयं गत्वा तं L. तावदयं गत्वा तमेव S. Quamvis haud rara sint exempla omissi pronominis primae aut secundae personae ad pronomina demonstrativa तत्, एतत्, इदं subintelligendi, ita ut dicatur स pro सोऽहं aut स त्वं, अथ pro अथ मम aut अथ तव, nimis durum tamen h. l. est visum, quia primo aspectu nemo poterit non, quin अयं ad regem Jambudvipi, potius quam ad vulturem referat; ideo emendavimus अहं.

Dist. 91. b. . . . गलगाङ्गितं S. quod sibi habeat. — d. न pro नो P. contra metrum.

— 92. b. . . राजातिघातिनः S. . . . विवादिनः । L. — d. . . . नश्यते . . L. male; नञ् enim ad quartae classis normam inflexa radix intransitiva est neque transitiva fieri potest, nisi ad decimam classem conformatur.

Lin. 20. किमिति P. et S. — यतः om. Pp. et L. — Pro तदा L. तत्. — अनेन om. L. न substituunt codd. — पञ्चात्यकोपः unum est vocabulum compositum saepius per hunc librum obvium.

P. 128. *Dist.* 93. a. यो न तत्त्वमविज्ञाय S. absurde. — d. Pro यथा L. इव; male; इव enim significat tantum rem alii esse similem, ita ut comparatio quaedam fieri possit; यथा valet rem eodem modo se habere quo aliam; translatus inde est usus, quo sensu mere comparativo ponitur; यथा est *sicuti*, इव *quasi*; hinc factum est ut इव inserviat interdum dictioni nimis figuratae vel impropriae leniendae; veluti quum de oceano dicatur saltare et rugire; Diluv. p. 5, sl. 41. समुद्रं । नृत्यमानमिवोर्मिभिर्गर्जमानमिवाम्भसा । Correxī propter metrum उर्मिभिः pro उर्मिभिः.

Lin. 3. Pro माठरः L. माधवः.

— 4. Pro ब्राह्मणाः S. विप्रः. — . . . ब्राह्मणी प्रसूता बालापत्यरक्षणार्थं L.

— 5. अथ ब्राह्मणाय रक्षः पार्वणाश्चाहं दातुं etc. S. idem praebet L. pro अथ substituto तस्मिन् काले. — Pro commate seq. codd. पञ्चादिप्रश्नान्तयामास ।

— 6. श्रुत्वा inserunt edd. ante आहं; codd. om. verbum आहं. — गृह्यते P. mendose.

Dist. 94. deest in L.

Lin. 9. किंतु om. codd. et S. — बालस्य Pp. — चात्र P. अत्र om. Pp. — तत् deest in codd.

— 10. दाररक्षार्थं P. बालकरक्षार्थं edd. — व्यवस्थाप्य edd.

— 11. स तत्र om. edd. — Pro तेन P. तत्र. — चागच्छन् edd.

— 12. दृष्ट्वा व्यापास कोपात् सपठं सपठं कृत्वा सादितः । qualem verborum accu-

mulationem in simplici narratione abhorret noster. — दृष्टः et mox च om. P. 128.
S. — Codd.: दृष्टो व्यापादितश्च (च deest in Pp.) सादितश्च (hoc om. P.) — तथासौ
Pp. ततोऽसौ edd.

— 13. उपगम्य Pp. उपक्रम्य P. — Pro तस्य L. ब्राह्मणास्य, S. तत्. — ततः स विप्रः S.

— 14. बालकोऽनेन सादितः S. — बुद्धा pro अवधार्य L. — नकुलं व्यापादितवान् । S.

— 15. L. pro उपसृत्य praebet आगत्य et om. ब्राह्मणाः. — In S. deest अस्ति
et ante पश्यति inseritur अपत्यं.

— 16. तमुपकारकमेवं P. तदुपकारकमेवं Pp. तमुपकारकं, omisso एव, S. तदुपकारकं
L. — निरीक्ष्य pro निद्रय S. भावितचेताः संतप्तः स etc. S. — Brevius L.: निद्रय महान्तं
संतापमवाप्नुवान्.

— 18. देव om codd.

Dist. 95. a. . . . . मोहः S. — b. . . . . दमस्तथा male transpositis
syllabis, Pp. — c. . . . . एव codd. — d. तस्मिन् codd. अस्मिन् S. — Pro
भवेत् codd. et S. नृपः.

Lin. 20. ते om. Pp.

Dist. 96. a. स्मृतिश्च परमार्थेषु edd. male; तत्परत्ता nomen est unum, signi-
ficatus: attentio, intentio animi.

Dist. 97. c. वृणुते edd: et P. contra syntaxin, quae pluralem flagitat. P. 129.
कारणं L. perperam. Rarissimi usus est, partem vocis compositae formari
gerundio; quod tamen non in caussa esse debet, cur de lectione dubites.

Lin. 3. यद् pro यदि S. — न क्रियते Pp. contra sensum.

Dist. 98. a. अपि omisso उपायाश्च चत्वारः codd.

— 99. Praemittunt huic dist. codd. edd. et interpp. slocum I,
86. quem nos utpote iam exhibitum repetere recusavimus. Distichon 99.
desideratur in interpret. W. Auctor est Bhartrihares, in cuius edit. Se-
ramp. p. 42. male editum est अशेषतः. — c. ज्ञानलब्धुर्विदग्धं L. sine sensu. ज्ञान-
वल्लब्धद्विदग्धं Pp. mendose. — d. तं नरं edd. refragante metro.

Lin. 9. विशेषतश्चायं धर्मस्तो राज्ञा edd. — पूर्वं ex L.

Dist. 100. a. कर्मनुमेयाः edd. — b. परोक्ष L. — c. . . परोक्षे . . . Pp. —
वृत्तानां S. perperam. वृत्तिनां L. vitiose. — d. pro कार्यैः edd. कलैः. — कर्मनुभाव्यते S:

Lin. 13. अभिमतं pro अभिप्रेतं L.

— 14. दुर्गादन्तरं चलिताः L. महामंत्री तत्र यथाहं कर्तव्यमित्युक्त्वा दुर्गाभ्यन्तरं चलिताः S. —
Pro अथ edd: ततः. — राज्ञो हिरण्यगर्भस्य edd.

— 15. गृध्रो महामंत्री codd. — गृध्रोऽस्वत्समीपमागच्छन् edd.

— 16. पुनस्तदनुसंधिना केनचित् etc. P. पुनस्तत् न संधिना केनचित् etc. Pp. पुनः संबं-

P. 129. धिना केनचित् L. पुनःसंधिना केनचित् S. Apparent primo aspectu duo: primum, regem, prius iam insidiis circumventum, timere, ne iterum fraus ei struatur; alterum, a lingua Indica alienam esse dictionem संधिना ज्ञानन्त्यं. Persona, quam admittere nolit rex, nominetur necesse est. पुनस्तत्, quam scripturam tuetur codd. auctoritas, accepimus pro dictione elliptica: «en iterum istud» i. e. video insidias iterum mihi strui. अनुसंधि de persona vix dici potest; संबन्धिन् sensum h. l. idoneum nullum habet; scripsimus igitur मंत्रिणा, quod si sensum respicis, optime huc facit, si syllabas, vix dubito, quin genuina scriptura aliud sit vocabulum, quo contineatur nomen a radice वा derivatum, praepositione quadam auctum. Propono अभिसंधानिन् vel simile quid. अभिसंधाय, Mal. Madh. Act. I, sl. 7. explicatur per वंचयित्वा.

Lin. 17. न om. S. et Pp. contra loci tenorem.

— 18. Alterum comma a कदाचित् incipiens desideratur in edd.

Dist. 101. a. सरसि सदृशस्तावदाश्रयेत् क्षणात् परवक्षितः । P. mendose. — Edd. separant इये क्षणात्; quod vitium ideo notandum est, quod facile aliquis in errorem possit induci, quasi ताराश्रये epitheton esset a सरसि septimo casu rectum. — b. निश्रासुविचक्षणाः edd. lectio minus idonea, quamvis sensu non destituta. — c. न दशति दिवा ताराश्रूनिराश्रितमुत्पलं Pp. — पुनः om. P. — d. चलितः pro चकितः codd. mendose. — In fine edd. अयेक्षते. — अधि + ईक्ष in lexicis nondum enotata significatione e Latinorum *susplicari* illustrari potest. Subiungitur in edd. hoc distichon, quod ex ed. Ser. fluxisse, testatur silentium WV. qui id non magis agnoscit quam codd. et J.

उर्जनदूषितमनसः सुज्ञनेष्वपि नास्ति विश्वासः ।

बालः पायसदग्धो दध्यपि फुत्कृतं भुङ्क्ते ॥

In hemist. b. et d. vitiatum est metrum (Arya nomen ei est Indicum); in b. opus est tribus moris ad tertium pedem explendum: nempe syllaba longa, a brevi excepta aut tribus brevibus post नास्ति quod ex hoc schemate apparet:

vv — | vv — | v[—v] — — | — || ant: vv — | vv — | v[vvv] | — — | — ||

In hemist. d. exciderunt duae morae pedis secundi. Facile est in hem. b. inserere कोऽपि post नास्ति; haud scio an certum. Hem. d. legi posset: दध्यपि किमु फुत्कृतं.

P. 130. Lin. 1. सु om. L. — तथानुष्ठितेन, omisso seq. चति codd.

- 2. स deest in L. — चक्रवाकोपगम्य Pp. mendose. — उपगम्य om. L. P. 15a.
 — 3. दत्वासनोपवेशितः P. mendose. — चोपवेशितः edd.
 — 4. सर्वं स्वेष्ट्योपभुज्यतामिदं रक्ष्यं edd. — In fine pro ब्रूते S. कथयति; male.
 — 5. एवं deest in Pp. — बहुप्रपञ्चं, omisso वचने, L. perperam.

Dist. 102. d. यथातथ्येन codd. falso.

— 103. c. स्त्रीभृत्यो S. mendose; dualis enim si poneretur, intelligendum esset compositum de muliere atque uno tantum servo. — दानमानायां S. et codd. — d. . . इतरे ज्ञानं Pp. vitiose. इतराज्ञानम् S. quam scripturam corrigere aggressus editor L. edi curavit इतरां ज्ञानं.

Lin. 10. Pro प्रस्थाप्यतां edd. गम्यतां. — अयं om. edd.

Dist. 104. b. . . नान्यन्वितक्रियः S. quod voluit etiam L. ubi pro नान्य absurde editum est मान्य. न ad verbum finitum semper referri debet; quod si h. l. fit, omnis evertitur sententia. — c. अस्मिन् codd. miror concentum in scriptura vitiosa.

— 105. In textu distt. seqq. constituendo saepius dubii haesimus, quum totum hoc argumentum per se tum multitudine divisionum et distinctionum, tum nominum novitate et insolentia impeditum sit neque facultas nobis data esset librorum, e quibus materia iusto illustrari posset.

— 105. b. संधानः codd.; sed consentiunt in nostra scriptura cum edd. interpp. quorum uterque haec nomina Indice exhibuit.

— 106. a. आदृष्टन् P. — आदृष्टपुण्य J. — b. आत्मादिष्टः L. et W. आत्माविष्ट J., quod mendum editori opp. Jones. attribuere haud haesito. तथाविष्टः S. — c. परिक्रमः codd et edd. परिक्रम्य veram esse lectionem, e sl. 120. apparet; corroborant praeterea interpp. तथाविष्टः Pp. तथाविष्टः P. तयोविष्टः edd. qui उविष्टः scribere voluerunt, uti est apud W. उविष्टः hic et infra ex Jonesio sumimus (Uch'lanna editoris est culpa). — भूषणं mendose; referendum enim est vocabulum tanquam adiectivum ad संधिः.

— 107. a. स्कन्दोपनेय Pp. et W. स्कन्दोपनेयः L. स्कन्दपुण्य J. quod prorsus nihili est. — b. अस्मैते परिकीर्तितः edd. (in L. scriptum est सोऽयं, perperam)

— c. प्राह et mox विचक्षणः codd. — d. . . संधिविदो ज्ञानः L.

— 109. a. संधान codd. quod vix cum ipsa quae in hoc versu datur p. 151. explicatione nominis conciliari potest. — c. तु post सदिः collocant edd. — d. सेयो बलसमन्वितः P. quod hemistichium inepte huc irrepsit.

— 110. a. प्रमाणं codd. — b. समानात्वं . . . L. male. — प्रयोक्तुः P. quod ferri potest. — c. pro वा - वा P. च - च.

- P. 151. — 111. a. संगतः edd. et codd. perperam. — एवार्थे edd. इह valet h. l. तेषु sc. संधिषु. — c. pro अपरैः edd. त्वान्यैः male.
- 112. a. इत्यात्मकार्यसिद्धिं तु S. आत्मकार्यस्य संधिषु Pp. भव्यानेकार्यसिद्धयाम् P. — इत्यसिद्धिं समुद्दिश्य L. ubi hem. b. sic audit: संधिश्च क्रियते यतः । — Concinnavimus ex S. et Pp. lectionem probabilem. — b. उद्दिश्य क्रियते तु यः P.
- 113. a. Pro अस्य L. अपि, male.
- 115. b. तिष्ठति pro गच्छति P. — c. स संबन्धप्रमाणास्तु Pp. स संहतप्रमाणास्तु P. — स संहितप्रमाणास्तु L. — d. संयोगः स निगद्यते P.
- 116. a. मुखैः L. male.
- 117. a. et b. Pro hoc versu exhibet S. variationem versus 118. a. et b. यत्र भूयस्कदेशेन पणोन परिपूजितः; quod, ut nemo non videt, huc non facit. — c. यस्मिन् निगम्य प्रख्यात् P. quod vix sensum praebet. — यत्र प्रकृतं वयं कुर्यात् S. quae scriptura prorsus est absurda. — d. सदृष्ट . . . . Pp. quod nil est, nisi vitium a librario commissum. — उत्कृष्टपुरुषः . . P. inscite. Subiungitur deinde in codd. hic versus: अपृष्टनर्दृष्टश्च सोत्कृष्टपुरुषः स्मृतः । qui versus e glossa quadam marginali conflatus videtur.
- 118. b. परोषा न रिपुर्जितः S. पणोन रिपुवर्जितः L. — c. . . . संधिरिति S. mendose. — d. स चादिष्ट उदाहृतः S.
- 119. b. आत्मादिष्ट उदाहृतः L. आभिषः स इति स्मृतः । S. — d. सर्वदा च स च ग्रहः Pp. vitiose.
- P. 152. — 120. a. कोषाशेनायकुयेन codd. et S. Cum L. facere videntur interpp. — c. शिष्टस्य प्रतिज्ञार्थं L. — d. परिक्रमः S. et Pp.
- 121. a. . . च शास्त्रतीर्त्ता तु P. perperam. Pro तु Pp. च. — b. In उच्छिन्न consentiunt h. l. edd. et P.; contra Pp. उच्छिन्न. — c. et d. सर्वभूमिसमुत्थानफलेन . . . . Pp. quae scriptura minus placet, quam nostra, ex P. recepta. — भूमि (sic) त्यफलदानेन सर्वेषा . . . . S. सर्वभूम्यर्थदानेन फलेन . . . . L. — In P. scriptum est भूषणं; qua de re supra dictum est.
- 122. a. परिहृन्नं . . . . P. परिहृन्न Pp. — b. प्रतिस्कन्देन Pp. स्कन्धस्कन्धेन P. — नीयते P. — c. स्कन्दोप . . . . Pp. — d. विचक्षणः L. et codd. quae scriptura si proba esset, exstare deberet forma विचक्षन्.
- Qui seqq. tres sloci uncis a nobis inclusi sunt; solis luce enim est clarius, eos desumptos esse ex alia quādam eiusdem argumenti expositione, in qua quatuor tantum pacis faciundae formae enumerabantur. Adscripserat aliquis margini, unde in textum inveci sunt.
- 123. a. . . . . तु edd. — b. मैत्री S. मैत्र P. — संबन्धतः L. संबन्धार्ता

si recte legi, P. sensu cassum. — c. उपकारः Pp. mendose e versu praeced. P. 132. repetitum. — d. चैव pro त्वेव edd.

— 124. a. एष pro एक Pp. — तु pro च S. et codd. — b. . . एतन्मतं गुरोः P. . . एतन्मतं हि नः Pp. — c. उपहारस्य भेदास्तु P. उपकारस्तु भेदास्तु Pp. absurde. — d. सर्वेऽन्ये मैत्रवर्जिताः P. सर्वे ते मित्रवर्जिताः Pp.

— 125. a. अभिभक्ता Pp. inepte. बलीयस्यात् codd. inscite. अभियुक्तबलो राज्ञा S. male. — b. बलबद्धा न निवर्तते Pp. बलबद्धा निवर्तते P. utrumque sensu est destitutum. — d. . . अन्योन्यं वर्तते Pp. mendose.

Lin. 13. In P. desunt verba usque ad चक्रवाको ब्रूते; eorum loco legitur in Pp. सर्व(तो) ब्रूते । एवमस्तु । चक्र etc. — Alio modo dissentit W. cum cod. P. facit J. Satis bene in edd. libb. procedere videtur narratio; eos igitur sumus secuti. — महान्तः पण्डिताश्च S.

— 14. दूरदर्शी (मंत्री S.) ब्रूते । याः किमेवमुच्यते । edd. — Melius huc quadrare visa est scriptura codd.: चक्रवाको ब्रूते et quae seqq.

Dist. 126. Praemittuntur huic disticho in codd. atque in utraque interpret. duo alia, quorum prius supra editum est: I, 64., posterius I, 12. Deinde pergunt: भवन्तश्च महापण्डिताः । (hoc deest in Pp.) तद् - उपदिश्यतां । (cf. l. 13.) मंत्री ब्रूते । किमेवं (किं मयि Pp.) उच्यते । tum denique sequitur dist. 126.

126. a. . . . परितापैः L. — b. . . . विनाशिनं L. absurde. — c. शरीरेषु Pp. mendose. शरीरं यः L. inepte. — d. धर्मपेते edd. et Pp. stulte.

— 127. a. Cernitur h. l. in editione L. magnus nasalium horror; editum enim est: जलातश्चदचपलः ;

— 128. a. मृगतृष्णोपमं L. — c. सज्जनैः S.

Lin. 21. Pro एतद् edd. तद्, Pp. एव तदेव.

P. 133.

Dist. 129. a. . . . सहस्राणि L. male. — b. . . . . धृतं L. mendose. — d. सत्यं S. pro सत्यं. Legitur dist. Rām. T. III, p. 31. ed. Seramp.

Lin. 3. पुरःसरयोः, omisso दयोः, edd. minus bene. — अभिधानसंधिः edd.

— 4. Pro गृध्रः codd. et edd. सर्वज्ञः. — राजहंसेन राज्ञा ex S. — Pp. brevius: ततो रत्नादिना दूरदर्शी पूजितः । — बल्लोपहारादिना L. रत्न om. S.

— 5. प्रकृष्टमनाः S. हृष्टमनाः Pp. — राज्ञो मयूरस्य संनिधानं गतः S. et codd.

— 6. तत्र तेन राज्ञा गृध्रवचनात् सर्वज्ञे मंत्रिणि बहुमान etc. codd. तत्र चित्रवर्णेन राज्ञा सर्वज्ञो गृध्रवचनाद्बहुमानदानपुरःसरं संभाषितः तथाविधं etc. edd.

— 7. तथाविधं om. codd. — Post स्वीकृत्य inseritur in P. शिष्टद्वितीयः, in Pp. द्वितीयः; haud satis assequor, quid in scriptura hac corrupta lateat. — राजहंससमीपं प्रस्थापितः edd. — कटकः Pp. mendose.

P. 133. — 8. Primum incisum (स-लिङ्गु) om. edd. Sunt autem haec verba narratoris, fabulae personas dimittentis; eodem modo intelligendum est अनुभवतु l. 9. — Pro सिद्धं Pp. संधिं, P. सिद्धिं, utrumque sensu caret. — Pro नः codd. नः.

— 9. स्वस्थानमेव विंध्याचलं edd. Post विंध्याचलं inserit S. व्यावृत्त्य. — प्रति om. codd. qui in fine commatis इति inserunt. Sequens comma ab अय्य incipiens e oodd. receptum, reiecto in fine इति. यथासुखं deest in Pp. In edd. legitur: अय्य सर्वे स्वस्थानं प्राप्य मनोऽभिलाषितं फलं यथासुखं (deest hoc vocabulum in S.) अनुभवन्तीति । (S. प्राप्नुवन्ति sic).

— 10. *init.* अय्य codd. — संधिलाकत् कथितः om. edd. — Sequens incisum अपरं etc. deest in codd. Pro तदुच्यतां S. कथ्यतां.

— 11. Pro रातपुत्राः codd. ते. — अय्य om. S. — Pro त्वत् S. त्व, L. अय्यत्. — सकल om. S. — सकलरात्र्य et अङ्गं omissis, codd.: व्यवहारो जातः । — Verba: ततः - अयं om. codd.

— 12. Edd. यथ्येवं तथापि etc.

Dist. 130. c. Pro संस्थिता L. राजता - d. भूमिर्भारवतीतत्त्वर्द्धिसहिता भोगाय वसतिष्ठतु तु । L. Versus pessimus et isto editore prorsus dignus: तु abundat; sed fine, credo, opus coronare voluit iste. In S. noster versus legitur, hoc tamen mendo, quod posterius अहम् mutatum sit in अहो.

Finem nunc opellae meae imponere possem, nisi librario cod. Pp. placuisset, distichon quoddam textui obtrudere, tali loco minime quidem dignum, sed exscribendum tamen:

अन्यथास्तु । प्रालेयाद्रेः सुता प्रणयिनि वसतिश्चन्द्रमौलेः स यावद्
यावन्नक्ष्मीर्भुरारौ जलद इव तडिन्मालसेविस्फुरन्ति ।
यावत् स्वर्णाचलोऽसौ दवदहनसमो यस्य सूर्यस्फुलिङ्गम्
तावन्नारायणेन प्रचरतु चरितः संग्रहोऽयं कथानां ॥

Emendatione eget distichon, sed taedet chartam consumere in versibus tam parvi pretii.

SCHEMATA METRORUM.

A. *Slocus epicus*, *Anushtubh* proprie dictus, per Hitopadesam regnat; nimirum hoc metro utitur maximam partem prisca Indorum gnomica poesis, ad quam pertinent pleraeque sententiae fabulis intermixtae. Dixere de huius metri ratione post *Schlegelium* et *Boppium*, *Chézyus* et *Ewaldius* singulis libellis; a quibus viris quae prolata iam sunt, nil attinet nunc repetere.

B. *Monoschematica* metra ea dicam, quorum singulis versibus iidem pedes eodem ordine sine ulla variatione revertuntur; immo binae cuiusque versus partes plerumque inter se congruunt, ita ut totum distichon quatuor partibus invicem paribus contineatur. *Tetrasticha* tamen eiusmodi disticha cum Colebrookio appellare ideo minus aptum videtur, quod non eodem discrimine quo primum hemistichium a secundo, distinguitur prior sloci pars a posteriori. Contactus enim litterarum (*Sandhi* vocant grammatici) caesuram, qua primum a secundo, tertium a quarto dividitur hemistichium, egreditur, nunquam autem inter secundum et tertium hemistichium intercedit. Accuratiores igitur est ipsorum Indorum ratio, secundum quam totum distichon sive slokus primum in duas dividitur partes, *arddhaslocos* dictas i. e. slocos dimidios; *arddhaslocus* deinde in duo iterum hemistichia sive *pāda* dispescitur. Sunt praeterea etiam inter monoschematica metra, quorum *arddhasloci* quidem inter se congruunt, hemistichia autem *arddhasloci* differunt, ita tamen ut plerumque primum hemistichium tertio respondeat, secundum quarto. *Arddhaslocum* per versum solemus reddere, quamvis confitendum est, *arddhaslocum* in quibusdam metris iustam versus mensuram nimium quantum excedere. Sed haec hactenus. Nomina nunc et schemata proponam metrorum, quae ex hoc genere per Hitopadesam reperiuntur.

I. Ubi omnia paria sunt hemistichia, sufficit unius tantum exhibere mensuram, quam quater repetendo distichon efficitur.

1. *Trishtubh* i. e. metrum, cuius singula hemistichia syllabas continent XI. Ex hoc ordine duo genera in Hitopadesa inveniuntur:

a. *Indravajra*. Schema: $\bar{v} - v - -vv - v - \bar{v} |$

Vid. proem. d. 18. d. 24. d. 47. Lib. I, d. 162. d. 163. d. 166. d. 183. d. 198. d. 201. Lib. II, d. 59. d. 65. d. 66. d. 108. d. 120. d. 149. d. 168. d. 173. Lib. III, d. 61. d. 121. Lib. IV, d. 50. d. 51. d. 54. d. 56. d. 79. d. 80. d. 86. Not. ad I, d. 24. ad p. 27, l. 15. ad II, d. 112.

b. *Rathoddhata*. Schema: $-v - vvv - v - v \bar{v} |$

V. Lib. III, 147.

2. *Jagati*, cuius hemistichia dodecasyllaba sunt.

a. *Vansastha*: $\bar{v} - v - -vv - v - \bar{v} - |$

Vid. Lib. I, d. 15. d. 19. d. 144. d. 151. Lib. II, d. 17. d. 46. d. 84. d. 150. Lib. III, d. 31. d. 115. d. 122. Lib. IV, d. 83. Not. ad p. 27, l. 15. ad III, d. 116.

b. *Drutavilambita*: $vvv - vv - vv - v - |$

Vid. Lib. I, d. 28. d. 45. Lib. II, d. 71.

3. *Saccart*. Hemistichio syllabae XIV. Una tantum species in Hitopadesa invenitur, *Vasantatilaca*.

Schema: $- -v - vvv - vv - v - - |$

Vid. Proem. d. 30. Lib. I, d. 54. d. 76. d. 121. Lib. II, d. 40. d. 41. d. 55. d. 63. d. 104. d. 174. Lib. III, d. 116. Not. ad II, d. 41. ad p. 110, l. 18.

4. *Atisaccart*. Hemistichio syllabae XV. Una species *Mdlini* sive *Nandimukhi*. Schema: $vvv vvv - - || - v - - v - - |$ Caesura minor est post syllabam octavam.

Vid. Lib. I, d. 196. Not. ad I, d. 17.

5. *Atyashiti*. Hemistichium quodque XVII. syllabas continet. Tres species: a. *Sikharini*: $v - - - - - || vvvvv - - vvv - |$ Hypomnesis est post syllabam sextam.

Vid. Lib. I, d. 129. d. 167. Lib. II, d. 75. d. 135. d. 175. Not. ad proem. d. 12. ad Lib. I, d. 129.

b. *Mandacranta*: $- - - - - || vvvvv - - || - v - - v - - |$ Caesurae sunt post syllabam quartam et decimam.

Vid. Lib. II, d. 26. d. 151.

c. *Harint*: *vvvvv— || ———v— || vv—v— |* Caesurae sunt post syllabam sextam et duodecimam.

Vid. Lib. IV, d. 101.

6. *Atidhriti*. Hemistichia syllabarum XIX. Una species *Sārdūlavict-dita*: *— — —vv—v—v vv— || ——v—v— |* Hypotmesis est post syllabam duodecimam.

Vid. Lib. I, d. 46. d. 90. d. 96. d. 107. d. 128. d. 146. d. 204. d. 207.

Lib. II, d. 39. d. 121. d. 134. d. 144. d. 154. d. 155. Lib. IV, d. 130.

Not. ad prooem. d. 48. ad p. 98, l. 15.

7. *Pracriti*. Hemistichium syllabarum XXI. Una species *Sragdhard*: *———v—— || vvvvvv— || —v——v—— |* Caesuris in tres dividitur hemistichium partes syllabarum numero pares.

Vid. Not. ad p. 39, l. 20. ad Lib. IV, d. 130.

II. Monoschematica metra, quorum hemistichia inaequalia sunt.

1. Metrum, cuius nomen ignoro, ex hemistichiis decasyllabis et hendecasyllabis alternatum hunc in modum:

vv— vv— v—v— || vv—— vv— v—v— |

Vid. Lib. II, d. 34. d. 83. Lib. IV, d. 97. Not. ad p. 59, l. 2. ad p. 65, l. 8.

2. *Pushpitāgra* metrum, cuius primum et tertium hemistichium XII, secundum et quartum XIII. syllabas continet:

vvvvvv —v—v—— | vvvv —vv—v—v—— |

Vid. Lib. II, d. 42. Lib. III, d. 139.

C. *Aryā*. Hoc metrum ad ea pertinet, quorum pedes non numero, sed pondere syllabarum mensurantur. Singuli pedes quaternis moris efficiuntur; syllaba brevis unam moram continet, longa duas. E varia morarum dispositione magna oritur pedum varietas, quum aut duae longae syllabae pedem constituere possint, aut quatuor breves, aut una longa cum duabus brevibus varie coniuncta, ita ut pedis mensura esse possit: —, v. vv—, v. —vv, v. vvvv, v. v—v. Verum omnes hae pedis formae non unicuique versus sedi permittuntur. Totum distichon in quatuor commode dividi potest hemistichia. Primum et tertium ternis pedibus continetur, secundum et quartum quinis catalecticis. Pes secundi hemistichii tertius, qui est sextus prioris arddhasloca, amphibrachys esse solet, potest etiam esse proceleusmaticus. Amphibrachys contra excluditur a sede primi et tertii pedis in hemistichio primo et tertio,

nec non a sede secundi et quarti in hemm. secundo et quarto. Pes tertius ultimi hemistichii unica brevi syllaba effici dicitur; mirum sane dictu, sed consentit usus. Pedes catalectici una constant syllaba, quae quum brevis sit, producitur iuxta legem Sanscritae linguae metricam. Haec sunt, quae Colebrookio auctore ab Indis de hisce versibus docentur; quibus addere possem nonnulla, si pateretur disputationis huius brevit. Video plura praeoccupata iam esse a *Benario*, qui docte et ingeniose rem tractavit in praefat. ad edit. *Nalodayae*. Proponere sufficet eas cuiusque pedis formas, quae in Hitopadesa cernuntur.

Hem. 1. et 3.			Hem. 2.					Hem. 4.				
1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	5.	1.	2.	3.	4.	5.
—	—	—	—	—	v—v	—	—	—	—	v	—	—
—vv	—vv	—vv	—vv	vv—	vvvv	—vv	—	—vv	—vv		—vv	—
vv—	vv—	vv—	vvvv			vv—		vv—	vv—		vv—	
vvvv	vvvv		v—v					vvvv				
	v—v							v—v				

Proceleusmaticus omnino abhorrere videtur a pedd. 3. hem. 1. et 3., nec non a pedd. 4. hem. 2. et 4.

Vid. Prooem. d. 14. Lib. I, d. 73. d. 86. d. 150. d. 152. d. 140. d. 154. d. 168. d. 182. Lib. II, d. 3. d. 4. d. 8. d. 15. d. 25. d. 62. d. 64. d. 73. d. 147. d. 152. d. 153. Lib. III, d. 112. Lib. IV, d. 99. Not. ad I, d. 28. ad II, d. 142. De distt. II, 3. et 8. cf. addend.

I N D E X.

- अग्निसाक्षिक I, d. 191.
अये p. 40, l. 10. p. 68, l. 4.
अङ्ग, अङ्गिन् II, d. 141.
अङ्गीकरोति p. 122, l. 12.
अक्षलिं अङ्गा prooem. d. 14.
अतिरिच् I, d. 15.
Attractio I, d. 132.
अय कः II, d. 124. अय कि
p. 60, l. 11.
अय वा p. 23, l. 1.
Adverbia pro casibus I,
d. 5.
अधीच् IV, d. 101.
अनुबध् I, d. 88.
अनुमान I, d. 61.
अनुष्टो, अनुष्ठान p. 4, l. 12.
अनुसरण, अनुसार p. 9, l. 8.
अनुहुक् p. 59, l. 2.
अन्तर p. 43, l. 15.
अन्यत्र II, d. 86.
अपि p. 15, l. 11. I, d. 107.
p. 43, l. 5. II, d. 37.
p. 81, l. 4. III, d. 49.
Appositio I, d. 195.
अभिसंधा p. 129, l. 16.
अर्थ, अर्थे I, d. 36.
अवलोक p. 9, l. 7.
असदयाह I, d. 131.
अस्त्येवं, अस्त्येवं p. 15, l. 12.
p. 53, l. 12. p. 67, l. 1.
p. 85, l. 19.
आ (आइ) I, d. 180. II,
d. 85.
आकलयति p. 38, l. 10.
आकृष p. 39, l. 20.
आचार्य, आचार्य p. 17, l. 4.
आत्मन् omittitur p. 71,
l. 22.
आत्मसात्करोति IV, d. 37.
आधाराधेयभाव III, d. 12.
आध्यात II, d. 135.
आपुगम I, d. 61.
आप्ये p. 25, l. 2.
आमोद II, d. 67.
आलोक p. 9, l. 7.
आश्चर्य p. 17, l. 4.
आश्रित p. 15, l. 13.
आस् p. 47, l. 13.
आहुत् prooem. d. 4.
इति p. 12, l. 15. p. 17,
l. 20. p. 80, l. 3.
इतिकर्तव्यता p. 42, l. 9.
Exemplis addendum
esse Manu VII, 61,
monet me Schlegelius.
Infinitivus passive po-
situs p. 41, l. 1.
Interrogatio geminata
p. 57, l. 19.
इव IV, d. 93.
इष्टका I, d. 186.
इह I, d. 46.
इहसमये p. 104, l. 15.
इहि II, d. 22.
इय affix. prooem. d. 34.
ईषा, ईषित I, d. 107.
उ, उत particul. prooem.
d. 10.
उत् II, d. 28.
उत्तरापथ p. 58, l. 1.
उत्तरोत्तर p. 21, l. 3.
उत्सारयति II, d. 154.
उपटौक्, उपटौक् p. 67, l. 20.
उपहुत IV, d. 87.
उपयुक्, उपयुक्त, उपयोग, उपयो-
जन p. 94, l. 8.
उपरि p. 43, l. 15.
उपादान, उपादेय p. 4, l. 12.
उपालम्भ I, d. 27.
एक p. 10, l. 8. p. 111,
l. 9.
एकान्त I, d. 46. III, d. 115.
एतावत् p. 11, l. 5.
एव I, d. 8. d. 121.
एवमेवं p. 106, l. 9.
एहि II, d. 22.
क affix. p. 50, l. 1. IV,
d. 32.
कदर्शयति II, d. 66.
कदाचिदपि p. 58, l. 12.
काकतालीय prooem. d. 34.
काकोलूकीय prooem. d. 34.
काल I, d. 46.
किं II, d. 65. किमन्यत् p. 22,
l. 3.
किमपि p. 4, l. 6. किं च
p. 4, l. 6. p. 15, l. 8.
p. 24, l. 4. किं कार्य I, d.
13. किमु, किमुत prooem.
d. 10. किं तु p. 11, l. 6.
किमिति p. 27, l. 16. किं
पुनर् I, d. 6.
कु, कि, कद् praefix. dero-
gat. II, d. 87.
कुरदनी, कुरदणी p. 29, l. 16.

कुल p. 7, l. 20. कुलस्त्री I, d. 196.
 कृत्रिम II, d. 134.
 कलि p. 50, l. 1.
 क्रमेण p. 9, l. 8.
 खेदित p. 85, l. 16.
 गङ्गान I, d. 122.
 गणान prooem. d. 14.
 गतायुत् I, d. 69.
 गन्धमग II, d. 67.
 गमिर्न, गम्य II, d. 147.
 गर्भ p. 115, l. 9.
 गुण, गुणक, गुणान, गुण्य prooem. d. 14.
 गुप्तरुप p. 29, l. 18.
 Gerundium cum adiectivo compositum IV, d. 97.
 गोचर p. 60, l. 11.
 गौरव II, d. 85.
 ग्राममौल्य p. 66, l. 6.
 च I, d. 178.
 चतुर्भद्र I, d. 154.
 चित्कार, चोत्कार II, d. 30.
 चित्रगत II, d. 103.
 चिर I, d. 43.
 चेत् - न prooem. d. 28. cf. न et नो.
 ज्ञमपद II, d. 76.
 ततस्ततः p. 81, l. 1.
 तत्त्वपा I, d. 180.
 तत्पर I, d. 180.
 तत्परता IV, d. 96.
 तथापि p. 59, l. 8.
 तदेव I, d. 121.
 तनूनपाद II, d. 66.
 तन्न p. 55, l. 8.
 तत् pro ablat. p. 69, l. 19.
 तादर्थ्ये prooem. d. 6. I, d. 5. II, d. 137.
 तावन् p. 11, l. 5. p. 15, l. 18. p. 56, l. 22.
 तीव्रपुरुष III, d. 136.

त्वा gerund. p. 99, l. 1.
 दीर्घ I, d. 43.
 दुर्धर्ष prooem. d. 5.
 दूर I, d. 43.
 दृष्ट I, d. 61.
 देव II, d. 149.
 Desideratt. adiectt. in तु cum casibb. II, d. 106.
 desiderr. nomm. in सा an pro infinitivis poni possunt? p. 72, l. 14.
 द्वय I, d. 93.
 द्वारेण III, d. 36.
 ध्यात II, d. 135.
 न p. 10, l. 3. p. 15, l. 13. p. 47, l. 18. p. 54, l. 8. IV, d. 104.
 न चेत् p. 18, l. 18. न च = न तु prooem. d. 15.
 न कदाचन III, d. 40.
 ननु I, d. 76.
 नाना p. 65, l. 10.
 नामन् p. 9, l. 6.
 निज p. 30, l. 2.
 निधुवन p. 50, l. 1.
 निपा p. 65, l. 8.
 नियत p. 32, l. 9.
 निरङ्ग II, d. 141.
 निवृत् p. 71, l. 22.
 नो p. 18, l. 18. नो चेत् p. 18, l. 18.
 पक्षपात p. 37, l. 20.
 परपूर्व I, d. 129.
 परंपरा p. 32, l. 12.
 परस्पर p. 32, l. 12.
 परावर p. 32, l. 12.
 परिचित p. 92, l. 7.
 परिदेष्ट p. 32, l. 22.
 Particc. praes. act. pro verbb. finn. p. 59, l. 15.
 पलाय p. 113, l. 14.
 पलित I, d. 104.
 पल्लवग्राह I, d. 131.

पण p. 10, l. 8. पण्य I, d. 116.
 पञ्चात्मकोप p. 127, l. 20.
 पात्र p. 19, l. 2. I, d. 204.
 पुंकुल I, d. 41.
 पुनर I, d. 6. पुनस्तत् p. 129, l. 16.
 पुर p. 66, l. 5.
 पुरस्कृत I, d. 90.
 पुष्कलक II, d. 67.
 पूरण I, d. 107.
 प्रकाशं p. 10, l. 17.
 प्रतिभान III, d. 19.
 प्रत्यक्ष I, d. 61.
 प्रत्यभिज्ञा p. 14, l. 20.
 प्रबन्ध p. 21, l. 13.
 प्रभू I, d. 82. d. 90.
 प्रमदावन p. 72, l. 13.
 प्रमाण p. 8, l. 13.
 प्रमाणावयति I, d. 9.
 प्रसव, प्रसवन I, d. 107.
 प्रसारयति I, d. 46.
 प्रोत्सारयति II, d. 154.
 Pronom. relativ. praemiss. p. 15, l. 13.
 omiss. I, d. 62.
 Pronom. personale omissum p. 127, l. 15.
 Praepositt. postposit. et separatt. I, d. 180.
 Plural. maiestatis p. 15, l. 10.
 Plural. reverent. p. 88, l. 18.
 Plur. neutrius cum singularr. varii generis prooem. d. 26. I, d. 186.
 फल p. 21, l. 13.
 बभ्र, बभ्रम p. 82, l. 13.
 बहिष्कृ II, d. 46.
 बाहुल्यात् p. 21, l. 13.
 भवत् p. 68, l. 17.

- भक्तिव्यं supplendum III, d. 37.
 भावन I, d. 203.
 भी I, d. 50.
 भीत I, d. 27.
 भूषि p. 19, l. 2.
 मण्डप, मण्डपिक, मण्डपक p. 115, l. 1.
 मण्डलपूजा p. 59, l. 22.
 मन्ये prooem. d. 4.
 महद् p. 40, l. 17.
 मुष् p. 39, l. 20.
 य gerund. p. 99, l. 1.
 यत्तद् prooem. d. 22.
 यथा IV, d. 93.
 यथागत p. 64, l. 4.
 यथार्थ III, d. 15.
 यद् conjunct. p. 24, l. 11.
 p. 55, l. 8. p. 99, l. 12.
 p. 110, l. 3. p. 120, l. 12.
 यदा यदा p. 58, l. 9.
 यदि I, d. 42. यदि - अपि p. 58, l. 12.
 क्यद् prooem. d. 22.
 यातु p. 11, l. 5. p. 35, l. 19.
 यावत् p. 20, l. 19. p. 35, l. 8. p. 43, l. 13. p. 92, l. 5.
 यूय p. 49, l. 12.
 राव p. 64, l. 20.
 रेवा p. 111, l. 15.
 लक्षणा I, d. 17.
 लक्ष IV, d. 76.
 लिखित p. 42, l. 9.
 व prooem. d. 10.
 वञ्चन I, d. 122.
 वञ्चयितव्य I, d. 72.
 वत् affix. I, d. 1. II, d. 65.
 वरं - न I, d. 120. d. 127.
 वाल्तव्य p. 35, l. 17.
 विकर्मन् p. 99, l. 13.
 विक्रम, विक्रम् II, d. 67.
 विग्रह p. 72, l. 10.
 विदुत III, d. 109.
 विधनता I, d. 128.
 विनोद prooem. d. 48.
 वियोगानिल p. 64, l. 8.
 विरल I, d. 28.
 विह II, d. 71.
 विषय p. 93, l. 22.
 Verba denominativa. I, d. 9.
 Verba eundi constructa I, d. 192.
 Verba dicendi omisa p. 18, l. 12.
 वै partic. condit. II, d. 21.
 व्यक्तगणित prooem. d. 14.
 व्याप्त III, d. 36.
 शकटार II, d. 87.
 शंकु IV, d. 69.
 शब्द I, d. 61.
 शल्य IV, d. 69.
 शान्तव्यति p. 93, l. 8.
 श्रेयकपोतीय prooem. d. 34.
 श्रवणायताक्षी p. 39, l. 20.
 स् euphonic. p. 17, l. 4.
 संस्कार prooem. d. 7.
 संलापित I, d. 72.
 संश्लेष, संश्लेष p. 14, l. 22.
 सयुक्ति I, d. 90.
 सन् p. 35, l. 18.
 सम III, d. 130.
 समस्या p. 104, l. 15.
 समासार्था p. 104, l. 15.
 संपद् I, d. 176.
 संप्रव I, d. 67.
 साधु p. 55, l. 22.
 सुभिन्न I, d. 67.
 सुरभि II, d. 63.
 सू IV, d. 76.
 सूचिभेष p. 98, l. 22.
 स्या p. 23, l. 7.
 स्थान I, d. 46.
 स्थायिन् I, d. 43.
 हि I, d. 80. II, d. 67.
 Hiatus: prooem. d. 20.
 d. 44. I, d. 116. d. 121.
 d. 141.

CORRIGENDA ET ADDENDA.

- P. 13, lin. 9. Not. ad p. 7, l. 12. lege गमिनां pro गानिनां
- " 17, " 21. — ad p. 9, l. 8. Exemplis adde दिग्विजयक्रमेण p. 39, l. 5.
- " 22, " 22. — ad dist. 9. Adde III, p. 103, l. 10. तिमिरयति, obscurat.
- " 23, " 17. — ad d. 12. लोष्ट pro लोट ex edit. Londin. in nostram irrepsit.
- " 25, " 12. — ad dist. 17. Lege: राङ्गणा
- " 52, " 11. Not. ad p. 27, l. 7. lege समर्थः pro समर्थः
- " 65, " 1. In margine lege P. 34. pro P. 35.
- " 73, " 3. Not. ad p. 39, l. 20. Admonet me *Schlegelius*, probabilius legendum esse आकृष्टि pro आकृष्ट, ita ut explicetur: भूचापस्य आकृष्ट्या मुक्ता ये वाणास्ते ।
- " 83, " 8. Not. ad d. 3. Suspecta est tamen nostra emendatio उपग्रहितं propter metrum, cuius legibus amphibrachys ab hac sede excluditur. उपग्रहितं cum metro consentit, sed talis infinitivi huius verbi forma inaudita est.
- " 86, " 2. Adde: Sed video, minus commode Aryae metro adaptari posse verba ista.
- " 98, " 2. Pro *Bhattōxes* lege *Bhattōjes*.
- " 109, " 9. infr. Pro *hanc* lege haec
- " 114, " 1. Lege रात्रौ
- " 115, " 18. Not. ad 65, l. 5. lege पश्य pro प्रश्य
- " 134, " 2. Lege *quos* pro quod
- " 158, " 7. Lege कदाचित्
- " 171, " 21. Not. ad p. 107, l. 17. Lege प्रहार pro प्रहर
- " 172, " 13. Lege *commonstrarem* pro *commonstrem*.
- " 176, " 8. infr. Lege वृत्ताग्रान्
- " 177, " 5. infr. Lege व्याघ्रः pro व्याघ्रः
- " 196, " 4. Not. ad p. 133, l. 8. Adde: Corrige in textu इदानीं pro इदानीं.

